OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR
MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNE
1

604.059

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

ELSŐ KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A KÖZÉPKORBAN.

BUDAPEST, 1930.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG KIADÁSA.

OSZK

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

ELSŐ KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A KÖZÉPKORBAN.

BUDAPEST, 1930.

604.059
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 4737
LELTÁRI SZÁM 67

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

Munkám első kidolgozására a Magyar Tudományos Akadémiának Semsey-pályatétele serkentett: «Kívántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív».

Az 1907. évi határidő elérkeztével benyujtottam munkám első részének kéziratát: a magyar irodalom történetét 1772-ig.

«Amint ki fog tűnni — írtam a kézirat előszavában — nem elégedtem meg az írók pályafutásának rajzával és az írói alkotások értékelésével, hanem a rájuk vonatkozó irodalmat is teljesen átkutattam. Fárasztó, igen sokszor rendkívül hálátlan munka, ha számba vesszük, hogy az önálló kiadványokban, folyóiratokban, iskolai értesítőkben megjelent igazán érdemes dolgozatoktól milyen aprólékos gonddal kellett különválasztanom a temérdek selejtes terméket. A tanulmányoknak egész légióját mellőztem csekély értékük és használhatatlanságuk miatt. De a közös tudást előbbrevivő munkákat mind felhasználtam, a szerzőknek lelkiismeretes megemlítése és műveik címeinek gondos feljegyzése kíséretében.»

«Köztudomású, hogy még most sincs — a XX. század elején sincs — igazi tudományos módszerű, egységes magyar irodalomtörténetünk, mely a legrégibb időktől kezdve nyomról-nyomra tájékoztassa az érdeklődőket irodalmunk fejlődéséről. Az ifjabb nemzedék épen csak sejti, mi volt a korunkig terjedő kutatások útja. Munkámban ki akartam mutatni, mivel rendelkezünk eddig és mit kell pótolnunk a jövőben.»[1]

Az 1907-ben benyujtott kézirat sorsáról a következő évben döntöttek bírálóim. Nyomtatásban 1909-ben jelent meg munkám első két kötete, 1913-ban harmadik és negyedik kötete.[2] Tovább nem folytattam ezt a sorozatot. A négy kötet anyagát kéziratos folytatásával együtt átvittem egy teljes műbe: az 1921-ben közreadott kétkötetes kézikönyvbe.[3]

---

[1] A XX. század első évtizedében Heinrich Gusztáv, a M. T. Akadémia főtitkára, a Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésein ismételve felhívta a figyelmet a magyar irodalomtörténetírás legfőbb bajára: egy összefoglaló nagy munka hiányára. Igy az 1905. évi közgyűlés elnöki beszédében: «Mindenütt hézag, mindenfelé hiány! . . . Ma is ugyanott vagyunk, ahol Toldy volt, mert ma sincsen irodalomtörténetünk, mely a tudomány igényeinek nem hogy megfelelne, de legalább megfelelni akarna . . . Kétségtelen, hogy ma többet tudunk, mint tudott Toldy . . . de ez mind részlet, mind többé-kevésbbé apróság . . . amit Toldy nem csinált meg, azt az újabb nemzedékek sem csinálták meg. Szóval ott vagyunk, ahol Toldy volt». (Egy. Phil. Közlöny. 1905. évf. 169—170. l. E nyilatkozat megismétlése az 1907. évi közgyűlésen: Egy. Phil. Közlöny. 1907. évf. 153—154. l.)

[2] A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig. A Magyar Tudományos Akadémia által a Semsey-pályadíjjal jutalmazott mű. Két kötet. Budapest, 1909.—A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. Két kötet. Budapest, 1913.

[3] A magyar irodalom történetének kézikönyve. Tudományos rendszerezés két kötetben. A legrégibb időktől napjainkig. Budapest, 1921.

1901-ben fogtam munkám első kidolgozásához s azóta a magyar irodalom fejlődésének kutatására fordítottam időm és erőm javát. Az első kidolgozásról elismeréssel nyilatkoztak bírálóim: ez a meleg fogadtatás arra ösztönzött, hogy az újabb kiadásokban még jobb kompoziciót és világosabb szövegezést nyujtsak.

Az évek tapasztalatai ma már sok mindent jóval élesebben láttatnak velem, mint ahogyan láttam tapasztalatlan ifjúságomban. Bizonyára vannak tévedéseim most is, de ezeket nem lesz nehéz kiigazítani az utánam következő nemzedéknek.

Alaposságra, teljességre, tárgyilagosságra törekedtem: alaposságra az írók tanulmányozásában, teljességre az irodalomtörténeti szakirodalom egybegyüjtésében, tárgyilagosságra az esztétikai és történeti méltatásban. Hiányok, tévedések, hibák mindamellett becsúszhattak egyes fejezetekbe. Ez minden emberi munka közös sorsa.

Ha bírálóim figyelembe veszik, hogy a reformáció kora óta a világháborúig hatvannál több teljes tudományos német irodalomtörténet jelent meg s ezzel szemben nálunk — a Magyar Tudományos Akadémiának 1911. évi irodalomtörténeti szakbizottsági jelentése szerint — mindössze két teljes tudományos magyar irodalomtörténet volt, nevezetesen Toldy Ferenc alapvető vázlata (1864) és Beöthy Zsolt kiváló tankönyve (1877): nyilvánvaló, hogy hézagpótló feladat megoldására vállalkoztam.

Munkám az 1928. év végéig terjedő irodalomtörténeti kutatások eredményeit mind magában foglalja. Az 1929. évtől következő tudományos fejlődés mozzanatai

megtalálhatók egyrészt a Magyar Tudományos Akadémia közlönyében: az Irodalomtörténeti Közleményekben; másrészt a Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratában: az Irodalomtörténetben. E két folyóirat olvasói évről-évre könnyen kiegészíthetik munkámat az újabb kutatások eredményeivel.

PINTÉR JENŐ.

OSZK

BEVEZETÉS.

A magyar irodalomtörténet korszakai.
A magyar irodalomtörténet bibliografiája.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET KORSZAKAI.

Az irodalomtörténeti korszakok határait nem állapíthatjuk meg biztossággal. Az irodalom történetében nincsenek olyan élesen elkülöníthető szakaszok, mint a politikai történelemben; a fejlődés ágai átnyúlnak egymásba; s hiába követeli az elmélet, hogy a korszakokat az egymáshoz hasonló írói törekvések és irodalmi eredmények szellemi képe alapján határoljuk el, a gyakorlat eddig nem tudott eleget tenni ennek a követelménynek. Az írói fellépések lendítő erején s az irodalmi áramlatok egyezőségén és különbözőségén alapuló korszakfelosztások kivétel nélkül megtámadhatók. Új tudós-tekintélyek új korszakfelosztásokat és új korszakelnevezéseket teremtenek: mivel pedig a régi korszakfelosztásoknak és régi korszakelnevezéseknek szintén megmaradnak a maguk hívei, a határjelölés egyre jobban összekúszálódik. Ezért végső elemzésben mégis csak leghelyesebb az anyagnak évszázadok szerint való felosztása. Ez gépies határjelölésnek látszik ugyan, de megvan az az előnye, hogy egységet és változatlanságot ad a kereteknek, melyek közé az irodalom és irodalomtörténet anyagát elhelyezzük.

A magyar irodalom történetének eddigi évszázadai a következő fejlődési vonalat mutatják.

Első korszak: A pogány középkor. Az ősi népies költészet kora. (—1001.)

A pogány középkor a nemzet életének leghomályosabb időszakát foglalja magában a legrégibb időktől kezdve a kereszténység felvételéig. Magyar szöveg nem maradt ebből a korszakból.

Második korszak: A keresztény középkor. A katolikus kódexirodalom kora. (1001—1530.)

A keresztény középkor a kereszténység felvételétől a protestáns hitvitázás megindulásáig és a magyarnyelvű könyvnyomtatás elterjedéséig tart. A ránk maradt magyar szövegek csaknem kivétel nélkül katolikus szellemű latin munkáknak fordításai.

Harmadik korszak: A XVI. század. A reformáció kora. (1530—1600.)

A protestáns hitvitázás megindulásával és a magyarnyelvű könyvnyomtatás elterjedésével új irányt nyernek az irodalmi törekvések. E korszak írói túlnyomórészben protestáns szelleműek. Kialakul a lírai stílus.

Negyedik korszak: A XVII. század. Az ellenreformáció kora. (1600—1700.)

A protestánsok túlsúlyával szemben megkezdődik a katolikus visszahatás. Az írók jelentékeny része katolikus szellemben ír. A szépirodalmi érdeklődés most már erősebb. Kialakul az epikai stílus. A korszak irodalmi határpontjai: Pázmány Péter fellépése és Gyöngyösi István halála.

Ötödik korszak: A XVIII. század. A katolikus restauráció és a nemzeti szellemű felvilágosodás kora. (1700—1800.)

A század első felében még mindig a vallásos munkák a legnépszerűbbek. A katolikus hitbuzgalom az egész korra rányomja bélyegét, de a század második felében a külföldi modern szellem is teret hódít. Kialakulnak a nyugaton divatos műfajok. Egyesek a francia és olasz írókat választják mesterükül, mások a római költőket, ismét mások a német klasszikusokat, emellett a hagyományos magyaros iskolának is vannak hívei. A korszak irodalmi határpontjai: Gyöngyösi István halála és Kazinczy Ferenc nyelvújító harca.

Hatodik korszak: A XIX. század első fele. A klaszszicizmus és a romanticizmus kora. (1800—1850.)

A nyelvújítás diadalra jut s Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Katona József és Kisfaludy Károly személyében kiváló magyar írók lépnek föl. Még szerencsésebb fejlődést jelent Vörösmarty Mihály, Jósika Miklós, Eötvös József és Petőfi Sándor munkássága. A romantikus nemzeti szellem és a népies nemzeti irány új hangot honosít meg. Kialakul a regény és dráma stílusa. A korszak irodalmi határpontjai: Kazinczy Ferenc nyelvújító harca és Petőfi Sándor halála.

Hetedik korszak: A XIX. század második fele. A romanticizmus és a realizmus kora. (1850—1900.)

Ebben a félszázadban még a kisebb írók is eredményesen munkálkodnak azon, hogy művészi kifejezést

adjanak a magyar lélek világának. A költők közül Arany János, a drámaírók közül Madách Imre, a regényírók közül Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Mikszáth Kálmán művészi remekekkel ajándékozzák meg a nemzetet. Amint az egész közélet terén meglepő a fellendülés, akként nő az irodalom is terjedelemben, változatosságban és szépségben egyaránt. A korszak irodalmi határpontjai: Petőfi Sándor halála és Ady Endre fellépése.

Nyolcadik korszak: A XX. század első negyede. A szimbolizmus és a naturalizmus kora. (1900—1925.)

Ebben a korszakban az eszményi gondolatkörben mozgó nemzeti költészet kénytelen megosztani uralmát a többé-kevésbbé dekadens világnézetű irodalommal. Nyelv és forma, hang és hangulat, téma és emberszemlélet dolgában egyaránt mélyrehatók a változások. Az idealista, realista, szimbolista, impresszionista, expresszionista és naturalista írók tehetséges csoportjainak küzdelmében a konzervatív-nacionalista világnézet és az akadémikus stílus szembe kerül a radikális-szocialista világnézettel és a nyugatos stílussal. A korszak irodalmi kezdőpontja: Ady Endre fellépése.

Minél közelebb jutunk — az évszázadok során át — napjainkhoz, annál változatosabb az irodalmi művekben megnyilvánuló szellemi élet képe. Írók és könyvek, tárgyak és formák, eszmék és érzelmek egyre gazdagabban jelentkeznek nemzedékről-nemzedékre. A kezdetben meglehetősen szűkkörű irodalmi egyirányúság fokozatosan szétágazik, a régi munkásságot új törekvések gazdagítják, a korszakok elméleti határvonalai elmosódnak. Ebbe

a bőven áradó és kiszámíthatatlanul egybefonódó irodalmi termésbe s a legkülönbözőbb egyéni fölfogások szerint ingadozó régebbi korszakhatárjelölésekbe az évszázadok sorrendjét követő korszakfelosztás mégis csak beleviszi a maga egyenletes áttekintését.

Toldy Ferenc a magyar irodalom történetében négy korszakot különböztetett meg. — Első korszak: az ókor vagy az önálló nemzetiség kora. (—1000.) — Második: a középkor vagy a hit kora. (1000—1526.) — Harmadik: az újkor vagy az első virágzás kora. (1526—1772.) — Negyedik: a legújabb kor vagy a második virágzás kora. (1772—1849.)

Beöthy Zsolt korszakfelosztása. — Első korszak: a pogány kor. (—1001.) — Második: a keresztény középkor. (1001—1526.) — Harmadik: a protestáns kor. (1526—1606.) — Negyedik: a katolikus visszahatás kora. (1606—1711.) — Ötödik: a nemzetietlen kor. (1711—1772.) — Hatodik: a felújulás kora. (1772—1820.) — Hetedik: a nemzeties költészet kora. (1820-tól kezdve.)

Irodalom. — Korszakfelosztás minden rendszeres magyar irodalomtörténetben található s a problémát külön is megvitatták. — Bartha József: A magyar irodalom korszakai. Budapest, 1900. — Horváth János: Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. A budapesti II. ker. áll. reáliskola értesítője. 1908. — Négyesy László cikke. Alexander-emlékkönyv. Budapest, 1909. — Császár Elemér: Javaslat a magyar irodalomtörténet kézikönyvének megírása tárgyában. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Nagy József: A magyar irodalomtörténet korszakai. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kardos Albert: A magyar irodalomtörténet korszakai. U. o. 1912. évf. — Bodor Aladár: Az irodalomtörténet korszakai. Fehértemplomi áll. gimnázium értesítője. 1913. — Horváth János: Magyar irodalomtörténet. A szintézis alapelvei. Minerva. 1922. évf. — Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba. Budapest, 1922. — Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva. 1927—1929. évf.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET BIBLIOGRAFIÁJA.

Az alább felsorolt könyvek a magyar irodalomtörténet válogatott munkái. A kiadványoknak ez a sorozata útmutatóul szolgál azok számára, akik meg akarnak ismerkedni az összefoglaló magyar irodalomtörténet legjelentékenyebb alkotásaival.

Mint minden könyvcím-egybeállításunk, az itt következő jegyzék is megrostált bibliografia. Nem érünk el semmit az adatok özönével, ha az egybegyüjtött adatsorozatba nem nyúl bele a rendező kéz és a válogató elme.

1. Anyaggyüjtő kísérletek, útjelző vázlatok.

Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae literatae. Egy kötet. Frankfurt és Lipcse, 1711.

Magyarországi, erdélyországi, horvátországi és dalmátországi írók életrajzi vázlatainak gyüjteménye latin nyelven. Közel háromszáz írót sorol fel betürendben.

Bod Péter: Magyar Athenás. Egy kötet. Szeben, 1766.

Magyarnyelvü írói életrajzgyüjtemény. Körülbelül ötszáz magyar írót tárgyal betürendben. Módszere ugyanaz, mint Czvittinger Dávidé: elmondja az író rövid életrajzát, egybeállítja munkáit, itt-ott néhány megjegyzést csatol életrajzi és könyvészeti adataihoz.

Wallaszky Pál: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Egy kötet. Pozsony és Lipcse, 1785.

A magyar irodalom könyvanyagát ez a latinnyelvű kötet szedi először időrendbe. A magyarnyelvű irodalommal és a szépirodalommal nagyon keveset foglalkozik, inkább a magyarországi latinnyelvű tudományos irodalomra vonatkozó adatokat állítja össze. Második kiadása: 1808.

Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete. Egy kötet. Veszprém, 1808.

Magyarnyelvű irodalomtörténeti vázlat. A Halotti Beszédtől kezdve a maga koráig állítja össze az írók munkásságára vonatkozó adatait. Anyaga hézagos, de lelkes fáradozása hálát érdemel. A magyarországi latin irodalmat nem tárgyalja.

Mailáth János: Übersicht der Geschichte der Magyarischen Poesie. Megjelent a szerzőnek Magyarische Gedichte című antológiájában, Stuttgart és Tübinga, 1825.

A magyar költészet fejlődésének vázlata német nyelven. Nagy haladást mutat a régebbi adat-egybeállításokkal szemben. Jellemzi az írókat s kritikával szól működésükről. E németnyelvű vázlatnak Toldy Ferenc is jó hasznát vette pályája kezdetén.

Toldy Ferenc: Geschichte der ungrischen Poesie. Megjelent a szerzőnek Handbuch der ungrischen Poesie című antológiájában. Pest és Bécs, 1828.

A magyar költészet történetének vázlata német nyelven. A költőket Mailáth János nyomán lelkes hangon jellemzi. Irodalomtörténeti elmélyedés még nincs rövid áttekintésében.

Ferenczy Zsigmond Jakab: Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez. Egy kötet. Pozsony, 1844.

Magyarnyelvű irodalomtörténeti vázlat. Nyelvtörténeti része sikerültebb, mint irodalomismertetése. Második kiadása 1854-ben jelent meg a következő címmel: Magyar irodalom és tudományosság története.

2. Tudományos jellegű, teljes magyar irodalomtörténetek.

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1864.

A magyar irodalom története 1848-ig. A szerző ebben a tudományos jellegű középiskolai tankönyvében több évtizedre terjedő kuta-

tások eredményeit foglalta össze. Terjedelemre kicsiny ez az irodalomtörténet, de tartalmi értéke annál nagyobb. 1867-ben akadémiai nagyjutalmat nyert. Negyedik kiadása: 1878.

Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. Budapest, 1877.

A magyar irodalom története 1867-ig. Ez a középiskolai irodalomtörténet Toldy Ferencéhez hasonló hatást tett a tudományos közvélemény irányítására. Tizennegyedik kiadása: 1922. Tizenötödik kiadása Kéky Lajos átdolgozásában jelent meg: 1928.

Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. Két kötet. Budapest, 1921.

A magyar irodalom története 1900-ig. Tudományos használatra szánt irodalomtörténeti rendszerezés.

3. Művelt olvasókat is érdeklő teljes magyar irodalomtörténetek.

Képes magyar irodalomtörténet. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Két kötet. Budapest, 1895.

A magyar irodalom története 1867-ig. A képes díszmunka szerkesztésében Beöthy Zsolt segítőtársa Badics Ferenc volt. Munkatársai: Alexander Bernát, Baráth Ferenc, Bayer József, Bánóczi József, Békefi Remig, Divald Kornél, Endrődi Sándor, Erdélyi Pál, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Hellebrant Árpád, Horváth Cyrill, id. Imre Sándor, Kardos Albert, Kelemen Béla, Lánczy Gyula, Marczali Henrik, Négyesy László, Petheő Gyula, Radó Antal, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Roboz Andor, Rupp Kornél, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, id. Szász Károly, Széchy Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, id. Szinnyei József, Szinnyei József, Takács Sándor, Vadnay Károly, Váczy János, Várdai Béla, Zichy, Antal. Harmadik kiadása: 1906.

Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1896.

A magyar irodalom fejlődésének bölcselő szellemű átpillantása. Ötödik kiadását a Kisfaludy-Társaság 1919-ben a Greguss-jutalommal tüntette ki. Hatodik kiadása: 1920.

A magyar irodalom története. Szerkesztette Ferenczi Zoltán. Képes kiadás. Egy kötet. Budapest, 1913.

A magyar irodalom története 1900-ig a Műveltség Könyvtárának sorozatában. Munkatársai a szerkesztőn kívül: Endrődi Sándor, Kardos Albert, Pintér Jenő, Simonyi Zsigmond.

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. A művelt közönség számára. Egy kötet. Budapest, 1924.

A magyar irodalom multjának áttekintése mellett a XX. század első negyedében élő írók munkásságának ismertetése. Második kiadása: 1926.

Borbély István: A magyar irodalom története. Két kötet. Kolozsvár, 1924—1925.

A szerző középiskolai magyar irodalomtörténetének jegyzetekkel ellátott kiadása a művelt közönség számára.

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Képes kiadás. Két kötet. Budapest, 1928.

A művelt közönség számára 1924-ben közrebocsátott kiadás teljes átdolgozása a XX. század első negyedében virágzó irodalom részletes tárgyalásával.

Kállay Miklós: A magyar irodalom története. Három kötet. Budapest, 1928.

Zsebkiadás az olvasóközönség legszélesebb rétegei számára.

Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1929—1930.

Katolikus szellemű magyar irodalomtörténet a Szent István Könyvek sorozatában.

4. Iskolai használatra szánt magyar irodalomtörténetek.

Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete. Egy kötet. Veszprém, 1808.

Útjelző magyar irodalomtörténet.

Ferenczy Zsigmond Jakab: Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez. Egy kötet. Pozsony, 1844.

Lelkes hangú irodalomtörténeti vázlat. Két kiadás.

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1864.

Alapvető tudományos irodalomtörténet. Négy kiadás.

Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. Egy kötet. Debrecen, 1865.

Önálló elgondolással írt tankönyv. Négy kiadás.

Szvorényi József: A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése. Egy kötet. Pest, 1869.

A katolikus középiskolák tankönyve.

Névy László: A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata. Egy kötet. Budapest, 1872.

A maga idejében népszerű tankönyv. Hat kiadás.

Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. Budapest, 1877.

Nagyértékű tudományos irodalomtörténet. Tizennégy kiadás.

Horváth Cyrill: A magyar nemzeti irodalom története. Egy kötet. Budapest, 1893.

Vonzó előadású tankönyv. Három kiadás.

Váczy János: A magyar nemzeti irodalom története. Két kötet. Budapest, 1902.

Gazdag anyagú tankönyv. Három kiadás.

Prónai Antal: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1911.

Gondos kidolgozású tankönyv. Öt kiadás.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1911.

Középiskolai tankönyv. Hat kiadás.

Császár Elemér és Gálos Rezső: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1922.

Kereskedelmi iskolák számára írt tankönyv. Két kiadás.

Borbély István: A magyar irodalom története. Két kötet. Kolozsvár, 1924—1925.

Nagyobb terjedelmű tankönyv az erdélyi iskolák számára.

Prónai Antal, Alszeghy Zsolt és Sik Sándor: A magyar irodalom története. Egy kötet. Budapest, 1927.

A régi tankönyv új átdolgozása.

Kéky Lajos: A magyar irodalom története. Egy kötet. Budapest, 1929.

Zsebkiadás tanulók számára.

5. Nem teljes magyar irodalomtörténetek.

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Két kötet. Pest, 1851.

A magyar irodalom története a mohácsi csatáig. Tudományos olvasók számára. Harmadik kiadása: 1862.

Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1891—1893.

A magyar irodalom története Katona József koráig. A művelt közönség számára önálló felfogással írt munka.

Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. Egy kötet. Budapest, 1899.

A magyar irodalom története Bessenyei György fellépéséig. Önálló kutatás alapján írt munka a művelt közönség számára.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Négy kötet. Budapest, 1909—1913.

A magyar irodalom története Kazinczy Ferenc haláláig. Tudományos módszerű munka. Anyaga kéziratos folytatásával együtt beleolvadt az 1921-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyvbe.

6. Bibliografiai munkák.

Sándor István: Magyar könyvesház. Egy kötet. Győr, 1803.

A magyarnyelvű nyomtatványok címeinek egybeállítása a XIX. század elejéig. Úttörő magyar bibliografia.

Id. Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma. Történelem és annak segédtudományai. Két kötet. Budapest, 1874—1885.

Az első kötet a folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítők (1778—1873), a második kötet a hírlapok (1731—1880) irodalomtörténeti cikkeit is egybeállítja.

Id. Szinnyei József repertóriumai. Figyelő. 1876.—1885. évf.

Szinnyei József a Figyelő köteteiben az 1876. évtől kezdve gondosan összegyüjtötte a legkülönbözőbb helyeken megjelent irodalomtörténeti munkák és cikkek címeit.

Márki József: Szak- és betürendes kalauz. Egy kötet. Budapest, 1878.

A magyarnyelvű könyvek címeinek csoportosítása szépirodalmi műfajok és tudományágak szerint a könyvnyomtatás kezdetétől az 1870-es évekig.

Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Két kötet. Budapest, 1879—1885.

Az első kötet a magyarnyelvű hazai és külföldi nyomtatványoknak, a második kötet a nem magyarnyelvű hazai nyomtatványoknak időrendi címjegyzéke és leírása 1711-ig.

Hellebrant Árpád repertóriumai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1885—1920. évf.

Hellebrant Árpád az Egyetemes Philologiai Közlöny köteteiben az 1885. évtől kezdve rendszeresen összegezte minden esztendő irodalomtörténeti termését.

Szabó Károly és Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár. Két kötet. Budapest, 1896—1898.

A magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyarnyelvű nyomtatványoknak időrendi címjegyzéke és leírása 1711-ig.

Petrik Géza: Magyarország bibliografiája. Négy kötet. Budapest, 1888—1897.

A hazánkban 1712-től 1860-ig megjelent magyar és nem magyarnyelvű nyomtatványoknak címjegyzéke.

Petrik Géza: Magyar könyvészet. Öt kötet. Budapest, 1885—1929.

Egy kötete az 1860-tól 1875-ig, két kötete az 1886-tól 1900-ig, két kötete az 1901-től 1910-ig megjelent magyar könyveknek és folyóiratoknak címjegyzékét tartalmazza. Az utolsó kötetet a szerző halála után Barcza Imre folytatta.

Kiszlingstein Sándor: Magyar könyvészet. Egy kötet. Budapest, 1890.

Az 1876-tól 1885-ig megjelent magyar könyveknek és folyóiratoknak címjegyzéke.

Gróf Apponyi Sándor: Hungarica. Három kötet. Budapest és München, 1900—1925.

Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok címjegyzéke és leírása a XV. századtól kezdve. A III. kötet Dézsi Lajos közreműködésével németül jelent meg. Az I. és II. kötetnek is van német kiadása: Leipzig, 1903.

Irodalomtörténet folyóiratszemléje. 1912-től.

A magyar irodalomtörténeti tudást előbbrevivő értekezések tartalmi kivonatai a Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratában.

Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. Budapest, 1916.

Hírlapok és folyóiratok jegyzéke a magyarországi hírlapirodalom megindulásától kezdve 1867-ig.

Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven. Két rész. Budapest, 1917—1920.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában egybegyüjtött idegennyelvű fordítások jegyzéke.

Irodalomtörténeti Közlemények repertóriumai. 1921-től.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny repertóriumainak folytatása a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában.

Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban. Budapest, 1925.

A magyar fővárossal kapcsolatos hazai és külföldi, magyar- és idegennyelvű nyomtatványok időrendi címjegyzéke és magyarázata 1473-tól 1600-ig.

7. Irói lexikonok.

Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae literatae. Egy kötet. Frankfurt és Lipcse, 1711.

Említése e fejezet 1. szakaszában.

Bod Péter: Magyar Athenás. Egy kötet. Szeben, 1766.

Említése e fejezet 1. szakaszában.

Horányi Elek: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Három kötet. Bécs, 1775—1777.

Latinnyelvű irói életrajzgyüjtemény. Ezernél több magyarországi írót sorol fel betűrendben. Bővített kiadásának csak első kötete jelent meg: Nova Memoria Hungarorum. Pest, 1792.

Id. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914.

Teljes magyar irói lexikon. Szerzője ritka szorgalommal gyüjtötte össze a hazai írókra vonatkozó életrajzi és könyvészeti adatokat, csatolva hozzájuk forrásainak jegyzékét is. Közel harmincezer írót sorol fel betűrendben.

Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től.

Id. Szinnyei József írói lexikonának folytatása.

Magyar irodalmi lexikon. Szerkesztette:Ványi Ferenc. Átnézték: Dézsi Lajos és Pintér Jenő. Egy kötet. Budapest, 1926.

Az írói életrajzokon kívül számos szépirodalmi mű tartalmi kivonatát is közli. A szerkesztő főmunkatársai: Fóris Miklós és Tóth András.

Irodalmi lexikon. Szerkesztette: Benedek Marcell. Egy kötet. Budapest, 1927.

Elsősorban világirodalmi lexikon. Számos munkatárs közreműködésével készült.

Magyar zsidó lexikon. Szerkesztette Ujvári Péter. Egy kötet. Budapest, 1929.

Sok új anyagot nyujtó kiadvány a magyarországi zsidóság szellemi törekvéseiről.

8. Irodalomtörténeti folyóiratok.

Figyelő. Aigner Lajos budapesti könyvkereskedő kiadása. Megindult 1877-ben. Megszünt 1889-ben.

Abafi Lajos szerkesztésében jelent meg. Ez volt az első magyar irodalomtörténeti folyóirat.

Egyetemes Philologiai Közlöny. A Budapesti Philologiai Társaság kiadása. Megindult 1877-ben.

Első szerkesztői: Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv. Későbbi szerkesztői: Ábel Jenő, Némethy Géza, Petz Gedeon, Katona Lajos, Császár Elemér, Láng Nándor, Bleyer Jakab, Förster Aurél, Thienemann Tivadar, Koszó János, Kerényi Károly. Elsősorban a klasszika-filológia és a germán-román filológia körébe tartozó dolgozatokat közöl.

Irodalomtörténeti Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Megindult 1891-ben.

Első szerkesztője: Ballagi Aladár. Későbbi szerkesztői: Szilády Áron, Császár Elemér. Főleg a régibb magyar irodalom kérdéseit tárgyalja. Adattári rovatában a kiadatlan kéziratok egész tömege kerül közlésre.

Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása. Megindult 1912-ben.

Első szerkesztője: Pintér Jenő. A világháború idején Baros Gyula szerkesztette, azután ismét Pintér Jenő. Felöleli a magyar irodalomtörténet egész területét, különös tekintettel a legújabb kor irodalmára.

Egyéb folyóiratok. — Számos értékes irodalomtörténeti tanulmány található még a következő folyóiratokban: Budapesti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia és a Franklin-Társulat kiadása. Megindult 1840-ben, tizenhat évig szünetelt, újból megindult 1857-ben. — Akadémiai Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Megindult 1841-ben. — A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. A Kisfaludy-Társaság kiadása. Megindult 1841-ben. — Magyar Nyelvőr. A Magyar Tudományos Akadémia, utóbb a folyóirat szerkesztőségének kiadása. Megindult 1872-ben. — Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Megindult 1874-ben. — Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum kiadása. Megindult 1876-ban. — Katholikus Szemle. A Szent István-Társulat kiadása. Megindult 1887-ben. — Protestáns Szemle. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása. Megindult 1889-ben. — Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság kiadása. Megindult 1890-ben. — Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadása. Megindult 1905-ben. — Minerva. Pécsi folyóirat. Megindult 1922-ben. — Napkelet. Budapesti folyóirat. Megindult 1923-ban. — Erdélyi Irodalmi Szemle. Kolozsvári folyóirat. Megindult 1924-ben. — Debreceni Szemle. Debreceni folyóirat. Megindult 1927-ben. — Széphalom. Szegedi folyóirat. Megindult 1927-ben.

9. Magyar irodalomtörténet más nyelven.

Wallaszky Pál: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Pozsony és Lipcse, 1785.

Említése e fejezet 1. szakaszában.

Mailáth János: Übersicht der Geschichte der magyarischen Poesie. Megjelent a szerzőnek Magyarische Gedichte című antológiájában. Stuttgart és Tübinga, 1825.

Említése e fejezet 1. szakaszában.

Toldy Ferenc: Geschichte der ungrischen Poesie. Megjelent a szerzőnek Handbuch der ungrischen Poesie c. antológiájában. Pest és Bécs, 1828

Említése e fejezet 1. szakaszában.

Toldy Ferenc: Geschichte der ungrischen Dichtung. Pest, 1863.

A magyar költészet történetének (1854) német fordítása Steinacker Gusztávtól.

Toldy Ferenc: Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter. Pest, 1865.

Az ó- és középkori magyar irodalom történetének (1851) német fordítása Kolbenheyer Móricztól.

Schwicker János Henrik: Geschichte der ungarischen Literatur. Leipzig, 1889.

Magyar irodalomtörténet német nyelven: az addigi nagyobb összefoglaló magyar irodalomtörténeti munkák alapján.

Zigány Árpád: Storia della letteratura ungherese. Milano, 1892.

Magyar irodalomtörténet olasz nyelven: az addigi nagyobb összefoglaló magyar irodalomtörténeti munkák alapján.

Váczy János: Die ungarische Literatur. Bécs, 1893.

Magyar irodalomtörténet német nyelven; különlenyomat az osztrák-magyar monarchiát írásban és képben ismertető díszműből: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. III. köt. Bécs, 1893.

Beöthy Zsolt: A magyar szellemi élet fejlődése. Budapest, 1896.

Ezzel a címmel jelent meg A Magyar Irodalom Kis Tükre a magyar kormánynak a millénium alkalmából közrebocsátott kiadványában: Az Ezeréves Magyar Állam-ban. A kötetet lefordították németre, francia és angol nyelvre is.

Reich Emil: Hungarian litterature. London, 1898.

Magyar irodalomtörténet angol nyelven: az addigi nagyobb összefoglaló magyar irodalomtörténeti munkák alapján.

Kont Ignác: Histoire de la littérature hongroise. Páris, 1900.

Magyar irodalomtörténet francia nyelven: az addigi nagyobb összefoglaló magyar irodalomtörténeti munkák alapján.

Szinnyei Ferenc: Unkarilaisen Kirjallisuuden historia. 1905.

Magyar irodalomtörténet finn nyelven a művelt közönség számára.

Kont Ignác: Geschichte der ungarischen Literatur. Leipzig, 1906.

Magyar irodalomtörténet német nyelven a Die Literaturen des Ostens vállalatban. Második kiadása: 1909.

Riedl Frigyes: A history of Hungarian Literature. London, 1906.

A magyar irodalom története angol nyelven a Short histories of the Literatures of the World vállalatban.

Riedl Frigyes: Die ungarische Literatur. Berlin és Leipzig, 1908.

Magyar irodalomtörténet német nyelven a Die Kultur der Gegenwart vállalatnak Die Osteuropäischen Literaturen című kötetében. Második kiadása: 1908.

Katona Lajos és *Szinnyei Ferenc: Geschichte der ungarischen Literatur.* Leipzig, 1911.

Magyar irodalomtörténet német nyelven a Sammlung Göschen vállalatban. A kötet végén bibliografia Gragger Róberttől.

Beöthy Zsolt: The development of the intellectual life of the Hungarians. 1914.

A Magyar Irodalom Kis Tükrének angol fordítása a Hungary című folyóirat 1904. évfolyamában és különlenyomatban.

Lábán Antal: Ungarn in seiner Dichtung. Zürich, Leipzig és Bécs, 1923.

A magyar költészet fejlődésének átpillantása a művelt közönség számára számos lírai és epikai szemelvénnyel.

Turóczi-Trostler József: Entwicklungsgang der ungarischen Literatur. I. Budapest, 1928.

A magyar irodalom fejlődésének legfontosabb mozzanatai a mondák korától kezdve a reformációig.

OSZK

A MAGYAR IRODALOM A POGÁNY KORBAN.

A pogány magyarok honfoglalása. — A pogány magyarok nyelve. — A pogány magyarok vallása. — A pogány magyarok írása. — A pogány magyarok költészete. — A pogány magyarok mondái. — A magyar húnmondák. — A magyar honfoglalás mondái. — A mondák irodalmi feldolgozásai.

A POGÁNY MAGYAROK HONFOGLALÁSA.

A hunok előrontása Krisztus születése után 375-től kezdve az ismeretlen nemzetek egész seregét zúdította Európára. Öt évszázad leforgása alatt ellenállhatatlan erővel törtek elő kelet félelmes embertömegei. Az ókori világ műveltsége megsemmisült, a római birodalom területén barbár hódítók telepedtek le. Végre elérkezett a IX. század. A népvándorlás utolsó hullámgyűrűje, a magyar nemzet is megindult a Duna völgye felé.

A magyar nemzet Krisztus születése után 800 körül tűnt fel az Ural-hegység vidékén, a Perm, Jekaterinburg, Ufa és Kazán városok közé eső tájakon. Innen indult el, 830 táján, Lebediába: a Don és Dnjeper folyók között fekvő területre. Besenyő és bolgár szomszédai ellenséges szemmel néztek reá és sokszor küzdöttek ellene véres csatákban. Lebediából, 889 körül, Etelközbe vonult a magyarság: a Dnjeper és Szeret folyók között elterülő síkságon akart új hazát alapítani. De az Uraltól a Kárpátokig tartó hosszú vándorlásnak most sem szakadt vége. A besenyők és bolgárok ellenségeskedése tovább kényszerítette a magyarokat a Fekete-tenger mellékéről.

Így ereszkedtek le, 896 táján, a Duna-Tisza folyamvidékére, mai hazájuk földjére. A nyolc magyar törzs ekkor már egy vezér köré csoportosult. A vezér Árpád

volt: bölcs gondolkodású, vitéz férfiú. Azon a földön, ahol addig egy nemzet sem tudott gyökeret verni, Árpád vezér erős államot szervezett s uralma alá hajtotta az elszórtan élő avar, bolgár, germán és szláv néptöredékeket.

Utódai alatt egyre gyakoribbak lettek a külföldi kalandozások. A vakmerő lovasok rohamainak és nyílzáporának alig állott ellen valaki. Hírük, külsejük, hadviselésük megremegtette Európa népeit. Megjelenésükben az Isten büntetését látták, támadásaik elhárításáért az Úr irgalmához esedeztek. Gyorsaságuk, vakmerőségük, sok sikerük bámulatos. Nemcsak Németországba, Olaszországba és Görögországba törtek be, hanem elszáguldoztak a franciaországi és svájci városokba is. De hadakozásuk sok áldozatba került; annyi győzelmes harc után kezdték észrevenni gyöngülésüket.

A legválságosabb időben ragadta kezébe a hatalmat Géza vezér. Géza a szomszédos országokkal békés viszonyba lépett, a kereszténységnek utat engedett, a törzsfőnökök hatalmát korlátozta. Fia, István vezér, méltó utóda lett: leverte az ősi szokások védelmére fellázadt pogány magyarokat, szervezte a magyarországi keresztény egyházat és megalapította a keresztény magyar királyságot.

Irodalom. — Szabó Károly: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. Tíz kötet. Budapest, 1895—1898. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. — Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. — Marczali Henrik, Angyal Dávid és Mika Sándor: A magyar történet kútfőinek kézikönyve.

Budapest, 1901. — Csánki Dezső szerkesztésében: Árpád és az Árpádok. Budapest, 1908. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Melich János, Gombocz Zoltán és Németh Gyula szerkesztésében: A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Budapest, 1922-től. — Hóman Bálint szerkesztésében: A magyar történettudomány kézikönyve. Budapest, 1923-tól. — Karácsonyi János: A magyar nemzet története 896-ig. Nagyvárad, 1924. — U. az: A magyar nemzet honalapítása 896—997. Nagyvárad, 1925. — Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet. Hét kötet. Budapest, 1929-től.

A POGÁNY MAGYAROK NYELVE.

A MAGYAR nyelv a finn-ugor nyelvághoz tartozik. A finn-ugor nyelvág népei — a magyarok, vogulok, osztyákok, zürjének, votyákok, lappok, finnek, mordvinok és cseremiszek — valamikor az ősidőkben, Ázsia pusztaságain, közös nyelvet beszéltek s csak mikor egy-egy törzs kiszakadt az ősi közösségből és más tájakra vándorolt, akkor kezdett ennek a különvált törzsnek örökségként magával vitt nyelve is megváltozni. A különválás és önálló nemzeti fejlődés kora a mult idők homályába vész. A mai finn-ugor népek bizonyára régesrégen megkezdték önálló életüket, mert manapság rendkívül nagy a nyelvi különbség közöttük. Különösen a magyar fejlődött önállóan s a többitől végképen elszigetelve. A magyar és legközelebbi rokonnyelve, a vogul között körülbelül olyan a viszony, mint az indoeurópai nyelvek körében a latin és görög között.

A magyar nyelv ősi szókészlete finn-ugor eredetű. A rokonsági elnevezések, testrészek, közönségesebb állatok, növények, ásványok és az ősi foglalkozáshoz való eszközök nevei, továbbá az egyszerűbb számnevek és igék jórészt finn-ugor származásúak. De a finn-ugor alapnyelvből származó eredeti szókészletet nagyon sok idegen elem gazdagította. Még az ősidőkben történt az iráni,

kaukázusi és mongol nyelvhatás. Ezt nyomon követte a török népek nyelvi hatása. Az utóbbi különösen szembeötlő. A magyarság Oroszország területén századokon át élt különböző török törzsek szomszédságában. Ez a szomszédság s egyes törökfajú néptöredékek beolvasztása különösen a földmívelésre és állattenyésztésre vonatkozó szavakkal gazdagította a magyar nyelvet.

A honfoglalás után a Duna mellékén lakó ószlovén néppel való érintkezés a házi berendezés, földművelés, ipar, keresztény vallás és állami élet köréből sok olyan tárgynak adott új elnevezést, amelyre már addig is volt magyar szó. A német hatás leginkább a hadviselés, állami élet, kereskedelem, bányászat, gazdaság, ipar, állatok, növények, étel-ital, ruházkodás és helynevek fogalomkörén látszik meg. Az olaszok különösen a kereskedelem műszavaival, áruk neveivel, a halászatra, hajózásra és művészetekre vonatkozó szavakkal gyarapították a magyarság nyelvét. A latin nyelv főként az egyházi, törvénykezési és tudományos élet körén belül gazdagította a magyar szókészletet.

A magyarság szókincse az ősidők óta szünet nélkül bővült. Különösen a honfoglalást követő századokban szaporodtak egyre jobban a jövevényszavak. A legközönségesebb tárgyak megnevezésétől a legelvontabb fogalmak nevéig minden körben találkozunk olyan szavakkal, amelyek idegenből kerültek át. Ezek a kölcsönszavak kétségtelenül nagyfontosságúak nemcsak a nyelv kialakulására, hanem a nemzet művelődéstörténetére nézve is.

Hogyan hangzott a magyar nyelv a honfoglalás korában? Kialakult-e már ekkor az a magyar beszéd, melyet a Halotti Beszéd korában élő emberek — háromszáz esztendővel utóbb — megértettek volna? A kereszténység, a királyság, a nyugati műveltség, a latin, olasz, német és szláv hatás nem forgatták-e ki ezt a keletről hozott ősi nyelvet régi értelméből? Egy adat nyilvánvalóvá teszi, hogy Árpád korának török elemekkel bővült finn-ugor eredetű magyar nyelve mélyreható változások nélkül szállt át apáról-fiúra. Mikor Julianus domonkosrendi szerzetes a XIII. században fölkereste azokat a magyarokat, akiknek elődei a IX. század magyarjaitól még a honfoglalás előtt szakadtak el, egészen jól megértette beszédüket s azok is minden nehézség nélkül társalogtak vele. Ebből az következik, hogy a honfoglaló magyarok beszéde kialakult grammatikájú nyelv volt, szerkezetében és kiejtésében később sem változott lényegesen, csak szókincse bővült s kifejezései szaporodtak.

A magyar nyelv eredetére és a finn-ugor nyelvrokonság kérdésére nézve meglehetősen későn derült világosság. Nyelvtudósaink a XIX. század közepéig minden hozzáférhető nyelvhez szívesen hasonlítgatták a magyart s közülük igen sokan arra a meggyőződésre jutottak, hogy a magyar nyelv testvértelen ősnyelv, régibb a szanszkritnál és a hébernél. — Toldy Ferenc azt tanította, hogy a magyar nyelv középső helyet foglal el az ugor és a török nyelvek között, önmagából megérthető rendszert alkot s mint ilyen, eredeti, önálló, egy az ősi nyelvek közül. (A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. Az ó- és középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862.) — Ezzel a nemzeti álláspontt s egyéb téves nyelvtudományi vélekedésekkel szemben leginkább Hunfalvy Pál hívta fel a figyelmet a finn-ugor nyelvrokonságra s a magyarok legközelebbi

rokonait a vogulokban és osztyákokban jelölte meg. (A magyarok eredete. Budapesti Szemle. 1864. évf. Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.) — Vámbéry Ármin azt hirdette, hogy a magyarok a honfoglalás idején állami és társadalmi élet dolgában túlnyomóan török faji tulajdonságokat mutattak s ez a törökség nyelvükben is kifejezésre jutott. Szerinte a honfoglaló magyar nép zöme szellemi és fizikai tekintetben török származású volt vagy legalább is ugor és török keverékből alakult. (A magyarok eredete. Budapest, 1882. A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895.) — Budenz József nyelvi tekintetben megcáfolta Vámbéry Ármin állításait. (Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin A magyarok eredete c. munkájára. Budapest, 1882.) — Alapos érveket hozott fel a finn-ugor eredet és nyelvrokonság védelmére Szinnyei József is. (A magyar nyelv eredete. Budapest, 1883.) — Bizonyos azonban, hogy a nyelv eredetének megállapítása még nem jelenti a faj eredetének felderítését. Marczali Henrik helyesen mutatott rá arra, hogy a magyar nyelv finn-ugor alkotórésze époly kevéssé bizonyítja tudományosan a magyar nemzet finn-ugor eredetét, mint a francia nyelvnek latin karaktere a mai franciáknak római származását. A világtörténelem folyamán sokszor megtörtént, hogy az egyik nép beolvadt a másikba s hol a legyőzött tanulta meg hódítója nyelvét, hol a győztesek tanultak meg a leigázottak nyelvén beszélni. A legyőzött kelta gallok átvették a rómaiak latin nyelvét, a győztes germán normannok franciákká, olaszokká, angolokká és oroszokká lettek, a hódító töröknyelvű bolgárok nyelvileg egészen elszlávosodtak. A nyelvnél állandóbbak a népfajok embertani sajátságai, amint ez a zsidóknál tapasztalható, akik a világ minden nyelvén beszélnek és írnak, csak épen ősi anyanyelvüket feledték el. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. I. köt. Budapest, 1895.) — Thury József a magyar őstörténelemre vonatkozó összes kútfők átvizsgálása után arra az eredményre jutott, hogy az altáji őshazából kivándorolt magyarság török nyelvét az urali finn-ugor nyelvek erősen befolyásolták ugyan, de bármennyi uralvidéki finn-ugor népelem és nyelvanyag csúszott is be a magyar nemzetbe, a magyarok török voltát még a régi bizánci és keleti írók is világosan fel tudták ismerni. (A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok. 1896. évf.) — A XX. század nyelvészete és történettudo-

mánya általában megmaradt a finn-ugor eredet és a török beszivárgás álláspontján. A török befolyás azonban nagy volt. Gombocz Zoltán szerint az a mélyreható nyelvi, műveltségi és faji hatás, melyet a töröknyelvű bolgárság a finn-ugor magyarságra gyakorolt, alig érthető másképp, mintha feltesszük, hogy az uralkodó bolgár-török réteg volt a magyarság igazi megszervezője. Ez az uralkodó török elem csakhamar épen úgy beleolvadt a magyarságba, mint ahogy a balkáni töröknyelvű bolgárok beleolvadtak a szlávságba. A magyar-török érintkezés és vegyülés akkor történt, mikor a magyarság elhagyta uralvidéki őshazáját s dél felé, a Kaukázus vidékére vándorolt. (A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. Magyar Nyelv. 1921. évf.) — Németh Gyula a külföldi nyelvészeti kutatások számbavételével újból figyelmet ébresztett aziránt, hogy a húnok és a bolgárok törökül beszéltek s ez a töröknyelvű bolgárság volt az a nép, mely a Krisztus után következő századokban a mai európai Oroszország délkeleti részein döntő befolyással hatott a finn-ugor eredetű magyarságra. A töröknyelvű bolgárokkal való benső érintkezés a magyarságot lényegében átalakította, a magyar alapnyelvbe pedig belekerült az a kétszáz bolgár-török jövevényszó, melyek ősi műveltségünk legfontosabb jelenségeire vonatkoznak. (Húnok, bolgárok, magyarok. Budapesti Szemle. 1924. évf.) — Hóman Bálint elömagyarnak nevezi azt a vogulokkal és osztyákokkal közeli rokonságban álló finn-ugor népet, melytől nyelvünket örököltük. Az elömagyarok nyelvébe a töröknyelvű bolgárok jövevényszavai úgy rakódtak le, hogy a bolgárok valamelyik ága az Ural erdős vidékein uralma alá vetette a finn-ugornyelvű elömagyarokat s teljes életközösségbe lépett velük. A töröknyelvű urak és a finn-ugor szolgák később egybeolvadtak és átalakultak magyarokká, a hódító harcosok megtanulták a leigázott nép nyelvét, a magyar nyelv viszont török jövevényszavakkal bővült. Igy érthető, hogy a magyarok még Árpád honfoglalása után is két nyelvet beszéltek : az elökelök nyelve a török volt, viszont a nép a török elemekkel bővült finn-ugor nyelvet beszélte. A nép nyelve győzött, a török urak utódai elfeledték őseik nyelvét, az egykori szolgáktól eltanult köznyelv általánosan használt lett s két-három emberöltővel utóbb a magyarok egykori török tudásának még az emléke is kiveszett. (Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — Hunfalvy Pál: A magyarok eredete. Budapesti Szemle. 1864. évf. — U. az: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. — Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Budapest, 1882. — U. az: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895. — Budenz József: Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin A magyarok eredete c. munkájára. Budapest, 1882. — U. az: Egy kis visszhang Vámbéry Ármin válaszára. Budapest, 1886. — Szinnyei József: A magyar nyelv eredete. Budapest, 1883. — Marczali Henrik munkája a Szilágyi Sándor által szerkesztett milleniumi történelemben: A magyar nemzet története. I. köt. Budapest, 1895. — Thury József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok. 1896. évf. — Szinnyei József: A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. 2. kiad. Budapest. 1919. — Pápay József: A magyar nyelvhasonlítás története. Budapest, 1922. — U. az: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. — Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. — Tolnai Vilmos: Halhatatlan magyar nyelv. Magyar Nyelv. 1924. évf. — Németh Gyula: Húnok, bolgárok, magyarok. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1926. — Szinnyei József: Magyar nyelvhasonlítás. 7. kiad. Budapest, 1927. — Teleki Pál szerkesztésében: Finnek, észtek. A magyarországi finn-ugor kongresszus emlékkönyve. Budapest, 1927. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

A POGÁNY MAGYAROK VALLÁSA.

A MAGYARSÁG a honfoglalás után is századokon keresztül ragaszkodott ősi szokásaihoz. A férfi vadászott, barmokat tenyésztett, szolgáival a földet míveltette; a nő házimunkával foglalkozott a sátor vagy a faház körül. A katonáskodás szeretete az egész nemzetre rányomta bélyegét. A pogány magyar kereste a hadakozást, nem ijedt meg a vérontástól, de azért barbárságában is akadtak becsülésre méltó tulajdonságai. Szabadságszeretete közmondásossá vált, értelmességét ellenségei sem tagadták.

A kereszténység felvétele után az ősi vallás lassankint háttérbe szorult s néhány emberöltő leforgása alatt kiveszett a nemzet életéből. A pogány magyarok vallási nézeteinek mai ismerete szerfölött hézagos, pedig a vallás élénk fényt vet egy nép költői képzeletére. Az ősi hitvilágra vonatkozó történeti följegyzések gyér számban maradtak fönn, viszont a néprajzi adatok egybegyüjtése olyan későn kezdődött, hogy ezen az ingoványos talajon az ősvallás vázának fölépítése nem biztat sikerrel. A legközelebbi rokonnépek hitregéivel való egybevetés sem nyujt igazán megbízható adatokat, jóllehet az ilyen elszigetelt népcsoportok féltékenyen őrzik elődeiktől örökölt hagyományaikat.

Mivel a finn-ugor nyelvág törzseinek ősvallása a samánizmus volt, a magyarság is valószínűleg a samánkodók

csoportjába tartozott. A samánizmus a szellemekkel való érintkezés kultusza. Követői magasabb rendű istenekben még nem hisznek, de a természetfölötti szellemi lényekről már van fogalmuk. A szellemekkel papjaik, a samánok útján érintkeznek. A samán kitudakolja a démonok óhajtásait s kihirdeti parancsaikat.

Ez a primitív vallás a vogul és osztyák törzseknél jelenleg is megvan. A samán, mint sokszáz esztendővel azelőtt, ma is varázsigékkel és varázsszerekkel idézi elő önkívületi állapotát. Erős idegrohamok után beáll a delírium, a lélektávozás. A bűbájos pap emberfölötti izgalomban érintkezik a szellemvilággal s ha magához tér, híveinek beszámol a szellemek akaratáról. Elmondja, hogy mit kívánnak a túlvilági lelkek.

A testben lakozó lélekben, a jó és rossz szellemekben és az emberi varázserőben a török népek is hittek, sőt ezeknek vallásos képzelődése magasabb fokú volt, mint a finn-ugor népeké. A finn-ugor eredetű magyarság török uralkodó osztálya tisztelte az elhalt ősök lelkét, a házi tűzhelyen áldozatot mutatott be tiszteletükre s a tűzhely köré elhelyezte az ősöknek és egyéb jótevő szellemeknek bálványképeit. Ezért nevezték az arab utazók a pogány magyarokat tűzimádóknak és bálványimádóknak. Papjaik az áldozati állatok belső részeiből jósoltak, javasasszonyaik ráolvasással gyógyítottak. A szent forrásnál, szent kútnál, szent fánál áldozatokat mutattak be égi istenüknek meg a természetfölötti lényeknek s a szertartást és jóslást követő lakomán elfogyasztották az áldozati állatot: a marhát, juhot, fehér lovat.

Mint a finn-ugor és a török népek általában, a pogány magyarok is hittek a túlvilági életben, hol a harcosnak az életében megölt ellenség szolgálni tartozik. A harcost teljes hadifelszereléssel, néha lovával és kutyájával együtt hantolták el, hogy az elhunytnak közelében legyenek kedves állatjai. A temetésen fehér lovat áldoztak. A ló egyes részeit a halott sírjába tették, többi részét a halotti toron költötték el.

Irodalom. — A magyar nemzet ősvallására vonatkozó adatokat legelőször Cornides Dániel állította össze: De religione veterum Hungarorum. Bécs, 1791. — A Kisfaludy-Társaság 1846-ban pályadíjat tűzött ki a pogány magyar hitregetan megírására. A pályázat meddő maradt, de Ipolyi Arnold kedvet kapott, hogy egybegyüjtse és kiadja az idevonatkozó összes adatokat: Magyar mythologia. Pest, 1854. — Ez a munka rendkívüli szorgalomról tanuskodott, de kritikátlansága miatt Csengery Antal szigorúan megbírálta: A magyar mythologia kérdésének bíráló fejtegetése. Budapesti Hírlap. 1855. évf. — Később buzgón foglalkozott az idevágó kérdésekkel Barna Ferdinánd: Ősvallásunk főistenei. Budapest, 1881. — U. az: Ősvallásunk kisebb isteni lényei. Budapest, 1881. — Új lendületet hozott az ösvallás nyomozásába a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata: az Ethnographia. Ebben jelent meg Katona Lajos érdemes dolgozata: A magyar mythologia irodalma. Ethnographia. 1897. évf. — A régi regés iskolához sorolható Kandra Kabos könyve: Magyar mythologia. Eger, 1897. — A pogány magyar ősvallásra vonatkozó történeti adatok legteljesebb gyüjteménye Sebestyén Gyula müveiben: A regösök. Budapest, 1902. — U. az: A magyar honfoglalás mondái. I. köt. Budapest, 1904. — A vogul és osztyák hitregetan anyagát Munkácsi Bernát adta közre: A vogul nép ősi hitvilága. Nyelvtudományi Közlemények. 1890—1901. évf. — A finn-ugor népek pogány vallására vonatkozó kutatásokat Krohn Gyula foglalta össze: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Ford. Bán Aladár. Budapest, 1908. — Erdélyi László: Magyar müvelődéstörténet. Kolozsvár. I. köt. 1915. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

A POGÁNY MAGYAROK ÍRÁSA.

A POGÁNYKORI műveltség kérdésével szorosan egybefügg az ősi betűvetés emlékeinek nyomozása. A finnugor nyelvág népeivel rokonságban álló népek közül a középázsiai törökségnek vannak legrégibb írásos emlékei. Ezek az írásos emlékek a Krisztus születése utáni VII. századból valók. Hogy mennyiben adta át a középázsiai törökség a maga írástudományát a magyar népnek, vagy kik és hogyan közvetítették ezt az átadást, erre nézve nincs biztos adatunk. Csak azt tudjuk, hogy a magyar rovásírás jegyeinek egy része rokonságot, sőt egyezést mutat a középázsiai török feliratok betűivel.

A székelyek évszázadokon keresztül a maguk ősi magyar rovásírását használták. A rovó bal kezébe fogta a puha fát, jobbjába kést szorított és jobbról balra menve bevágta betűit a fába. Betűkkel telerótt pálca egy sem maradt ránk.

A megmaradt szövegemlékek Marsigli Alajos XVII. századi olasz tudós másolatával, a *Bolognai naptár*ral, kezdődnek. Gróf Marsigli Alajos mint hadimérnök német császári szolgálatban állott, buzgón gyüjtötte a régiségeket s 1690 táján lemásolt egy fára rovott középkori székely kalendáriumot. Ez a székelybetűs másolat ma is megvan a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött

Marsigli-iratok között. Elég terjedelmes rovásírásos emlék, de nyelvi és irodalmi szempontból épen olyan jelentéktelen, mint az utána következő többi székelybetűs maradvány. — Az 1501-ben készült *Csíkszentmiklósi felirat* arról tájékoztat, hogy a csíkszentmiklósi katolikus templomot milyen nevű mesteremberek építették. A rövid szövegnek ma már csak két XVIII. századi másolata ismeretes, mivel az eredeti felirat a templom helyreállítása alkalmával a XVIII. században tönkrement. — Az 1515. évi *Konstantinápolyi felirat* Dernschwam János kéziratos naplójában maradt fenn. A német naplóíró feljegyezte 1553—1555. évi törökországi utazásának élményeit s feliratmásolatai között előfordul egy magyar szövegű rovásírásos felirat, melyet egy konstantinápolyi szállás faláról másolt le. II. Ulászló király idejében magyar követek tanyáztak a szálláson s az egyik unatkozó magyar úr néhány sort vetett a falra, hogy az utánuk odamenő magyarok is lássák, kik időztek a szálláson és mi járatban voltak. — Nevezetesebb az eddig említett szövegeknél Telegdi János erdélyi tudós 1598. évi székely írástudománya: a kéziratos *Rudimenta*. Telegdi János szerint a scytha ábécé — azaz az ősi magyar írás — érdemes arra, hogy mindenütt megismerjék. Az ősi magyar betűk számra nézve minden más nép írásjegyeit felülmúlják, szépség tekintetében sem állnak más betűk mögött, végül előnyük, hogy a magyar hangokat minden más betűsornál tökéletesebben fejezik ki. Ezért méltó a magyar nemzeti írástudomány arra, hogy buzgó emberek megőrizzék a feledéstől. Ennek a Telegdi-féle székely-

Az árpádkori mondáknak Szent László a legmagasztaltabb hőse, róla mondott legtöbb történetet a magyarság, de kívüle másokról is regéltek. Költői benyomást kelt Salamon és a hercegek viszályának elbeszélése a Bécsi Képes Krónikában. Salamon a cserhalmi ütközetben és Nándorfehérvár alatt még együtt harcol Gézával és Lászlóval az ellenség ellen, de később szenvedélyes harc tör ki közöttük. Meseszerű elemek húzódnak a valóban megtörtént események szálai közé; nem csoda, ha ezek a költői részletek megragadták a későbbi magyar epikusok és drámaírók érdeklődését.

A krónikák szövegein kívül a magyarországi szentekről szóló latin legendák egyes részletei is erősen mondai színezetűek. Különösen magára vonja a figyelmet egy idegenből átültetett epizód, Csanád vitéz története: a levágott fej és az eldugott nyelv históriájának világirodalmi elterjedtségű mondája. Ezt az epizódot Szent Gellért nagyobb latin legendája őrizte meg számunkra. A monda hőse, Csanád vezér, megöli a Szent István király ellen fellázadt Achtum pogány vezért; az álnok Gyula vitéz azt állítja Szent István előtt, hogy ő Achtum megölője s győzelmét a pogány vezér levágott fejének mutatásával igazolja; végül kiderül az igazság, mert Csanád az Achtum fejéből megelőzőleg titokban kimetszett nyelvvel bizonyítja be, hogy ő az igazi győztes.

Mivel a középkori dalok és mondák szövegei mind elkallódtak, felmerül a kérdés, vajjon az akkori népköltési daraboknak nincsenek-e némi maradványai a magyar nép ajkán? Nem találhatók-e egyes elzártabb vidékeken

Az ősi magyar írásra vonatkozó kérdésekkel Sebestyén Gyula foglalkozott legbehatóbban. Munkáiból teljes tájékozódás nyerhető az idevonatkozó régibb irodalomra nézve. (A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915.) — Megjegyzendő, hogy vannak tudósok, akik nem hisznek az ősi magyar rovásírás emlékeinek hitelességében s tagadják, hogy a hún-székely írás valóban használatos lett volna a magyar nép között. Az egyik álláspont szerint a hún-székely betűket az erdélyi románok cirillbetűs emlékeiből kölcsönözték magyar átalakítóik (Moldován Gergely: A latin, cirill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál. Budapesti Szemle. 1888. évf.); a másik nézet szerint a hún-székely írás nem egyéb, mint a héber írás mintájára készült tudákos gyártmány. (Réthy László: Az úgynevezett hún-székely írás. Archaeologiai Értesítő. 1888. évf.) Eszerint Telegdi János, az archaizáló hajlamú református teológus, a XVI. század végén maga tákolta össze hún-székely betűjegyeit s a későbbi másolatokban fennmaradt rovásírásos emlékek sem hiteles maradványok, hanem a Telegdi-féle székely ábécé képződményei. — A kérdés megnyugtató megoldása épen olyan nehézségeket rejt magában, mint a székelyek hún eredetének vagy a középkori húnmondák magyar eredetiségének problémája. Németh Gyula vizsgálatai azt mutatják, hogy a hún-székely írás nem koholmány, mert akkor a hamisítónak ismernie kellett volna a Jenisszej-melléki köktörök feliratokat, pedig ezekről csak a XVIII. század elején vettek tudomást Európában s betűik hangértékét csak 1893-ban fejtette meg Thomsen Vilmos dán tudós. Eszerint az ősi magyar írás a köktörök ábécé leszármazottja, bár egyes betűi máshonnan kerültek a hún-székely betűk közé. (A régi magyar írás eredete. Nyelvtudományi Közlemények. 1917. évf.) — Hóman Bálint szerint a magyar rovásírást a honfoglaló magyarok ősei a törököktől tanulták. Az első török nép, melynek írott emlékei maradtak: a VI. század derekán feltűnő köktörök birodalom népe; az ő betűsorukat vették át a többi törökök. A magyarság a török ábécét még ki is egészítette két hiányzó betűvel. E két betű az ószláv glagolita írás megfelelő jegyeivel egyezik s a magyarok vagy a Maeotis-tó melléki hazában kölcsönözték vagy mai hazájukban vették át a bolgároktól. A régi magyar rovásírást még a XVI. században is sokhelyt használták Magyarországban. (Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. — Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Két kötet. Pest, 1854. — Szabó Károly: A régi hún-székely írásról. Budapesti Szemle. 1866. évf. — Somogyi Antal: Régi magyar énekek. Két füzet. Arad, 1873. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Moldován Gergely: A latin, cirill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál. Budapesti Szemle. 1888. évf. — Réthy László: Az ú. n. hún-székely írás. Archaeologiai Értesítő. 1888. évf. — Fischer Károly Antal: A hún-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Budapest, 1889. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914. — Nagy Géza: A székely írás eredete. Ethnographia. 1895. évf. — Tolnai Vilmos cikke Tóth Béla könyvében: Magyar ritkaságok. Budapest, 1899. — Szily Kálmán: A rovásírás él-e a magyar nép között? Budapest, 1903. — Szinnyei József: A Karacsay-kódexről. Akadémiai Értesítő. 1903. évf. — Katona Lajos: A rovásírás ügyében kiküldött bizottság jelentése. U. o. 1904. évf. — Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Budapest, 1907. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. köt. Kolozsvár, 1915. — Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915. — Ernyey József: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Századok. 1917. évf. — Sebestyén Gyula válasza. U. o. 1917. évf. — Németh Gyula: A régi magyar írás eredete. Nyelvtudományi Közlemények. 1917. évf. — Sebestyén Gyula: Rovásírásos emlékek. Szily-emlékkönyv. Budapest, 1918. — Ligeti Lajos: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. Magyar Nyelv. 1925. évf. — Melich János: Néhány megjegyzés a székely írásról. U. o. 1925. évf. — Ligeti Lajos: A kazár írás és a magyar rovásírás. U. o. 1927. évf. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

A POGÁNY MAGYAROK KÖLTÉSZETE.

A POGÁNYKOR költészetének képét homály fedi. Magyar-nyelvű szöveg nem maradt ebből a korból, a későbbi latinnyelvű krónikák pedig nem nyujtanak megbízható adatokat. Igy tehát inkább csak feltevésekre és találgatásokra vagyunk utalva.

Az egyik mód, melynek segítségével a pogánykori költészet állapotára következtethetünk: a rokon népek megfigyelése. Ez azonban nem sok eredményt nyujt, mert amilyen mértékben változott évezredek leforgása alatt a magyar nemzet, akként kopott le az őskori szokások zománca az oroszországi síkságon barangoló finn-ugor törzsekről is. A vogul és az osztyák sem a régi már; s ha az, akkor sincs semmi biztos alapú tudományos érvünk arra, hogy költészetüket az ősmagyaréi gyanánt tüntessük fel. Egyesek szívesen emlegetik a mai finn-ugor népek epikai dalait, különösen a vogulok világteremtési mondáit s ezekből szeretnének következtetni a pogány magyarok ősi mondaköltészetére. Az ilyen szabad módszer nem adhat megnyugtató megoldást. Igaz ugyan, hogy a primitív népek szívósan ragaszkodnak hagyományaikhoz, ez azonban még nem jogosítja fel a búvárkodót merész feltevések kockáztatására.

A másik kisegítő eszköz: a magyar népköltés tanulmányozása. Csakhogy ez a próbálkozás is elkésett dolog annyi évszázad után. Szigorúan tudományos szempontból semmi jogunk arra, hogy a legutóbbi emberöltők alatt feljegyzett magyar népköltési termékekben középkori költői alkotások maradványait nyomozzuk.

Helytelen továbbá a húnok költészetét azonosítani a pogány magyarok költészetével. A hún-magyar rokonság hirdetői szeretnek Priszkosz görög szónok tudósításaira hivatkozni. A bizánci rétor Attila király lakomájának leírásában megemlékezett két barbár költőről, amint Attila vendégei előtt királyuk hadi erényeit dicsőítették. Énekléssel előadott verseiknek hatása olyan nagy volt, hogy a hún előkelők egy része szinte önkívületbe esett. A dalok elhangzása után egy féleszű scytha lépett be, képtelen sületlenségeket hadart s nevetésre fakasztotta az egész vendégkoszorút. Ugyancsak Priszkosz rétor jegyezte föl, hogy amikor Attila egy faluhoz ért, leányok jöttek elébe s scytha dalokat énekeltek. Mivel a húnok és magyarok egynyelvűsége nincs bebizonyítva, sem a két énekmondót, sem a tréfálkozó scythát, sem az énekes leányokat nem fogadhatjuk el a magunkéinak.

Költészet nélkül még a művelődés kezdetlegesebb fokán álló népeket sem lehet elképzelni. A szerelem érzése a legtöbb nép körében hamar megteremtette a dalokat, az ősök tisztelete a mondákat. Az ősök szellemének tiszteletével együtt járt tetteik emlékének föleleventése. A harcban kiváló hősök kalandjait mesés elemekkel tarkítva adták szájról-szájra.

A magyarság legrégibb költői valószínűleg a finnugor népek körében általánosan tisztelt pogány papok, a samánok, lehettek. Ezek a varázslók bizonyára nemcsak az áldozatok során gyakorolták énekes mesterségüket, hanem más alkalommal is.

Azt a nézetet, hogy a honfoglaló ősök kedvelték a dalokat, a későbbi történeti feljegyzések megerősítik. — Ekkehard, a X. században élő német szerzetes, feljegyezte a sanct-galleni kolostort fosztogató magyarokról, hogy a bortól nekihevülve, rettenetes módon kiabáltak isteneikhez: azaz jókedvükben talán hangos nótára gyujtottak. — Anonymus egész kis leírást ad a honfoglaló magyarok ünnepségeiről: e lakomák idején az egybegyült vendégek előtt naponkint zengettek a kobzosok, síposok és énekmondók énekei. — A Bécsi Képes Krónika és Turóczi János krónikája arról értesít, hogy a honfoglaló hősök tetteit magyar dalnokok énekelték meg s az augsburgi ütközetből hazamenekült hét magyar vitéz leszármazottai faluról-falura járva, énekléssel keresték kenyerüket.

Milyen lehetett az ősmagyar költészet, hol vannak a magyar irodalom gyökerei? Erre a kérdésre Négyesy László értékes tanulmánnyal válaszolt. Fejtegetéseinek lényege a következő. Első magyarnyelvű könyvünk Hunyadi János korából való s Hunyadi János közelebb van hozzánk, mint Árpád vezérhez. Árpádtól Hunyadi koráig nincs magyarnyelvű könyvünk: ezek a századok irodalmi termékek dolgában üresek előttünk. Jó későn jelentkező első könyveink is fordítások, egybeállítások, latinul írt munkák szegényes utánzatai, latinos fordulatokkal, erőltetett kifejezésmóddal. Régebbi verses maradványaink gyarló verstechnikájú, költőietlen tartalmú krónikák vagy oktató énekek. Úgy tetszik, hogy a magyar írói ösztön csak sokára

tudott önálló képességre szert tenni s az előadó ügyességnek elfogadható fokára emelkedni. Mintha a magyar lélek tényezői közül eredetileg hiányzott volna a költői tehetség, az irodalmi képesség. Első tekintetre a kép efféle. De ne feledjük, hogy a népköltés épen olyan függvénye a népléleknek, mint a nyelv; s valamint a mai népnyelv csak folytatása az apákénak, a nagyapákénak és a honfoglalókénak, épen úgy a népköltés is a régibb századok népköltésének folytatása. Ha irodalmon csak az írásban megrögzített magyarnyelvű szellemi termékeket értjük, akkor talán jogos lehet a kétség irodalmunk eredetisége és régisége tekintetében; de ha irodalomnak vesszük a népköltést, a dalok, balladák, mesék íratlan, de élő irodalmát, akkor azt kell mondanunk: íme, a magyar irodalom másik forrása, sőt nem is a másik, hanem az első forrása. A tanult emberek idegenből átültetett irodalma mellett mindig ott volt a magától tenyésző népköltés. Amilyen mesterkélt, habozó, lassan önállósuló az írott irodalmunk, épen olyan természetes, határozott és eredeti már első jelentkezésétől kezdve ez az íratlan irodalom. A magyar irodalom igazi forrásvidéke nem a kolostorok irodalma, hanem az az ősi nemzeti költészet, melynek folytatása a magyar népköltés. Az ősi nemzeti költészet már kódexeink kora előtt is megvolt. Minő eredetű ez a költészet? Olyan eredetű, mint a nyelv. A nyelv a néplélek nyilvánulásának legelső területe; rajta épül a költészet is. Ahol életrevaló nyelvet találunk, olyat, aminő a magyar volt már a régi korban, ott az egészséges nyelvi tenyészet a lélek másik kifejező eszközének, a költészetnek kialakulását és párhuzamos folytonosságát is magával vonja. A magyar nép eredete vita alatt van, de a magyar nyelv eredete vitán felül áll. A népnyelv és népköltés szerves összenőttségéből következik az az általános módszertani elv, hogy aminő sorsa volt nyelvünknek, olyan sorsa volt általában költészetünknek is. Amilyen eredetű nyelvünk, olyan eredetű költészetünk; s amely oldalról jelentékeny hatások érték nyelvünket, olyan oldalról kereshetők a hatások költészetünkre is. A magyar költészet legősibb fokon a finn-ugor költészetből eredt. A finn-ugor népek általában dalkedvelő és költői tehetséggel megáldott népek. Az epika úgyszólván mindegyik finn-ugor népnél virágzik; megnyilatkozása mindenütt ősi jellemű, archaikus stílusú, pogány szellemű; tartalomban és formában jórészt

független a szláv és germán népek költészetétől. A finn-ugor népek és nyelvek nem kívülről kapták, hanem ősi csirából fejlesztették költészetüket. Az ősi költői közösségre különösen két formai segítőeszköz mutat: a parallelizmus és az alliteráció, tehát a gondolatoknak némi változatban való ismétlése és a hangsúlyos szóknak betűrímmel való kiemelése. Mind a parallelizmus, mind az alliteráció ismeretes sajátság a magyar népköltészetben. Mikor a magyarság különvált a többi finn-ugor néptől, a török nyelvi hatással párhuzamosan sok új vér ömlött át az ősi költészet ereibe. Különösen líránk érezte mélyen a török hatást. Népdalaink szerkezete szembeszökően hasonlít a török-tatár strófás dalok kompozíciójához. Minden jel szerint a török érintkezésnek, illetve beolvadásnak kell tulajdonítanunk a dalforma mellett a strófás szerkezetet a festői kezdettel. Népdalunk a magyar mezők felett azóta zeng, mióta szántóföldeink vannak és ez a népdal a földművelést magával hozó török fajjal költözött hozzánk. Azonkívül a magyar részesévé lett a török vallási hagyományoknak, így a csodaszarvas és a turul mitikus mondáinak. Mikor a magyarság feltűnik a történelmi tudomás szemhatárán s a IX. században megkezdődik igazi történeti élete, a magyar néplélek és népköltészet fejlődésében, a honfoglalás után, nagy átalakulás áll be. A néplélek Szent István keresztény világának bevezetésével az új életviszonyok közt rendkívüli átalakuláson megy át, de nemzeti tudatának folytonosságát megtartja; s tovább él a költészet is, szintén átalakulva, de nemzeti vonását lényegében megtartva. A népköltés, melyet épen olyan hatalmas szláv hatás ért, mint nyelvünket, minden idegen hatás ellenére épen úgy meg tudta őrizni eredetiségét, mint bámulatos életerőről tanuskodó nemzeti nyelvünk. Az írástudók irodalma elhanyagolta, észre sem vette, lenézte a népköltészetet, de az mégis teljesítette a maga nagy nemzeti hivatását s később alapjául szolgált a XIX. század hatalmas irodalmi lendületének. (A magyar népköltészet eredete. Budapesti Szemle. 1910. évf.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Handbuch der ungrischen Poesie. I. köt. Pest és Bécs, 1828. — U. az: A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. —

Thury József: A magyar ösköltészet. Halasi ref. gimnázium értesítője. 1890. — Sebestyén Gyula: A regősök. Budapest, 1902. — U. az: A magyar honfoglalás mondái. I. köt. Budapest, 1904. — Solymossy Sándor: A líra és epika eredetéről. Budapest, 1907. — U. az: Az énekesrend keletkezése. Budapest, 1907. — Bán Aladár: A samánizmus fogalma és jelenségei. Ethnographia. 1908. évf. — Krohn Gyula: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Ford. Bán Aladár. Budapest, 1908. — Négyesy László: A magyar költészet eredete. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. köt. Kolozsvár, 1915. — Király György: A magyar ösköltészet. Budapest, 1921. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

A POGÁNY MAGYAROK MONDÁI.

Az EZEREGYEDIK évet megelőző időkből nem maradt korunkra egyetlen magyarnyelvű írott emlék sem. A pogánykor dalait nem ismerjük, sőt még azt sem tudjuk, milyen volt a pogány magyarok mondaköltése. A hősi tettek emlékét bizonyára csodálattal őrizte a nép: ez azonban puszta feltevés.

Bármilyen tetszetősek is a pogánykori magyar mondaköltészet virágzását valló irodalomtörténetírók érvei, a pogánykori mondák vagy mondakörök léte tudományosan nem igazolható. Még kevésbbé lehet szó magyar naiv eposzról. Az ilyen nagy kérdés megoldásában távolról sem megnyugtató bizonyíték az, ha a magyarországi középkori latin krónikák egyes részleteinek kerek szerkezetére és költői szellemére utalunk. A bizonyításnak ez a módja tudományos szempontból kétes értékű. Az eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján mondákról, mondakörökről és naiv eposzról nem beszélhetünk.

Van azonban más felfogás is. A magyar irodalomtörténetíróknak régebben úgyszólván általános meggyőződésük volt, hogy a magyarországi középkori latinnyelvű krónikák igen értékes tájékozást nyujtanak az ősi magyar mondaköltésre vonatkozólag. Ezen irodalomtörténetírók

szerint az Árpádok és Anjouk korában élő krónikaíró-szerzetesek a magyar nép történeti költészetét használták forrásul s így került középkori krónikáinkba, latinnyelvű kivonatok alakjában, a pogány magyar szellem több epikai alkotása. Hogy e latin nyelven kivonatolt népköltési termékek — ezek a nép ajkán élő pogánykori mondák — milyen tartalmúak voltak: e kérdésre nézve régibb irodalomtörténetíróink Toldy Ferenc tanításaihoz igazodtak.

Toldy Ferenc a német mondakörök mintájára teremtette meg a magyar mondaköröket s ebben a munkájában nem volt egyéb támogatója esztétikai érzékénél. (A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854.) A maga legjobb belátása szerint fűzögette össze mondakörökké a pogánykori magyar történet érdekesebb mozzanatait. A magyarországi latin krónikák lapjairól kifejtett részleteket két nagy mondakörre osztotta: a magyar húnmondákra és a magyar honfoglalás mondáira. — A hún mondakör részei szerinte: 1. A Maeotis-tó melléki Húnország alapítása. (Kézai Simon és Turóczi János krónikái.) 2. A tárnokvölgyi ütközet. (Kézai, Turóczi.) 3. A cezumóri ütközet. (Kézai, Turóczi.) 4. Attila királlyá választása. (Kézai, Turóczi.) 5. A catalaunumi ütközet. (Kézai, Turóczi.) 6. Aquileja veszedelme. (Kézai, Turóczi.) 7. Attila Ravennában. (Kézai, Turóczi.) 8. Attila utolsó menyegzője és halála. (Kézai, Turóczi.) 9. A hún birodalom vége vagyis Krimhilda csatája. (Kézai, Turóczi.) 10. Csaba mondája. (Kézai, Turóczi.) — A magyar honfoglalás mondáinak részei: I. Az Álmos-mondakörben: 1. Álmos hivatása. (Anonymus krónikája.) 2. Álmos választása. (An.) 3. Álmos Kióban. (An.) 4. Álmos Ungban. (An.) 5. Álmos eltünése. (An.) II. A hét magyar mondakörében: 1. Erdély megvétele Tuhutum által. (An.) 2. Zalán futása. (An.) 3. A fehér ló regéje vagy Pannonia megvétele. (Turóczi.) III. A kalandozások mondakörében: 1. Botond konstantinápolyi hadjárata. (An., Kézai, Turóczi.) 2. Az ágostai veszedelem, Lehel és Bulcsu halála. (An., Kézai, Turóczi.) 3. A magyarkák vagy gazmagyarok mondája. (Turóczi.)

Míg a pogánykori magyar mondák és mondakörök hitét Toldy Ferenc terjesztette el, a magyar naiv eposz kérdésének fölvetése Arany János nevéhez fűződik. (Naiv eposzunk. Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf.) Arany János arra a kérdésre, vajjon a pogány magyar mondákat magukba foglaló állítólagos árpádkori népköltemények nem költőiség nélkül szükölködő, kezdetleges históriás énekek voltak-e, igen tetszetős választ adott. Szerinte a középkorban nemcsak kerek szerkezetű, kifogástalan formájú, valóban költői felfogású történeti énekeink voltak, hanem alakulni kezdett naiv eposzunk is, ezt azonban a keresztény vallás és a krónikás józanság megsemmisítette. Arany János feltevése igen érdekes, de csupán feltevés. Irodalmi tények nem igazolják igazságát s így további következtetésekre nem jogosít. Mindazonáltal átment a tudományos köztudatba s a pogány korral foglalkozó kutatók évtizedeken keresztül számba vették az epikus énekekből alakulni kezdő magyar naiv eposzt.

Beöthy Zsolt szerint: «Ma már csak az okoskodás döntheti el azt a fontos kérdést, hogy milyenek voltak az ősmagyar mondákat tárgyazó énekek költői értékre, műalkatra nézve; vajjon nem a későbbi száraz, költőietlen, művészileg meg nem alkotott és ki nem dolgozott rímes krónikáknak és históriás énekeknek voltak-e ezekhez hasonlatos, gyarló előzői? A feleletet Arany János adja meg naiv eposzunkról írt kitünő tanulmányában. Maguk a mondák tárgyai is tanuskodnak arról, hogy a történet tényeit a nép képzelőtehetsége miképen alakította újra és szőtte át mesés vonásokkal; de határozott bizonyságait látjuk népünk alakítókedvének és képességének a mai népköltemányeinkben és meséinkben is. Bizonyos, hogy a mondák minden nemzetnél csak kerek idomban tarthatják fenn magukat s míg krónikáink egyes helyei határozottan a népköltészet hangjára emlékeztetnek, fennmaradt mondáink rendjében lehetetlen az anyagnak műalkat szerint való tagolását fel nem ismernünk. Mindezekből valószínű, hogy nemcsak történeti énekeink voltak, hanem alakulóban volt valóságos naiv eposzunk, melyet az állami és vallási átalakulással idejekorán beköszöntött józanság nemcsak feledésbe borított, hanem gyökerében megtámadott». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 13. kiad. Budapest, 1919.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. — Arany János: Naiv eposzunk. Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 13. kiad. Budapest, 1919. — Király György: A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.

mikor egy névtelenül kiadott latin munkájában leírta a négy sort. (1794.) Ha ez a tudósítás nem alapult volna tévedésen, a Bartalis Antal által közölt négy sor lenne a legrégibb magyar nyomtatott szöveg. A tévedés azonban nyilvánvaló. A huszonkét strófából álló verset az 1770-es évek elején Mária Terézia környezetének felhívására írta valamelyik katolikus egyházi költő.

Horváth Cyrill a Régi Magyar Költők Tára 1921. évi második kiadásában a középkori verses maradványok közé számít nyolc olyan egyházi éneket, amelyek *Telegdi Miklós prédikációskönyvei*ben maradtak fenn a XVI. század utolsó negyedéből. A nyolc költemény közül hét bejutott a későbbi katolikus énekesgyüjteményekbe is, egy részük pedig megvan a protestáns énekeskönyvekben. Ezeknek az egyházi énekeknek középkori származását Oláh Miklós 1560. évi nagyszombati zsinatának egyik határozata igazolja. Ez alkalommal súlyos büntetés terhe alatt eltiltottak minden olyan éneket, amelyről nem bizonyíthatták be, hogy az elődöktől már száz esztendővel azelőtt jóváhagyatott. Telegdi Miklós a zsinati határozat idején Oláh Miklós bizalmas környezetéhez tartozott, 1561-ben nagyszombati kanonok volt s mikor 1577-ben megkezdte prédikációinak közrebocsátását, bizonyára számot vetett azzal, hogy milyen költeményeket szabad a magyar katolikusok régi egyházi énekei közé számítania.

Ugyancsak Horváth Cyrill a középkori verses maradványok közé számít hat olyan bájoló imádságot, amelyeket *Bornemisza Péternek Ördögi kisirtetekről* című 1578-ban kiadott könyve őrzött meg. A könyvben nyolc ráolvasás

nemzet azonos a hún nemzettel s a húnok története egyúttal a magyar nemzet története.

A Kézai Simon krónikájában megőrzött húntörténet fő mozzanatai a következők: 1. Noé leszármazottainak nemzedékrendje Ménrótig. 2. Ménrót fiai, Hunor és Magor, üldözik a csodaszarvast, letelepednek a Maeotis-tó vidékén, elrabolják Dula király leányait; Hunor utódai a húnok, Magor utódai a magyarok. 3. Átköltöznek Scythiába, innen a húnok megindulnak nyugat ellen. 4. A Duna völgyében legyőzik a rómaiakat. 5. Attila a húnok királya lesz s győzelmes hadjáratot vezet nyugat ellen. 6. Attila megöli testvérét, Budát. 7. Attila újabb hadjárattal támad a rómaiakra. 8. Attila meghal menyegzője éjjelén, népe ismeretlen helyre temeti. 9. Attila fiai, Aladár és Csaba, egymás ellen támadnak, a hún birodalom megsemmisül, Aladár meghal, Csaba Scythiába vonul a magyarokhoz. 10. Az Attila földjén visszamaradt húnok székelyeknek nevezik magukat s mikor a magyarok Erdély földjére érkeznek, csatlakoznak hozzájuk.

Kézai Simon krónikája, a Bécsi Képes Krónika, Turóczi János krónikája és a többi XIII—XV. századi magyarországi latin krónika alapján a magyar húntörténet a következőképen alakul ki. Hunor és Magor, a bibliai Ménrót óriástól származó testvérpár, egy csodálatos szarvas sikertelen üldözése közben a Maeotis-tó egyik szigetére téved. Ez a hely új hazájukká lesz. Miután Dula király két leányát és ezek hölgykíséretét elrabolják, megszaporodott fajukat csak Scythia nagy pusztasága tudja eltartani. Századokon át kóborolnak ezen a

területen a hún és magyar vitézek. Innen indul hét fő-kapitányával a húnok száznyolc törzse a római Pannonia ellen. Előretörnek a Dunáig s Potenciána városánál átkelnek a folyón. Nyugat hadereje Macrinus római helytartó és Detre germán fejedelem vezérlete alatt a Tárnokvölgyben ütközik meg velük. Itt esik el Keve hún vezér: temetése helyét Keveházának nevezik el. Cezumórnál újból megütköznek. Macrinus elesik, Detre egy nyíllal homlokában vágtat Róma felé, a hún vezérek közül csak Attila és Buda marad életben. A királynak kikiáltott Attila a világ rémülete, Isten ostora lesz. Testvérével, Budával, megosztja az uralmat, de mikor nagy hadjáratai után visszatér dunamenti székhelyére, Budát, aki távolléte alatt az ő birtokrészére is kiterjesztette hatalmát, tulajdon kezével megöli. Fegyverei előtt most már alig áll meg valaki. Feldúlja Aquileját s Róma elpusztításától is csak Leó pápa könyörgése és egy csodálatos látomány tartja vissza. Hatalma tetőpontján áll, midőn lakodalmát tartja a baktriai király leányával, Mikolttal. Menyegzőjének éjjelén orrvérzése megöli. Testét a hún nép hármas koporsóba zárva, ismeretlen helyre rejti. Megindul az öldöklő testvérharc az elhunyt hős két fia, Aladár és Csaba közt; Aladár a német Krimhild gyermeke, Csaba a görög Honoriáé; kettőjük között a germán Detre szítja a gyűlölséget; Csabát a húnok, Aladárt a leigázott idegen törzsek támogatják. A hún birodalom tönkremegy, Aladár belehal sebeibe, Csaba pedig tizenötezer vitézével Scythiába menekül s itt a magyarokat egyre biztatja a feldarabolt hún biro-

dalom helyreállítására. A húnokból Attila földjén csak háromezer marad. Ezek Csigla mezején húzódnak meg s ott többé nem húnoknak, hanem székelyeknek hívják magukat.

Hogy a magyarországi középkori latin krónikások a magyar nép ajkán élő mondákat használták-e fel a húnok és a régi magyarok tetteinek elbeszélésében, vagy pedig a külföldi krónikákból kölcsönözték a húnokra és a régi magyarokra vonatkozó szövegeiket: ez kétségbevonhatatlanul alapvető kérdés.

Tudni kell, hogy a középkori krónikások általában megvetették a nép mesélgetéseit, hazugnak tartották az énekmondók verseit s idegenkedtek attól, hogy mondai részekkel tegyék változatosabbakká hiteles történetre törekvő szövegüket. Különösen óvakodtak az olyan mesélgetésektől, amelyek nem illettek bele a keresztény vallás felfogásába. A magyarországi krónikások a rég letűnt évszázadokra nézve elsősorban a külföldi latin források történeti adataiból merítettek s csak végső szorultságukban fordultak a magyar szájhagyományokhoz. Ma már a magyarországi latin krónikák húntörténeti szövegeinek külföldi forrásaira sorra rámutathatunk s ezek a szövegegyezések és motívumpárhuzamok kétségtelenné teszik, hogy magyar eredetű húnmondákról nem beszélhetünk.

Mikor a tudományos kutatók a húntörténet forrásait keresik, ez valójában annyit jelent, hogy Kézai Simon latin krónikájának, esetleg a többi magyarországi középkori latin történeti munkának forrásai után nyo-

moznak. Ez tehát ma már nem a magyar irodalomtörténet pogánykori mondáinak, hanem a hazai latin krónikák forrásainak problémája. Minden párhuzamos szöveget természetesen nem lehet felkutatni, mert a középkori kéziratok jelentékeny része elveszett, a megmaradt latin, görög és keleti kódexek sokasága pedig szinte beláthatatlan. Az eddig ismert idegen kútfők sorában kétségtelenül Jordanesnek a gótok történetéről írt latin történeti munkája és a német mondák szövegei nyujtják a legértékesebb adatokat párhuzamos szövegrészeikkel.

A húnkrónikában aránylag még legeredetibb magyar mondai elemeknek tűnnek fel a következő részek: a nőrablás; Detre szereplése; a Keveházával kapcsolatos dunamenti csaták; az Isten kardjáról szóló tudósítás; végül a Csaba személyéhez fűződő elbeszélés. Az első megvan több külföldi forrásban; a második német eredetű hősmonda; a harmadik a honfoglaló magyar törzsek ütközeteinek emléke önkényesen visszavetítve a húnok történetébe; a negyedik felmerül már Priszkosz rétor követjelentésében, Jordanes krónikájában és egyebütt is; az ötödik, a Csaba-részlet, még leginkább magyar jellegű és eredetinek tetsző. Az utóbbinak is kimutatták forrásait vagy legalább is megmagyarázták, hogyan került át ez az elbeszélés Kézai Simon kéziratába a különböző külföldi történeti tudósításokból. A Csabáról szóló elbeszélés a húnkrónika befejezése, ez látszik olyannak, hogy az idegen eredetű kölcsönzéseken kívül speciális magyar hagyományokat is őriz. De

azért itt sem bizonyítható be, hogy e helyütt valamivel erősebb magyar mondai szál szövődött volna bele a különféle kölcsönzésekből egybeállított latin hún-krónikába. Még leginkább az a két Csaba-mozzanat tűnik fel a magyar nép ajkán élő hagyománynak, amely meglepetésszerűen hiányzik a középkori latin krónikákból s csak későbbi feljegyzésekben maradt fenn: a Csaba-íre fűről és a Hadak útjáról szóló két elbeszélés. A Csaba-íre gyógyító erejű fű volt. Ezt a nevet először Clusius Károly belga tudós magyarázta az 1580-as években megjelent latin munkáiban; a nagyhírű botanikus megfordult Magyarországon s itt hallotta, hogy a Csaba-íre fű azért kapta nevét, mert az Attila halálát követő vérengzésekben a húnok mind elpusztultak, csak Csaba maradt életben tizenötezer sebesült vitézével, akiket ezzel a fűvel gyógyított meg. A Hadak útjáról szóló rövid elbeszélés szerint Csaba királyfi mindig megjön seregével az égbolt csillagain keresztül, valahányszor meg kell mentenie népét az ellenségtől. Ez a monda Ipolyi Arnold magyar mitológiájában 1854-ben bukkan fel mint egy akkor élő székely katona elbeszélése.

Élt-e vajjon a húnmonda valamikor is a magyar nép ajkán? Eljutott-e a latin krónikások hüntörténete a magyar nemesekhez és parasztokhoz? A XIII. században az erdélyi székelyek között már megvolt a hún-magyar rokonság tudata, de hogy ehhez kapcsolódott-e valami mondai elbeszélő anyag és mi volt ennek a tartalma: nem tudjuk. Kétségtelen, hogy a magyarországi latin-nyelvű krónikák hüntörténeteinek legnagyobb része a

XVI. századig nem jutott a magyarság köztudatába, hanem megmaradt olyan külföldi irodalmi kölcsönzésnek, melyet csak a királyi udvar előkelőségei és a műveltebb egyházi emberek ismertek. Még az sem bizonyos, hogy a honfoglalás előtt meglett volna a magyarság körében a húnok és magyarok rokonságának hite. Konstantinos Porphyrogennetos görög császár a X. században bőven foglalkozott a magyar viszonyokkal s történeti nyomozásai során Árpád családfáját is gondosan följegyezte az udvarában tartózkodó előkelő magyarok elbeszélései szerint: ha a bizánci magyar urak tudtak volna valamit arról, hogy Attila és Árpád családja és népe rokon egymással, bizonnyal felvilágosították volna erről a dicsőségről a császárt s Konstantinos Porphyrogennetos fel is jegyezte volna ezt a tudósítást az ő igen részletes szövegében. Ellenkezőleg, a császár azt emeli ki, hogy Árpád előtt a magyaroknak sohasem volt fejedelmük. A magyar húntörténetnek még nem-germán elemei sem származhattak őshazai szájhagyományokból, hanem csak később jutottak át a magyarországi történetírásba, a magyar irodalomba és a székely nép köztudatába.

A magyar húnmondák irodalomtörténeti vizsgálatát a német irodalomtudósok indították meg. A XIX. század első évtizedében már szóba került a magyarok esetleges húnmondáinak kérdése. — Görres József a heidelbergi romantikusok folyóiratában, az Einsiedler Zeitungban erősen buzdította kortársait a húnvonatkozású magyar mondák gyüjtésére. (1808.) — Schlegel Frigyes felhívta a figyelmet a magyarországi középkori krónikákban rejtőzhető epikai anyagra s híres bécsi előadásaiban már beszélt a magyar húnmondák és a magyar honfog-

lalás mondáinak két csoportjáról. (1812.) — Grimm Vilmos a magyarországi krónikákban olvasható hüntörténet egy részét a germán hősmonda forrásai közé vette fel s úgy vélte, hogy a magyarországi krónikák forrása egy ősrégi magyar népeposz, mely esetleg még most is kinyomozható, legalább töredékeiben, a magyar nép között. (1813.) — A német kutatás ez időtől kezdve a magyar húnmondákra vonatkozólag a Grimm-féle hagyományokon nyugodott. Annál inkább felkeltette a figyelmet, amikor Roesler Róbert a húnok és magyarok rokonságának hitét és a magyar húnmondák hipotézisét a mesék országába utasította. (1871.) — Később Matthaei György egy új elmélettel lépett fel: azt fejtegette, hogy a magyar húnmondák osztrák-bajor eredetüek s a XI. század elején származhattak át Magyarországba. (1902.)

A magyar tudományos írók közül Wenzel Gusztáv foglalkozott először behatóbban a húnmondák kérdésével. Wenzel Gusztáv úgy vélekedett, hogy a krónikáinkban elbeszélt hüntörténetet a magyar nép ajkáról jegyezték le latinul író középkori krónikásaink. Szerinte a magyar húnmondákat keleti őshazájukból hozták magukkal a magyarok s ezek a mondák lényegesen hatottak a német és skandináv húnmonda fejlődésére is. (Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatására. Reguly-album. Pest, 1850.)

Ehhez a véleményhez csatlakozott a magyar húnmondák tartalmának megállapítója s az egész középkori magyar mondaelmélet atyja: Toldy Ferenc. Ő ezeket a mondákat olyan széles alapon tárgyalta, hogy ennek okát egyedül hazafias buzgalmából és a német irodalom hatásából lehet megmagyarázni. A magyarországi középkori latin krónikákból egész sor nemzeti mondát hüvelyezett ki: a pogány magyarság minden idegen befolyástól mentes, eredeti népies költészetének alkotásait szemlélte bennük. (A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.)

Hunfalvy Pál nem hitt a magyarországi középkori latin krónikák mondai hitelességében s nagy elmeéllel vitatta, hogy az egész hüntörténet tudákos kompiláció. A hüntörténetet hazai krónikásaink nem a magyar nép mondáiból, hanem a külföldi történeti kéziratokból, elsősorban német forrásokból kölcsönözték. A hún-magyar rokonság hite puszta képzelgés. A magyar mint ugor nép nem lehet közös

eredetű a török húnsággal. A mondáknak tetsző részletek nem egyebek a krónikások koholmányánál. (Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.) — Csatlakozott felfogásához Riedl Frigyes is. Szerinte a krónikáinkban olvasható hüntörténet szerzője nemcsak a Nibelung-énekből, hanem más kisebb német elbeszélő költeményekből is merített. Az úgynevezett magyar hünmonda puszta könyvmonda: középkori krónikások önkényes tákolmánya. (A magyar hünmonda. Budapesti Szemle. 1881. évf.)

Mivel krónikáink hünhistóriája és a külföldi krónikák elbeszélései között feltünő egyezések mutatkoztak, Heinrich Gusztáv egybevetette a hünhistóriát a germán hősmondával s arra az eredményre jutott, hogy a hünokról és Attiláról szóló hagyományt a magyarok nem Ázsiából hozták magukkal, hanem mai hazájukban vették át a németektől s azután továbbfejlesztették. (Etzelburg és a magyar hünmonda. Budapest, 1882.) — Az összehasonlításnak itt sikeresen alkalmazott módszerét használta Petz Gedeon annak kimutatására, hogy a magyar hünmonda nem a magyarországi krónikások egyszerü kölcsönzése, hanem három elem összeolvasztásából keletkezett egység. A költői lelkü hazai krónikás a következő három forrásból merített: a külföldi krónikairodalomból, a német néphagyományból és a magyar néphagyományból. A külföldi krónikákat jól ismerte; a német hünmondai elemeket a magyarországi németség szájhagyományából vette; a magyar hünmondai részeket nemzete ajakáról merítette. A magyar hünmondai részek a honfoglalás után jutottak a magyarság szellemi tulajdonába a hünok után következő népek közvetítésével. (A magyar hünmonda. Budapest, 1885.) — Sebestyén Gyula is egy germán eredetü magyar hünmonda létezését vallotta. Ezt a mondát, szerinte, az avaroknak a mai Magyarországon megmaradt töredékei közvetítették a magyarság részére. Midőn a X—XII. századi magyar regős-rend a pannoniai avar énekmondók örökébe lépett, átvette a hünmondát is. Ezt a mondát a XIII. században élő magyar krónikások minden kritika nélkül leírták. Ilyenmódon a román és germán hünmondák mellett egy harmadik, amazokénál minden tekintetben színesebb, elevenebb, kerekdedebb és nemzetibb mondatípus maradt korunkra. (A regősök. Budapest, 1902. A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1904—1905.) — Bleyer Jakab szerint a hún-magyar rokon-

ság hite a honfoglalás után fejlődött ki. Az Attila birodalmát elfoglaló keleti gótok és gepidák átadták a húnmondát a pannoniai szlovéneknek s ezek közvetítették a húnmondákat a magyarokhoz. A magyar húnmondák csoportja egységes eposz alakjáig aligha jutott el fejlődésében, bár kerek kompozíciója kétségtelenné teszi, hogy közel állott a fejlődésnek ehhez a végső fokához. (A magyar húnmonda germán elemei. Századok. 1905. évf.) — Beöthy Zsolt szerint a magyar húnmondákban számos olyan vonásra akadunk, amelyek más népek ősmondáiban is föllelhetők s idegen krónikák közvetítésével honosultak meg. A germán mondák befolyása szembetünő, a hatás azonban kölcsönös lehetett. Bizonyos, hogy a húnmonda átment a nemzet szellemébe. A magyarság a külföldi krónikákból kölcsönzött mondákat olyan elemekkel gazdagította, mint a Keveháza, Detre, Csaba királyfi, a székelyek származása: ezek egészen sajátjai. Azonkívül a kölcsönzötteket is nemzeti hagyománnyá emelte. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 13. kiad. Budapest, 1919.)

A forrásnyomozó filológusok általában úgy látták, hogy a magyar húnmonda germán eredetű, de azért nem puszta kölcsönzés. A magyar nép a húnokról szóló mondákat az ittlakó germán-szláv törzsektől tanulta el s ennek alapján szőtte tovább a maga hún elbeszéléseit. A filológusoknak ezt a kiegyeztető álláspontját irodalomtörténetírásunk több-kevesebb módosítással magáévá tette, bár még mindig akadtak olyanok, akik minden szigorúbb felülvizsgálat nélkül vallották Toldy Ferenc mondaelméletét és mondakivonatait. Ezzel szemben a részletkutatások nyomán egyre világosabb lett, hogy középkori krónikáinkban a húnokra vonatkozólag vajmi kevés a magyar mondai anyag, hanem ami a húnokra vonatkozik bennük, az mind a külföldi kéziratokból került a hazai krónikák lapjaira. Akadnak ugyan még ma is olyan részecskék, melyeknek nincsenek szorosabb megfelelői a külföld krónikairodalmában és mondaköltészetében, de még ezeknek az eredetinek látszó mondatörmelékeknek forrásai gyanánt sem lehet megnyugtató módon feltüntetni a régi magyar népies költészetet.

A forráskutatások mellett a módosító és tagadó elméletek is egyre szaporodtak. Gombocz Zoltán szerint a magyar húnmonda kezdetleges magva már a honfoglalás előtt megvolt a Dél-Oroszországban lakó magyarság körében. Az ugorokból és törökökből alakult

magyarság innen hozta magával mai hazájába a hún-magyar rokonság hitét, a magyaroknak a húnok birodalmára vonatkozó igényeit s a Csaba-monda egy-két szálát. Ebbe a keretbe illeszkedtek azután bele később, a honfoglalás után, a német húnmonda egyes motívumai. (A bolgár kérdés és a magyar húnmonda. Magyar Nyelv. 1921. évf.) — Király György szerint a magyar húnkrónikának nincsen egyetlen olyan eleme sem, amely mondai volna. A krónikások a külföldi latinnyelvű történeti kéziratokat kivonatolták. A magyar húntörténet minden elemének egész sor párhuzamos motívum felel meg a külföld legkülönbözőbb krónikáiban és mondáiban. Hogy a magyarok a húnoktól a germánok, avarok, bolgárok és mások közvetítésével kapták volna a húnmondát, ezt nem hiheti senki, aki ismeri az egyetemes népköltészet történetét. (A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.) — Grexa Gyula szerint a magyar húnmonda nem a magyar őshazából származik, hanem a honfoglalás utáni századokban alakult ki, ebben a hazában vették át a magyarok az itt talált népektől. A germán hagyományokból nem magyarázható mondarészek a magyarországi törökfajú bolgároktól kerültek a magyarsághoz; ezek a bolgárok a székely beköltözés előtt Erdélyben laktak s megvolt a maguk húnmondája. (A Csaba-monda és a székely húnhagyomány. Budapest, 1922.) — Moór Elemér szerint a magyarországi krónikák szövegéből seholsem következtethetünk arra, hogy a középkorban lettek volna nálunk énekek a húnokról. Külön magyar húnmonda nem volt. A krónikák szövegéből csak egy német eredetű magyar Detre-monda meglételére vonhatunk következtetést: ezt a Magyarországon megforduló német hegedősök honosították meg nálunk. (Volt-e magyar húnmonda? Budapest, 1923.) — Hóman Bálint szerint Kézai Simon krónikájának húnhistóriája külföldi forrásokból származik s nincs egyetlen olyan eleme sem, mely az állítólagos magyar húnmondából került volna a krónikába. A magyar húnhistória szövegéből, mint tudákos kompozícióból, nem következtethetünk magyar húnmonda létezésére, még kevésbbé annak tartalmára. Kézai Simon külföldi kéziratokból dolgozott s húnhistóriájába belevitte mindazt, amit az idegen krónikásoknál a húnokra vonatkozólag talált. Ezzel szemben a hún-magyar nyelvi és faji azonosság gondolata nem a mai Magyarország területén kialakult képzelődés, hanem a honfoglaló magyar népnek keletről magával hozott, történeti tudaton

alapuló ősi hagyománya. (A magyar húnhagyomány és húnmonda. Budapest, 1925.) — Császár Elemér szerint a pogány magyaroknak volt húnmondájuk. A keleten nomád életet élő magyarság ajkán történeti tárgyú elbeszélések éltek a magyar nemzet eredetéről, a nőrablásról, Hunorról, Magorról, Attiláról; valószínűleg foglalkoztatta képzeletüket egy csodálatos kard is, az Isten kardja; talán élt emlékezetükben az a nagy katasztrófa is, mely az egyik ős hatalmas birodalmát nyugaton megdöntötte, úgyhogy a hún nép egy része visszaözönlött keletre. Igaz történet emlékét őrizték ezek az elbeszélések vagy költött eseményekről szóltak? Nyilván volt bennük mind a két elemből. Ha pedig volt a magyarságnak századokon át élő hún hagyománya, akkor ez vagy hősénekek vagy kerek mondák alakjában élt a nép ajkán. (A magyar húnmondák kérdésének mai állása. Budapest, 1926.) — Dézsi Lajos szerint a magyar epika története a magyar húnmondával indul meg. A húnokkal való közös eredet és rokonság hite élő történeti hagyomány lehetett a magyarságban, de a Ménrót nevéhez fűzött nemzedékrend s a Hunortól és Magortól való származás meséje: tudákos megokolás. A népmondai jelleg legerősebb a Csaba-mondában, bár a krónikás itt is használt történeti forrást. (A magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927.) — Horváth Cyrill szerint a húntörténetet krónikásaink idegen iratokból toldozták össze, de azért élő szóhagyományt is használtak. A magyar nép száján különféle húnmondák forogtak s a krónikások ezt a hagyományt forrásul használták. Ilyen magyar őshagyományok voltak: a hún-magyar testvériség és a nőrablás története, a dunamenti hún csaták, néhány epizód Attiláról és a Csaba-monda. (Két fejezet a magyar irodalom történetéből. Budapest, 1927.) — Eckhardt Sándor szerint a húntörténet egy tudákos elme önkényes tákolmánya bizonyos históriai adatok megmagyarázása céljából. Kézai Simon a maga olvasmányait és a magyarországi római romokhoz fűződő helyi hagyományokat egységes elbeszéléssé alakította át. Ihlete a hún-magyar rokonság tudata volt. Munkája közben kombinációs merészséggel eszelt ki különböző személyekhez és helyekhez kötött névmagyarázó mondákat. (A pannoniai húntörténet keletkezése. Századok. 1928. évf.)

Ez a vég nélkül tartó vita tele van ellenmondásokkal. Az egyik kutató megcáfolja a másikat, a hipotézisek egymást váltogatják. Új

elméleteket bogoznak egymás köré, egymásra épített feltevéseket kohol-nak. Bizonyos, hogy a tudományos mezbe burkolt állítások és cáfola-tok a jövőben sem fognak megszünni.

Irodalom. — Wenzel Gusztáv: Eszmetöredékek a magyar nem-zeti hősmonda történettudományi méltatására. Reguly-album. Pest, 1850. (A magyar húnmondát ősi nemzeti szájhagyománynak tekinti.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. (Már előbbi munkáiban is megvan az a vélemény, hogy a magyar monda-költészet a hún-magyar nép testvérisége alapján Attila királyig vezet-hető vissza.) — Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. (El-fogadja Toldy Ferenc tanítását: a húnmondák szájhagyományul éltek a régi magyarok között s eredetiségük kétségtelen.) — Thierry Amade: Attila-mondák. Ford. Szabó Károly. Pest, 1864. (A franciából fordí-tott tanulmányok erősen fokozták a magyar írók érdeklődését a hún világ iránt, egyben megerősítették a magyar húnmondákba vetett hitet.) — Roesler Róbert: Rumänische Studien. Leipzig, 1871. (Iránya erősen hatott Hunfalvy Pál felfogására.) — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. (Régi álláspontja változatlan.) — Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. (A közvélemény idegenszellemü hiper-kritikát és megokolatlan szkepszist látott fejtegetéseiben.) — Fejér-pataky László: Költészet az Árpádok alatt. Figyelő. 1878. évf. (A magyar húnmonda Németországból becsempészett idegen szellemi termék.) — Marczali Henrik: A székelyek eredetéről. Budapesti Szemle. 1881. évf. (A magyar húnmondának, Csaba alakja kivételével, nincs monda-történeti értéke.) — Riedl Frigyes: A magyar húnmonda. Budapesti Szemle. 1881. évf. (A kérdés tárgyalása Hunfalvy Pál szellemében, de erősebb megokolással.) — Heinrich Gusztáv: Etzelburg és a magyar húnmonda. Budapest, 1882. (A német hősmonda kései feldolgozásaiban Etzelvárának Óbudával való azonosítása a magyar krónikák hatására vezethető vissza.) — Petz Gedeon: A magyar húnmonda. Budapest, 1885. (A magyarságnak a húnokról kétségtelenül volt szájhagyománya, mert a külföldi krónikások nem ismerik a magyar húnmonda egyes fontosabb részeit.) — Erdélyi Pál: Attila és a magyar hún-mondák. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. (A pogány magya-

rok között elevenen élt a hún király emléke.) — Thury József: Krónikáink és a nemzeti hagyomány. Irodalomtörténeti Közlemények. 1897. évf. (Árpád magyarjai azonos eredetűek Attila húnjaival.) — Sebestyén Gyula: A regösök. Budapest, 1902. (A magyar húnmonda fennmaradása a regösöknek köszönhető.) — U. az: A magyar honfoglalás mondái. Két kötet. Budapest, 1904—1905. (Bonyolult elmélet számos feltevéssel.) — U. az: A pogánykori költészet emlékei. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. (A szerző régebbi eredményeinek összefoglalása.) — Bleyer Jakab: A magyar húnmonda germán elemei. Századok. 1905. évf. (A magyar húnmondák eredetének, tartalmának és forrásainak elemzése.) — Fóti Lajos: A római Attila-legenda. Akadémiai Értesítő. 1910. évf. (A legenda forrása: Josephus Flavius.) — Riedl Frigyes: Csaba és a berni Detre a magyar mondában. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. (A húntörténet két hősére vonatkozó krónikás részlet forrásairól.) — Bleyer Jakab: Húnkrónikáink mondai elemei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. (A húntörténet egyes részeinek nincs megfelelője a külföldi krónikairodalomban és mondaköltészetben: e részek megírásánál a krónikaírók csak a magyar néphagyományra támaszkodhattak.) — Heller Bernát: Isten kardja. Ethnographia. 1912. évf. (Az európai és ázsiai kardmondák áttekintése.) — Karácsonyi János: Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket? Századok. 1913. évf. (Újabb bizonyítékok arra nézve, hogy a székelyek hún eredetének meséje külföldi szerzetesektől származik.) — Moravcsik Gyula: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. (A csodaszarvas mondája görög földön keletkezett s itt kapcsolódott a húnok történetéhez: a megtámadott keresztény népek találták ki s nem a hún nép hozta magával.) — Sas Andor: Görres József és a magyar húnmonda. U. o. 1914. évf. (A magyar húnmonda irodalomtörténeti vizsgálatának német megindítójáról.) — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. köt. Kolozsvár, 1915. (Történetkritikai észrevételek.) — Roheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Ethnographia. 1917. évf. (Az Attila kardjáról, temetéséről és sírjáról szóló elbeszélés elemzése az ősi altáji néphit segítségével.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 13. kiad. Budapest, 1919.

(Legrégibb történetíróink jórészt a regősök történeti énekeiből merítették tudásukat s így felvilágosítást nyerünk a mondák tárgyaira nézve.) — Gombocz Zoltán: A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. Magyar Nyelv. 1921. évf. (A kérdés megoldásához a nyelvtudomány eredményeit használja fel.) — Király György: A magyar ősköltészet. Budapest, 1921. (Rámutat arra is, hogy a magyar irodalomtörténet pogánykori része valóságos útvesztő s a kutatónak a hipotézisek egész tüskesövényén kell magát átküzdenie.) — Fehér Géza: Die Petschenegen und die ungarischen Hunnensagen. Körösi Csoma-Archivum. I. köt. Budapest, 1921. (A magyar húnmondák Csaba-mondája besenyő eredetű: Magyarországra a X. században beköltözött egy besenyő-törzs s e törökfajú nép Aba-nemzetségének családi mondája volt a Csaba-monda.) — Pais Dezső: Régi személyneveink jelentéstana. Magyar Nyelv. 1921—1922. évf. (A krónikákban előforduló tulajdonnevek értelmének megvilágítása: hasznos felvilágosítások a mondatörténeti kutatók számára.) — Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely húnhagyomány. Budapest, 1922. (A bolgár húnmondából kevés került a székelységhez és innen a magyarsághoz: ezeket a részeket részletesen magyarázza a szerző.) — Hóman Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelung-énekben. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. évf. (A német eposzban nincs nyoma a hún-magyar azonosság gondolatának, a magyar nép neve elő sem fordul benne, Attila országa azonban kétízben Magyarország néven szerepel a rend szerint használt Húnország helyett.) — Moór Elemér: Volt-e magyar húnmonda? Budapest, 1923. (Újabb magyarázatok és feltevések s többek közt az az állítás, hogy a középkori népies magyar irodalmat a német szellem befolyásolta.) — Hóman Bálint: A magyar húnhagyomány és húnmonda. Budapest, 1925. (A kérdés megoldásához a történettudomány eredményeit használja fel.) — U. az: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. (Kiegészítő adalékok.) — Császár Elemér: A magyar húnmondák kérdésének mai állása. Budapest, 1926. (A kérdés története s elsősorban Gombocz Zoltán és Hóman Bálint felfogásának megvitatása.) — Tolnai Vilmos: Attila és Buda testvérisége. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1926. évf. (Hogy Buda volt az idősebb testvér: ezt Arany János vitte bele a köztudatba.) — Moravcsik Gyula: Attila és Buda. U. o.

1926. évf. (Priszkosz rétor szerint Buda volt az idősebb testvér, a későbbi mondai hagyományokban Attila.) — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. (A fontosabb eredmények és források megjelölése.) — Horváth Cyrill: Két fejezet a magyar irodalom történetéből. Budapest, 1927. (Összefoglaló tájékoztatás a mondákról.) — Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája. Ethnographia. 1927. évf. (Hóman Bálinttal szemben vitatja az üldözött szarvas mondájának eredetiségét: a szarvasüzőmonda a nőrablás mondájával együtt oszthatatlan egészet alkot s keletkezésének időpontja a IX. század tájára tehető. Ez a történet a magyar nép hiteles eredetmondája.) — Moravcsik Gyula: Muagerisz király. Magyar Nyelv. 1927. évf. (Hunor és Magyar nevéről.) — Eckhardt Sándor: Sicambria. Minerva. 1927. évf. (A húntörténetben említett pannoniai Sicambria város mondájáról, mely egy középkori francia monda nyomán terjedt el.) — U. az: A pannoniai húntörténet keletkezése. Századok. 1928. évf. (Kézai Simon húntörténetének pannoniai eseményein keresztül három európai monda csillámlik át: a német nemzeti monda, a frank trójai monda és Attila világhódító hadjáratainak hiedelme.)

A MAGYAR HONFOGLALÁS MONDÁI.

A MAGYAR honfoglalás mondáira nézve a magyarországi XIII—XV. századi latin krónikák nyujtanak felvilágosítást. Ezekben a krónikákban a történeti hitelességű tudósítások mondaszerű részletekkel váltakoznak. A krónikák írói a valóban megtörtént eseményekről szóló szakaszokat a régibb feljegyzésekből merítették, a mondaszerű elemeket a szájhagyományokból kölcsönözték. Munkájuk közben nem elégedtek meg a hazai históriai feljegyzésekkel és a magyar nép szájhagyományaival, hanem a külföldi kéziratokat is felhasználták s az idegen hősökre vonatkozó meseszerű epizódokat hozzáfűzték a jelesebb emlékezetű magyar hősök alakjaihoz.

A magyarországi latin krónikák szerint Csaba egyik unokája, Előd fejedelem uralkodik a scythiai magyarokon akkor, amikor a fejedelem felesége, Emese, csodálatos álmot lát. Az álomfejtő táltosok azt jövendölik, hogy Előd és Emese születendő fia Scythiából egy szebb hazába vezeti népét s dicső fejedelmek atyjává lesz. Emesének csakugyan fia születik: Álmos vezér. Ő az, aki fejedelemmé választása után megindul Attila örökségének, a Duna-Tisza tájainak elfoglalására, de az új haza határainál meghal s helyette fia, Árpád lesz a magyar nemzet urává. Árpád követet küld Szvatopluk

morva fejedelemhez, földet, füvet, vizet kér tőle s cserébe aranyosfékű, aranyosnyergű fehér lovat küld ajándékul: ez a magyar föld vételára. Hamarosan heves harc tör ki. A honfoglalók győznek s Árpád hősies küzdelmek árán birtokába veszi Magyarországot. Halála után a magyarok megfélemlítik az összes környező országokat, fontos haditetteket visznek véghez, temérdek zsákmányt szereznek. Még Konstantinápolyt is megrettentik. A világváros falai alatt Botond úgy vágja földhöz az elbizakodott görög óriást, hogy az rögtön kiadja lelkét; ugyancsak ő olyan rést üt bárdjával a konstantinápolyi nagy rézkapun, hogy egy ötéves gyermek könnyen bejárhat rajta. De Ágostánál Lél és Bulcsu népét már lemészárolja a német császár s a dühös németek magának az elfogott két vezérnek is kioltják életét. Lél vezér még itt is nagy dolgot művel, mert utolsó órájában kürtje csapásával a másvilágra küldi a győzelmes császárt: «Te előttem mégy és engem szolgálsz a másvilágon». A vesztett csatából hét magyar harcos kerül csak vissza az országba, ezek a gyászmagyarok. A németek úgy teszik őket csúffá, hogy levágják füleiket s így küldik őket haza hírmondóul. Itthon kegyetlenül megbűnhődnek, mindenüket elveszik, mind a hetet koldulásra kényszerítik. A szerencsétlenek abból élnek, hogy szomorú történetükről éneket mondanak s így koldulnak a nép között.

Az itt egybefüggően közölt elbeszélésnek két forrása van: Anonymus munkája és a többi magyarországi krónika szövege. Anonymus másképen beszéli el a hon-

foglalást, mint a Kézai Simonnal kezdődő krónikás-csoport. Az Álmosról szóló erősen színező részletek csak Anonymusban vannak meg; ugyanő igen bőven s a többi magyarországi krónikától függetlenül tárgyalja a honfoglalás eseményeit; míg a kalandozások mozzanatainak a Bécsi Képes Krónikában és Turóczi János krónikájában található meg a legformásabb feldolgozása. A honfoglalásról Anonymus meglepően sokat tud; mindez azonban Anonymus-forrásprobléma s nem a pogánykori szájhagyományok és mondák kérdése. Amit viszont a többi krónikából lefoglalhatunk a régi magyar mondaköltészet javára, az mindössze is csak néhány hősre szorítkozik.

A mondaszerű elbeszélések négy hőse: Álmos, Árpád, Lél és Botond. Álmos személyéhez fűződik Emese álma, Árpádéhoz a fehér ló története, Léléhez a Lehel kürtjének hagyománya, Botondéhoz a konstantinápolyi kapubezúzás históriája. Világszerte ismeretes mesetípusok jelennek meg mind a négyben, de a nemzeti vonások sem hiányoznak belőlük, mert a magyarságukra büszke középkori szerzetes-krónikaírók a nemzeti kegyelet költői képzeletével díszítették fel a magyar hősök tetteit.

Az Álmos-monda könyvmondának látszik: minden jel arra vall, hogy krónikásaink idegenből kölcsönözték. Első része, az őshaza leírása, Regino latin krónikájából való; Emese álma, a tulajdonképeni mondaszerű rész, egyaránt megtalálható a keleti és a nyugati mesekincsben, bár egyesek némi szerény ugor mitológiai elemet is észlelnek Álmos alakja körül; a fejedelemválasztás,

a kiövi csata és a Magyarországba való bevonulás Anonymus költői tollára valló krónikás részlet, amely semmiesetre sem származhatott magyar népmondából, hanem Anonymus egybeállítása.

A fehér ló mondájának két változata van. Anonymus szerint Árpád a világhódító Attila birtoklására hivatkozva kér részt az országból Zalán bolgár fejedelemtől; a Bécsi Képes Krónika szerint egy fehér lóért veszi meg az országot Szvatopluk morva fejedelemtől. Ezt a két részletet is idegen forrásból hozták át krónikáinkba s így honosodott meg utóbb a magyarság történeti köztudatában. A föld, fű, víz kérése és átadása a meghódolás ősi jelképe: az ókortól kezdve megvan számos nép történetében, amint ez a görög és latin írókból nyilvánvaló. Az a legrégibb ismeretlen krónikás, akinek elveszett kéziratából a későbbi magyarországi krónikások merítettek, bizonyára fontosnak tartotta, hogy a honfoglalás nagy eseményéhez valami érdekes történetet fűzzön s így kölcsönözte külföldi forrásaiból, megfelelő módosítással, a honfoglaló magyarok lelemenyességére valló mesét.

Lél haláláról Kézai Simon azt írja, hogy Lélt és Bulcsút a németek elfogják s a császár halálos ítéletet mond ki rájuk: «Regensburg alatt bitófán végeztette ki őket. Azt mesélik némelyek, hogy mikor a császár elé állították őket, egyikük magát a császárt agyoncsapta kürtjével. Ez a mesebeszéd ellenkezik a hihetőséggel s aki ilyesminek hitelt ad, gyengeelméjűségéről tesz bizonyságot, mivel a vétkes személyeket összekötözött kezek-

kel szokták a fejedelem elé állítani. Hanem az igenis valóság és a krónikákban is meg van írva, hogy vakmerően káromkodva, tiszteletlenül beszéltek a császárral s ott szemébe mondták, hogyha megöleti őket, népéből többé egyetlen fogoly sem marad életben». A Bécsi Képes Krónika ugyanezt az esetet így adja elő: «Ott estek fogságba Lél és Bulcsu derék vezérek s elvitték őket a császár elébe. S midőn a császár kérdezte tőlük, miért olyan kegyetlenek a keresztényekkel, így szólának: Mi a nagy Isten bosszúja vagyunk, kiket rátok ostorul bocsátott; mert amikor titeket üldözni megszűnünk, akkor a ti kezeitekbe esünk és elveszünk. S monda nekik a császár: Válasszatok magatoknak olyan halált, amilyet akartok. S Lél így szóla: Hozzátok elő kürtömet; elébb hadd fújjam meg s azután majd megfelelek neked. S amint kürtjét előhozták, a császárhoz közeledvén, mikor kürtjét meg akarta volna fújni, azzal, amint mondják, olyan erősen sujtotta fejbe a császárt, hogy arra az egy csapásra szörnyethalt. És mondá neki: Te előttem fogsz menni és engem szolgálsz a másvilágon. Mert a scythák hite, hogy azok, akiket az életben megölnek, a másvilágon nekik szolgálni tartoznak. S rögtön letartóztatták és Regensburgban felakasztották őket». Ebből a két krónikás részletből azt lehet következtetni, hogy a XIII. és XIV. században már volt magyar szájhagyomány Lél kürtjéről és a német császár agyoncsapásáról. Lél vezér kivégzése történeti valóság, ehhez csatlakozott néhány századdal utóbb a kürtjelenet mondája a következő elemekkel: a császár az elfogott magyar

vezérre bízza halála módjának megválasztását, Lél vezér a bitófa alatt előre kieszelt cselből a kürtjét kéri, a császár meghal a magyar vezér kezétől. A kürt-motívum nem eredeti magyar mondai képződmény, hanem a keleti eredetű Salamon-történetek egyik változata: mint egyéb nemzetekhez, hozzánk is eljutott s itt a mondát Lél vezér alakjához kapcsolták. Lél vezérnek az a kijelentése, hogy a császár a másvilágon is szolgálni fogja, ősi magyar hiedelem. Eszerint Lél vezér kürtmondája három különálló motívum összetétele: van benne históriai igazság (a regensburgi kivégzés), van benne mondai betoldás (a kürt-jelenet) és van benne pogány vallásos felfogás (Lél vezér utolsó szavai).

A krónikák elbeszélései közül különösen a Botond-monda vonja magára a figyelmet szép, kerek meséjével. Ez a krónikás rész, Konstantinápoly ostroma, Arany Jánosra szinte a népeposz visszatükröződésének benyomását tette. Naiv eposzunkról szóló tanulmányában így foglalja össze ezt a kalandot Turóczi János latin krónikája nyomán: «Opour, a magyarok vezére, hadával az aranykapu előtt áll. Egy görög, nagy mint az óriás, kijön a városból. „Két magyarral akarok, úgymond, megvíni s ha le nem győzöm, a görögök császárja adót fizet a magyaroknak." Opour Botondot egymagát szemeli ki a viadalra; ez büszkén lép elő, mondván: „Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik kimenő lelkedet tartsa, másik testedet eltemesse; mert bizonyára adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek".

Ezzel délcegen megy bárdjával az érckapu ellen, hogy erejét megmutassa s egy csapással oly lyukat vág rajta, melyen egy ötéves gyermek ki- s bejárhatna. Ekkor elkezdődik a viadal. A magyarok egyfelől, a görögök a város falain, bástyáin másfelől feszült várakozással nézik. Maga a császár és a császárné a bástyán állnak. A két hős összerobban; a görög ellene által lováról a földre taszíttatik, hogy azonnal kileheli lelkét. A császár és neje roppant szégyenükben elfordítják arcukat s visszasietnek a palotába. Az adót azonban a császár mérgében megtagadja, miért tartományai elpusztításával állnak boszszút a magyarok és gazdag zsákmánnyal térnek hazájukba. Im egy teljes, minden részleteiben fenntartott költői mese».

Botond erejének emléke mindenesetre erősen élt a magyar szóbeszédben. Anonymus így ír erről: «Némelyek azt mondják, hogy egész Konstantinápolyig eljutottak és hogy Botond Konstantinápoly aranykapuját bárdjával beszakította. De mivel ezt semilyen történeti könyvben nem találtam, csak a parasztok hívságos meséiből hallottam, ebbe a munkámba beiktatni nem akartam». A krónikások nem sokra becsülték a szájhagyományokat; szívesebben hittek a régi kéziratoknak, mint az élőszónak s inkább maguk kombináltak különböző elbeszéléseket olvasmányaik segítségével, semhogy figyelembe vegyék az esetleges élő mondákat. A Botondról szóló elbeszélés régi ókori és középkori történet, számos változatának egyikét nem volt nehéz a nagyerejű magyar hős személyére alkalmazni.

A gyászmagyarok mondája gyanús eredetű, zavaros elbeszélés. A német földről szégyenszemre hazakergetett hét magyart, a Bécsi Képes Krónika szerint, arra kényszerítették az itthoniak, hogy mezítláb járva, sátorról-sátorra kolduljanak halálukig. Koldusok maradtak utódaik is. Boldogtalan sorsukról énekelve, csavargók módjára bolyongtak mindaddig, míg később Szent István király papi felügyelet alá nem helyezte őket. Ettől kezdve nevük: Szent Lázár szegényei. Hogy ezeknek a szerencsétlen Lázároknak, akiket egynek vettek a bélpoklosok számkivetett csoportjával, mi volt a tulajdonképeni helyzetük; őseik vétkeiért lakoltak-e vagy pogány regősök leszármazottai voltak; s végül vajjon nem a keresztény papság találta-e ki és foglalta krónikába az egész mesét, hogy a züllöttéletű énekmondókkal szemben érzett megvetésének kifejezést adjon: mindez épen úgy vitatható, mint a honfoglaláskori történet több más mozzanatáról szóló, ingatag alapú hipotézisek.

Mint a húnmondáknál: tudományos szempontból itt sincs semmi alapunk arra, hogy a XIII—XV. századi latin krónikáknak színesebb szövegrészeit úgy tüntessük fel, mintha azok a magyar nép ajkáról jegyzett mondáknak kivonatai volnának. A Toldy Ferenc és követői által mondáknak vélt latin krónikás szövegekben csak óvatosan lehet a régi magyar néplélek költői megnyilatkozásait szemlélni. Legnagyobb részükben katolikus szerzetesek alkotásai ezek: olyan költői szellemű papok egybeállításai, akik a régi krónikás feljegyzések száraz adatait vagy hézagait olvasmányaikból összekeresgélt érdekes

epizódokkal tették tetszetősebbekké. Itt-ott mindenesetre használtak némi népies szájhagyományt is, de ezek háttérbe szorulnak a külföldi kéziratokhoz kapcsolódó mondai szövegegyezések és motívumpárhuzamok mellett.

A magyar honfoglalás mondáinak irodalomtörténeti tárgyalása Toldy Ferenccel indul meg. Szerinte legrégibb krónikáink csalhatatlan bizonyságai annak, hogy a hegedősök és a nép századokon keresztül fenntartották énekeikben nemcsak a húnoknak, hanem a honfoglaló és kalandozó vezéreknek emlékezetét is. A krónikások ezekből az énekekből merítették tudásuk nagy részét. Álmos mondaköre, a hét magyar mondaköre és a kalandozások mondái: ezek alkotják a pogánykori magyar hősmonda három fő részét. (A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854.) — Toldy Ferenc után Arany János nyomatékosan felhívta a figyelmet a latin kivonatokban megőrzött mondák művészi jellemvonásaira. (Naiv eposzunk. Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf.) — Marczali Henrik történeti szempontból világította meg a gyászmagyarok, Lél és Botond személyéhez fűzött történeteket. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. I. köt. Budapest, 1895.) — Bőven foglalkozott az idekapcsolható kérdésekkel Sebestyén Gyula, de megállapításai inkább költői elgondolásúak. (A magyar honfoglalás mondái. Budapest, 1904—1905.) — Néhány helyes megjegyzést fűzött az egyes mondákhoz Király György. (A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet története. I. köt. Pest, 1854. (Ez a kiadás hívta fel szélesebb körökben is a figyelmet a honfoglalás és a kalandozások mondáira.) — Arany János: Naiv eposzunk. Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf. (Értékes megjegyzések a mondák költői részleteihez.) — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. (A szerző régebbi felfogásának tömör összefoglalása.) — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879. (A régebbi tanulmány új kiadása.) — Nagy Géza: Az Álmos-monda. Szepsiszentgyörgy, 1884. (A történeti Álmos alakjához fűződő mondai elemekről.) — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. Két kötet. Budapest, 1904—1905.

(Az olvasó részéről erős kritikát kívánó mű sok értékes anyaggal.) — Mellinger Kamilla: Botond. Budapest, 1912. (A Botond-mondához kapcsolható történeti és költői szálak egybeállítása.) — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. köt. Kolozsvár, 1915. (Történetkritikai észrevételek.) — Marczali Henrik: A Botond-monda történeti kapcsolatai. Akadémiai Értesítő. 1915. évf. (A történeti tények mellett a népies képzelet is közreműködött a monda kialakításában.) — Roheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Ethnographia. 1917. évf. (Magyarázat az Álmos-mondához.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 13. kiad. Budapest, 1919. (A honfoglalás megtermékenyítette a nemzet képzeletét s utóbb a kalandos hadjáratok vezetői sem engedték elmúlni dicsőségük hírét, hanem énekeket készíttettek magukról.) — Király György: A magyar őskölteszet. Budapest, 1921. (Míg a magyar húnmondáknak édes-kevés közük van a magyar népköltészethez, a honfoglalás és kalandozások mondái népies forrásból származnak, bár ezek is csak szűkszavú, száraz, kései latin feljegyzésekben maradtak ránk.) — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. (Árpád alakja a magyar költészetben.) — Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. (A hét magyarra vonatkozó ellenmondó hírek.) — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. (Az eddigi eredmények jelzése bíráló megjegyzésekkel.) — Horváth Cyrill: Két fejezet a magyar irodalom történetéből. Budapest, 1927. (A magyar nép szájából a következő négy emlék került bele a későbbi latin krónikákba: Emese álma, a fehér ló története, Lél halála, Botond konstantinápolyi kalandja.) — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929. (A pogánykori magyar költészetnek néhány korunkra jutott gyöngyszeme: az Álmoshoz kapcsolódó turulmonda, a vérszerződés, a fehér ló, Lél kürtje, Botond és a gyászmagyarok mondája.) — Solymossy Sándor: Lél vezér kürtmondája. Ethnographia. 1929. évf. (A monda kialakulásának elemzése s egybevetése a középkori Salamon-mondákkal.)

A MONDÁK IRODALMI FELDOLGOZÁSAI.

A MAGYAR hún-mondák és a magyar honfoglalás mondái az újkori magyar költőknek gazdag irodalmi anyagot nyujtottak. A XVI. században Csáti Demeter, Valkai András és Gosárvári Mátyás tettek kísérletet a már nyomtatásban megjelent krónikák latin szövegének magyar verses fordítására. A XVIII. században Bessenyei György tragédiában dolgozta fel Attila és Buda történetét, Dugonics András a vezérek korába helyezte meséinek egy részét. A XIX. század első felében Aranyrákosi Székely Sándor, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely és Pázmándi Horvát Endre eposzai a költők lelkes érdeklődését mutatja a pogánykori témák iránt. A verses elbeszélések és színművek egész sokasága kölcsönözte tárgyát a hún világból és a pogány magyar korból. Csak Szigligeti Ede, Gaál József és Garay János neveit említjük. A XIX. század második felében Arany János mélyedt a hún-korszakba, egy nagyszabású trilógián dolgozott s megírta ennek első részét. Utána az elbeszélő költeményeknek, drámáknak és regényeknek még mindig dús anyagot nyujtottak a krónikák tudósításai Debreczeni Mártontól és Szász Károlytól kezdve Jókai Mórig és Gárdonyi Gézáig. Nem csökkent az írók érdeklődése továbbra sem s valószínűleg a jövőben is vissza-vissza fognak térni erre a témakörre.

A mondák nevezetesebb feldolgozásai, idevéve a mondák korába helyezett elbeszélő és drámai munkákat is. — Csáti Demeter: Ének Pannonia megvételéről. 1526 után. Elbeszélő költemény. (Árpád honfoglalásának megverselése a magyarországi középkori latin krónikák elbeszélése szerint.) — Valkai András: A magyar királyoknak eredetekről és nemzetségekről való szép história. 1576. Elbeszélő költemény. (A húnok és magyarok verses története főképen Bonfinius nyomán.) — Gosárvári Mátyás: A régi magyaroknak első bejövésekről való história. 1579. Elbeszélő költemény. (A húnok verses története Hunortól Csabáig, elsősorban Turóczi János és Heltai Gáspár krónikái alapján.) — Bessenyei György: Buda tragédiája. 1773. Dráma. (Attila és Buda testvérharca.) — Dugonics András: Etelka. 1788. Regény. (Szerelmi történet Árpád és Zsolt korába helyezve.) — Perecsényi Nagy László: Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszonynak viszontagságai. 1790. Elbeszélő költemény. (A húnmondákhoz kapcsolt verses mese.) — Dugonics András: Etelka Karjelben. 1794. Dráma. (Az Etelka folytatása érzékenyjáték alakjában.) — Etédi Sós Márton: Scytha király vagyis Záton hercegnek története. 1796. Elbeszélő költemény. (Ősmagyar történet.) — Perecsényi Nagy László: Szakadár esthonnyai fejedelem bujdosása. 1802. Elbeszélő költemény. (Ősmagyar történet.) — Dugonics András: Jolánka. Regény. 1803. (Az Etelka folytatása.) — Dugonics András: Cserei, egy honvári herceg. 1808. Regény. (Taksony vezér kora.) — Aranyrákosi Székely Sándor: A székelyek Erdélyben. 1823. Elbeszélő költemény. (Attila fiairól.) — Czuczor Gergely: Augsburgi ütközet. 1824. Elbeszélő költemény. (A pogány magyarok egyik győzelméről.) — Vörösmarty Mihály: Zalán futása. 1825. Elbeszélő költemény. (Árpád honfoglalása.) — Pázmándi Horvát Endre: Árpád. 1831. Elbeszélő költemény. (A magyarok vándorlásai és honfoglalása.) — Czuczor Gergely: Botond. 1833. Elbeszélő költemény. (A pogány hős görögországi kalandjai.) — Vörösmarty Mihály: Árpád ébredése. 1837. Előjáték a Nemzeti Színház megnyitására. (Árpád vezér alakjához fűzött alkalmi darab.) — Szigligeti Ede: Gyászvitézek. 1838. Dráma. (A kalandozások kora.) — Gaál József: Szvatopluk. 1839. Dráma. (A honfoglalás mondáiból.) — Vörösmarty Mihály: Az áldozat. 1840. Dráma. (A honfoglalás kora.) — Tompa Mihály: Népregék, népmondák.

1846. Elbeszélő költemények. (Utóbb még számos mondaszerű verses elbeszélés.) — Garay János: Az Árpádok. 1847. Balladák és mondák. (Álmos vezérről és utódairól.) — Arany János: Keveháza. 1853. Elbeszélő költemény. (A tárnokvölgyi és cezumori csata.) — Arany János: Csaba királyfi. 1853—1856. Elbeszélő költemény. (Két nagyobb töredék egy tervezett hún-trilógiából.) — Debreczeni Márton: A kiövi csata. 1854. Elbeszélő költemény. (Árpád oroszországi harcai.) — Jókai Mór: Dekameron. 1858—1860. Novellák. (A pogány magyarok világát ismételten bemutatja elbeszélő munkáiban.) — Szigligeti Ede: Álmos. 1859. Dráma. (Hőse a honfoglaló magyarokat vezérlő fejedelem.) — Arany János: Buda halála. 1864. Elbeszélő költemény. (Attila és Buda testvérharca.) — Arany János: Rege a csodaszarvasról. 1864. Elbeszélő költemény. (Hunor és Magyar története.) — Szász Károly: Álmos. 1870. Elbeszélő költemény. (Az Álmos-monda feldolgozása.) — Fülöp Áron: Attila fiai. 1884—1908. Elbeszélő költemény. (Trilógia Ellákról, Aladárról és Csabáról.) — Szász Károly: Attila halála. 1888. Dráma. (A hún király tragédiája.) — Váradi Antal: A hún utódok. 1890. Dráma. (A hún birodalom vége.) — Somló Sándor: Zsolt vezér ifjúsága. 1896. Vígjáték. (Árpád fiának házassága Marót vezér leányával.) — Jókai Mór: Levente. 1896. Dráma. (Árpád vezér fiáról.) — Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember. 1902. Regény. (Egy görög ifjú élete Attila országában.) — Somló Sándor: Rege. 1906. Dráma. (Hunor és Magyar története.) — Pekár Gyula: Vitézi románcok. 1907. Novellák. (Több novella a pogány húnok és magyarok világából.) — Márkus László: Attila. 1912. Dráma. (Hőse a hún király.) — Bánffy Miklós: Nagyúr. 1913. Dráma. (Hőse a hún király.) — Fáy András: Attila. 1913. Regény. (Hőse a hún király.) — Kozma Andor: Turán. 1922. Elbeszélő költemény. (A húnok és magyarok őstörténete.) — Harsányi Kálmán: Ellák. 1923. Dráma. (Attiláról és fiáról.) — Kozma Andor: Honfoglalás. 1925. Elbeszélő költemény. (A mondák feldolgozása Álmostól Szent Istvánig.) — Sebestyén Gyula: Gesta Hungarorum. 1925. Elbeszélő költemény. (A magyar hősmondák feldolgozása az ősidőktől kezdve.)

A magyar népköltési gyüjtemények közül a régebbiekben nincsenek sem húnmondák, sem magyar pogánykori vonatkozású történeti elbeszélések; csak a későbbiekben bukkan fel számos kisebb

jelentőségű mondatörmelék; ez utóbbiak azonban nem az ősi szájhagyomány leszármazottai, hanem kalendáriumokból és ponyvafüzetekből kerültek a nép közé. A XVIII. és XIX. században bekövetkezett az a nem érdektelen jelenség, hogy a hűnokról és a pogány magyarokról egyik-másik vidéken mesélgetni kezdett a falusi nép s a vásári nyomtatványokban olvasott vagy az iskolában tanult, esetleg papjaitól hallott dolgokat némileg át is alakította. Az ilyen mondai benyomású meserészleteken kapva-kaptak a népköltési szövegek gyüjtői, feljegyzéseiknek azonban a középkori magyar mondavilág szempontjából nincs jelentősége. Tekintetbe kell vennünk azonkívül azt is, hogy a népköltési gyüjtemények szövegei mindig erős kritikát kívánnak, mert a gyüjtők nagyon hajlamosak a nép ajkáról lejegyzett szövegek módosítására.

A XIX. században a mondaképzésnek szinte erőszakos folyamata is megindult. Történeti munkák egybeállítói, földrajzi és néprajzi monografiák szerzői számos pogánykori mondát és anekdotát szedtek össze és adtak ki olvasóik mulattatására. Ezek az Attila korához és Árpád honfoglalásához fűződő apró történetek nagyobbára tudákos eredetű helynévmagyarázatok, mondvacsinált családi emlékek s olyan históriai színezetű, sokszor igen együgyű mesék, melyeknek újabb eredete vagy irodalmi származása nyilvánvaló. Kálmány Lajos például a maga alföldi néphagyománygyüjtésében közreadott olyan magyar népmondát is, mely nem egyéb, mint Jókai Mór Varchonitáinak még a nevekben is megegyező kivonata. A XIX. században valóságos képzelgő történeti iskola keletkezett a helyi történetírók, családtörténeti kutatók és néphagyománygyüjtők között. Már Budai Ferenc sok új dolgot közölt régi történet gyanánt a maga históriai lexikonában, de messze túlszárnyalták őt a mindenhivő s részben költői fantáziájú történeti monografusok és néprajzi mesélők: Szirmay Antal, Kővári László, Ipolyi Arnold, Orbán Balázs, Gyárfás István, Kálmány Lajos, Pesty Frigyes, Kandra Kabos. — Budai Ferenc: Magyarország polgári históriájára való lexikon. Három kötet. Nagyvárad, 1804—1805. — Szirmay Antal: Hungaria in parabolis. Buda, 1804. — Kővári László: Erdély régiségei. Pest, 1852. — U. az: Erdély földe ritkaságai. Kolozsvár, 1853. — Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. — Orbán Balázs: A székelyföld leírása tör-

ténelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Hat kötet. Pest, 1868—1873. — Gyárfás István: A jász-kúnok története. Négy kötet. Kecskemét és Budapest, 1870—1885. — Kálmány Lajos: Szeged népe. Három kötet. Arad, 1881. — Pesty Frigyes: Magyarország helynevei. Budapest, 1888. — Kandra Kabos: Magyar mythologia. Eger, 1897. — Kálmány Lajos: Hagyományok, mesék és rokonnemüek. Vác, 1914. — Ide tartoznak végül a Kisfaludy-Társaság kiadásában s egyebütt megjelent népköltési gyüjtemények kötetei s a Magyar Nyelvőr, a Magyar Nyelv és az Ethnographia évfolyamaiban közreadott népies szövegek.

Irodalom. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. Két kötet. Budapest, 1905. (A pogánykori mondák szépirodalmi feldolgozásainak ismertetése.) — Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. Népélet. 1924. évf. (A népköltési gyüjteményekben és történeti monografiákban található Attila-mondák, székely mondák és honfoglalási mondák egybeállítása: csupa újkori eredetü helyi anekdota.) — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. (A magyar verses elbeszélések, regények és színművek közül a történeti tárgyúaknak ismertetése és elemzése.)

A MAGYAR IRODALOM
A XI. SZÁZADBAN.

Történeti mozzanatok. — Szent Benedek rendje. — Egyházi beszédek. — Szórvány-nyelvemlékek. — A tihanyi alapítólevél. — A népköltészet.

Latin irodalom:

A bencések olvasmányai. — Oklevelek és törvények. — Hittudomány és egyházi szónoklat. — Szent István király Intelmei. — Szent Gellért püspök Értekezése. — Boldog Mór püspök Zoerard-legendája. — A kisebb Szent István-legenda. — A nagyobb Szent István-legenda. — A Szent Imre-legenda. — A kisebb Szent Gellért-legenda. — A Gesta Ungarorum.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

Szent István 1001-ben megalapította a keresztény magyar királyságot, rendet teremtett az országban, visszaverte az ellenséges szomszédok támadásait s félelmessé tette a magyarok nevét a külföld előtt. Államférfiúi bölcseségét semmi sem bizonyítja jobban, mint az a valóság, hogy nagy munkáját — a magyar nemzetnek a keresztény világhoz való kapcsolását — az ország függetlenségének feláldozása nélkül hajtotta végre.

A halálát követő trónviszályok csaknem Németország karjaiba juttatták a nemzetet, míg végre az Árpádok sarjadékai biztosították az ország teljes önállóságát. Alig négy évtized alatt hat uralkodót látott feltűnni s nagyobbára szerencsétlenül elbukni a nemzet. A belviszályoktól gyengített magyarság Szent László és Kálmán királyok idejében erősödött meg újból. Németország meghátrált a magyar vitézség előtt, a besenyők és kúnok nagy vereségek árán győződtek meg a magyar fegyverek erejéről. Szent László király meghódította Horvátországot, Kálmán király Dalmáciát. A belső rend megszilárdult, a gazdasági élet erősödött, a szellemi műveltség emelkedett uralkodásuk alatt.

A pogány nemzetnek a kereszténységre való áttérése nem hirtelen uralkodói elhatározás műve volt,

hanem eléggé lassú folyamat. A pogány magyaroknak a dunántúli tájakon számos kereszténynyvallású szlovén alattvalójuk élt, kalandozásaik idején pedig ezrével hurcolták az országba az olasz, német, cseh és szlovén foglyokat. Keresztény rabszolgáik s azoknak gyermekei megtanultak magyarul, a foglyul ejtett világi papok és szerzetesek is ott jártak-keltek közöttük, helyenkint apró fatemplomok épültek. Pilgrim passaui püspök már egy emberöltővel Szent István királlyá koronázása előtt, 974-ben, azt írta a római pápának, hogy a magyarok országában a nép nagyobb része kereszténye kből áll, akiket a világ minden részéből vittek oda foglyul. Az olasz, német, cseh és szlovén anyanyelvükön kívül magyarul is beszélő papok a legjobb tolmácsokká lettek abban az időben, mikor Szent István király megkezdte a rendszeres térítés munkáját. Már atyja, Géza vezér, kolostort emelt Szent Márton hegyén, a későbbi Pannonhalmán, a szentbenedekrendi szerzeteseknek; s már Géza idejében megjelentek az országban a bajor és sváb keresztény lovagok. Szent István trónralépése után megerősödött az idegen egyházi emberek és világi urak befolyása, a király szerette őket, mert veszedelem idején tántoríthatatlan hűséggel szolgálták uralkodójukat. A gyorsan magyarosodó idegenekkel a fejedelmi család hűséges magyarjai jól összebarátkoztak: közös erejüknek nem volt túlságosan nehéz feladat a pogány felkelők megfékezése.

A nyugati nemzetek jó ideig csak a félelmet és gyűlöletet ébresztő húnokat látják a magyarokban s

úgy vélekednek róluk, mint a kereszténységet fenyegető barbár ellenségről. Mikor Szent Lietbert francia püspök 1054-ben, I. Endre király uralkodása idején, háromezer zarándokkal a Szentföldre indul, a zarándoklásáról szóló útleírás félelemmel említi az átvonuló zarándokseregnek a magyar határra való érkezését. Annál nagyobb a meglepetésük, hogy az ország királya, I. Endre, barátságos érintkezésbe lép velük, székhelyére hivatja őket, a főpapot maga mellé ülteti, utazásának céljáról tudakozódik, nagyon csodálkozik annak okán s még inkább a gyöngeszervezetű püspök emberfeletti kitartásán; azután kiadja a parancsot, hogy míg a háromezer ember átvonul Magyarországon, gondoskodni kell minden szükségletükről. Amint a zarándokok elhagyják a magyar földet, egyszerre más világba érkeznek: a balkáni barbárok közé. Ezek a vadak — az útleírás szerint — úgy élnek, mint a barmok, sem törvényeik, sem városaik nincsenek, a szabad ég alatt laknak és ott állapodnak meg, ahol az éjtszaka utoléri őket, az eltévedt utasokra leskelődnek, rablásból élnek, könyörületlenek és kegyetlenek.

A kereszténység nemzedékről-nemzedékre szállva, lassankint megbarátkoztatja a magyarságot a szelídebb vallásos életelvekkel. Az egyház emberei mindent megtesznek, hogy enyhítsék a nemzet szilajságát, a királyok hatalmuk egész súlyával küzdenek a kihágások ellen, a törvények könyörtelenek. A nemes embert Szent István törvényei szerint már egy lopásért eladják szolgának, Szent László törvényei pedig a tyúk áránál

nagyobb érték tolvaját felakasztásra ítélik, még ha főúr is. A legkisebb vétségért is tömlöc jár, kenyéren és vizen, veréssel súlyosbítva. Hajlenyírás, vesszőzés, korbácsolás napirenden van. A hamis tanukat tüzes vassal bélyegzik meg arcukon. A boszorkány homlokára, mellére, hátára bélyeget égetnek. Testcsonkítás, orr és fül levágása, a fél szem vagy mindkét szem kitolása aránylag csekély vétségekért is kijár. Aki karddal öl meg valakit, kard által vész el; aki mást megcsonkít vagy megsebez, hasonló módon bűnhödik.

A vallás parancsainak megtartására állami hatalommal kényszerítik a lakosságot. Aki nem él keresztény életet, azt erősen üldözik. Vasárnapon és ünnepnapon nem dolgozhat senki, mert ezek az istentisztelet napjai. A népnek misét kell hallgatnia és messze pusztákról is templomba járnia. Aki nem jelenik meg a templomban, veréssel büntetik. Gyalog, lóháton, szekérrel megy papjához a nép s csak az marad otthon, aki a háztüzet őrzi. Mise után a templom körül beszélgetnek, csereberélnek egymás közt, szóval a vasárnap egyúttal a vásár napja is.

A pogánysághoz szító magyarokat elég enyhén büntetik. Míg a külföldi országok a keresztény istentisztelet elhanyagolóját a birodalom pusztítója gyanánt tekintik s úgy bánnak el vele, mint az ország árulójával, Szent István a pogányságon rajtakapott magyart püspöke által kétszer meginteti s csak azután sujtja a törvény szigorával. Enyhébb több más törvény is. Míg Boleszláv lengyel fejedelem kitörette fogait annak, aki

a nagyböjtben húst evett, Szent István a böjt megszegőit csak egy hétre záratja el s így böjtölteti.

A papság tekintélyét és kiváltságait a király akarata és a törvények biztosítják. Egyházi emberek ügyében az egyházi törvényszék ítélkezik. A pap nem is mehet világi bíró elé, a pap ellen világi ember nem tanuskodhatik, a papot csak a püspöknél lehet beperelni. A papi állás ebben az időben különös tisztességet és jó helyzetet jelent. A püspökök a jámborabb viseletű, jó eszű parasztfiúkat kiszemelik az egyházi pályára, felveszik az önként jelentkező nemesifjakat is, egy ideig taníttatják s törvényes koruk betöltése után pappá szentelik őket. A falusi lelkészek javadalma körülbelül százhúsz hold föld és a hozzávaló gazdasági berendezés. A pap számára lakóház, kocsi, két szolga, két ló, két tehén és hat ökör jár. Ott, ahol nincs nagyobb lakott hely, tíz község épít egy templomot s közösen gondoskodik a pap eltartásáról.

A templomok és kolostorok építésében a királyok, főpapok és főurak nagyon buzgók. Még a nehéz körülmények között rövid ideig uralkodó Péter és Aba Sámuel is emel templomot keresztény ájtatosságának tanujeléül. A kolostorok alapítói nemcsak templomot és lakóházat építenek a szerzeteseknek, hanem birtokot, gazdasági eszközöket, szolganépet és állatokat is juttatnak a kolostorok birtokába. Ezt a vagyont a későbbi adományozók megsokszorozzák.

Lehet-e szó a XI. században valamiféle irodalomról? Voltaképen nem. Legfeljebb arról lehet szó, hogy

néhány kivételes tehetségű ember megpróbálkozott a maga áhitatos gondolatainak írásbafoglalásával, esetleg feljegyezte a királyok és a szentek tetteit. Szilaj világ volt ez, vad indulatok dúltak benne, egyedül a kolostorok elvonultságában éltek olyan jámbor lelkek, akik elolvasták a külföldről hozott latinnyelvű vallásos kéziratokat, egyiket-másikat le is másolták ifjabb szerzetestestvérek okulására s olykor maguk is irogattak.

Irodalom. — A század belső életébe a magyar nemzet történetét elbeszélő nagyobb munkákon kívül néhány monografia és biografia nyujt legközvetlenebb bepillantást. — Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. Budapest, 1876. — Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Budapest, 1878. — Salamon Ferenc: Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878—1885. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. — Kandra Kabos: Aba Samu király. Budapest, 1891. — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Temesvár, 1892. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Karácson Imre: Szent Imre herceg élete. Győr, 1894. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. Tíz kötet. Budapest, 1895. — Márkus Dezső szerkesztésében: Magyar törvénytár. I. kötet. Budapest, 1899. — Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900—1903. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Karácsonyi János: Szent István király élete. Budapest, 1904. — Forster Gyula: Magyarország műemlékei. Három kötet. Budapest, 1905—1913. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiadás. Budapest, 1906. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — Divald Kornél: Magyarország középkori képzőművészete. Budapest, 1907. — Csánki Dezső: Árpád és az Árpádok. Budapest, 1908. — Békefi Remig: A káptalani iskolák

története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiadás. Nagyvárad, 1915. — Erdélyi László: Árpád-kor. Budapest, 1922. — Karácsonyi János: Szent Gellért élete. Budapest, 1925. — Karácsonyi János: Szent László király élete. Budapest, 1926. — U. az: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre. Nagyvárad, 1927. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. kötet. Budapest, 1929.

SZENT BENEDEK RENDJE.

A KÖZÉPKORI magyar műveltséget Szent Benedek rendjének tagjai alapozták meg. Körükben talált legelőször támogatásra a szellemi munka, ők adtak legjobb szívvel menedékhelyet a vallásos tudománynak és az egyházi irodalomnak. Nem tűzték ki különös életcélul a tudomány és irodalom művelését, hivatásuk a keresztény hit és erkölcs terjesztése volt, de vallásos eszményeik megvalósítása mellett gondot fordítottak a szellem pallérozására is.

Milyen volt a szerzetesek élete, hogyan teltek napjaik? Ellenséges modern lelkek azt képzelik, hogy a kolostorok lakóinak alig akadt valami dolguk, valójában pedig ez az élet a mai ember mértékével mérve gyötrelmes volt vagy legalább is olyan mély meggyőződést és szakadatlan lelkierőt kívánt, aminő csak hitbuzgó hívekben és állhatatos jellemekben élhetett.

A szerzetesek éjfél után két órakor már mindnyájan talpon voltak, templomukba siettek s ott egy füstölgő mécses félhomálya mellett megkezdték Isten imádását. Ezen a vigilián zsoltárokat és himnuszokat énekeltek, latin szövegeket mondtak kórusban, azután az egyik szerzetes fejezeteket olvasott a Szentírásból s a szöveghez hozzáfűzték a régi szentatyák magyarázatait. Ez az

első isteni szolgálat körülbelül másfél órahosszat tartott. A vigilia után hajnalig meditáció, azaz elmélkedés volt. Hajnalban újból megkezdődött a közös zsoltározás, imádkozás és szent olvasmány. Az isteni szolgálatnak erre a részére körülbelül fél órát fordítottak. Reggel hat órától kezdve megindult a kolostori munka, meg-megszakítva negyedórás ájtatoskodással. Imádkoztak reggel hat órakor, délelőtt kilenckor, délben tizenkét órakor és délután háromkor. A késő délutáni órákban a félórás vespera, azaz vecsernye következett zsoltárokkal, himnuszokkal, imádságokkal. Naplemente után újból összejöttek, elmondták az esti imádságot, hallgatták a lelkiolvasmányt, zsolozsmáztak. Este hét óra tájban aludni tértek, hogy éjfél után két órakor újból megkezdjék Istennek napi nyolcszoros dicsőítését.

A szerzetesi élet szabályait Nursiai Szent Benedek alkotta meg. Az apostoli lelkű olasz férfiú az 528. évben alapította a Nápoly közelében fekvő Monte Cassinón az első igazi kolostort s egy évvel később egybeállította a Szent Benedek-rend reguláit. Hetvenhárom fejezete van ennek a korszakos szerzetesi szabályzatnak s szó kerül benne mindenről, amit tudniok kell a kolostorok lakóinak: a szerzetesi alkotmányról, erényekről, istentiszteletről, fegyelemről, anyagi ellátásról, házirendről, elöljárókról, társaséletről, kötelességekről.

A kolostor élén álló apát teljes hatalommal rendelkezik, engedélye nélkül még az önként vállalt imádság és böjt sem ér semmit, mert esetleg dicsőségkeresés és hiúság lehet az alapja. A kolostort az engedelmesség és a szeretet,

az imádság és a munka tartja össze. Bizonyos időben kézimunkával, bizonyos órákban ájtatoskodással kell foglalkoznia mindenkinek. A kolostort lehetőleg úgy építik, hogy falain belül meglegyen minden szükséges dolog, így a víz, malom, sütőhely, kert; a szerzeteseknek tehát nem kell a kolostor falain kívül bolyonganiok, ha mesterségük után látnak. A kolostoron belül a szerzetesek mindnyájan egyenlők egymás között. A Regula szerint: «akár szolga, akár szabad, Krisztusban mindnyájan egyek vagyunk s egy Úr alatt vitézkedünk».

A szerzetesség a szegénység, tisztaság és engedelmesség iránytűjével az evangéliumi eszményt iparkodott megvalósítani. Az apát választás útján nyerte el hivatalát, a kolostor többi tisztségét ő töltötte be, a munkát ő osztotta fel. Ő állapította meg, ki dolgozzék a konyhán, a műhelyekben, a szántóföldön. Ő büntette a vétkeseket, ő vetette ki a kolostorból a javíthatatlant. Ő a családfő, övé minden hatalom, de a felelősség is az övé. Isten házának sáfára az apát. Minden dologról igazságosan és belátással rendelkezik. Különös figyelemmel van a gyöngékre és betegekre, munkájukat mérsékli, ápolásukról gondoskodik. Szerzetestársai minden nehéz ügyükben hozzá fordulnak tanácsért és vigasztalásért. Így hatja át öröm és béke az egész szerzetescsaládot, ekként válnak a kolostorok a lelki béke és a nyugalom váraivá. Így lesz tiszteltté még a legnyersebb középkori törzsek előtt is a rend jelszava: Ora et labora, imádkozzál és dolgozzál.

A bencéseknek nemcsak a vallásos szellem és az emberibb gondolkodás terjesztésében van halhatatlan érdemük, hanem Európa gazdasági életének új alapokra való fektetésében is. A lelki építésen kívül gazdasági kultúrát vittek mindenhova. Kolostoraik egyúttal mezőgazdasági telepek is, igazi mintagazdaságok. A népvándorlás barbár törzsei tőlük tanulták a földművelés okszerű módját. Új terményeket honosítottak meg, gyümölcsösöket telepítettek, kertgazdaságokat csináltak. Montalembert szerint: «Amióta csak fennáll a világ, az emberek egy osztálya sem szentelt a föld megművelésének kitartóbb és eredményesebb munkát. Mindenütt, ahol ők megtelepedtek, Gibraltártól a Botni-öbölig, Skótországtól a Duna torkolatáig ők voltak az elsők, akik megadták vagy visszaadták a talaj termékenységét».

Nemcsak földművelők voltak, hanem iparosok is: molnárok, pékek, kovácsok, takácsok, szabók, vargák, könyvkötők, harangöntők, orgonakészítők, festők, szobrászok, építészek. S amint mezőgazdasági újításaik elterjedtek minden országban, úgy tanulták el tőlük a parasztemberek a kézművességet is.

A templomból, a kolostorból, a melléképületekből és a gazdasági környékből alakult ki a bencés monostor. A tulajdonképeni monostor egyik oldalát a két tornyú templom foglalta el, az épület másik három szárnyában voltak a hálószobák, az imaterem, étkezőterem, konyha és egyéb helyiségek. A négyszögletes főépület köré kisebb házak sorakoztak, így az iskolaház, a betegház, az idegenek szálláshelyei, a műhelyek és egyéb helyiségek.

Számos gazdasági épület is volt a monostor környékén, a magtárakat gabonával töltötték meg, az istállókat és baromfi-udvarokat serényen gondozták. Nem hiányzott a konyhakert és a gyógyfűveskert sem.

A szegényeket igazi krisztusi szellemben támogatták a bencések. Alamizsnálkodásaik bőkezűsége nem ismert mértéket. Szeretettel gyógyították a betegeket is, kolostoraik az orvostudomány legrégibb iskolái voltak. Szegénygondozásuk, betegápolásuk, kórházaik nagymértékben enyhítették a középkori emberek szenvedéseit. Monostoraikban éjjeli szállásra talált a vándor, minden érkező vendéget — ismerőst és ismeretlent — szolgálatrakész alázatossággal fogadtak. A félvad bárdolatlanság évszázadaiban ezekből az emberszerető telepekből áradt az elme és a jóság fénye.

Olyan helyeken természetesen, ahol az uralkodók és főrangúak gazdag adományokkal halmozták el a kolostorokat, a testi munkák terhe kevesebb lett, csak az isteni szolgálathoz ragaszkodtak változatlanul. Ahol a szerzetesek jobbágyokat kaptak, ott inkább csak a munkát vezették. Felügyeletük mellett a parasztok szántottak, vetettek, arattak, irtották az erdőket, szárították a mocsarakat, gondozták az állatokat. Az egyszerű nép boldog volt, hogy a bencések szolgája lehetett s nem kellett remegnie a szilaj világi földesurak keserves jobbágyszolgálatától. A szelíd szerzetesek védőszárnyai alatt a szegény emberek sem éltek állati életet, hanem megvolt a mindennapi kenyerük s nem bántalmazták őket igazságtalanul.

Attól az időtől kezdve, hogy Nursiai Szent Benedek megalapította világtörténeti jelentőségű szerzetesrendjét, hatszáz esztendőn keresztül — a XII. századi új szerzetesrendek megalakulásáig — a szentbenedekrendiek irányították az emberiség lelki fejlődését. A VI. századtól számítva több mint félezer esztendőn át Szent Benedek fiai közül kerültek ki a keresztény világ legkitűnőbb tudósai, írói, szónokai. A VI. században Cassiodorus délitáliai kolostora élesztette fel az érdeklődést a népvándorlás viharaitól elsöpört ókori művelődés maradványai iránt; a keleti gót királynak ez a nevezetes kancellárja, később a Szent Benedek-rend egyik büszkesége, ösztönözte a szerzeteseket az antik remekírók munkáinak felkutatására és lemásolására. Ugyanebben a században egy másik bencés lángelme, Nagy Szent Gergely pápa, bölcseségével évszázadokra megvetette az egyház továbbépülésének alapját, hittudományi munkásságával a latin kereszténység négy legnagyobb egyháztanítójának egyike lett s korszakalkotó volt működése az egyházi énekben is. A pogány germánokat térítő bencés hithirdetők közül került ki Szent Ágoston, Anglia apostola, majd Szent Bonifác, Németország apostola. Halhatatlan nevek az emberi művelődés történetében: Beda Venerabilis Angolországban, Paulus Diaconus Itáliában, Alcuinus Franciaországban, Rhabanus Maurus Németországban. A korai középkor borzalmasságát a bencések erkölcsi ereje és szellemi fénye tette elviselhetővé. Közéjük menekült minden vérző lélek, náluk talált megnyugvást minden nemes hajlam. Tizenhárom évszázados fennállása idején huszonnégy pápával, ezerhatszáz érsekkel, négyezer püspökkel és tizenötezerhétszáz íróval dicsekedhetett a rend. (1829.) Magyarországon a középkor végén hetven bencés apátság virágzott; nem tudták végképen megsemmisíteni a bencéseket a reformáció és a török világ viharai sem; hiába záratta be kolostoraikat II. József császár, a rend újból helyreállott s a középiskolai nevelés terén folytatta munkásságát.

Irodalom. — Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre. Három kötet. Pest, 1870—1876. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Horváth Ádám: Szent Benedek élete és rendjének története Magyar-

országon. Pannonhalma, 1915. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923. — Strommer Viktorin és Kühár Flóris szerkesztésében: Szent Benedek-emlékkönyv. Pannonhalma, 1929.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Szent István uralkodásának elején még tolmács segítségével szóltak a nyugatról ideérkező keresztény hittérítők a magyar néphez, de csakhamar magyar nyelven is felhangzott a népet jobb útra térítő prédikáció. Ebben az időben nemcsak serdülő ifjak mentek papnak, hanem felnőtt emberek is lelkesedéssel vállalkoztak az egyház szolgálatára. Az ilyenek kiképzése gyakorlati úton történt, nem is került sok időbe, mert a hittudományi iskolázottságot a vallás átérzése, némi hittani tudás és a fontosabb szertartásokban való jártasság pótolta. Emberöltők mulva is előfordult, hogy még a kanonokok sem tudtak írni, a latin nyelvben meg épen járatlanok voltak.

Ha a magyar földön elhangzott XI. századi egyházi beszédek tartalmáról nincsen is közelebbi tudásunk, a külföldi hittérítő szónoklatok nyomán eléggé tájékozódhatunk formájukról és gondolatmenetükről. A katolikus egyház rendkívül ragaszkodott a hagyományokhoz, a latin egyházirodalmi anyagot továbbadta nemzetről-nemzetre, Portugáliától Lengyelországig és Svédországtól Sziciliáig ugyanazok a tankönyvek, hittudományi iratok és vallásos kódexek jártak kézről-kézre. A pogány népek között járó igehirdetőknek is megvoltak a maguk beszédmintái s ezeket átvették az újonnan megkeresztelt

nép papjai is. A németek apostola, Szent Bonifác érsek, a VIII. században így beszélt hallgatóságához: Véssétek jól az eszetekbe, testvéreim, hogy a kereszténység felvételével ellentmondtatok az ördögnek és összes cselekedeteinek. Mik az ördög cselekedetei? A bálványimádás, kevélység, irígység, gyilkosság, rágalmazás, hazugság, esküszegés, gyűlölködés, paráználkodás, házasságtörés, lopás, rablás, hamis tanuság, falánkság, iszákosság, veszekedés, harag, bájital használata, ördögidézés, jósolás, engedetlenség. Ezek az ördög cselekedetei, ezeknek mondtatok ellent a keresztségben. És mit fogadtatok Istennek? Fogadtátok azt, hogy hisztek a Szentháromságban, az Atyában, a Fiúban, a Szentlélekben. Szeretnetek kell az egy igaz Istent és szeretnetek kell felebarátaitokat. Tanítsátok gyermekeiteket és szolgáitokat Isten félelmére. Legyetek türelmesek, könyörületesek, jószívűek. Üljétek meg a vasárnapot, menjetek templomba, ott imádkozzatok és ne fecsegjetek. Békítsétek ki a civakodókat, adjatok alamizsnát a szegényeknek, legyetek vendégszeretők az idegenek iránt, látogassátok meg a betegeket, gondoskodjatok az özvegyekről és az árvákról. Amit nem akartok magatoknak, ti se tegyétek másnak. Az úr legyen igazságos szolgáival szemben, a szolga engedelmeskedjék urának. Gyermekeiteket tanítsátok meg imádságaitokra. Tartsátok meg a böjtöket. Higyjetek a jövő életben, amikor a jók az örök boldogságra, a rosszak az örök tűzre választatnak.

Szent István király személyesen irányította a hittérítés munkáját. Az egyházmegyék különböző pontjain

összegyüjtötték a népet, megjelentek az igehirdetők, megmagyarázták a hit legfontosabb igazságait, tanítottak, prédikáltak s az önként jelentkezőket megkeresztelték. A király, a püspök vagy az apát tudakozódott a nép ügyes-bajos dolgairól, az egybegyülteket atyai szóval buzdították a vallás parancsolatainak megtartására. A tolmácsok a latinul beszélő egyházi szónokok beszédeit magyarul ismételték a nép előtt s végül a püspök vagy az apát Isten szabad ege alatt bemutatta a szentmiseáldozatot az egybegyűlt sokaság előtt.

A nagyobb lakott helyeken, így különösen a püspöki székvárosokban, már tágas templomok várták a híveket. Szent Gellért életének története világosságot vet arra, hogyan ment végbe az egyházi szónoklat.

Szent Gellért misét mondott a templomban, azután a szószékre lépett és prédikálni kezdett. A szószékkel szemben felállítottak egy másik szószéket a magyar pap számára. Szent Gellért latinul beszélt hallgatóságához s a másik szószéken álló magyar pap a nép nyelvén ismételte a püspök beszédének részleteit. A hallgatóság csak a magyar beszédet értette s miközben a püspök latinul beszélt, addig a nép a magyarul tolmácsolt igéken elmélkedett. Ilyenmódon folytonos megszakításokkal ment előbbre a beszéd, igazi lelkesedést és elragadtatást bajos volt vele kelteni, inkább nyugodt oktatásokat hallott a sokaság. Mégis tetszett az ilyen egyházi szónoklat is. A világi papok és a szerzetesek, az urak és az egyszerűbb emberek, a férfiak és a nők egyformán épültek a jó szívből jövő tanításon.

Szent Gellért legendája szerint a püspök olyan szépen beszélt, hogy hallgatói mindnyájan csodálkoztak rajta s megvigasztalódtak szavain. Mikor a püspök egy alkalommal egyházmegyéjében prédikált s beszédének elmondása után szószékéről lejött, egész sereg ifjú kérte őt arra, hogy vegye fel mindnyájukat az egyházi rendbe. Ez meg is történt. Az ifjak olyan buzgón tanultak, hogy a szent püspök nemsokára mind a harmincat pappá szentelte.

Talán mégis Dezső kalocsai érseknek volt a legnagyobb szónoki sikere ebben a században. Mikor Salamon király és a hercegek között befejeződött a testvérharc s a törvényes király koronáját vesztette, Géza, az új király, az 1076. évben Szekszárdon ünnepelte a szeretet és béke ünnepét, a karácsonyt. A király kívánságára Dezső kalocsai érsek mondotta az ünnepélyes nagymisét, azután az érsek a szószékre lépett s magyarnyelvű prédikációját ezzel a jeligével kezdte: Békesség a földön a jóakaratú embereknek. Az igazságosan érző főpap olyan szívrehatóan beszélt, hogy Géza egészen összetört lelkében s megparancsolta, hogy a püspökökön és az apátokon kívül mindenki távozzék a templomból. «Akkor a király — írja Márk krónikája — zokogva leborult s az érseknek és a többi egyházi személyeknek megvallotta, hogy vétkezett, mert a törvényesen megkoronázott király országát elfoglalta s megígéré, hogy visszaadja Salamonnak az országot békében.» A püspökök örvendezve adtak hálát Istennek, mert látták, hogy a királyt a Szentlélek kegyelme felvilágosította és megtérítette.

A néphez magyarul szóló papok közül — Szent Gellért legendája nyomán — többeket név szerint ismerünk. Mikor Szent István király felhívására Szent Gellért elindult püspökségének székhelyére, Csanádra, tizenkét bencés-szerzetest vitt magával: Pannonhalmáról négyet: Fülöpöt, Henriket, Lénárdot és Consciust; Bakonybélből kettőt: Ulrikot és Valtert; Pécsváradról kettőt: Anzelmot és Istvánt; Zalavárról kettőt: Albertet és Konrádot; Zoborhegyről kettőt: Krátót és Taszilót. Ezek közül nyolcan magyar nyelven prédikáltak a csanádi egyházmegyében s magyarul gyöngébben tudó társaikkal együtt ők lettek a csanádi püspökség első főesperesei. Nevük idegensége nem jelent külföldi származást. A pogány neveket viselő magyar ifjakat a kalendárium szentjeinek sorrendje szerint a legváltozatosabb idegen nevekre keresztelték.

Irodalom. — Batthyány Ignác: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. Gyulafehérvár, 1790. — Toldy Ferenc: Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1867. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900—1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Erdélyi László szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Budapest, 1902. — Rézbányay József: Az egyházi szónoklat egyetemes története. Három kötet. Esztergom és Pécs, 1904—1908. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

SZÓRVÁNY-NYELVEMLÉKEK.

A RÉGI magyar nyelvemlékek nyelvtudományi értéke igen nagy. Nélkülük nem ismernők biztossággal a mai magyar nyelv szavainak és szólásainak eredetét és fejlődését. A mai magyar nyelvnek a rokon nyelvekkel való egybevetését a nyelvemlékek segítik elő, mivel szövegük közelebb áll az egymástól elszakadt nyelvek közös ősalakjaihoz. A fontosabb nyelvemlékek ismerete nélkülözhetetlen bevezetője az irodalomtörténetnek, sőt a középkorra nézve maga az irodalomtörténet.

A paleografus kibetűzi a nyelvemlékeket, a nyelvtudós megmagyarázza a szöveg szavait és kifejezéseit. Eszerint a megbízható nyelvtudományi búvárlatnak nélkülözhetetlen előfeltétele a gondos paleografiai munka. Más az egykor leírt szavakat betű szerint pontosan közölni és más azoknak korhű kiejtését megállapítani.

A nyelvtudós muukája igen nehéz, mert a régi magyar nyelvemlékek írói fölötte szeszélyes helyesírással éltek. Mivel a latin ábécé betűi nem voltak elégségesek a hangokban gazdagabb magyar beszéd pontos lejegyzésére, a kódexírók különféle jelekkel és sajátságos betűkombinálásokkal iparkodtak a magyar hangok kiejtését megjelölni. Ugyanazzal a betűvel gyakran több hangot is jelöltek, viszont egyazon hang megjelölésére

többféle betűt alkalmaztak. Sok esetben ezért nem állapítható meg teljes biztossággal az egykorú pontos kiejtés.

Az árpádkori magyarság a katolikus vallással együtt a latinbetűs írást is elfogadta hittérítőitől, bár az új betűsor a magyar nyelv egyes hangjainak kifejezésére határozottan alkalmatlan volt. A latinbetűs írást a salzburg-passaui német papságtól és a dunántúli szlovénségtől tanulták a magyarok. A német-szlovén alaphoz csak később járult az olasz hatás.

A finn-ugor nyelvek közül a magyar nyelvnek vannak legrégibb nyelvemlékei. Ideszámíthatók mindenekelőtt azok az árpádkori nyelvtöredékek — az úgynevezett szórvány-nyelvemlékek — melyek a magyarországi XI—XIII. századi latin szövegekben találhatók. A magyar királyok által kiadott árpádkori oklevelekben számos magyar tulajdonnév és köznév fordul elő s ezekben igen sok magyar szónak legrégibb alakja és jelentése van megőrizve. A magyar szavak a latin szövegen belül mint személyek, helyek, utak, vizek, fák, eszközök nevei kerülnek elő s vagy mindennemű magyarázat nélkül állnak vagy latin fordításukkal együtt.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Ó- és középkor. Pest, 1851. (A koráig ismert összes középkori magyar nyelvemlékek ismertetése. Két kötetes 3. javított kiadása Pest, 1862.) — Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Két kötet. Pest, 1854. (Az árpádkori oklevelek magyar szókincsének egybeállítása és magyarázata.) — Volf György: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? Budapest, 1885. (A magyarokat velencei olasz papok tanították a keresztény vallásra és a latinbetűs írásra.) — Zolnai

Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. (Valamennyi 1533 előtti nyelvemlék egybeállítása, leírása és magyarázata szemelvények és hasonmások kíséretében.) — Szamota István és Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1904. (A régi oklevelekben előforduló magyar szók gyüjteménye.) — Melich János: Szláv jövevényszavaink. Nyelvtudományi Közlemények. 1902—1904. évf. (A magyarság délszláv római katolikus népnek, még pedig a dunántúli szlovéneknek köszönheti nemcsak keresztény vallását, hanem latinbetűs írását is.) — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Magyar Nyelv. 1905. évf. (A nyelvemlékek száma 1533-ig: 143.) — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. (Az eddigi irodalom egybeállítása.) — Szily Kálmán: Régi nyelvemlékeink. Magyar Nyelv. 1914. évf. (Az újabban felkutatott szövegmaradványok számbavétele.) — Jakubovich Emil: Adalékok nyelvemlékeink sorozatához. Magyar Nyelv. 1919—1920. évf. (A nyelvemlék-kiadásokból kijelöli a gyanús keltezésű, hibásan közölt vagy kivetni való szövegeket s közöl néhány újat: eredmény 168 magyarnyelvű írott könyv és kisebb szövegmaradvány az 1533. évig.) — Pais Dezső: Szórvány-nyelvemlék, szöveg-nyelvemlék. Magyar Nyelv. 1928. évf. (A nyelvtöredékek és az összefüggő szövegű írásos maradványok értelmezése.) — Kniezsa István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. U. o. 1928—1929. évf. (A nyelvi anyag felhasználása 1241-ig.) — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929. (Középkori magyar és latin szövegek értékes gyüjteménye a XV. századig.)

A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL.

Szent István király halála után tizenhét esztendővel I. Endre magyar király bencés apátságot alapított Tihanyban. A Balaton partjának ezt a kies pontját már a kelták is lakóhelyül használták, később a rómaiak telepedtek meg környékén, birodalmuk bukása után a húnoké, a gótoké, a longobardoké, a szlávoké, végül az avaroké lett a vidék; nem volt lakatlan ez a hely a magyarok honfoglalásának idejében sem. I. Endre király a maga keresztény lelkének üdvösségére 1055-ben, a magyar királyság fennállásának ötvennegyedik évében, építette a templomot és a kolostort. Védőszentjéül Szűz Máriát és Szent Anianust — magyarul Szent Ányost — azt a jámboréletű galliai püspököt választotta, aki Attila korában megmentette Orleans városát a hún király pusztító haragjától. A király Tihanyba akart temetkezni, ezért emelt hatalmához méltó sírt magának. Mint annyi más nagyhatalmú külföldi kortársa, templomot és kolostort alapított Isten szolgálatára, hogy halála után hamvai körül beláthatatlan időkig imádkozzanak Szent Benedek fiai.

A tihanyi apátság 1055. évi alapítólevele nemcsak azért nevezetes írásos emlék, mert időrendben legelső a magyar szókat őrző latin oklevelek közül, hanem mint művelődéstörténeti forrás is nagybecsű. I. Endre király

nagy földbirtokokat ajándékozott a tihanyi szentbenedekrendi szerzeteseknek. Hatóságuk alá sok szolgacsaládot rendelt. Az apátság földjeit hatvan házhely lakossága művelte, szőlleit húsz vincellér kapálta; a ménesre, gulyára, juhokra és sertésekre öt csikós, három gulyás, három juhász és két kanász vigyázott; azonkívül húsz lovas legény, tíz halász, két méhész, két szakács, két varga, két ács, két kádár, két molnár, egy ötvös, egy timár, egy faragó ember, egy mosó ember és tíz cselédleány állott a kolostor szolgálatában.

Feltárul előttünk egy XI. századi apátság és kolostor egész vagyoni állapota és gazdasági élete. András, Isten kegyelméből a pannoniaiak királya, a maga, felesége, fiai, leányai és rokonai mennyei boldogságáért sok értékes ajándékkal veti meg a tihanyi bencés szerzetesek javadalmainak alapját. Nekik adja a Balaton által övezett Tihanyfélszigetet és a szembenfekvő somogyi partokat a mai Siófoktól kezdve Balatonföldvárig; nekik adja a Balatonkörnyék és Somogy megye több más lakott és lakatlan helyét, továbbá Fejér megye és Tolna megye néhány községét és pusztáját. A kolostor személyes szolgálatára rendelt családok között földművelők, állattenyésztők, halászok, iparosok és cselédek vegyesen voltak. Nem került pénzbe semmi, mindent a kolostor szolganépe termelt s a nyersterményeket fel is dolgozta. Még a fonást, szövést, varrást, mosást is elvégezték. «Mindezeket — mondja az oklevél záradékában a király — szabad ajándékozással adtuk az előlmondott monostornak. S nehogy valaki a következő idők folyamán bármit ezekből megkárosítani

vagy visszavonni merészeljen, ezt fenyegetőleg eltiltjuk. Ha pedig valaki rossz tanáccsal félrevezetve, ezen rendelet áthágójának találna lenni, Istentől kiközösítve örök büntetéssel sujtassék s tizenkét font arany fizetésére kényszeríttessék. És hogy ez a leírás érvényes és sértetlen maradjon, pecsétünk rányomásával jelöltük meg s átadtuk híveinknek megerősítésre.»

A tihanyi alapítólevelet I. Endre király jegyzője, Miklós püspök fogalmazta. Miklós püspök a magyar királyi udvar bizalmas embere volt s résztvett az országos ügyek intézésében. Mikor III. Henrik német császár 1051-ben megtámadta I. Endre királyt s a magyarok elfogták a német Gebhardt püspöknek a császárhoz írt bizalmas sorait, a latin levél tartalmát Miklós püspök magyarázta meg I. Endrének és vezéreinek. Ennek kapcsán a magyarok hatalmas vereséget mértek a németekre.

Miklós püspök nem tudott egészen jól latinul s azért az olyan helyeken, ahol a magyar szavak lefordítása nehéznek látszott, meghagyta a magyar szavakat az oklevél latin szövegében, sőt itt-ott, amikor tudta is a megfelelő latin szót, jobbnak látta az eredeti magyar szó alkalmazását. Birtokokról, helyekről, határokról volt szó: vigyáznia kellett, hogy a mindenkitől ismert népies elnevezéseket a világosság és biztosság kedvéért megtartsa. Latin szövegében ilyenmódon ötvennyolc magyar szó, továbbá kilenc magyar képző és rag van. Itt olvassuk legelőször az árok, bálvány, bokor, disznó, fa, fehér, fekete, had, halom, három, hegy, homok, kerék, kert, kút, leány, lovász, lyuk, megye, mező, nagy, ravasz, sár, széna, szi-

get, tó, út, vár, vásár szavakat. A képzők és ragok közül több olyan található itt, amelyek ezzel egyező régies alakban másutt nem mutatkoznak. A szöveg egyik mondatában egész kerek magyar mondás van: a «Fehérvárra menő hadi útra»; vagy Miklós püspök helyesírásával: a «Feheruuaru-rea meneh hodu-utu-rea». (Az egész mondat: «Adhuc autem est locus Mortis dictus, cuius incipit terminus a Sarfeu-eri-itu-rea, hinc Ohut-cuta-rea, inde ad Holmodi-rea, postea Gnir-uuege-holmodia-rea et exinde Morus-uuasara-kuta-rea ac postea Nogu-azah-fehe-rea, inde ad Castelic et Feheruuaru-rea meneh hodu-utu-rea, post hec Petre-zenaia-hel-rea.»)

A tihanyi kolostor felszentelése nagy ünnepséggel ment végbe. Ott volt a király, megjelentek udvari emberei messze földről egybesereglettek a világi papok, a bencés szerzetesek és a keresztény vallásban erősebb meggyőződésű nemes urak. Lóháton, szekereken törekedett mindenki a tihanyi templom és kolostor felé: itt az egybegyűltek előtt ünnepélyesen felolvasták az alapítólevél szövegét. A főpapok és urak aláírták az oklevelet; azok, akik nem tudtak írni, keresztet húztak nevük elé. Ilyenmódon a következő tanuk nevei maradtak fenn: Benedek érsek, Mór püspök, Kelemen püspök, Miklós püspök, Lázár apát; Száka nádor; Gilkó, Vojtek, Ludvig, Ernye, Vid, Márton, Éliás, András, Fancsel comesek azaz ispánok; végül Nána, Kopány, Precsa, Cselő papok és nemesek. Az aláírók sorában említett Lázár volt az első tihanyi apát: bizonyára kiváló benediktinus szerzetes, azért tette őt apáttá ura és királya.

I. Endre király hatalmas adománya után a tihanyi apátság nemzedékről-nemzedékre nőtt. A megmunkálatlan területeket mívelés alá szorították, az állatállomány gyorsan szaporodott, a szolganép száma egyre emelkedett. Új adományozók számos földdel, házzal, parasztnéppel és ajándékkal növelték a kolostor vagyonát. A kolostor kegyelete mély hatást tett messze környék népére. A szerzetesek buzgón ápolták a király emlékét, sírja fölött a templomban énekeket zengedeztek, lelke üdvösségéért napról-napra imádkoztak. Utóbb a szerencsétlen véget ért uralkodó fia, Dávid herceg, újabb adományokkal gyarapította a kolostor fekvőségeit és jövedelmeit. Ez Szent László király uralkodása idején, 1090 táján, történt. A veszprémi, somogyi és zalai nemes családok sorában is számos áhítatos jótevő akadt. A nemesurak a maguk és rokonaik vétkeinek bocsánatáért, az özvegyek férjeik üdvösségéért, mások szüleik emlékéért adtak birtokokat az apátságnak.

Kiadások. — A Tihanyi Alapítólevelet a Szent Benedek-rend pannonhalmi levéltára őrzi. — Szövegét először Fejér György adta ki: Codex diplomaticus Hungariae. I. köt. Buda, 1829. — Hasonmása Erdélyi László munkájában: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906. — Újból Erdélyi László a tihanyi apátság történetében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. X. köt. Budapest, 1908. — Továbbá Jakubovich Emil és Pais Dezső könyvében: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

Irodalom. — Szamota István: A tihanyi apátság 1055-i alapító oklevele mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke. Nyelvtudományi Közlemények. 1895. évf. — Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906. — U. az: A tihanyi apátság története. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. X. köt. Buda-

pest, 1908. — Jakubovich Emil: A tihanyi alapítólevél olvasásához. Magyar Nyelv. 1923—1924. évf. — U. az: Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. U. o. 1924. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

OSZK

A NÉPKÖLTÉSZET.

A XI. SZÁZADI népköltészetre vonatkozólag néhány figyelmet érdemlő adat maradt fenn középkori latin szövegeinkben. A Gellért-legenda szerint Szent Gellért püspök érdeklődéssel hallgatta egy szegény magyar cselédleány egyszerű dalát. A későbbi latin krónikák arról tudósítanak, hogy Szent István halála után gyászdalok hangzottak fel az egész országban. Ugyancsak ezekből a latin krónikákból tudjuk, hogy a pogány lázadások vezetői I. Béla király idejében istentelen versekkel bujtogatták a népet a kereszténység ellen.

Ez adatok közül a Szent Gellértről szóló nagyobb latin legenda szövegében megőrzött Symphonia Ungarorum-anekdota foglalkoztatta behatóan a tudományos érdeklődést. A legenda elmondja, hogy Szent Gellért püspök valakinek védelmében a királyhoz sietett s útközben Valter nevű papjával együtt megszállt egy tanyán. Éjféltájban malomzörgést hallott, a kézimalmot egy nő hajtotta s munkája mellett énekelt. A püspök elcsodálkozott és így szólt Valterhez: «Valter, hallod-e a magyarok zenekarát (symphoniam Ungarorum), miképen hangzik?» S mindaketten nevetni kezdtek. Az ének hangosabb lett, a püspök mosolyogva mondta: «Valter, magyarázd meg nekem, hogy ebben a zenében miféle ének ez?» Mire

Valter így felelt: «Nem más ez csak nóta. Az éneklő nő szállásadó gazdánk cselédje, aki urának gabonáját őrli». Beszélgetni kezdtek a leány munkájáról s a püspök végül így szólt: «Boldog leány az, aki más ember hatalma alatt szolgál s mégis ilyen kedvesen és zúgolódás nélkül teljesíti kötelességét». A dolgos szolgálót később meg is jutalmazta.

A kis történet megvan a kisebbik Gellért-legendában is, de kivonatosan s némiképen más erkölcsi tanulsággal. Az énekről szóló latin szövegrészt sokan magyarázták s a symphoniá-nak többféle értelmezését adták. A latin szó itt zenekart vagy hangversenyt jelent s a két idegen anyanyelvű pap azért nevetett a magyar dalon, mert mulatságos hangzavarnak fogták fel a szolgálóleány nótázását és a gabonaőrlés nyikorgását. Barbár ének volt ez az ő szemükben, nem édes dallam.

A mondaköltésből egykorú szövegek nem maradtak korunkra, de azért tartalmukról van némi tájékozódásunk. A királyokról szóló mondákat, az irodalomtörténetírók tanítása szerint, a magyarországi középkori krónikák őrizték meg számunkra latin prózai kivonatban. Egyéb érv azonban nincs a királymondák virágzása mellett, mint egyes irodalomtörténetíróknak a középkori latin krónikás szövegek szépségére alapított hite. Irodalomtörténetíróink a formás históriai elbeszélések mögött a népies költői alakítás erejét sejtik, hihetőnek vélvén, hogy az ügyesen elmondott események nem egyebek az árpádkori magyar népmondák latin fordításainál. De ez a vélekedés még nem tudományos bizonyíték. A magyarországi latin

krónikáknak a külföldi történelmi kútfőkkel való egybevetése kapcsán kiderül, hogy a mondáknak tartott krónikás elbeszélések jó része valóban megtörtént eseményeket őrzött meg az utókor számára.

Mondaköltészet mindenesetre volt a XI. században s ez az immár kereszténységszellemű népies költészet főként Szent Lászlóval és rokoni körével foglalkozott. Krónikáink elmondják, hogy Szent István király üldözött unokaöccsei — Endre, Béla és Levente — hogyan bujdosnak el a magyar hazából Lengyelország felé. Béla a lengyel udvarban nagy becsületet szerez a magyar névnek, mert leteríti párbajban a pogány pomerán vezért. Itthon testvére, Endre király, teszi próbára férfiasságát és őszinteségét azzal, hogy választani engedi a korona és a kard között, mert tudni akarja, vajjon a királyságra tör-e vagy megelégszik a vezérséggel. Fiai közül László tűnik ki, a szentéletű hős. Nemzete bámulva tekint reá és tetteiről csodákat regél. László megsemmisíti a kúnok hadát és megöli a leányrabló kún vitézt. Mellére egy hófehér hölgymenyét rejtezik, hogy seregének szerencséjét megjelentse. Megjelenik előtte a szarvain lobogó szövétneket hordozó csodaszarvas. A tordai szirt tátongó réssé szakad lova mögött, hogy pogány üldözőit visszarettentse. Imájára kövecsekké válik a megfutamodott ellenség pénze. Bárdja vizet fakaszt a sziklából, könyörgése bölénycsordát varázsol elő a pusztából. Nyílvesszeje megleli a döghalált távoztató füvet. Kardos angyalok jelennek meg fejénél. A kocsi magától megindul holttestével. Halála után csodacsodára kél sírja fölött.

Az árpádkori mondáknak Szent László a legmagasztaltabb hőse, róla mondott legtöbb történetet a magyarság, de kívüle másokról is regéltek. Költői benyomást kelt Salamon és a hercegek viszályának elbeszélése a Bécsi Képes Krónikában. Salamon a cserhalmi ütközetben és Nándorfehérvár alatt még együtt harcol Gézával és Lászlóval az ellenség ellen, de később szenvedélyes harc tör ki közöttük. Meseszerű elemek húzódnak a valóban megtörtént események szálai közé; nem csoda, ha ezek a költői részletek megragadták a későbbi magyar epikusok és drámaírók érdeklődését.

A krónikák szövegein kívül a magyarországi szentekről szóló latin legendák egyes részletei is erősen mondai színezetűek. Különösen magára vonja a figyelmet egy idegenből átültetett epizód, Csanád vitéz története: a levágott fej és az eldugott nyelv históriájának világirodalmi elterjedtségű mondája. Ezt az epizódot Szent Gellért nagyobb latin legendája őrizte meg számunkra. A monda hőse, Csanád vezér, megöli a Szent István király ellen fellázadt Achtum pogány vezért; az álnok Gyula vitéz azt állítja Szent István előtt, hogy ő Achtum megölője s győzelmét a pogány vezér levágott fejének mutatásával igazolja; végül kiderül az igazság, mert Csanád az Achtum fejéből megelőzőleg titokban kimetszett nyelvvel bizonyítja be, hogy ő az igazi győztes.

Mivel a középkori dalok és mondák szövegei mind elkallódtak, felmerül a kérdés, vajjon az akkori népköltési daraboknak nincsenek-e némi maradványai a magyar nép ajkán? Nem találhatók-e egyes elzártabb vidékeken

olyan apró törmelékek, amelyek visszavezetik a kutatót a középkor századaiba? A legtöbb nép szívósan ragaszkodik az elődeitől örökölt hagyományokhoz s ez a sokszor észlelt hagyományőrzés tetszetőssé teszi azt a föltevést, hogy itt-ott talán még ma is lappanghatnak olyan népies költői darabok, amelyek a homályba burkolt mult felé világító sugarakat bocsátanak. A modern népköltési gyüjtemények összeállítói szívesen is bizonyítgatták egyes költemények régi eredetét. Csakhogy a puszta feltevés nem fogadható el tudományos bizonyíték gyanánt. A lelkes népköltészeti kutatás esetleg felteheti egyes költeményekről, melyeket a legújabb korban jegyeztek le a magyar nép ajkáról, hogy ezek a költemények a régibb századokból jutottak át korunkra, de az irodalomtörténeti mérlegelés csak ritkán igazolja az ilyen feltevéseket.

A királymondák dolgában Toldy Ferenc és követői úgy vélekedtek, hogy a magyarországi középkori latinnyelvű krónikák elbeszélései részben az árpádkori magyar énekmondók énekein alapulnak. A krónikaíró-szerzetesek felhasználták az énekmondók szerzéseit s így kerültek a hazai krónikák lapjaira a magyar nép árpádkori mondái latin kivonatban. Toldy Ferenc a Turóczi-féle krónika következő részeit jelölte meg a királymondakör nevezetesebb tagjai gyanánt: 1. István király halála. 2. Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel. 3. Endre és Béla Várkonyban. 4. A cserhalmi ütközet. 5. Salamon király háborúi, viszontagságai és vége. 6. László és Charitas. 7. Kálmán és Álmos. 8. Vak Béla és Borics. (Ezek közül a Salamon-mondát egy kikerekített népeposz prózai kivonatának mondja: A magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872.) — Sebestyén Gyula kiemelte a Gellért-legendában olvasható Csanád-mondát, mint a honfoglaláskori költészetnek egyik keletről hozott kincsét (Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906.), míg ezzel szemben Heller Bernát a hasonló elbeszélések egész sorozatát állította

egybe a keleti és nyugati mesekincsből. (A Csanád-monda főeleme. Ethnographia. 1916. évf.) — Hasonló módon ki lehetne még válogatni számos más szép történeti elbeszélést a krónikák lapjairól. Négyesy László felhívta a figyelmet a Salamon-monda költői szépségeire; a Bécsi Képes Krónikának ez a részlete olyan, mintha valami művészi szerkezetű, magyarnyelvű epikai alkotásnak visszhangja lenne. (Árpádkori kompozició. Budapesti Szemle. 1913. évf.)

A magyar népköltés eddig feljegyzett termékei közül leginkább a regős-énekek látszanak középkori eredetűeknek. Sebestyén Gyula kikutatta, hogy bizonyos vidékeken a magyar népnek még ma is akadnak alkalmi regősei, azaz énekmondói, akik a téli ünnepeken sajátságos jelmezekben járkálnak s állatbőrökbe burkolózva a mondabeli csodaszarvas és az áldozatra szánt bika képeit viselik. Verseikből kitűnik, hogy magukat a Szent István királytól üldözött énekmondócsapat utódainak tartják. Sebestyén Gyula szerint a mai népi regősök énekkincse egy olyan pogány alapszövegből származik, amely idővel keresztény elemeket vett fel, de lényegében nem változott. A mai regős-énekek a pogánykori magyar költészetnek téli napfordulati maradványai. (Regős-énekek. Budapest, 1902.) — Vikár Béla is az ősi magyar népköltés emlékeit látta a magyar nép mai regős-énekeiben és egyéb ódon benyomású dalaiban. Ezeknek a népköltési gyüjtőknek véleménye szerint ma is megvan a Halotti Beszéd előtti magyar költészet, csak külön kell választanunk a népköltési gyüjtemények egyes darabjaiban a régi alaprétegre tapadt újabb rétegeket. (Ősköltészetünk élő emlékei. Ethnographia. 1910. évf.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — U. az: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Karácsonyi János: Szent Gellért élete és művei. Budapest, 1887. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. köt. Budapest, 1893. — Lánczy Gyula: A magyarság az Árpádok korában. Budapest, 1897. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-

rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Sebestyén Gyula: Regős-énekek. Budapest, 1902. — U. az: A regősök. Budapest, 1902. — U. az: A magyar honfoglalás mondái. Két kötet. Budapest, 1904—1905. — U. annak tanulmánya a Beöthy Zsolt és Badics Ferenc által szerkesztett képes irodalomtörténetben: Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Seprődi János: A magyar népdal zenei fejlődése. Erdélyi Múzeum. 1908. évf. — Horváth Cyrill: A Gellért-legenda énekes szolgálója. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Himpfner Béla: A Gellért-legenda énekes szolgálója. U. o. 1910. évf. — Vikár Béla: Őskölteszetünk élő emlékei. Ethnographia. 1910. évf. — Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok. 1913. évf. — Négyesy László: Árpádkori kompozició. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Szilárd Leó: Szent László a régi magyar irodalomban. Keszthelyi kat. gimnázium értesítője. 1914. — Sebestyén Gyula: Három regős-ének. Ethnographia. 1914. évf. — Trócsányi Zoltán: Symphonia Hungarorum. Akadémiai Értesítő. 1914. — Heller Bernát: A Csanád-monda főeleme. Ethnographia. 1916. évf. — Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. Budapest, 1924. — Balogh József: Szent Gellért és a Symphonia Ungarorum. Magyar Nyelv. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927.

LATIN IRODALOM:

A BENCÉSEK OLVASMÁNYAI.

A MAGYARORSZÁGI latin irodalom kezdete egybeesik a királyság megalapításával és a kereszténység megerősödésével. Irodalomtörténeti szempontból a XI. századot legtalálóbban a magyarországi bencés irodalom századának lehetne elnevezni. Szent Benedek fiai térítették meg a magyarságot, ők nevelték a világi papokat, közülük választották az ország főpapjait, ők vetették meg a magyar egyházi szónoklat alapját, kolostoraikban talált menedéket az iskolázás és a tudomány.

Milyen iskolákban nőttek fel a keresztény magyarság legrégibb írástudói? Milyen könyveket ismertek a kolostorokban élő szerzetesek? Mit tanult a világi pap? Ebben az időben csak azok szánták rá magukat az iskolai tanulmányokra, akik egyházi emberek akartak lenni. Ők sem tanultak valami sokat, mert minden tudásnál többet jelentett számukra Isten áhítatos szolgálata.

A nemes ifjakat elsősorban szülőik jámborsága irányította a kolostorok felé, a parasztfiúk közül maguk a szerzetesek szemelték ki Isten szolgálatára az arra alkalmas gyermekeket. Olykor már hatodik életévükben befogadták a leendő szerzeteseket, máskor csak serdülő korukban adtak helyet nekik. Fegyelmezésük egyformán szigorú

volt minden életkorban. Ellenmondás nélkül való engedelmességet követeltek s a fiatalabbak napirendjét is a felszentelt bencések életrendjéhez alkalmazták.

A szerzetesnövendékeket — csakúgy, mint a világi papság által fenntartott káptalani iskolákban is a papi pályára készülő ifjakat — elsősorban imádkozni tanították. Latinul kellett megtanulniok a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a zsoltárokat. Mikor már jól ment az imádkozás, megkezdődött az olvasás és írás tanulása, azután lassankint belevonták a tanításba az egyházi énekeknek és a latin nyelv elemeinek oktatását is. A szerzetesnövendékeket latin beszédre fogták, könnyű olvasmányokat fordíttattak velük s nyelvtani szabályokat vésték emlékezetükbe. Iskolakönyvük alig volt, mesterük is örült, ha egy-két kézirathoz hozzájuthatott. A papiros még ismeretlen volt, a pergamen sokba került. Ezért tartották olyan fontosnak az emlékezetből való tanulást. Az öregebb bencések Donatus vagy Priscianus nyelvtanából oktatták a fiatalabb szerzeteseket. Donatus római grammatikus a IV. században, Priscianus római grammatikus a VI. században írta meg latin nyelvtanát; ezek a könyvek csakhamar minden más grammatikát kiszorítottak a használatból s csak a XIII. századtól kezdve lett erős versenytársuk Alexander De Villa Dei francia szerzetes verses latin nyelvtana. A latin írók közül Vergiliust, Horatiust, Ovidiust, Terentiust és a keresztény latin költőket fordították. Az ókori klasszikus római prózaírókkal általában nem foglalkoztak s még Cicero beszédeit is csak itt-ott olvasgatták. A fordítás akként történt, hogy a tanulók a költők szövegét

más latin szavakkal és kifejezésekkel helyettesítették, szóval parafrázist adtak a tulajdonképeni anyanyelvi fordítás helyett. A tehetségesebb szerzeteseket megtanították a latin verselésre és a prózai fogalmazásra is. Leveleket írattak és okiratokat fogalmaztattak velük.

Mindez azonban csak a legnagyobb bencés apátságokban volt így. A kisebb kolostorokban és a papi pályára jelentkezők legnagyobb részével szemben jóval kevesebb volt az egyházi előljárók igénye. Mikor az ország vezérei, államférfiai, legnagyobb földbirtokosai sem írni, sem olvasni nem tudtak s egész nemzetségükből nem akadt senki, akinek a kolostori vagy káptalani iskolában tanított elemi ismeretekről csak némi tájékozódása is lett volna, akkor a papnak sem kellett egyebet tudnia, mint a latin szövegek gépies olvasását, a vallás tanításainak legfontosabb tételeit, a nélkülözhetetlen szertartások elvégzését, a Szentírás tartalmának ismeretét, a legszokásosabb imádságokat és énekeket, végül azt, hogyan kell bánni a néppel, mire kell tanítani a nemeseket és a parasztokat.

Egyébiránt a magyarországi bencés kolostorok csakúgy menedékhelyei voltak a XI. század szerény tudományának, mint a külföldiek.

Ennek a korszaknak szellemi látókörére és tudományos érdeklődésére Szent László királynak a pannonhalmi apátság vagyonát leíró oklevele világít rá legjobban. A magyarországi Szent Benedek-rend kolostorai közül a XI. században a pannonhalmi, bakonybéli, pécsváradi és tihanyi kolostor emelkedett legnagyobb jelentőségre. Szent László királynak most említett oklevele megőrizte a pan-

nonhalmi kolostor könyveinek jegyzékét. Nyolcvan kötetből állt ez a könyvtár s így a legnagyobbak közé sorolható a XI. században. Volt a nyolcvan kódex között hat evangéliumoskönyv *(Textus Evangeliorum)*: az újszövetségi Szentírás díszes szövegével; — hat misekönyv *(Missale)*: a szentmiseáldozat bemutatásánál használatos szövegekkel és utasításokkal; — négy karénekeskönyv *(Antiphonarium)*: az egész évi misei antiphonákkal, amikor is a szerzetesek egyik kara a zsoltárszöveg egyik felét, másik kara a befejező részt énekelte; — négy énekeskönyv *(Graduale)*: az antiphonarium kiegészítő része az úgynevezett responsoriumokkal azaz feleletekkel; — négy himnuszos könyv *(Hymnarium)*: ez is a közös imádságokhoz tartozó énekek gyüjteménye volt; — négy éjjeli zsolozsmáskönyv *(Nocturnale)*: az együttes énekléshez szükséges szövegek egy részével; — négy keresztelésre vonatkozó könyv *(Baptisterium)*: ez foglalta magában a keresztelés szertartását; — három zsoltárkönyv *(Psalterium Gallicanum, Hebraicum, Graecum)*: a zsoltárok latin, héber és görög szövegével; — három könyv közös imádságokkal *(Collectarium)*: az együtt ájtatoskodó szerzetesek fohászkodásainak gyüjteménye; — három szentbeszédgyüjtemény *(Homiliarium)*: a mintául szolgáló prédikációkkal; — két másik szentbeszédgyüjtemény *(Liber sermonum)*: ugyancsak latin prédikációkkal; — két miseénekgyüjtemény *(Sequentiale)*: a sequentiákkal azaz a mise alatt énekelt verses és prózai dicsőítésekkel; — két könyv a zsolozsmázáshoz tartozó olvasmányszakaszokkal *(Lectionarium)*: a biblia egyes részeivel vagy valamelyik vértanu történetével s az elbeszélő szakaszokhoz

kapcsolódó intelmekkel; — két kínszenvedési könyv *(Passionale)*: Krisztus utolsó napjainak történetével; — két szerzetes-szabályzat *(Regula)*: ezek mellett egy harmadik kéziratban a szabályzat szövegének értelmezései foglaltak helyet; — egy papi imakönyv *(Breviarium)*: ebben volt az egyházi férfiak nappali és éjjeli ájtatoskodásának rendje az egész évre szóló szent szövegekkel; — egy szertartási könyv *(Ordo)*: a szentmise rendjének megállapítása és magyarázata; — egy könyv bölcs mondásokkal *(Liber sententiarum)*: szövege a Szentírásból; — egy könyv a Szentírás legfontosabb részeinek fejtegetéseivel *(Collationes)*: ezeknek olvasását Szent Benedek regulája megkívánta; — egy könyv a Szentírásból és a szentatyák műveiből való szemelvényekkel *(Scintillarium)*: bölcs mondások és lélekemelő idézetek gyüjteménye; — az Apostolok Cselekedeteinek könyve *(Actus Apostolorum)*: az újszövetségi Szentírásnak a négy Evangélium után következő része; — Szent Pál apostol levelei *(Epistolae Pauli)*: az újszövetségi Szentírásnak az Apostolok Cselekedetei után következő része; — az egész Szentírás egy példányban *(Bibliotheca)*: az ószövetségi és újszövetségi hiteles könyvek gyüjteménye; — Nagy Szent Gergely pápának erkölcsi fejtegetései két könyvben *(Moralia)*: voltaképen magyarázatok és oktatások Jób Könyvéhez; — Nagy Szent Gergely pápának két vallásos és erkölcstanító könyve *(Pastoralis, Liber dialogorum)*: ezek olvasására egyes zsinatok kötelezték a szerzeteseket; — Szent Ágoston egyik szentbeszéde *(Sermo Sancti Augustini)*: a nagy egyházatya valamelyik nevezetesebb prédikációja; — Szent Márton

élete *(Vita Sancti Martini)*: még pedig vagy a Sulpicius Severustól vagy a Toursi Szent Gergelytől eredő életrajz másolata; — egy könyv az egyházatyák életéről *(Vitae Patrum)*: Toursi Szent Gergely könyve huszonhárom egyházatyáról; — Amalarius egyik könyve *(Amalarius)*: ilyen néven a IX. században két egyházi író is írt olyan műveket, amelyek az istentisztelet szent cselekményeire és az egyházi szerekre vonatkoztak; — Paschasius szerzetes egyik vallásos műve *(Paschasius)*: valószínűleg az Úr Jézus testéről és véréről szóló kézirat; — egy Péter nevű egyházi író kátészerű könyve *(Interrogatio Petri)*: a római katolikus vallás tanításai kérdésekben és feleletekben; — Sevillai Izidor egyik könyve *(Isidori liber)*: valószínűleg Isidorusnak a szerzetesek reguláiról szóló műve; — egy életbölcselő könyv *(Prosperi de activa et contemplativa vita)*: egy Prosper, helyesebben Pomerius nevű egyházi író műve; — egy könyv a világ teremtéséről *(Genesis Seduli)*: Mózes első könyvének verses feldolgozása egy Sedulius nevű szerző nevéhez fűzve; — Donatus latin nyelvtanának két példánya *(Grammatica Donati)*: valószínűleg a kisebbik vezérfonal és a nagyobb kidolgozás, az Ars Minor és az Ars Maior; — Cato distichonjainak három példánya *(Catones)*: ezeket a latin verseket az ifjabb szerzetesek könyv nélkül tanulták; — Cicero néhány beszéde egy kötetben *(Invectivae Ciceronis)*: bizonyára a Catilina ellen mondott beszédek; — végül Lucanus munkája *(Lucanus)*: a Pharsalia-eposz kézirata.

Mind a nyolcvan kódex külföldi eredetű szövegeket foglalt magában s egy görög és egy héber textus kivé-

telével mindegyik kézirat latinszövegű. A teljes Szentírás csak egy példányban volt meg, így is nagy kincset jelentett a kolostor számára, mert az ilyen terjedelmes munka lemásolása egy emberéleten keresztül tartott s a hozzávaló drága pergamen beszerzése is egész vagyonba került. A bencések Nagy Károly korában különös gonddal állapították meg a Szentírás hiteles szövegét s az Alcuin-féle kritikai textust minden nevezetesebb apátság lemásolta. Külön-külön a Szentírásnak több kisebb részletét őrizték, szemelvényeket írtak ki belőle, bölcs mondásokat gyüjtöttek szövegéből. Az Üdvözítő életének történetét tartalmazó négy Evangélium hat példányban volt meg a kolostor könyvei között. Ezek különösen díszes példányok lehettek, mert Szent László király oklevele megemlíti, hogy vánkosa is volt mindegyiknek. A többi pannonhalmi kódex részben a közös isteni szolgálat céljait szolgálta, részben régebbi egyházi írók munkáinak másolatát tartalmazta. Nevezetesebb írók: Szent Benedek, Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely, Toursi Szent Gergely, Sevillai Izidor, Donatus. Az ókori pogány világ írói közül mindössze Cato, Cicero és Lucanus szerepelnek; feltűnően kis szám. A latinul tanuló szerzetesek nem a római klasszikusok munkáiból válogatták olvasmányaikat, hanem inkább csak a hivatalos egyházi szövegeket, a szentírási részeket és az egyházatyák műveit forgatták. A görög és római világ voltaképen ismeretlen és érdektelen kor volt számukra. Amit az ókori latin szövegekből felhasználtak, nagyon szűkkörű tájékozást nyujtott számukra a klasszikus stílusból és tartalomból.

A pécsváradi bencés apátság XI. századi könyvei közül harmincöt kötetet ismerünk. Van köztük hat missale, öt antiphonarium, öt graduale, négy nocturnale, négy psalterium, két baptisterium, két lectionarium, két regula, két glossarium, egy bibliotheca két kötetben, egy homiliarium negyven beszéddel. Itt tehát úgyszólván csak a hivatalos szertartási könyvek voltak meg, ezekből sem volt annyi, mint a pannonhalmi bencés kolostorban. Új kódexfaj itt a glossarium: a szent szövegek nehezebb kifejezéseit magyarázó gyüjtemény.

A bakonybéli bencés apátságnak nyolcvannégy kódexe volt, azonkívül három fejedelmi értékű evangéliumos könyve. Az utóbbiak közül az egyik — a codex aureus — aranyozott betűkkel, a másik kettő ezüstös betűkkel őrizte a szent szöveget. A codex aureus valamikor Szent István király nejéé, Gizella királynéé, volt: ő ajándékozta a gyönyörű pergamen-kéziratot a bakonybéli kolostornak.

A tihanyi bencés apátság 1055. évi alapítólevele öt kódexet sorol fel a templomi szerelvények között: két misekönyvet, két gradualét és egy nocturnalét. Ez a szerény könyvkészlet a kolostor megalapítását követő években bizonyára gyorsan szaporodott.

A felsorolt könyvekből — a pannonhalmi, pécsváradi, bakonybéli és tihanyi kódexekből — egy sem maradt korunkra. Kilenc évszázad leforgása alatt elkallódott valamennyi. Ha nem lett volna oly nagy az értékük, nem kerültek volna bele az apátságok kiváltságairól és vagyonáról szóló oklevelekbe s így még számukat és címeiket sem tudnók. De ebben az időben nagyon drága volt

egy-egy könyv, a király sok költséget szánt megvásárlásukra.

Mikor az első szükségletnek megfelelő szentírási és szertartási könyvek megérkeztek a külföldi szerzetesházakból, nálunk is megkezdődött az egyházi szövegek serény másolása.

Minden nagyobb bencés kolostorban megvolt az írószoba (stuba scriptoria), itt dolgozott a másoló szerzetes, itt irogattak szükség szerint többen is. Egyszerű bútorok álltak a szobában: néhány szék, néhány asztal. A papirost pótló hártyát (pergamen) gondosan őrizték. Az íróhártya előállítása elég bonyodalmas mesterség volt: az állatok bőrét levágásuk után gondosan megtisztították, a húsréteget és szőrt eltávolították, a puszta bőrt beáztatták, levakarták, meszezték, rámába vonták, kisímították, megszárították, csiszolták, enyvezték és krétázták. Sok időt, sok munkát kívánt ez az eljárás, drága volt a hártya, az íróknak és másolóknak nagyon meg kellett gondolniok, mit vessenek pergamenre. Amellett lassan ment az írás: a mai ember lapokat ír tele addig, míg a régieknél egy-egy sor elkészült. Megfontoltan rajzoltak minden betűt. A XI. század írásában különösen feltűnő a betűknek merev egymás mellé állítása: a betű vonalait több külön tollemeléssel illesztették egymáshoz. Minden szó annyi részre hullott szét, ahány betűje volt, mert a betűket nem fűzték egymáshoz kapcsoló vonalkákkal. Nyomtatásszerű volt az írás; mindenesetre jobban olvasható, mint sok későbbi évszázad folyóírása; de a munka lassabban is ment. Nem ismerték a fürge kézmozdulatokat.

Nem szavakat írtak, hanem a szavak betűit rajzolgatták óvatos biztossággal.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az Ausztriában fekvő gazdag kremsmünsteri apátságban a XI. század elején mindössze hatvan kódex volt, holott ezt a híres bencés kolostort a bajor herceg még a magyar nemzet történeti feltűnése előtt alapította, egyszerre világos lesz előttünk, mennyire nem voltak elmaradva a világtól a magyar bencés kolostorok. S ha számba vesszük, hogy épen a népes Kremsmünster szerzetesei harminc év alatt mindössze húsz írott könyvvel szaporították kódexeik számát, mindjárt kulcsot is kapunk kezünkbe a könyvtárak gyarapodásának mértékére nézve.

Irodalom. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Finászy Ernő: A középkori nevelés története. Budapest, 1914. — Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. Budapest, 1928. — Strommer Viktorin és Kühár Flóris szerkesztésében: Szent Benedek-emlékkönyv. Pannonhalma, 1929.

LATIN IRODALOM:
OKLEVELEK ÉS TÖRVÉNYEK.

Krisztus születésétől számítva a X. és XI. században süllyedt legmélyebbre az emberiség műveltsége. A keresztény papság a maga elszánt lelkierejének minden megfeszítésével sem tudta megfékezni a népvándorlás barbár tömegeinek szilaj bárdolatlanságát. A folytonos vérengzések között lassankint még a püspöki udvarok és a bencés kolostorok is hajlani kezdtek a nyersebb élethez; a világi papok és a szerzetesek önfeláldozó hittérítő lelkesedése nagy volt ugyan, de szellemi életük eléggé kezdetleges. Nemcsak a legelőkelőbb világi urak nem tudtak sem írni, sem olvasni, hanem a világi papok és a szerzetesek egy része sem értette az írás mesterségét, latinul sem értett, csak a latin szertartási könyvek legszükségesebb szövegeit tudta kibetűzni. Inkább hallomás útján tanultak s emlékezetből mondták el az imádságokat, énekeket és a szertartásokhoz szükséges egyházi textust.

Még a legfontosabb jogi ügyeket írásbafoglaló külföldi oklevelek is tanubizonyságai ennek a küzdelmes kornak. Nálunk is, a külföldön is durva hártyadarabokon, döcögő stilizálással és eléggé gyakorlatlan írással jelennek meg a latin oklevelek szövegei. Az uralkodók és

papjaik csak a végső szükség esetén nyúltak a tollhoz. Ha lehetett, szóbeli úton intézték el ügyeiket, mert az írást bonyodalmas műveletnek tartották. Voltaképen írástudatlan volt ekkor mindenki a papság kivételével, bár jelentékeny részében a papság sem tudott írni s ha értett is az íráshoz, nem szívesen fogott tollat. Oklevelek írására vagy kódex másolására kevesen vállalkoztak. Azért tekintett ez a kor csodálattal az olyan emberekre, akik nem féltek az írás mesterségétől s jártasak voltak az oklevelek kiállításának tudományában.

Mikor Szent István király megvetette a keresztény Magyarország alapját, szüksége volt arra, hogy udvarában legyen olyan jogi tudású egyházi ember, aki ért a latin oklevelek szövegének megfogalmazásához és leírásához. Mindjárt királlyá koronázásának idején magához vette III. Ottó német király és római császár udvarából Heribert papot, a császári oklevélkiállító-hivatal egyik jegyzőjét. A német császári kancelláriának ez a gyakorlott nótáriusa fogalmazta az első magyar király úttörő latin okleveleit s diplomatikai mesterségére később megtanította Szent István több udvari papját is.

Szent István királlyá koronázásának évéből, 1001-ből, maradt fenn a legrégibb magyarországi latin oklevél: a pannonhalmi Szent Benedek-rendi apátság alapítólevele. Eredetije ma is megvan a pannonhalmi főapátság levéltárában. Ezt az oklevelet később több más latin diploma követte, így a veszprémi püspökség alapítólevele és a pécsi püspökség alapítólevele. A többi Szent István-korabeli oklevél évszámának és szövegének

hitelességéhez szó fér. Nemcsak az a baj, hogy későbbi átírásokban maradtak fenn, hanem jórészt szövegük is koholt: későbbi helyzetet mutatnak be Szent István korába visszavetítve. Ilyen a nyitrai püspökség, a pécsváradi apátság és a bakonybéli apátság alapítólevele, továbbá a zalavári apátság két oklevele, a ravennai adománylevél, végül a veszprémvölgyi apácák kolostorának görögnyelvű alapítólevele.

A Szent István után következő magyar királyoknak még szintén nem volt állandó oklevélkiállító hivatala hanem a latin fogalmazásban jártas papi emberek felváltva készítették el a királyi adományokról szóló szövegeket. Ezeknek a XI. századi latin diplomáknak sorában különös figyelmet érdemel a tihanyi apátság alapítólevele az 1055. évből.

A külfölddel egyre jelentősebb az összeköttetés. Nyugat és kelet felől idegen papok érkeznek, máskor magyar szerzetesek járnak külföldi követségben s élőszóval viszik az üzeneteket a német, olasz, francia udvarokhoz, püspökökhöz, apátokhoz. Fontosabb dolgokban a király levelet irat valamelyik főpapjával vagy bencés apátjával s követe úgy megy idegen országba. Szent Lászlónak meg is maradt egyik latin levele 1091-ből. Az olaszországi montecassinói bencés apáthoz fordul benne soraival; elmondja, mennyire figyel ő Szent Benedek ősi apátságára; szeretettel ajánlja szolgálatát az apátnak és szerzeteseinek. «Országom összes ájtatos zarándokaitól szorgosan tudakozódtam az iránt, hogy te és Isten szolgálatában alárendeltjeid mit műveltek. Ezért

fájlaltam, hogy te az én országom állapota felől senkit sem kérdeztél ki.» Mivel — úgymond — azt hiszi, hogy a barbár népeken nem csekély erővel kiküzdött győzelmeit szent férfiak imádságának köszönheti, mindig készen áll az egyház támogatására. «Tudd meg azt is, hogy Szent Egyed apátját Magyarország területén számos kedvezésben részesítettem, amelyekben, ha valamikor követeid engem felkeresnek, a rád várakozó jótetemények képét láthatod. Már eddig is kedveskedtem volna neked ajándékokkal, ha nem tartottam volna attól, hogy a ti országotokban uralkodó zavarok miatt egyes gonosz emberektől támasztott akadályok szándékomat meghiúsítják. Különben is igazán hiszem, hogy most már a tieid sorából küldeni fogsz néhányat, akiket szívesen várok, hogy velük óhajtásainkat közölhessük.» Ezek után a nagylelkű király arra kéri az apátot, hogy küldjön Magyarországba egy részecskét Szent Benedek ereklyéiből; de ettől eltekintve is írja meg, mi a kívánsága s miképen teljesíthetné azt.

A magyarországi XI. századi latin okiratok mellett ez az egyetlen királyi magánlevél. Szövegét a montecassinói apátság levéltára őrizte meg. Tanusága szerint a király az olasz földről visszaérkező magyar zarándokokat kikérdezte, hogy mit tudnak a montecassinói monostor szerzeteseiről; szerette volna, ha Oderisius montecassinói apát is hasonló érdeklődést tanusított volna Magyarország iránt; s hivatkozott arra, milyen nagy adományokat juttatott a Szent Egyed tiszteletére alapított franciaországi bencés apátságnak azaz a somogyvári apátságot szervező saint-gillesi monostornak. A bencés

rend nagy megbecsülése hangzik ki e levél minden részéből; a király fölidézi Szent Benedek emlékét, bízik papjai imáiban, ragaszkodik vallásának kegyeletes tanításaihoz. Megemlíti azt is, hogy immár elfoglalta Szlavóniát azaz a Dráva-Száva közének nyugati felét és a horvát tengerpartot: ilyenmódon a tengeren át közvetlen szomszédja lett Olaszországnak. Keresztény alázatosságában bűnös embernek vallja magát, de hozzáteszi, hogy a földi hatalom érdekeit nem lehet bűnös cselekedetek nélkül előmozdítani. Mivel ilyen kijelentéseket a király udvari papjai és jegyzői bajosan mertek volna a maguk elhatározásából megfogalmazni, Szent László bizonyára maga mondta tollba levelének fontosabb részeit. Hogy mit válaszoltak szíves soraira a montecassinói szerzetesek: nem tudjuk. Levelük régen elkallódott, Szent László sorai azonban megmaradtak. Oderisius apát szerzetesei a magyar király levelét elhelyezték a legrégibb bencés apátság legfontosabb okiratai közé: a pápai bullák és a császári kiváltságlevelek sorába.

A törvényeket a műveltebb egyházi férfiak szövegezték. Ebben a munkájukban felhasználták a külföldi törvénykönyveket és zsinati határozatokat is. Szent István és Szent László törvényeinek különös gondjuk volt arra, hogy az erőszakosságokat és tolvajlást megtorolják s a családokat a katolikus vallás által előírt életre szorítsák. A pogánysághoz szító törekvések elnyomására, a vasárnap méltó megülésére s általában az egyházi szertartások és keresztény életigazságok tiszteletbentartására éberen ügyeltek.

A bűbájosokkal, ördöngősökkel, jövendőmondókkal sokat foglalkoztak az akkori törvényalkotók. Rettentő tilalmat adunk arra — mondja Szent István király törvénye — hogy senki varázslattal vagy ördöngős tudománnyal egy embert is eszéből kiforgatni merjen. Ha valamelyik férfi vagy asszony mégis ilyen dologra vetemednék, adják annak a kezébe, akit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy bánjanak el vele tetszésük szerint. Ha pedig jövendőmondók találtatnának, akik hamuban és más effélékben mesterkednek, térítse őket észre a püspök ostorral.

A boszorkányokról így ír Szent István király törvénye: «Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bízzák a papra, hogy böjtöltesse és oktassa a hitben; böjtölés után pedig menjen haza. Ha másodízben találtatik azon vétekben, alázza meg magát ismét böjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és válla közé, menjen haza. Ha pedig harmadízben, akkor adják a bírák kezébe». Szent László király törvénye ezt mondja: «A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja». Kálmán király törvénye szerint: «A bűbájosokat a főesperes meg a megyei ispán emberei keressék fel és vigyék a törvény elébe. Az emberevő boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, kérdés se tétessék».

Ha ezeket a törvényeket a mai ember szemével nézzük, méltán csodálkozhatunk, milyen aprólékos gonddal avatkoznak bele rendelkezéseik a lakosság magánügyeibe,

Életbevágó fontosságú ügyeket aprólékos dolgokkal kevernek. A büntetések hosszú sora vonul el az olvasó előtt, többnyire szoros kapcsolatban a valláserkölcsi felfogással.

Kiadások. — Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae. Negyvenhárom kötet. Buda, 1829—1844. (Az árpádkori oklevelek gazdag gyűjteménye.) — Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Tizenkét kötet. Pest, 1860—1874. (Az előbbi gyűjtemény kiegészítése.) — Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000—1895. Millenniumi emlékkiadás. Húsz kötet. Budapest, 1899. (Márkus Dezső szerkesztésében, latin és magyar szöveggel.)

Irodalom. — Fejérpataky László: A pannonhalmi apátság alapító oklevele. Budapest, 1878. — U. az: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. — Karácson Imre: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok. Győr, 1888. — Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Sylvester-bulla. Budapest, 1891. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. Tíz kötet. Budapest, 1895—1898. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. 2. kiad. Budapest, 1899. — Fraknói Vilmos: Szent László levele a montecassinói apáthoz. Budapest, 1901. — Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Závodszky Levente: A Szent István-, Szent László- és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiad. Budapest, 1906. — Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. Budapest, 1900. — Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. Budapest, 1912. — Madzsar Imre: Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. Történeti Szemle. 1921. évf. — Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Szentpétery Imre: Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1922—1927. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

LATIN IRODALOM:

HITTUDOMÁNY ÉS EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

Az az ismeretlen nevű szentbenedekrendi szerzetes, aki a Szent István király nevéhez fűzött Intelmeket egybeállította, korának legérdemesebb egyházi írói között foglal helyet. Olyan bölcseséggel beszélt Szent Imre herceghez a király nevében, hogy tanácsait a későbbi magyarok az országos törvények gyüjteményének élére helyezték.

A másik nevezetes író és tudós Szent Gellért csanádi püspök. Értekezéséből kiviláglik, milyen volt Szent István király korában egy sokat olvasott szerzetes és főpap hittudományi és bölcselettudományi gondolkodása.

Szent Gellért, mint egyházi szónok, messze kimagaslott kortársai közül. Mikor Velencéből 1015 tavaszán — körülbelül harmincötéves korában — Magyarországba érkezett s itt Pécsett és Pécsváradon latin szentbeszédeket mondott, paptársai lelkesen hallgatták szónoklatait. Kialakult az a meggyőződés, hogy magyar földön még nem járt ilyen kitűnően beszélő szónok. Szent István király is nagy lelkiépüléssel hallgatta prédikációját Székesfehérvárt és szinte erőszakkal tartotta vissza szentföldi útjától, csakhogy el ne veszítse az életszentségével is méltán tündöklő szerzetest.

Az első csanádi püspök lelke tele volt tudományos szomjúsággal. Mint szerzetes elég sokat olvasgathatott és irogathatott, de később egyházmegyéjének kormányzása annyi idejébe került, hogy kedves könyveivel csak mécsesének homályos fénye mellett, éjjelenkint tudott foglalkozni. Éjfélig olvasott és írt. Gyorsan dolgozott, olykor négy-öt ívrétalakú pergamenlevelet is telerótt betűivel. Ha egyházmegyéjének népét látogatta vagy ha Esztergomba ment Szent István királyhoz, útjára olvasnivalót vitt magával, olykor régebbi kéziratait javítgatta szekerén.

Az esztergomi érsek személyének kijelölése mindig különös gonddal történt. A király legtekintélyesebb papjai kerültek a prímási székbe: szentéletű szerzetesek, az ország kormányzásában jártas világi papok, kiváló egyházi szónokok. Mikor Szent István király győzelmet aratott Koppány vezér lázadó magyarjain, diadalát nem kis mértékben Anasztáz pannonhalmi apát tanácsainak, buzdításainak és imádságainak tulajdonította s hálája jeléül Sebestyén esztergomi érsek után őt tette meg Magyarország első papjává. Az 1020-as években Arnold regensburgi bencés szerzetes Németországból Magyarországba jött, bemutatta az esztergomi érseknek Szent Emmerán életéről szóló könyvét, ekkor Anastasius, mint neves tudós férfiú és egyházi szónok, elolvasta és kijavította a regensburgi szerzetes Emmerán-életrajzát. Arnold hat hétig volt az érsek vendége s hálája jeléül néhány antifónát és responzóriumot készített az esztergomi egyházmegye védőszentjének, Szent Adalbert prágai püspöknek tiszteletére. Eze-

ket az antifónákat és responzóriumokat Anasztáz érsek udvari papjai és szerzetesei megtanulták és Szent Adalbert vértanuságának ünnepén énekelték. — SZERAFIN esztergomi érsek is a tudományos főpapok közé tartozott Szent László és Kálmán király uralkodása alatt; a vele egyidőben élő Albricus pap, Kálmán király törvényeinek latin szövegezője, az isteni erények szeretetében lángoló férfiúnak nevezi őt, kinek elméjét a Szentlélek a mennyei bölcseség kincsével gazdagította.

Érdemes egyházi szónoknak tartották a XI. században BONIPERT szentbenedekrendi szerzetest, a Szent István király által alapított pécsi egyházmegye első püspökét. Híre túlterjedt Magyarország határain. Mikor a tudós püspök elküldte egyik papját Fulbertus püspökhöz a franciaországi Chartres városába, hogy hozza meg onnan Priscianus latin grammatikájának másolatát, Fulbertus rendkívül elismerően szólt magyarországi főpaptársáról a hozzá írt levélben: «Spiritus Sanctus te, dilectissime pater, sapientia illustravit ad docendum populum suum et decore sanctitatis ad praebendum bonae vitae exemplum ornavit». Azaz: «A Szentlélek téged, kedves atyám, megáldott bölcseséggel, hogy népét tanítsad és felékesített a szentség díszével, hogy a jámbor életre példát mutass». — Bonipert utóda, BOLDOG MÓR pécsi püspök, a Szent Zoerardról és Szent Benedekről szóló életrajzzal írta bele nevét a magyarországi latin irodalom történetébe. Pannonhalmi bencés szerzetes volt, Szent István király emelte a pécsi egyházmegye püspöki székébe. Jámboréletű pap, amellett tudományosan képzett egyházi szónok.

Tudományos férfiú volt István is, az első veszprémi püspök, akiről Szent István királynak a veszprémi egyházmegyét megalapító oklevele mint hírneves emberről emlékezik meg. — Miklós püspök latin fogalmazásában jutott korunkra a tihanyi szentbenedekrendi apátság alapítólevele I. Endre király idejéből. — Dezső kalocsai érsek a magyar papság egyik vezető szelleme volt Salamon király és a hercegek korában, nemes jellemvonásokkal tündöklő hazafi, ékesen szóló egyházi szónok.

A királyi család tagjait minden időben gondosan tanították. Ezt az udvar tekintélye csakúgy megkívánta, mint az ország érdeke. Kálmán királyt, mikor még nem lehetett szó arról, hogy trónra jut, egyenesen püspöknek nevelték s olyan tudományos férfiúvá képezték ki, hogy könyvkedveléséről az egész országban beszéltek. Mikor később III. Boleszláv lengyel fejedelem találkozott vele, az idegen uralkodó álmélkodva látta, hogy Kálmán király a világ legtudósabb uralkodója.

A külföldi hittudósok közül elsősorban az olaszok és németek hatását vehetjük számba, de említhetjük a franciákét is. Szent László király 1091-ben megalapította a somogyvári szentbenedekrendi monostort, még pedig francia szerzetesek számára. A királyi alapítólevél a somogyvári apátságot a délfranciaországi Saint Gilles-monostor alá rendelte s ettől kezdve mind a provencei anyaház, mind a magyarországi monostor féltékenyen őrködött azon, hogy az apát és a szerzetesek egyedül csak franciák legyenek. Ilyenmódon nemzedékről-nemzedékre számos francia benediktinus költözött Somogyvárra. A XI.

század utolsó évtizedében idetelepülő franciák közül kiemelkedett tudományával Petrus Pictaviensis, a Poitiers városából való tudós grammatikus. A francia anyamonostor apátja azért küldte ide, hogy ezzel is kifejezést adjon, milyen nevezetes alapításnak tekinti az új rendházat. A francia szerzetesek a többi bencés kolostorban élő magyar rendtársaikkal latinul érintkeztek s francia különállásukhoz szívósan ragaszkodtak. Mikor később Imre király magyar származású szerzetest kívánt apátnak a franciák, régi kiváltságaikra hivatkozva, szembeszálltak a királlyal és francia apátot választottak. Hiába tagadta meg Imre király 1204-ben az új apát megerősítését, hiába támogatta őt teljes erővel Bernát spalatói érsek, régebben maga is bencés szerzetes, a franciák nem engedték be maguk közé a magyar bencéseket.

Kiadások. — Az említett hittudósok és egyházi szónokok munkái közül a Szent István király nevéhez fűzött Intelmek, Szent Gellért püspök Értekezése, Boldog Mór püspök Zoerard-életírása és a Miklós püspök által fogalmazott oklevél jutott korunkra. Ezekről a munkákról bővebben: a megelőző és következő szakaszokban.

Irodalom. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1894. — Békesi Emil: Magyar írók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Békefi Remig: Szent István király Intelmei. Századok. 1901. évf. — Erdélyi László szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Budapest, 1902. (Ebben főként Zoltvány Irén tanulmánya: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt.) — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

LATIN IRODALOM:

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI.

A MAGYAR törvénytár törvénykönyveit az a politikai és erkölcsi útmutatás nyitja meg, melyet *Szent István király Intelmei* néven ismer a magyar történettudomány. Más elnevezése: *Institutio morum*, azaz *Erkölcsi tanítás;* teljesebb nevén: *De institutione morum ad Emericum ducem.* Szigorú keresztény világfelfogással megírt kalauz ez a kormányzás gondjai előtt álló trónörökös részére. A gyöngéd atyai érzelmek nemesen olvadnak össze benne a higgadt uralkodói intésekkel és a komoly vallásosság hangjaival. A magyar Corpus Juris régi egybeállítói kegyeletes érzékről tettek tanuságot, mikor az Intelmeket a magyar törvények közé felvették, sőt azok élére állították. Közjogi erejű rendelkezés ez a leendő király okulására.

A király legfőbb kötelességei: a katolikus valláshoz való rendíthetetlen ragaszkodás, az egyház védelme, a papok megbecsülése, a nemesekkel való türelmes bánásmód, az irgalmas bíráskodás, a jövevények szíves befogadása, a tanácsadók megbecsülése és a példaadó ájtatosság.

Mélyen érzem — úgymond az író —, hogy mindent az Isten akaratából áradó okosság törvénye éltet és igaz-

gat; látom jól, hogy amit ennek az életnek javára és tisztességére Isten kegyelme adott, mindazt részint az isteni parancsolat, részint az emberi nem belátása alkotja és oltalmazza; tudom bizonyosan, hogy nemcsak híveinknek és szolgáinknak tanácsolunk és parancsolunk ezen a földön: «azért hát, szerelmes fiam, ne legyek én se rest, neked még életemben tanulságot, intést, oktatást és tanácsokat adnom, hogy mind a magad, mind a te alattad valók élete módját azokkal ékesítsed, valamikoron a Mindenható engedelméből országlani fogsz én utánam». Illik, hogy figyelmesen hallgass reám s elméd megőrizze a te atyádnak parancsolatait, mert Salamon szavával szólok hozzád: «Hallgasd, szerelmes fiam, a te atyádnak bölcseségét és el ne hagyjad a te anyádnak oktatását, hogy ékes legyen a te fejed és megsokasuljanak életednek esztendei». Mikor Salamon fia eldobta magától atyja szavát és felfuvalkodott kevélységében, végezetre kivették a királyságból. Isten választott népe, a zsidó is, mivel hogy nem engedelmeskedett az Úr törvényeinek, különböző módon veszett el: némely részét elnyelte a föld, némely részét irtó had ölte meg, némely része egymást koncolta fel. «Hogy ez ne essék rajtad, engedj nekem, fiam! Gyermek vagy, édes kicsi szolgám, pelyhes ágy lakója, kit minden gyönyörűségben tápláltak és neveltek; hadakban, munkában járatlan vagy és gyönge is a különféle nemzetek támadása ellen, melyekben én már életemnek jóformán minden idején forgottam. Itt az idő, hogy ne mindig a puha párnát ölelgesd, mely elkényeztet és tunyává teszen, ami a férfiasság elvesztegetése, a gonosz gerjedelmek meleg-

ágya és a parancsolatok megutálása, hanem olykor keményebben is bánjanak veled, hogy elméd figyelmessé legyen az én tanításomra.»

Tanításaim során az első hely a szent keresztény vallásé. «Elsősorban is parancsolom, hagyom, javallom neked, én szerelmes fiam, ha kívánatos előtted a királyság koronájának tisztessége, légy a katolikus keresztény apostoli hitnek szorgalmatos megtartója és úgy őrizzed azt, hogy minden alattad valóknak példát mutass.» Ha valamikor találkoznának olyanok, akik a Szentháromság alkotmányát meg akarnák bontani, ilyeneknek ne adj oltalmat, mert az efféle emberek mindenestől megmételyezik a szent vallás híveit és széjjelszórják Isten nyáját. Necsak a vallás parancsolatait tartsd meg, hanem védelmezd az egyházat is. A főpapi rend a király székének ékessége. Legyenek ők a te tanácsadóid, úgy őrizd őket, mint szemed fényét, mert Isten őket rendelte az emberi nem pásztoraiul, náluk nélkül nem állnak sem a királyok, sem az országok. Ha valaki közülük feddést érdemlő vétekbe esnék, négyszem között dorgáld meg őt.

A főrangúak, ispánok, nemesek, vitézek atyáid és testvéreid legyenek, mert ők oltalmazzák az országot, ők győzik le ellenségeidet. Harag, gyűlölség és kevélység nélkül uralkodjál rajtuk; légy békés, szelíd, emberséges. Ha türelmes maradsz, szeretni fognak minden vitézeid; ha fennhéjázó leszesz, idegenek telepednek országodba. Ne mondj magad ítéletet, mert királyi méltóságod csorbulást szenved, hanem az ügyeket bocsásd a bírák elé, akikre bízva vagyon, hogy törvény szerint igazítsák el azt.

A külföldiek befogadása nagy haszonnal jár. Róma is akként gyarapodott, hogy különféle tartományokból sok ember sereglett a római királyok köré. A különböző helyről érkező jövevények különböző szókat, szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magukkal, mind ez a király udvarát ékesíti s megrettenti az ellenség magahitt szívét. «Lám, gyönge és töredékeny az egynyelvű és erkölcsű ország. Hagyom azért, fiam, adj nekik táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömestebb, hogysem másutt lakoznak. Mert ha te elrontani törekedel, amit én építettem, vagy ha széjjelhányod azt, amit én gyüjtöttem, bizony mondom, nagyon kárát fogja vallani országod.»

Tarts tanácsot magad körül s ez a tanács ne bolond, nagyzoló és tehetségtelen emberek gyülekezete legyen, hanem nagytiszteletű bölcsek és vének szóljanak benne. Ifjakkal ne tanácskozzál, az öregektől kérj tanácsot. Ki-ki abban legyen foglalatos, amit az ő ideje hoz magával: az ifjú a fegyverben, a vének a tanácsban. Kövesd őseid példáját, mert nehéz lesz uralkodnod, ha nem az előtted való királyok nyomdokain indulsz. «Kicsoda az a görögök közül, aki görög törvénnyel igazgatná a rómaiakat, avagy ki az a rómaiak közül, aki római törvénnyel igazgatná a görögöket? Senki. Kövesd azért az én szokásaimat, hogy a te néped között kiváltképen becsültessél és dicséretet nyerj az idegenek előtt.»

Az imádság gyakorlása főeszköz az üdvösségre, a szűntelen való könyörgésben megtisztulás és bűnbocsánat vagyon. Könyörögj Istenhez, hogy a henyeséget tartsa

távol tőled s adjon tenéked segedelmet minden jóságos cselekedetekben és adjon győzelmet minden ellenséged ellen. Legyen a király kegyes és irgalmas, mert a kegyetlenséggel és gonoszsággal fertőzött király haszontalanul keresi a király nevet. Légy irgalmas minden szenvedőhöz. Légy alázatos, hogy Isten felmagasztaljon mind itt, mind a jövendő életben. Légy mérsékelt, hogy senkit se büntess mód felett. Légy szemérmes, hogy a bujaság fertőjét, ezt a koporsóhoz vezető utat, elkerüljed. «Mindezekből, amiket itt egybeszedegettem, készül a királyság koronája, mely nélkül sem itt nem országolhat senki, sem az örök életre el nem mehet senki.»

Az Intelmeket 1031 előtt, tehát még Szent Imre herceg életében, készítette egy ismeretlen író. A műben maga Szent István király lép fel az Intelmek szövegezője gyanánt, de a mű szerzője nem ő, hanem országának valamelyik tanultabb egyházi embere. A hagyományos magyar történetírói felfogás ugyan Szent István személyében jelölte meg a szöveg íróját, egyesek Szent Gellért püspököt vallották az Intelmek szerzőjének, ez azonban mind csak feltevés; bizonyos csak egy, hogy az érdemes író katolikus pap volt. Szövegének főbb forrásai: a Szentírás, a frank királyok törvényei, a toledói zsinat határozatai, Sevillai Szent Izidor enciklopédiája és néhány kisebb középkori vallásos szöveg.

Az Intelmek szerzőségének kérdésével sokat foglalkozott a magyar történettudomány. A régibb történettudósok Szent István királynak tulajdonították a kis munka minden sorát, de utóbb felmerült az a vélemény, hogy az Intelmeket valamelyik tudós pap készítette a király megbízásából. A külföldi uralkodók ez időtájt gyakran írattak pap-

jaikkal atyai tanácsokat fiaik és utódaik számára s ezt a szokást követte Szent István király is. Toldy Ferenc, Horváth Mihály, Szalay László, Fraknói Vilmos és Karácsonyi János szerint Szent István alkotása az egész munka, Kovachich Márton és Pauler Gyula szerint az Intelmekben a szent királynak inkább csak eszméi vannak irodalmi formába öntve, Batthyány Ignác és Békefi Remig szerint Szent Gellért az ismeretlen szerző. Az utóbbi feltevés tetszetős érvekkel is támogatható, de vannak súlyos ellenérvek is. A Szent István nevéhez fűzött Institutio és Szent Gellért Deliberatio című munkája között gondolkodás és stilus dolgában nagy a különbség.

Kiadások. — Az Intelmek legrégibb kéziratát a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi. — Szövegét először Zsámboki János tette közzé 1581. évi Bonfinius-kiadásának függeléke gyanánt: Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum decades. Frankfurt, 1581. — Első magyar fordítása Spangár Andrástól a Pethő Gergely-féle krónika folytatásában: Magyar krónika. Kassa, 1738. — Gondos latin szövege és magyar fordítása Nagy Gyulától a Corpus Juris Hungarici milléniumi emlékkiadásában: Magyar törvénytár. I. köt. Budapest, 1899.

Irodalom. — Az Intelmekre vonatkozó irodalom egybeállítása Békefi Remig értekezésében: Szent István király Intelmei. Századok, 1901. évf. — Závodszky Levente: A Szent István-, Szent László- és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Budapest, 1902. — Karácsonyi János: Szent István király élete. Budapest, 1904. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Balogh József: Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — U. az: Szent István király, a békefejedelem. Magyar Nyelv. 1927. évf. — U. az: Szent István király és a Róma-eszme. Budapesti Szemle. 1927. évf.

LATIN IRODALOM:

SZENT GELLÉRT PÜSPÖK ÉRTEKEZÉSE.

A MAGYARORSZÁGI latinnyelvű irodalomnak Szent István király Intelmei mellett SZENT GELLÉRT püspök hittudományi vonatkozású kézirata a legrégibb maradványa: *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum.* Magyarul: *A marosi egyház püspökének, Gellértnek értekezése a három ifjú énekéről.* Terjedelmes tanulmány ez a Nabukodonozortól tüzes kemencébe vetett zsidó ifjakról. Tartalmilag is, alakilag is a legziláltabb középkori iratok közé tartozik. A Szentírást magyarázó teológiai fejtegetések szeszélyesen keverednek benne a skolasztikus filozófia tételeivel. Dogmatikus elmefuttatások, bibliai értelmezések, erkölcsi oktatások, elvont bölcselkedések, grammatikai, történeti és természettudományi elemek halmozódnak fel lapjain. Benne van a XI. század minden iskolás tudása és misztikus képzelgése. Latin nyelve nehezen érthető, sok helyen dagályos. Szóval, az egész értekezés egy nagyon olvasott, de rendszertelenül gondolkodó és homályos stílusú teológusnak meglehetősen zavaros alkotása. Forrásai: Platon, Szent Jeromos, Szent Ambrus, Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely, Sevillai Szent Izidor, Beda Venerabilis és Cassiodorus művei.

Művelődéstörténeti elem és személyes vonatkozás is akad ebben a munkában. A rajongólelkű szerző keserűen panaszkodik az általános erkölcsi romlottság miatt s ingerülten szemléli, mennyi a visszaélés az egyházi rend kebelén belül is. Alig tanulja meg valaki a zsoltárokat, máris püspök akar lenni, az egyházi hivatalokat pénzért vagy ajándékért adják-veszik, Krisztus némely papjai dőzsöléssel töltik életüket. Mindez inkább az olasz és német viszonyokra vonatkozik, a magyarok hazáját «a mi kedves Pannoniánk»-nak nevezi a szerző. Itt is van elég baj. Az egyház emberei nem erősek a hatalmasok akaratával szemben, csak magukban zsörtölődnek s félnek attól, hogy meg találják sérteni a királyi füleket. Pedig midőn valaki a maga jó helyzete miatt fél megbántani a halandó embert s tetszeni óhajt olyan nagy úrnak, aki ma van és holnap már nyoma sincs a föld színén, az ilyen pap semmiben sem különbözik azoktól, akik Babilónia királyának bálványszobrát imádták. Nincs balgább dolog, mint a földi dolgokat a lelkiek elé helyezni, Krisztus szavait lábbal tiporni, az ördögöt Isten elé tenni. «Szörnyűség! Gyakran látunk ilyeneket. Istent féljétek, mondja a Szentírás, a királyt tiszteljétek. Isten félelme és a király tisztelete között nem kis különbség van. Ellenkezőleg, a királytól félnek, holott ő halála után féregnek és rothadásnak nevezhető; a vezért mérték nélkül tisztelik, szemben az isteni rendelettel és azon törvénnyel szemben, melyet a Szentlélek adott számunkra. Ó hazug század! Ó esztelen világ! Tulajdonképen senki sem nevezhető igazi királynak, aki nem szolgája Istennek. Akik

csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük és a népet felfalják, az adót behajtsák és mindent a világ kívánsága szerint hiú dicsőségre fordítsanak, azok nem királyok, hanem a nép eltiprói.» Mindez a dorgálás és jajszó nem Szent István királyt illette, hanem egyik utódát, Aba Sámuelt. Ezt a németektől szorongatott magyar uralkodót Szent Gellért nem szerette s kegyetlenségei miatt az 1043. év húsvétján a csanádi templomban nyilvánosan megdorgálta.

A Deliberatio befejezetlen kézirat. Szövege a tizennyolc versből álló szentírási ének ötödik versénél félbeszakad. Igy is vaskos kötet, de a szerzőnek annyi volt a mondanivalója, hogy elmélkedéseit szinte lázas bőbeszédűséggel vetette pergamenjeire. Öreg ember volt már, élete végéhez közeledett, de még a pogány lázadást megelőző általános mozgolódás közepette is dolgozott. Még beírta könyvébe életének nagy csalódását egykori híveiről: «Nálunk dühösségtől dúlván-fúlván, mindnyájan megátkozták nemcsak az isteni szertartásokat, hanem magát Isten fiát, a mi Urunkat, Jézus Krisztust is».

Szent Gellért még több más munkát is írt, de ezeknek kéziratai elvesztek. Az egyikben Szent János apostol első levelét magyarázta, a másikban értelmezéseket fűzött Szent Pálnak a zsidókhoz intézett levele első fejezetéhez, a harmadikban a Szentháromságról értekezett. Többen neki tulajdonították Szent István király Intelmeinek szerzőségét is, de ez inkább csak kegyeletes vélemény.

Szent Gellért a 980. év táján született Velencében olasz patricius-családból. Jámbor szülei szerzetesnek adták, huszonötéves korá-

ban már a velencei bencésrendház perjele volt. Mint perjel öt évet töltött a bolognai iskolában, hazatérése után szerzetestársai apáttá választották. De Gellért a Szentföldre vágyott, egy zárai hajón el is indult kelet felé, csakhogy az erős vihar a dalmát partokon kiszállásra kényszerítette. Ekkor találkozott a pannonhalmi monostor apátjával, Rasinával. Az apát rávette, hogy térítői feladatot vállaljon Magyarországon, így került Gellért Szent István országába s 1015 nyarán már Pécsett prédikált. Sikerült beszédei annyira megnyerték Mór pécsi püspök tetszését, hogy a püspök Szent István király elé vitte olasz vendégét. A magyar királyi udvarnak is tetszett az olasz szerzetes szónoklata s a király megbízta öt nyolcéves fiának, Imre hercegnek nevelésével. Gellért dicsőséggel viselte tisztét; csak akkor vonult félre, mikor a herceget már megerősítette a keresztény erényekben. Ezután hétévi remeteéletet élt. Elvonult a bakonybéli rengetegbe; dolgozott, elmélkedett, imádkozott, könyveket írt. Midőn Szent István legyőzte a pogány Achtum vezért, Gellértet nevezte ki a csanádi egyházmegye első püspökévé. A fáradhatatlan főpap lángoló lelkesedéssel terjesztette Isten igéjét, sokat dolgozott hívei lelki üdvösségéért, de élete végén szomorúan kellett tapasztalnia, hogy milyen hálátlanok az emberek. Szent István király halála után kitört a pogány lázadás s a szentéletű csanádi püspök a budai Gellérthegyen vértanuságot szenvedett hitéért 1046-ban, épen akkor, mikor a hazaérkező I. Endre király elé igyekezett. A pogány zendülők a hegy tetejéről a mélységbe taszították, fejét a hegy lábánál szétzúzták, mellébe lándzsát döftek.

Szent Gellért életében nevezetes az ő bakonybéli remetesége. Az egykori velencei bencés apát a Bakony erdőségeibe rejtett béli kolostor táján egy kis viskóban élt (1023—1030), itt szolgált Istennek, itt kereste és itt találta meg lelki enyhülését. Időnkint összejött bencés testvéreivel, segített nekik az erdőirtásban, egyiknek-másiknak tollba mondta elmélkedéseit. Egy kút volt házikója mellett, patak is csörgedezett szomszédságában, olykor vadállatok csörtettek a vadonon keresztül. Egy megriadt szarvasünő kis borja egyszer fel is döntötte tintáját, mikor magánosan dolgozgatott kéziratán. Máskor egy halálosan megsebzett farkas szegődött hozzá s a szent férfiú mind a két állatot, a kis szarvast és a sebeiben vergődő farkast, magához szelídítette. Mikor Szent István király meghagyásából mint csanádi püspök

megindult délvidéki térítő útjára, Bakonybélből két szerzetest vitt magával: Valtert és Ulrikot; azonkívül a többi bencés kolostorból is kapott még nyolc felszentelt papot. Ezek a bencések jó prédikálók voltak, azonkívül Valter ügyesen tanított s így a csanádi egyházmegye nagy hasznát vette buzgóságának az új magyar papi nemzedék felnevelésében. Szent Gellért fájdalommal vált meg bakonybéli magányától, de királya parancsában Isten küldő szózatát hallotta. Remetesége helyén, a szent kút mellett, példaadó életének emlékére csakhamar felépítették Szűz Mária kápolnáját.

Csanádi püspöksége idejéből maradandó emlékű mozzanat Aba Sámuel királlyal szemben tanusított rettenthetetlen magatartása. Péter elűzése után Sámuel egy ideig igazságosan uralkodott, de az 1043. év nagyböjtjében számos elökelő magyar urat megöletett, karóba húzatott, agyonveretett. Igy ment Csanádra, hogy ott ülje meg húsvét ünnepét. Szent Gellértnek, az akkori szokás szerint, az lett volna a kötelessége, hogy a király szállására menjen, ott fejére helyezze a koronát s az uralkodót a néppel együtt a templomba kísérje; de a püspök kijelentette, hogy nem fogja a királyt sem koronával ékesíteni, sem a székesegyházba kísérni. A többi püspökben nem volt ilyen erkölcsi bátorság, ök felteték Aba Sámuel fejére a koronát s vele együtt nagy pompával bevonultak a csanádi templomba, bár jól tudták, hogy a véres cselekedet elkövetőjének előbb nyilvánosan vezekelnie kellett volna. Alig jelent meg a király és kísérete a templomban, Szent Gellért a szószékre sietett s — az életéről szóló nagy legenda szerint — így szólt a királyhoz: «A szent negyvennapi böjt arra van rendelve, hogy annak megtartása által a bünösök bocsánatot, az igazak jutalmat nyerjenek. Te pedig, ó király, beszennyezted azt gyilkos kardoddal s elraboltad tőlem az atya nevet, mert hiszen ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak: nem érdemelsz tehát semmi bocsánatot. Mivel pedig kész vagyok meghalni Krisztusért, megjelentem neked a jövendőt: Ime a jövő évben harmadszor támad fel ellened a bosszúállás kardja; s elveszi tőled az országot, amit hamisággal szerzettél». Mindezeket latinul mondotta. A latinul értő papok elszörnyedve hallották a megdöbbentő igéket s a király háta mögül intettek a tolmácsnak, hogy ne fordítsa le magyarra a püspök szavait. A tolmács reszketett félelmében és hallgatott, de pap volt s mikor a

püspök rákiáltott, engedelmeskednie kellett. Aba Sámuel meghallgatta a dorgálást, nem ölette meg a szent férfiút, távozott a templomból s Szent Gellért továbbra is ottmaradt egyházmegyéje élén.

Deliberatióját egyik jóbarátjának, Isingrimus szerzetesnek, kérésére írta. Isingrimus szerette volna tudni, milyen magyarázatok fűzhetők a szentírási három ifjú énekéhez, ezért rávette a püspököt, hogy kezdjen bele fejtegetéseibe. Szent Gellért gyorsan dolgozott s amint munkája egy-egy részével elkészült, mindjárt megküldte fogalmazványát Isingrimusnak. — Munkája később hétszázévi lappangás után került elő, de ettől az időtől kezdve egyesek igen behatóan foglalkoztak a Deliberatióval, így mindjárt a szöveg érdemes kiadója, Batthyány Ignác. (1790.) — Kevés jót mondott a mű filozófiai értékéről, a fejtegetéseiben megnyilvánuló gondolkodásról és stílusának latinságáról Ompolyi Mátrai Ernő. (1878.) — Világosabbá lett Szent Gellért eszmemenete és számos nehezen érthető állítása Karácsonyi János könyve nyomán. (1887.) — Pauler Gyula ezek után is megmaradt azon álláspont mellett, hogy a Deliberatióban a XI. század csaknem valamennyi téves ismerete, mértéktelenül rajongó miszticizmusa és furcsa latinsága egybe van halmozva. (1888.) — Enyhébben méltatták a sajátságos tartalmú és stílusú művet a Szent Benedek-rend történetírói. Zoltvány Irén szerint a Deliberatio elítélőinek szigorú bírálata egyoldalú kritika. Hajdu Tibor szerint Szent Gellért műve a maga korában határozottan tudományos alkotás volt. Hogy a szerző eszmefűzései kúszáltak, mondatai akárhány helyen az értelmetlenségig homályosak, hogy az egész szöveg a hevenyészettség és átdolgozatlanság benyomását kelti, ezt a Szent Benedek-rend történetírói sem vonták kétségbe. (1902.)

Kiadások. — A Deliberatio szövegének XI. századi másolatát a freisingeni káptalan levéltára őrizte meg, innen jutott a kézirat a müncheni királyi könyvtár birtokába. — A kódex értékével és tartalmával attól az időtől kezdve foglalkoztak, hogy Meichelbeck Károly német egyháztörténetíró a XVIII. század első negyedében felhívta rá a tudományos világ figyelmét. (Historia Freisingensis. 1724.) — Kiadása jó ideig késett, míg végre Erdély tudós püspöke, gróf Batthyány Ignác a maga költségén Bécsben lemásoltatta s Gyulafehérvárt kinyomatta szövegét. (Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta

hactenus inedita. 1790.) — E terjedelmes kiadás hibáit száztizenkét esztendő mulva Sörös Pongrác igazította ki a kézirat és nyomtatvány szövegének gondos egybevetésével. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Budapest, 1902.)

Irodalom. — Batthyány Ignác: Sancti Gerardi episcopi Chana diensis scripta et acta hactenus inedita. Gyulafehérvár, 1790. — Ompolyi Mátrai Ernő: A bölcsészet Magyarországon a skolasztika korában. Budapest, 1878. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. — Pauler Gyula bírálata Karácsonyi János könyvéről. Századok. 1888. évf. — Karácsonyi János: Szent Gellért püspök müncheni kódexe. Magyar Könyvszemle. 1894. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894. — Békesi Emil: Magyar írók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Hajdu Tibor és Zoltvány Irén tanulmányai a bencés rendtörténetben: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Fenczik István: Szent Gellért helye a filozófia történetében. Budapest, 1918 — Balogh József: Szent Gellért és a Symphonia Ungarorum. Magyar Nyelv. 1926. évf. — Kühár Flóris: Szent Gellért Bakonybélben. Pannonhalmi Szemle. 1927. évf.

LATIN IRODALOM:

BOLDOG MÓR PÜSPÖK ZOERARD-LEGENDÁJA.

Salamon király idejében, 1065 és 1070 közt, írta meg Boldog Mór pécsi püspök *Legenda Sancti Zoerardi et Sancti Benedicti* néven ismert életírását. A püspök gyermekkorában még látta Szent Zoerard remetét, Szent Benedeket pedig személyesen is ismerte.

Szent Zoerard remete — más néven Szent András hitvalló — jámbor parasztember volt. Lengyelországból vándorolt hazánkba Szent István király idejében. A felvidéki zoborhegyi bencés kolostorban szerzetes lett és András nevet nyert; ezután a Vág mellé vonult remetéskedni s hallatlan önsanyargatásokkal kínozta magát. A nagyböjt negyven napja alatt nem evett mást, mint egy-egy diót. Nappal az erdőben tát vágott, éjtszaka ülőhelyzetben aludt egy fa odvában, ennek kérgén keresztül nádszálakat szúrt, feje fölé kövekkel felszerelt korongot függesztett: mihelyt mélyebb álomba merült, fejét a kövekbe, testét a hegyes nádakba ütötte. Halála után kiderült, hogy derekán vasláncot viselt s ez egészen húsába ette magát. A Vág mellett fekvő barlangban később Szent Zoerard tanítványa, Szent Benedek lakott. Ezt az ájtatos remetét rablók ölték meg s testét a Vág folyóba vetették.

Szent Zoerard időrendben a legelső a magyarországi szentek sorában; közvetlenül csatlakozik hozzá a másik bencés remete, Szent Benedek mártír. Lengyel származású volt mind a kettő. A rájuk vonatkozó adatokat életírójuk részben Fülöp szerzetestől, a nyitramegyei zobori bencés kolostor apátjától, kapta. Mór püspök ereklye gyanánt őrizte azt a vasláncot, melyet Szent Zoerard halálakor találtak a magát holtra sanyargató remete testén. Ennek a ciliciumnak egyik darabját a püspök később a kegyesélető Géza hercegnek ajándékozta. Legendájában megemlékezik a két remete emlékéhez fűződő csodákról is. Mikor a rablók a megölt Szent Benedeket a Vág folyóba dobták, a holttest épségben maradt s így bukkantak rá egy év mulva, mikor is a vértanu-tanítványt hitvalló-mesterével együtt a nyitrai vár templomában közös sírba tették. A két bencés szerzetes emléke sokáig ott élt a Nyitra völgyében és a Vág vadonaiban. Egy halálra sebesült gonosz ember meggyógyúlt Zoerard és Benedek egykori barlangjában s ezért haláláig remeteként szolgálta Istent. Egy másik gonosztevő megszabadult a bitófa kötelétől, mert Szent Zoerardhoz folyamodott segítségért. Ezeknek a csodatételeknek elbeszélése fejezi be az elég jó középkori latinsággal megírt legendát.

A legenda írója, Boldog Mór szentbenedekrendi szerzetes és pécsi püspök, valószínüleg 1000 körül született Nyitra vidékén. Nevelését a pannonhalmi bencésektől nyerte, körükben nőtt szerzetének egyik büszkeségévé. Életszentségével korán kitünt társai közül. Szerzetesi erényeiért annyira tisztelték, hogy egy alkalommal Imre herceg hétszeres üdvözlő csókkal tüntette ki Pannonia szent hegyén, Szent Márton monostorában. Szent István király is kipróbálta szerzetesi hűségét. A király egy

éjjelen két szolgájától kísérve, megjelent Pannonhalmán, bement a templomba s megfigyelte, hogyan végzik a szerzetesek éjjeli és hajnali ájtatosságukat; mikor a jámbor papi emberek megismerték a királyt, annyira meglepődtek, hogy megszegték a kötelező hallgatást, viszonozták a király áldáskívánságát; egyedül Mór testvér maradt némán s nem üdvözölte a királyt. Másnap Szent István megjelent a kolostor lakóinak reggeli lelkigyakorlatán és sok olyan dologért korholta Mór testvért az egész gyülekezet előtt, amiben a szentéletű szerzetes sohasem volt bűnös. A király ekképen akarta kipuhatolni Mór alázatosságát. Nem csalódott benne. A szerzetes nyugodtan tűrte a király feddéseit nem mondott ellent egy szavának sem, a megszégyenítés után alázatosan leült, mert bízott Istenben, ki az ember lelkébe lát. Ezek után a király nagyon megilletődött, feltárta a konvent előtt az igazságot s nagyon megdicsérte kedves emberét. Mór testvér apátságának idejében, az 1030-as évek elején, történt, hogy Pannonhalma négy szerzetest adott Szent Gellért segítségére, mikor Szent István király előhívta bakonybéli remeteségéből fia egykori nevelőjét s átadta neki az akkor alapított marosvári vagy csanádi püspökséget. A négy pannonhalmi bencés közül kettő, Fülöp és Henrik, nemcsak a latin prédikációkat tudták magyarul tolmácsolni, hanem maguk is jól prédikáltak magyarul Hat évvel utóbb Mór apát püspöki méltóságot nyert: Szent István király pécsi püspökké tette. Harmincöt évig állott egyházmegyéje élén. (1036—1070.) Átélte a pogány lázadást, ennek elviharzása után két másik életben maradt püspöktársával együtt 1047-ben megkoronázta I. Endrét, 1064-ben együtt ülte meg a húsvéti ünnepet Salamon királlyal és Géza herceggel. Neve ott van a tihanyi apátság 1055. év alapítólevelében is. Már kortársai szent gyanánt tisztelték, mindazonáltal boldoggá-avatása csak 1848-ban következett be. A római szentszék ettől az időtől kezdve megengedte, hogy tiszteletére a pécsi egyházmegyében, később pedig a pannonhalmi egyházterületen is, ünnepet ülhessenek.

Kiadások. — A legenda legrégibb kéziratait a németalföldi corsendonki ágostonrendi kolostor és a müncheni királyi könyvtár őrizte meg. — Szövege legelőször a Legenda Sanctorum Regni Hungariae című XV. századi ősnyomtatványban jelent meg. Velence,

1498. — Utóbb Surius legendáriumában: Vitae Sanctorum. Julius 1-hez. Köln, 1573. — Gondos kiadása a bollandista-gyüjteményben július 17-hez: Acta Sanctorum. Ord. S. Benedicti. S. VI. P. 1. — A bollandisták nyomán: Acta Sanctorum Ungariae. II. köt. Nagyszombat, 1744. — Surius nyomán Endlicher István: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sanct Gallen, 1849. — Az utóbbi szövegből készült magyar fordítása Szabó Károlytól: Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1864—1865.

Irodalom. — Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae literatae. Altdorf, 1711. — Koller József: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis. I. köt. Pozsony, 1782. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Mátyás Flórián: Historiae Hungaricae fontes domestici. Pécs és Budapest, 1881—1885. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és müvei. Budapest, 1887. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádok alatt. I. köt. Budapest, 1893. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Békesi Emil: Magyar írók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. (Ebben főként Zoltvány Irén tanulmánya: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt.) — Erdélyi László: Magyar müvelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

LATIN IRODALOM:

A KISEBB SZENT ISTVÁN-LEGENDA.

A SZENT ISTVÁN királyról szóló kisebb legendát — *Legenda minor Sancti Stephani* — egy ismeretlen nevű magyar bencés szerzetes írta Kálmán király uralkodásának elején, 1096 körül. Forrása a szájhagyomány volt. Az egyszerű nyelvű, vonzó előadású legendában előfordul egy horatiusi idézet is, azonkívül ismerte a szerző Szent István király törvényeit. A csodás elem hiányzik elbeszéléséből.

Szövegéből megtudjuk, hogy az isteni irgalom intézkedésére Géza fejedelem keresztény hitre tér s fiának, Istvánnak, a német császári házból szerez feleséget. István ifjú korában lép a trónra, szembeszáll a pogány lázadókkal, a Veszprém melletti csatában legyőzi őket s a zsákmányból fölépíti a pannonhalmi templomot. Ezután nagy buzgalommal lát a hittérítéshez és egyházszervezéshez. Templomot emel Székesfehérvárott, monostort Rómában és Jeruzsálemben. A besenyők félelmes betörését isteni látomány segítségével veri vissza, az országába menekülő előkelő besenyő férfiakat nagylelkűen oltalmába veszi. Öregkorában köszvénye miatt nem tud lábára állani. Gonosz emberek összeesküsznek élete ellen, de az esthomályban szobájába surranó gyilkos kezéből kiesik a

tőr, a szunnyadó király felébred, a bűnbánó vétkesnek megbocsát, cinkostársait megbünteti. Székesfehérvárott temetik el. Holttestét Szent László király idejében, a szenttéavatás alkalmával, ünnepélyesen fölemelik.

Kiadások. — A kisebb Szent István-legenda szövege a nagyobb Szent István-legenda szövegével együtt fordul elő a régi kódexekben. Az egyik ilyen kódex a heiligenkreuzi ciszterci apátság könyvtárában, a másik a lilienfeldi ciszterci apátság könyvtárában, a harmadik a melki ciszterci apátság könyvtárában maradt fenn: mind a három a XIII. századból. A negyedik kézirat újabban került elő: ez a XII. századi Ernst-kódex. — A melki kódex két Szent István-legendájának szövegét Mancini Antal bocsátotta közre egy névtelenül megjelent könyvben: Primi Hungarorum regis apostolici S. Stephani vita. Pozsony, 1781. — A heiligenkreuzi kézirat alapján készült Endlicher István kiadása: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sanct Gallen, 1849. — Kritikai szövegkiadás Mátyás Flórián forrásgyüjteményében: Historiae Hungaricae fontes domestici. I. köt. Pécs, 1881. — Az Ernst-kódex két Szent István-legendájának szövege Varju Elemér közrebocsátásában: Legendae Sancti regis Stephani. Szent István király legendái. A legrégibb kézirat alapján az Ernst-kódex hasonmásával. Budapest, 1928. — Mindkét legenda magyar fordítása ugyanebben a kiadásban, továbbá Szabó Károly könyvében: Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1864—1865.

Irodalom. — A jelzett kiadásokhoz csatolt magyarázatokon kívül Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bndapest, 1880. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

LATIN IRODALOM:

A NAGYOBB SZENT ISTVÁN-LEGENDA.

Szent István király kisebb legendájával körülbelül egyidőben készült a nagyobb Szent István-legenda: *Legenda maior Sancti Stephani.* Ismeretlen papi szerzője Kálmán király uralkodásának elején, 1096 körül, írta. Forrásai: a szájhagyomány, Szent István király Intelmei és törvényei, továbbá Szent Zoerard és Szent Benedek legendája. Talán székesfehérvári ember volt a szerző, mert az itteni székesegyházat részletesen leírja.

Míg a vázlatos kisebb legenda magyar szerzetes munkája, a kimerítőbb nagyobb legendát valószínűleg külföldi bencés írta, mert egyes nyilatkozatai idegen emberre vallanak. Ezt a nagyobb legendát a Kálmán király idejében élő Hartvik püspök megbővítette a kisebb legenda szövegével s így keletkezett a Hartvik-legenda. Sajátságos módon ez a kompiláció emelkedett legnagyobb tekintélyre a három Szent István-legenda közül, csak újabban mellőzik, mert kiderült, hogy a kisebb és a nagyobb legenda szövege jóval megbízhatóbb.

A nagyobb Szent István-legenda szerint «tetszett az isteni kegyelemnek, hogy a rombolás és tudatlanság fiaira, a magát Isten teremtményének sem ismerő, durva és kósza népre, a Pannonia földjén lakó magyarokra, az égből

irgalommal lepillantson». Akiket Isten annak idején a keresztények engedetlenségének ostorául rendelt, azok most, betelvén rendeltetésüknek ideje, a gonoszság útjáról az igaz ösvényre léptek. Géza fejedelem már Krisztusban bizakodott, pogány alattvalóival szigorúan bánt, az idegenekhez kegyelmes és bőkezű volt. Egész erejével azon fáradt, hogy kiirtsa népéből a szentségtörő szokásokat, mikor egyszer álmot látott s az Úr akaratából ezeket az igéket hallotta: «Béke veled, Krisztus választottja. Meghagyom neked, szűnjenek gondjaid. Nincs az neked megengedve, amire törekszel, mert kezeidet embervér fertőzi. Fiad születik s reá bízza az Úr mindezeket az isteni gondviselés előrelátásával. Egyike lesz ő az Úr választott királyainak, aki a földi élet koronáját az égi koronával cseréli fel». A fejedelem térdre borulva ad hálát Istennek, nagy tisztességgel fogadja Szent Adalbert prágai püspököt, megszületik István s az Úr megtestesülésének 997. évében ő veszi át az uralkodást. A királlyá koronázott dicsőséges király csodálatosan erényes életet élt, templomokat és kolostorokat épített, az igaz vallás ellenségeit eltiporta. Nagyon szerette a szegényeket, sok alamizsnát osztott ki számukra, a szűkölködők sohasem távoztak tőle üres kézzel. Megpróbáltatásai közül legfájóbb volt szentséges hajlandóságú fiának halála. «Ó mekkora gyász mindenkire, de leginkább az ország nagyjaira, akik közt az egyedül maradt atya keservesen sóhajtozott». Utolsó éveiben is az egyház támogatására szentelte minden erejét. Isten irgalma méltán dicsőítette meg az örök üdvösség égi jutalmával.

Kiadások. — A nagyobb Szent István-legenda négy régi kézirata ugyanaz, mint a kisebb Szent István-legendáé: a heiligenkreuzi, a lilienfeldi, a melki és az Ernst-kódex. — Kiadásaik is egyezők: legjobb Mátyás Flórián és Varju Elemér idézett szövege. — Magyar fordítása Szabó Károlytól: Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1864—1865.

Irodalom. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Mátyás Flórián: Historiae Hungaricae fontes domestici. I. köt. Pécs, 1881. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. — Balogh József: Az «ájtatos» és a «komor» Szent István. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1928. évf. — Varju Elemér: Legendae Sancti regis Stephani. Szent István király legendái. Budapest, 1928.

LATIN IRODALOM:

A SZENT IMRE-LEGENDA.

Szent István királynak istenes életű fiáról szól Szent Imre legendája: *Vita Sancti Emerici ducis.* Szerzője ismeretlen. Jámbor pap írhatta, világnézetét szigorú aszkétikus felfogás jellemzi. Adatait elsősorban a szájhagyományokból és más szentek életírásainak áhitatot gerjesztő részeiből merítette. Történeti forrásértéke csekély, inkább csak szent olvasmány, jellemző a keresztes hadjáratok rajongó korára. Szent Imrében az aszkétát jellemzi s nem a magyar herceget. A névtelen szerző Kálmán király uralkodása alatt, 1100 táján, írta keresztény önmegtagadásra buzdító munkáját.

Szent Imre herceg — olvassuk a legendában — már gyermekkorában nagy ájtatosságot tanusított. Atyja egyszer a fal hasadékán át megfigyelte, amint éjtszaka zsoltárokat énekelt. Mikor a szent király egy alkalommal fiával együtt a pannonhalmi monostorba ment, Imre herceg a szerzetesek üdvözlésekor az egyiket hét csókkal tüntette ki. Ez a szerzetes Mór testvér volt, akit később erényei miatt Szent István pécsi püspökké tett. Egyszer a veszprémi székesegyházban imádkozó herceg égi szózatot hallott, mely a szűzesség megtartását kötötte lelkére. Engedelmeskedett az égi szózatnak s később királyi sarj-

ból származó nejével együtt tiszta életet élt. Halálát Konstantinápolyban Szent Özséb püspöknek égi látomány jelentette. A sírjánál történt csodák között legnevezetesebb Konrád német lovag esete. Ennek a nagy bűnösnek mellét a római pápa vaslánccal övezte és bűneit tartalmazó lapot adott neki azzal a megbízással, hogy addig járja a szent helyeket, míg végül az egyiken bűnei bocsánatának jeléül a lánc szét fog pattanni és a lapra írt szöveg eltűnik. Ez a csoda Szent Imre sírjánál történt meg. A legendát Imre herceg szentté-avatásának elbeszélése fejezi be.

Kiadások. — Szent Imre legendájának legrégibb kézirata a XIII. századból való. A stájerországi reini kolostor őrizte meg. — Első kiadása a Legendae Sanctorum Regni Hungariae című XV. századi ősnyomtatványban. Velence, 1498. — Fordítása Szabó Károlytól: Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1864—1865. — Mátyás Flórián forrásgyüjteménye: Historiae Hungaricae fontes domestici. I. köt. Pécs, 1881. — Poncelet gondos kiadása és tanulmánya: Acta Sanctorum. November. Tom. II. Brüsszel, 1894.

Irodalom. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Karácson Imre: Szent Imre herceg. Budapest, 1899. — Nagy Béni: Szent Imre herceg élete. Egri cisztercirendi kat. gimnázium értesítője. 1908. — Karl Lajos: Magyar szentek életének hatása a Florence-mondára. Akadémiai Értesítő. 1908. évf. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. — Zalán Menyhért: Árpádkori magyarvonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kézirattáraiban. Pannonhalmi Szemle. 1926. évf. — Horváth Cyrill: Szent László-legendáink eredetéről. Budapest, 1928.

LATIN IRODALOM:

A KISEBB SZENT GELLÉRT-LEGENDA.

Szent Gellért életéről két legenda szól: egy kisebb és egy nagyobb. A kisebb Szent Gellért-legendát — *Legenda minor Sancti Gerhardi* — valószínűleg a csanádi püspökség egyik papja írta a XI. század végén. Elég jó latinságú, egyszerű stílusú életrajz, megtüzdelve szentírási idézetekkel. Forrása néhány régebbi feljegyzés és a szájhagyomány. A legenda végigkíséri a püspök egész életét születésétől kezdve vértanuságáig és szentté avatásáig. Megvan benne az énekes szolgálóról szóló történet is, de rövidebb alakban, nem egészen úgy, mint ahogyan azt a XIII. századi nagyobb Szent Gellért-legenda közli. A kisebb legendában olvasható részlet csupán a dolgos leány alázatos béketűrését és a püspök érzékeny jószívűségét domborítja ki s mellőzi a leány énekének és a kézimalom zajának a magyarok szimfóniájával való kapcsolatát.

A kisebb legendát egyesek szerint a püspök térítőtársa, Valter szerzetes írta, ez azonban nem bizonyítható be. A bakonybéli bencés szerzetes akkor csatlakozott Szent Gellérthez, mikor a püspök a Maros vidékére ment, hogy kezébe vegye a csanádi egyházmegye kormányzását. Valter a csanádi iskola élére került s utóbb annyira

felvirágoztatta az iskolát, hogy segédtanítóról kellett gondoskodni. Igy került oda, az olvasás oktatására, Henrik, az új tanító; Valter azontúl az éneklők csoportját tanította. Az idegenajkú szerzetesek ezekből a gyermekekből nevelték a magyar papokat.

Történetirásunkban régóta vita tárgya, vajjon Valter irta-e a kisebb Gellért-legendát; továbbá: magyar ember volt-e Valter? Katona István történetirótól kezdve sokszor felmerül Valter szerzőségének pártolása, őt tartja a kisebb Gellért-legenda irójának a pannonhalmi rendtörténet is, mert a legenda egyes bensőséges vonatkozásai szembetünően reá vallanak. Valter magyar eredetének elvetői elsősorban a bakonybéli szerzetes némethangzású nevére hivatkoznak. Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben az időben a magyar fülnek legidegenebb nevekre keresztelték az embereket, azonkívül már ekkor is szokásban volt, hogy a szerzetesrendbe való beöltözéskor a régi nevet új névvel cserélték fel.

Kiadások. — Szent Gellért kisebb legendájának szövegét a németalföldi corsendonki könyvtár és a velencei Szent Márk-könyvtár egy-egy latin kódexe őrizte meg. — A corsendonki legendát, mely a velencei legendától csak szavakban különbözik, már a XVI. század elején kinyomatták. Krakkó, 1511. — Legjobb kiadása a bollandisták gyüjteményében, a XVIII. században, Stilting János jezsuita atyától: Acta Sanctorum. September 25. Tomus. VI.

Irodalom. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és müvei. Budapest, 1887. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Békesi Emil: Magyar irók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Erdélyi László: Magyar müvelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

LATIN IRODALOM:

A GESTA UNGARORUM.

A LEGENDÁKON kívül a XI. századból nem maradt fenn egyéb elbeszélő kútfő. Mégis ebben a században kellett megkezdődnie — évkönyvi feljegyzésekkel és krónikás részletekkel — a magyarországi latinnyelvű történetírásnak.

A történetírók általában ebbe a korba helyezik a magyar nemzet történetének első megírását. A korunkra maradt későbbi magyarországi latin krónikáknak volt ugyanis egy elveszett forrása, a XI. és XII. századi *Gesta Ungarorum:* ebből merítettek a XIII. és XIV. század krónikásai. A magyar történelemnek ezt az első összefüggő feldolgozását vagy Szent László király korában vagy II. Géza király uralkodása idején állították egybe. Némelyek szerint Szent László udvarának egyik tudós egyházi embere a szerző, mások szerint II. Géza valamelyik papja. Mindkét feltevés a későbbi latin krónikák szövegére támaszkodik. Hogy közelebbről ki lehetett ennek az elveszett Gesta Ungarorumnak a szerzője, azt még csak nem is sejthetjük. Mindenesetre erős magyarérzésű, a németeket hevesen gyűlölő, a királyok kegyességét és a nemzet hősiességét elevenen magasztaló és írói lendülettel fogalmazó papnak kellett lennie. Elbeszé-

lését később többen folytatták és kivonatolták: így kerültek át fontosabb részletei a következő évszázadok történeti kéziratairba.

Az ismeretlen személyiségű első magyar történetíró egyrészt felkutatta és összefoglalta a magyarok történetére vonatkozó feljegyzéseket, másrészt leírta az élőszóbeli magyar hagyományt. Az évkönyvek adatainak és a mondák elbeszéléseinek anyagát eleven képzelettel öntötte irodalmi formába. Történeti feldolgozását a XIV. századi Bécsi Képes Krónika őrizte meg legszebben.

A magyarországi középkori latinnyelvű krónikáknak ezzel az elveszett ősforrásával sokat foglalkoztak a XIX. és XX. század történetírói. Az elveszett ősforrás megírásának korára és tartalmára nézve, amint említettük, eltérők a vélemények. Egyesek a XI. század különböző időpontjaira teszik keletkezését, mások a XII. századhoz kapcsolják. Erről a kérdésről beható tanulmányt írt Hóman Bálint. Szerinte a magyarországi XIII. és XIV. századi krónikák a Szent László korában írt és 1091-ig terjedő Gesta Ungarorumot használják ősforrás gyanánt. Ezt az elveszett alapszöveget egy Szent László-kori író — talán Koppány püspök, korábban Szent László király udvari káplánja — 1901 táján állította egybe. Kéziratát a XII. században többen folytatták és kivonatolták. Ilyen folytató volt az a II. Géza-kori ismeretlen egyházi férfiú, aki gyülölettel írt Kálmán királyról. A folytatók a Szent László-kori író művét általában változatlanul másolták s szövegét a saját koruk eseményeinek felsorolásával folytatták. Csak Anonymus dolgozta fel egészen másként a honfoglalás korát a XII. és XIII. század fordulóján. (A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.) — Ezekkel a fejtegetésekkel szemben az Árpád-kor történeti kútfőinek másik kiváló ismerője, Madzsar Imre, kétségbe vonta, hogy a Gesta Ungarorum Szent László király korában keletkezett. Ő a magyar történelem elveszett ősforrásának feldolgozását II. Géza király történetírójának tulajdonította. (A II. Géza korabeli névtelen. Budapest, 1926.) — Ez

a kérdés is olyan, hogy puszta szövegkritika és históriai kikövetkeztetés alapján bajos eldönteni s így az eredmény időről időre változik, a történetíróknak többé-kevésbbé egyéni felfogású vélekedése szerint.

Irodalom. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923. évf. — U. az: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. — Madzsar Imre: A II. Géza korabeli névtelen. Budapest, 1926. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

A MAGYAR IRODALOM A XII. SZÁZADBAN.

Történeti mozzanatok. — Új szerzetesrendek. — Egyházi beszédek. — Szórvány-nyelvemlékek. — A népköltészet.

Latin irodalom:

Albricus és Hartvicus. — Évkönyvek, krónikák, gesták. — Anonymus históriája.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

A XII. SZÁZADBAN is belső viszályok és külső háborúk, gyilkolások és erőszakosságok nyugtalanították az embereket. Aki nem termett katonáskodásra és menekülni akart ettől az élet-halál harctól vagy akiben a vér indulatosságát leküzdötte a vallásos meggyőződés hite, az kolostorba ment, ahol mégis csak legjobban el tudott vonulni ettől a kegyetlen világtól. Íráshoz, másoláshoz csak az fogott a kolostor zárt falai mögött, akiben valami ritka nemes ösztön élt.

Milyennek látják ebben az időben a műveltebb nyugatról idevetődő idegenek a magyarságot? Mikor a II. Konrád császár által vezetett keresztes had 1147-ben keresztülvonul Magyarországon, Freisingeni Ottó német püspök leírja az országot és népét. Csodálja a magyar tájak gazdagságát s méltatlankodik, hogy az isteni türelem ilyen barbár népnek adta ezt a pompás földet. A magyarok, szerinte, marcona kinézésűek, viseletük vad, nyelvük barbár, királyuknak azonban nagy a tekintélye. Az ország dolgaiban sokat tanácskoznak, minden ügyet gondosan megbeszélnek. Városaikban kevés a faház, még kevesebb a kőház. A házi kényelmet megvetik, inkább sátrak alatt töltik a nyarat s csak tél felé vonulnak egyszerű viskóikba.

Az országon 1189-ben átvonul I. Frigyes német császár keresztes hada s a keresztes vitézek bámulattal látják az ország termékenységét. Hajók és szekerek hozzák a németek elé a kenyeret, bort, takarmányt és vágóállatokat. A német császár Esztergomban találkozik III. Béla királylyal. Ekkor a király neje, Fülöp Ágost francia király nővére, gazdag ajándékot ad Frigyesnek, többek között egy olyan nagy sátort, mely négy szobára van osztva és belsejében skarlát szőnyeg terül el; a király viszont két magtárt ajándékoz a németeknek telve finom liszttel. Mindenütt fényesen, sőt ünnepélyes processzióval fogadják a szent ügyért harcbavonuló császárt; magyar papok és magyar vitézek is csatlakoznak seregéhez. A határon a császár újból nagy ajándékokat és élelmiszereket kap a magyaroktól, úgy vonul tovább a Balkánon keresztül, ahol már küzdenie kell a félvad lakosság orvtámadásaival.

Csehország legrégibb történetírója, a XII. századi prágai Cosmas, akit Esztergomban szenteltek pappá, írja, hogy a magyar nemzet gazdag, fegyverben igen erős s szembeszáll a föld bármelyik népével. De azért az országban mindössze is csak néhány olyan lakott hely van, mely városnak nevezhető. Ilyen különösen Esztergom, ebben az időben az ország központja. Ide jönnek a külföldi kalmárok, a németek, olaszok és lengyelek egyaránt. A magyarok gabonát, bort, bőröket, állatokat és ércet hoznak, az idegen kereskedők vásznat, posztót, házieszközöket.

A király és a nép közt patriarchális a viszony. III. Béla egy alkalommal több magyar úr társaságában egy tölgyfa

alatt ül, meghallgatja elébe járuló alattvalóinak kéréseit és panaszait s mindjárt dönt is ügyeikben.

A királynak szinte beláthatatlan terjedelmű birtoka és temérdek szolganépe van. Vannak ménesei, gulyái, nyájai, halászai, vadászai, méhészei, házépítői, molnárai, sószállítói, szűcsei, ötvösei. A király, ha nincs háborúja, állandóan utazik az országban, még pedig nagy kísérettel. Bejárja majorjait, birtokait, faluit. Ilyenkor adják át az ispánok a maguk pénzajándékát, ilyenkor tudja meg a király, hogyan áll a gazdasága, mi a nemesség panasza. Ez a királyi országjárás nagy gond az alattvalóknak; nemesek, főurak, főpapok és szerzetesházak egyaránt megérzik terhét. Egy királyi ebédre tizenkét ökröt, ezer kenyeret és négy hordó bort számítanak s mindezt az az alattvaló adja, akinél a király vendégképen megjelenik. Ezért tiltakoznak a nemesek annyira a király látogatásai ellen s azért ígéri II. Endre 1222-ben az aranybulla 3. pontjában: «Nem szállunk meg szabad emberek tanyáin, házaiban vagy falvaiban, hacsak nem hívnak».

Korlátlan hatalmú uralkodókkal bajos ujjat húzni. A királyok nemcsak az urakkal és parasztokkal bánnak el tetszésük szerint, hanem szembeszállnak az egyház félelmes hatalmával is. Püspököket, prépostokat, apátokat szeszélyük szerint neveznek ki és űznek el állásukból. Az ellenállókat megfenyítik. Mikor Imre király megtudja, hogy Boleszló váci püspök titokban egyetért lázadó öccsével, Endrével, ő maga lovagol Vácra, hogy megbüntesse az áruló főpapot. A kincstár kulcsát követeli a püspöktől, de Boleszló tiltakozik az erőszak ellen, az oltárhoz

menekül, papjai köréje csoportosulnak s könnyes szemmel könyörögnek Isten segítségéért. A király haragra lobban, az oltárhoz rohan, megragadja a püspököt, Boleszló ellenszegül, el is esik az oltár lépcsőjén, Imre azonban tovább hurcolja, vitézei közé löki, ezek megfogják, a templomból kitaszítják. Most feltörik a sekrestye ajtaját s a király csakugyan megtalálja a kincstárban a gyanús leveleket. A püspök tiltakozik a szentségtörés miatt, de a felbőszült uralkodó azzal fenyegetődzik, hogy kitolatja a szemét mindazoknak, akik erről az esetről hírt visznek a külföldre.

Az egyházi férfiak és a világi emberek műveltsége közt nagy a különbség. A magyar nemes elégnek tartja, ha jól forgatja a kardot s még a leggazdagabb földbirtokos is minden szellemi foglalkozás nélkül él házában családjával együtt. Egyedül templomában és papjától hall vallásos tanításokat. Eléggé alacsony a papok műveltsége is, bár egy részük nemcsak a szertartások elvégzéséhez ért, hanem latinul is tud s jártas a hittudományban. A papságra készülő ifjakat vagy a püspökök és kanonoki testületek káptalani iskoláiban vagy a szerzetesrendek kolostori iskoláiban tanítják. Ezek az iskolák az egész középkoron keresztül lényegileg azonos képet mutatnak. A tanulók néhány évig a latin olvasást gyakorolják, azután az írásra mennek át, még pedig a régi római minta szerint: táblára kent viaszba írnak hegyes íróvesszővel s aki viaszba már tud írni, nádtollat vagy lúdtollat kap. Az elemi tanulmányok befejezése után a középfokú oktatás — a septem artes liberales, azaz a hét szabad mesterség —

következik. Ez a tanfolyam körülbelül nyolc évre terjed és két részre oszlik: a triviumra és quadriviumra. Alapvető tárgyul tekintik a trivium első részét, a grammatikát azaz a nyelvtant. Ezzel foglalkoznak legtovább, hogy a latin nyelvet szóban és írásban minél tökéletesebben elsajátítsák. A trivium második tárgya a retorika azaz a szónoklattan. Itt megismerkednek a szónoki beszéd fő szabályaival, leveleket írnak, okiratokat fogalmaznak, történeti és jogi ismereteket szereznek. A trivium tanulását a dialektika azaz a vitatkozástan zárja be. Ennek keretében logikai eszmecserék folynak, főként a hittudományi ismeretek kedvéért. Tankönyveik: Aristoteles, Cicero, Vergilius, Ovidius, Donatus, Boethius és több neves középkori paptanár latin iskolakönyvei. A trivium bevégeztével a jelesebb tanulók a quadrivium tárgyköréhez fognak Az aritmetikával azaz a számtannal kezdik s az alapműveleteken kívül az egyházi naptár készítésével foglalkoznak. A kalendárium ismeretének fontossága hozza magával az astronomia azaz a csillagászat tanítását. A musicát azaz a zenét szintén a számtan egyik ágának tekintik. A geometriát azaz a mértant hasonlóan, bár e tárgy helyett inkább természetrajzzal kapcsolt földrajzot tanulnak.

A papok közül néhányan külföldre mennek tanulni. III. Béla király korában egy Betlehem nevű magyar ifjú Párisban tanul, ott is hal meg s a szomorú esetről a párisi Szent Genoveva monostor apátja értesíti a magyar királyt. Az elhúnyt magyar ifjú szülei Párisban gondosan nyomoztatnak abban az irányban, nem tartozott-e fiuk valakinek, de a fiatalember után nem maradt adósság. Ekkor a

szülők ezüstöt és aranyat, zászlót és misemondó ruhát és egy fehér lovat ajándékoznak a párisi monostornak.

A hívők kegyeletének sok szép megnyilatkozása maradt ebből a századból is. Az egyház oltárához sokan járulnak adományaikkal lelkük üdvösségéért. Nemcsak a gazdagabb nemes urak, hanem a vallásos nemes asszonyok is gazdag örökségeket juttatnak a kolostoroknak. Margit úrnő 1152-ben az ország főembereinek beleegyezésével ezer mise végzésére hét márka súlyú aranyláncot ad a pannonhalmi apátnak s prémeket juttat a szerzeteseknek; a kolostor két családot kap tőle egy-egy ekeföldde, nyolc ökörrel, tíz tehénnel, száz juhval; különböző családok terhére évi szolgálmányokat ír elő, hogy erősítse az egyházat és megbecsülje a bencésrendet. Egy András nevű remete, egykor veszprémi prépost, a király engedélyével négy somogyi falut és számos munkáskezet hagy Szent Márton bencés monostorának. Ugyancsak a pannonhalmi bencésekre gondol Adalbert úr 1050 körül, mikor II. Géza király megbízásából követségbe indul a sziciliai királyhoz. Négy pusztáján kívül valamennyi könyvét a pannonhalmi monostorra hagyományozza, azon esetre, ha útközben meghalna. Mikor Hoda úr 1186-ban megbetegszik s halálos ágyán maga III. Béla király is meglátogatja, lelki üdvéért birtokot adományoz a pannonhalmi kolostornak, magát a szerzetesek imáiba ajánlja s felszabadítja néhány rabszolgáját. Ehhez hasonló módon és egyre növekedő áldozatkészséggel folynak az adományok a következő századokban is: így alakul ki a világi nagybirtok mellett az egyházi nagyvagyon.

Irodalom. — Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. Budapest, 1876. — Salamon Ferenc: Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878—1885. — Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Temesvár, 1892. — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Békefi Remig szerkesztésében: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére közrebocsát a hazai ciszterci-rend. Budapest, 1896. — Márkus Dezső szerkesztésében: Magyar törvénytár. I. köt. Budapest, 1899. — Forster Gyula szerkesztésében: III. Béla emlékezete. Budapest, 1900. — Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Négy kötet. Budapest, 1900—1903. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Forster Gyula: Magyarország műemlékei. Három kötet. Budapest, 1905—1913. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiad. Budapest 1906. — Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Erdélyi László: Árpádkor. Budapest, 1922. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

ÚJ SZERZETESRENDEK.

A MAGYAR művelődés úttörői, Szent Benedek fiai, a XII. században is buzgón folytatták áldásos tevékenységüket. Főként legősibb és legnagyobb monostoruk, Pannonhalma, virágzott fel, de többi apátságukban is elegendő számmal voltak erős hitéletet élő, tanult bencések. Az egyik oklevél Kálmán király idejében, 1111-ben, grammatikus címmel tiszteli meg Vilmos szerzetest, a nyitramegyei zoborhegyi rendház tagját. A bencések munkája bizalmat és hálát keltett az egész országban, vallásos buzgalmukat megbecsülték, gazdálkodásukat utánozták tudásukat a királyi és főpapi udvarokban egyaránt fel-, használták. Nemcsak az egyszerű parasztfiúk, hanem az előkelőbb nemzetségek sarjai is szívesen szentelték életüket Isten szolgálatára a bencés kolostorokban.

Előkelő vendégek gyakran megfordultak Pannonia szent hegyén, a magyarországi kereszténység első tűzhelyén, a Szent Márton emlékére emelt monostorban. II. Béla király gyakran járt ide imádkozni s mikor 1137-ben udvarával együtt megjelent, vele voltak országának előkelői is: az esztergomi érsek, több püspök, a nádor-ispán, számos világi úr. A pannonhalmi apát és konventje nagy tisztelettel fogadta őket, ellátásukra nem kímélt semmi költséget. A látogatás rendjét Szent László egyik

törvénye szabályozta. Ha a király vagy valamelyik püspök megérkezett a kolostorba, a szerzetesek vele együtt az oltárhoz járultak, a templomból a király vagy a püspök a folyosóra ment s a szerzetesek egymás mellé sorakozva, itt fogadták magasrangú vendégük csókját.

Ebben az időben már nagy vagyona van a rendnek. Áldoznak is belőle eleget a király támogatására, a hitélet erősítésére és a szegények segítésére. Hatalmas az ország, de még mindig sok a megmíveletlen területe, még mindig elkél a dolgos kéz. Szívesen látják a külföldről érkező idegeneket, örömmel üdvözlik az új szerzetesrendeket. A bencések mellett felépítik első kolostoraikat a ciszterciek és a premontreiek is.

Francia földön, Dijon vidékén, Cisterciumban Szent Róbert bencés apát 1098-ban alapította meg a ciszterci rendet. Az új szerzetesrend kolostorai gyorsan elterjedtek egész Nyugat-Európában. II. Géza király uralkodása alatt 1142-ben a szomszédos Ausztriából Magyarországba is elérkezett egy ciszterci csoport s a tolnamegyei Cikádoron, a mai Báttaszék mellett, teremtett magának otthont. A cikádori apátságon kívül még ebben a században megalakult az egresi Torontál megyében, a zirci vagy bakonyi Veszprém megyében, a szentgotthárdi Vas megyében, a pilisi Pilis megyében, a pásztói Heves megyében. III. Béla király gazdag adományokkal halmozta el a cisztercieket s biztosította számukra mindazokat a jogokat, melyeket a rend Franciaországban élvezett. A magyarországi ciszterci kolostorok francia rendtagokkal népesültek be s a francia szerzetesek itt is folytatták régi otthonukban űzött

foglalkozásukat. A XIII. században a ciszterci apátságok száma már meghaladta a huszat.

A ciszterciek rendesen vadon erdőkben vagy mocsaras területeken szálltak meg: az erdőt kiirtották, a mocsarat lecsapolták, kolostoruk körül mintaszerű gazdaságot rendeztek be. Elrejtett völgyekben húzódtak meg, de a zord vadon csakhamar egész kis paradicsommá változott kezük munkája árán. Franciaország minden gazdasági értékét átültették a magyar földre s földművelési tevékenységükkel méltó versenytársai lettek a bencéseknek. A maguk kezének munkájából éltek, fáradozásukban a munkásfráterek segítették őket. Ezek a földesurak jobbágyai közül álltak soraikba, a szerzetben szabad emberekké lettek s különböző majorokba szétosztva végezték teendőiket. A kolostorban lakó felszentelt papok és a tanyákon élő földművesmunkások testvéreknek tekintették egymást, az előkelőbb származású ciszterci áldozópap nem nézte le a parasztfrátert, egyek voltak ételben, italban, ruházatban, munkában és ájtatosságban. A munkástestvéreket még bizonyos kedvezésekben is részesítették, hogy annál vidámabb lélekkel végezzék kötelességüket: kevesebbet kellett imádkozniok, több eledelt kaptak, éjjeli nyugalmukat nem háborították, míg a tulajdonképeni szerzetesek a folytonos isteni szolgálattal igazán nehézzé tették életüket. A jobbágyot a világi földesúr igavonó baromnak tekintette, a ciszterci apát öleléssel és csókkal fogadta testvérévé és fiává. A ciszterci major a csend és béke otthona volt. Amint a szabályzat előírta, némán dolgoztak a jámbor atyák és fráterek; beszélgetés nélkül

forgatta szerszámait a varga, a takács, az asztalos, a kovács, a kőműves; hangtalanul munkálkodtak az aratók, a szekeresek, a juhászok, a gulyások és az erdészek; ha utas ment el mellettük és Jézus Krisztus nevében köszöntötte őket, illedelmesen köszöntek ők is, a kért felvilágosításokat megadták, de ha az utas beszélgetni akart velük, tisztelettel bocsánatot kértek s megmondták, hogy a beszélgetés ellenkezik törvényükkel. A munkát meg-megszakította a közös imádkozás vagy a magános elmélkedés, ünnepek idején pedig valamennyien együtt voltak a kolostorban. Ott láthatták az egyszerű munkástestvérek, hogy a rend nagyhírű tagjai — egykor dúsgazdag földbirtokosok, harcos nemes urak, püspökök, tudósok — épen úgy mosogatják az edényeket és foltozzák ruhájukat, mint a fráterek a majorokban. Olykor maga az apát is kiment a majorokba aratni, kapálni, fát vágni, ökröt hajtani, mert a ciszterci szokás a felszentelt papokat sem mentette fel a kézimunka alól.

Télen megnyílt a kolostori könyvtár ajtaja. Minden szerzetesházban volt könyvtárszoba és írószoba: itt dolgoztak a kódexek másolói. A régibb apátságok kölcsönadták kéziratait az újabb kolostoroknak s a betűvetést jobban kedvelő ciszterciek leírták a maguk könyvtára számára a latin egyházi szövegeket.

A cisztercieknek a külföldön híres iskoláik és ragyogó építkezéseik voltak, annak ellenére, hogy legnagyobb apátjuk, Clairvauxi Szent Bernát, aggodalommal nézte a művészkedést és tudóskodást. Nemes szíve a szegény emberekért dobogott s félt attól, hogy a művésze-

tek ápolása késleltetni fogja a társadalom sebeinek gyógyítását. «A templom falai tündökölnek, a szegények pedig éheznek. Arannyal burkoltak a kövek, mezítelenek az emberek:» sóhajtott fel. Féltette szerzeteseit a művészekben kifejlődő gőgtől, holott a szerzeteshez alázatosság illik. Félt attól is, hogy a tudományos becsvágy kiöli a szerzetesből a szent hivatásához való szigorú alkalmazkodást. A szerzetes Krisztus szolgálatáért elhagyja a világ örömeit, vajjon az irodalmi hírnév szomjazása nem mételyezi-e meg lelkét? Ezért írta egy tehetséges ifjúnak: «Ám legyen, hát majd híres ember lesz belőled; dicsőíteni, magasztalni fognak és mindenki az ünnepelt tanárt fogja ismerni benned; az egész föld kerekségén beszélnek majd rólad: mindez mit használ neked? Ha egyszer meghalsz, vége mindennek; legfölebb itt a földön emlegetnek még egy ideig. Hát ér ez valamit?» Másik nyilatkozata: «Hidd el nekem, tapasztalásból mondom: több tudomány van az erdőkben, mint a könyvekben. A kövek és a fák tudományra tanítanak téged, amit a tudósoktól hasztalan remélsz». És ismét: «Csalódol, édes fiam, nagyon csalódol, ha a világ tudósainál keresed azt, amit csak Krisztus tanítványai érhetnek el Isten kegyelmével. Nem tudós előadás, hanem az isteni ihlet oktat erre; nem a betű, hanem a szellem; nem a búvárkodás, hanem az Úr törvényeinek megtartása. Ha a dicsőség polyvája helyett az élet magvát keresed, nem a tudás hideg fényével, hanem az életszentség termékenységével kell bajlódnod». A lángeszű férfiú, a XII. századnak ez az európai hatású szónoka, jobban belepillantott a művészek és tudósok lel-

kébe s lelkükön át a földi élet reménytelen végességébe, mint bármelyik középkori filozófus a nagy elmék közül. Szerzetesfiai iparkodtak is megmaradni a maguk jámbor szerénységében. Művészkedtek, de művészetükkel Istent szolgálták; tudományos munkákat is írtak, de nevüket homályba rejtették.

A másik híres francia szerzetesrend, a premontrei kanonokok rendje, a XII. században építette fel első kolostorait Magyarországon. A rendet Szent Norbert magdeburgi érsek 1120-ban alapította a Laon mellett fekvő Prémontré völgyében. Magyar földre 1179-ben jutott a rend: ekkor állították fel első prépostságukat a nógrádmegyei Garábon. Egymásután keletkeztek a többi premontrei prépostságok: Várad Bihar megyében, Lelesz Zemplénben, Csorna Sopronban, Jászó Abaujban. A XIII. században már ötvennél több prépostságuk volt. Nőszerzetesek részére is alapítottak kolostorokat, csakúgy, mint a bencések és a ciszterciek.

A középkori írók testvérszerzeteseknek tekintették a ciszterciekeket és premontreieket s azt mondták róluk, hogy olyanok, mint két olajfa Isten kertjében. A hasonlóság nagy volt köztük. A ciszterciek Szent Benedek, a premontreiek Szent Ágoston életszabályait szigorították s a vallásos buzgalomban és a kemény életrendben egybetalálkoztak. A nap huszonnégy órájából hat órát közös imádságban töltöttek el a premontreiek is, az év jelentékeny részében naponta csak egyszer étkeztek, a húsételektől és a bortól tartózkodtak, durva ruhájukat fehérnemű nélkül viselték, teljesen felöltözve sarukban aludtak. Éjfél után

az első jelre mindjárt a templomba sietett minden szerzetes s a következő éjfélig hétízben sereglettek egybe isteni szolgálatra. Az imádságot minden más dolognál fontosabbnak tartották s az egymással való társalgást is csak egyszer engedték meg naponta: az egyszeri étkezés után. Nevető vagy tréfálkozó szerzetest nem lehetett látni, a vidám beszéd ellenkezett a kolostorok hangulatával. Bámul az ember, hogy ilyen hallatlan önsanyargatás mellett miként népesültek be a szerzetesi házak. Elterjedésük olyan rohamos volt, hogy sokan csodát emlegettek. Nyugat-Európában az egyik egyházi író azt látta, hogy az egész világ ciszterci kolostorrá alakul át; egy másik egyházi író meg azt az észrevételt tette, hogy az apostolok kora óta nem mutatkozott olyan termékeny hitbuzgóság, aminő a premontreieké volt. A külföldön a két rendnek megállapodásra kellett lépnie, hogy az új kolostorok legalább két mérföldnyire essenek a már meglevő kolostoroktól s a ciszterci és premontrei majorságok között legalább egy mérföld távolság legyen.

A premontrei-rend tagjai minden monostorban két csoportban éltek. A szerzetesi életet a kanonokok irányították, a gazdasági munkát a munkástestvérek végezték. A kanonokok tanult emberek és felszentelt papok voltak, a munkástestvérek földmívelők és bányászok; az előbbiek közös isteni szolgálattal és lelkipásztorkodással, az utóbbiak az imádkozás mellett őstermeléssel foglalkoztak. A munkástestvérek aratás idején kivonultak a mezőre, ott dolgoztak egész nap, énekeiket és imádságaikat is ott mondták el, este azután visszamentek a mo-

nostorba. Ezek a tanulatlan, de jámbor emberek elhagyták a világot, hogy bűnbánat gyanánt felvehessék Krisztus igáját. Nem lehettek papok, hiszen voltaképen egyszerű parasztemberek voltak, de ők is megkívánták a kolostori életet s ezért tettek fogadalmat a szerzetesi szabályok megtartására.

Évenkint egyszer minden országból egybegyűlt az egyetemes rendi káptalan Prémontrében, ideseregleti valamennyi apát. Itt ismerték meg a kulturától távolabb eső nemzetek kiküldöttei a haladottabb vidékek új találmányait s amit a rendi nagykáptalanban tanultak, azt elvitték a maguk országába. Nemcsak a magyar mezőgazdaság, hanem a magyar bányászat fejlődése is sokat köszönhet ezeknek a rendi érintkezéseknek. A jászóvári prépostság bányái és kohói épen úgy közelebb vitték Magyarország anyagi haladását a nyugat színvonalához, mint ahogyan a könyvmásolásban is iparkodtak az itteni szerzetesek megközelíteni a műveltebb külföldet.

Ha nem volt is minden premontrei kolostorban könyvtár, az egyházi élethez szükséges legfontosabb kéziratokat mindenhol lemásolták. A zsolozsmáskönyv (breviarium), a misekönyv (missale), a Szentírás (textus), a a szerzetesszabályzat (regula), az imádságok gyüjteménye (collectaneum), az énekek gyüjteménye (hymnarium, antiphonarium, graduale), a zsoltárok gyüjteménye (psalterium), a legendák gyüjteménye (legendarium) és az egyházi naptár (calendarium) volt a magva minden egyház kéziratgyüjteményének. Lemásolásuk évek munkájába került s még több időt kívánt számuk megszaporítása.

A bencések életrendjéhez hasonló módon a ciszterciek és premontreiek napi munkája is a zsolozsmázásnak nevezett imarend köré csoportosult. Az istentisztelet természetes középpontja a szentmise volt: ehhez járult hajnaltól estig a zsolozsmázás, azaz az imádkozás rendje. A szerzetesek már a korai középkor századaitól kezdve akként végezték Istennel való társalgásukat, hogy napról-napra meghatározott időpontban együttesen imádkoztak, énekeltek, olvasták a Szentírást, a keresztény egyházatyák magyarázatait, a szentek életének történetét. Évszázadok hosszú gyakorlata és tapasztalatai után a legszebb egyházi szövegekből így alakult ki a római katolikus egyházi-rend imádságos könyve, a Breviarium Romanum, melynek mindennapos használatát a pápai szék kötelezővé tette minden felszentelt pap számára.

A szerzetesrendek nevezetesebb kolostorai egyben a jogi eljárás középpontjai is voltak. A nagyobb birtokváltozásokról, adományokról, hagyatékokról, egyezségekről szóló szóbeli megállapodásokat a szerzetesek foglalták írásba. Közjegyzői munkát végeztek, kolostoraik egyúttal a magánjogi ügyeket is lebonyolították. Ezeken a hiteles helyeken őrizték messze környékek levelestárát. Megyei vagy városi levéltár nem volt ebben az időben, minden okiratot a szerzetesek klastromaiban és templomaiban helyeztek el.

A XII. században Magyarországba települő többi szerzetesrendnek — a templáriusoknak, johannitáknak és Szent Lázár betegápoló rendjének — sem ekkor, sem később nem volt történeti jelentőségű szerepe sem a kul-

túra terjesztésében, sem az egyházi szónoklat és irodalom művelésében.

Irodalom. — Danielik János: A prémontréiek. Eger, 1866. — Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre. Három kötet. Pest, 1870—1876. — Békefi Remig: A pilisi apátság története. Két kötet. Pécs, 1891—1892. — U. az: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. — U. az: A ciszterciek középkori iskolázása Párisban. Budapest, 1896. — U. annak szerkesztésében: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci-rend. Budapest, 1896. — U. az: A pásztói apátság története. Három kötet. Budapest, 1898—1902. — Piszter Imre: Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei. Két kötet. Budapest, 1899. — Erdélyi László szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizennégy kötet. Budapest, 1902—1916. — Madelaine Godefréd: Szent Norbert élete. Franciából átdolgozta Takács Menyhért. Budapest, 1905. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. — Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923. — Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1925—1928.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Akálmán király idejében tartott esztergomi zsinat meghatározta, mi a lelkész kötelessége az egyházi szónoklat dolgában. A papnak a nagyobb templomokban vasárnapon és ünnepek alkalmával meg kellett magyaráznia a napi evangéliumot és a szentleckét; a kisebbekben pedig tanítást kellett tartania az Úr imádságáról és az apostoli hitvallásról. Azaz a nagyobb lakott helyeken homiliát mondtak, a falusi templomokban katekézist tartottak. Amott szentbeszéd volt, emitt a hit elemeinek oktatása.

Mivel a világi papság egy része nem szívesen prédikált, másfelől olyanok is kezdtek prédikálni, akik az eretnekségre hajlottak, a pápai rendeletek felhívták a figyelmet az egyházi beszéd fontosságára, egyben kiközösítéssel fenyegették mindazokat, akik püspöki felhatalmazás nélkül merészeltek prédikálni. A szerzetesekkel szemben a világi papság egyre nehezebb helyzetbe került, mert a szerzetesek szenvedélyesen prédikáltak, míg a plébánosok gyöngék voltak a szónoki beszédben s hittudományi képzettségük messze elmaradt a szerzetesek teológiai tudása és szónoki készsége mögött. Ez a különbség korán elhintette a villongás magvait a világi papság és a szerzetesség közé. A lelkipásztorkodó papok féltették

híveiket a kolostorokban élő szerzetesek szónoklatának hatalmától.

Az egyházi férfiak nemcsak a templomokban prédikáltak, hanem a szabad ég alatt is. Hordozható szószéket vittek a nép közé, erre állt fel a szónok, a nép pedig állva vagy a földön ülve hallgatta a szentbeszédet. Mivel jóval több ünnepet ültek, mint manapság, prédikációnak is többnek kellett volna elhangzania, de a lelkész és a nép egyaránt szívesen könnyített a zsinati határozatoknak idevonatkozó pontjain. A templomokban mise alatt tartották meg a prédikációt, mert a népnek az egész misét végig kellett hallgatnia s ilyen módon nem hagyhatta el a templomot prédikáció nélkül. A lelkész a prédikációt szívesen helyettesítette az evangélium felolvasásával, a szöveg rövid megmagyarázásával és általános erkölcsi buzdítással. A beszédet inkább csak a nagyhéten szabták hosszabbra, amikor az Üdvözítő kínszenvedéséről már bővebben tudott beszélni a prédikáló.

A rendesen kidolgozott egyházi beszéd a Szentírásból választott jeligével kezdődött. A szónok latin nyelven idézte a szentírási mondatot, azután a nép nyelvén is megmagyarázta értelmét a hallgatóságnak. Ezt az evangéliumi szakasz felolvasása és fejtegetése követte. Most tért rá a szónok a beszéd bevezetésére s a gyakran igen terjedelmes bevezetéshez a tárgyalás felosztása csatlakozott. Egymást váltogatta a sok idézet és példa. Máskor meg úgy könnyített helyzetén a prédikáló, hogy hosszasan elbeszélt egy legendát. A befejezés inkább imádság volt, ehhez járult a hallgatók figyelmeztetése az örök

boldogságra. A szónok azután imádkozott a királyért, az egyházi és világi előljárókért, a jótevőkért és betegekért, a föld termékenységéért és a csapások elhárításáért; kihirdette a következő hétre eső ünnepeket és böjtöket; elmondta, hogy kik haltak meg és kik a házasulandók; tudtul adta a búcsút és a kiközösítést; végül befejező imádságot mondott és megáldotta a népet.

Irodalom. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900—1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Rézbányay József: Az egyházi szónoklat egyetemes története. Három kötet. Esztergom és Pécs, 1904—1908. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

SZÓRVÁNY-NYELVEMLÉKEK.

Összefüggő szövegű magyar nyelvemlék nem maradt fenn ebből a századból, de a latinnyelvű oklevelekben számos magyar helynév és személynév bukkan fel. Ezek a szórvány-nyelvemlékek a magyar nyelv fejlődését kutató tudósok számára értékes tájékoztatóul szolgálnak. Még egyes magyar szókapcsolatok is be vannak ágyazva az idegen szövegekbe. Az ilyen magyar nyelvi elemek kényszerűségből jutottak bele a latin oklevelekbe: ott alkalmazták őket, ahol latin fordításuk nem sikerült vagy kétértelműségre adott volna alkalmat.

Az okleveleket kiállító udvari hivatal — a magyar királyi kancellária — ebben a században alakult ki. A kancelláriában az ország legkiválóbb egyházi jogtudósai munkálkodtak. A kancellár és az alkancellár előkelő állású pap volt s a felügyeletük alatt dolgozó nótáriusokat azaz királyi jegyzőket az egyházi rend gondosan iskolázott tagjaiból válogatták össze. Mikor a király parancsot adott egy oklevél kiállítására, a kancellár vagy helyettese kijelölte a formulagyüjteményből a megfelelő mintát, a nótáriusok pedig szabályszerűen elkészítették a diplomát.

A XI. században és a XII. század egy részében még elég önállótlan volt a magyarországi diplomatikai gyakorlat. Oklevélíró papjaink a német királyok diplomáit

utánozták. Csak az 1172-ben trónralépő III. Béla királlyal kezdődik meg a királyi kancelláriának új korszaka. Kialakul a hivatali szervezet, kifejlődik a magyarországi önálló oklevélforma. A kancelláriában dolgozó papok az akkori időknek legműveltebb emberei. Hogy a magyar nyelvet írásban nem használták s egyes magyar szók csak kényszerűségből csúsztak tolluk alá latin fogalmazásuk közben, ez a dolgoknak természetes rendje volt.

Egy 1109. évi latin oklevélben a következőket olvassuk: «Et ibi stat meta lapidea, quae *Baluan* vocatur». A határkövet tehát ezen a helyen magyar szóval bálványnak nevezték. Egy másik 1193-ból való latin oklevél így szövi be latin mondataiba a magyar elnevezéseket: «Prima meta incipit a *cutfev*... Inde ad *kueshyg*... Inde ad *keures bocor*... Inde ad *lovacol*... Vadit ad *hygh holm*». Ez az okleveles rész a következő magyar szavakat őrizte meg: kútfő, köveshegy, körösbokor, lóakol, hegyhalom.

Irodalom. — Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Két kötet. Pest, 1854. — Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. — Szamota István és Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1904. — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. — Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Jakubovich Emil: Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv. 1924. évf. — Kniezsa István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. U. o. 1928—1929. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

A NÉPKÖLTÉSZET.

Az egyik XII. századi bizánci történetíró, Kinnamosz János, sajátságos történetet jegyzett fel korának nevezetes eseményeiről szóló munkájában. Mikor a görögök II. Géza magyar király idejében Zimonyt ostromolták, a várat hősiesen védő magyar vitézek között volt egy varázsló asszony, aki úgy akarta megtörni a görög sereg erejét, hogy a vár falára állva, hamut szórt az ellenség felé és varázsigéket mormolt. Egy bizánci katona lenyilazta a bűbájos asszonyt s így az ördögi tudomány ereje nem vehetett erőt az ostromló seregen. A pogánytermészetű asszony az ősmagyar varázslási módok valamelyikével akarta megbabonázni az ellenséget, hite azonban hiábavaló volt: a görögök elfoglalták a várat és lemészárolták védőit.

Az ellenséggel vívott nagyobb ütközetek után s a királyi családban történt megrázó események során szájról-szájra járt a hír és mesélgetés az egész országban. Ha meghalt egy szentéletű férfiú, az életéhez fűződő eseményekkel szívesen foglalkozott a nemzet képzelete. Irodalomtörténetíróink véleménye szerint a magyarországi középkori latin krónikák és legendák költőibb helyei ezekből a mondaszerű elbeszélésekből erednek: a krónikákat és legendákat egybeállító egyházi írók, e feltevés szerint,

szívesen felhasználták a népképzelet által módosított történeti elbeszéléseket.

Ezzel szemben érdekes jelenség, hogy az árpádkori tanultabb emberek — ide a királyi udvar papjai és a tehetségesebb szerzetesek sorozhatók — megvetették a nép mesélgetéseit. Különösen a latin krónikákat és a vallásos szövegeket írogató papok tekintettek ellenségesen a népies szájhagyományokra. A maguk latin tudásával és erős vallásosságával nem tartották összeegyeztethetőnek, hogy az egyszerű emberek dalait és mondáit figyelemre méltassák.

Főként Béla király névtelen jegyzője, Anonymus, vélte igen illetlen dolognak, hogy a nemes magyar nemzet «a köznép hamis meséiből vagy dalnokai csácsogó énekeiből mintegy álmodva tanulja» a maga eredetének és vitézi tetteinek történetét. Mikor a kalandozások hőseiről szól, a következőket írja: «Kiknek harcait és minden vitézi tetteit, ha jelen írásomnak nem akartok hinni, higgyétek el az énekmondók csacska énekeinek és a parasztok hívságos meséinek, kik mai napig sem feledték el a magyarok vitézi tetteit és harcait». Egyhelyütt Botond tetteit azért nem mondja el, mert semmiféle történeti könyvben nem olvasott róla, csak «a parasztok hamis meséiből» hallotta. Csupán egyszer idézi az énekmondók egyik verstöredékét a maga latin fordítása szerint, mikor Tuhutum erdélyi hadjáratának ismertetése közben elbeszéli, hogy a vitézek mindnyájan földet és jó nevet szereztek maguknak: «Ut dicunt nostri ioculatores: Omnes loca sibi acquirebant, et nomen bonum accipiebant». Ezt

a kis részletet Szabó Károly, a régi latin kútfők érdemes fordítója, így ültette át magyar nyelvre:

«Mindnyájan ők földeket szerzének
És magoknak hírt, nevet nyerének.»

Hogy az árpádkori magyaroknak nemcsak latin krónikásaik és legendaíróik, hanem magyarul szóló énekmondóik is voltak, kétségbevonhatatlan; de azt, hogy miről énekeltek és milyen formába öntötték mondanivalóikat nem tudjuk.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — U. az: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. köt. Budapest, 1893. — Beöthy Zsolt és Badics Ferenc szerkesztésében: Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. II. köt. Budapest, év nélkül. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Szabolcsi Bence: A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet. 1928. évf.

LATIN IRODALOM:

ALBRICUS ÉS HARTVICUS.

Az évszázadról-évszázadra gyarapodó törvények ismertetése nem tartozik ugyan az irodalomtörténet feladatai közé, mégis meg kell említeni a *Kálmán király decretumainak első könyve* címen ismert országgyűlési végzéseket. Ezeket a végzéseket Albricus pap állította egybe s látta el előljáró beszéddel. Albricus valószínűleg bencésrendi szerzetes volt, utóbb esztergomi kanonok, kiváló latin tudású egyházi férfiú; német eredetű, de tudott magyarul is. Másként nem is fordíthatta volna le Szerafin esztergomi érsek megbízásából Kálmán királynak és országgyűlésének magyar nyelven hozott törvényeit.

A törvények elé írt előljáró beszéde irodalmi szempotból is figyelmet érdemel. Az előljáró beszéd szerénykedő és lelkes ajánlással kezdődik: «Szerafin érseknek, az isteni virtusok szerelmében lángoló férfiúnak, Alberik, aki bár egy a legkisebbek közül, de mindazonáltal a mennyei elmélkedés palotájában jámbor szolgának hivattatik». Nézd el csekély elmém együgyűségét, ó papi fejedelem, akinek elméje a mennyei bölcseség kincsével gazdag s aki meghagytad nekem, hogy a királyi tanácskozások rendeleteit egybeszedegessem s az országgyűlés végzéseit gyarló szavammal röviden előadjam. Mint jelentéktelen

ember nem vehettem ugyan részt az ország gyűlésének tanácskozásaiban, de az ajtó mellett meghallgattam az ügyek eldöntését. Tudom, hogy mennyire gyönge vagyok, de azért mégis engedelmeskedem, mert ha gyakorlatlanságom nem is ad nekem tehetséget az ékesen szólásra, az engedelmességet nem tagadhatom meg. Munkámban nem a magam tetszésén járok, azért, ha tollam valahol megtéved, kérem a te bocsánatodat. Lehetnek olyanok, akik fölöslegesnek tartják ezt az országos gyűlést s azt mondják, hogy inkább maradtunk volna továbbra is jámbor elődeink régebbi végzései mellett. Az ilyenek balgán és gonoszul vélekednek, mert első az ország java. Annakidején Szent István atyánk kénytelen volt a fegyelem veszszejével rendelkezni, mert népe barbár szokásokban sínylődött s idegenkedett a szent vallástól; most azonban a mi nagy királyunk, Kálmán, az ő galamb szelídségének tisztaságában és jeles tulajdonságainak ékességében már enyhítette a régi törvények szigorát, hiszen immár megerősödött a hit s méltatlan dolog, hogy a hívőt a törvény bosszújától való rettegés gyötörje. A király tanácsosai és az ország főemberei most egybegyűltek, a szent emlékezetű István király törvénykezését átvizsgálták, abban semmit el nem rontottak, hanem azt inkább megjobbították. A gáncsoskodóknak minden egyes kifogására meg tudnék felelni, ha nem félnék, ó papi fejedelmek dísze, hogy kegyes füleidet untatom beszédemmel. Azért is most csak arra kérlek, hogy ha itt következő írásomban hibák vagy hiányosságok volnának, méltóztassál azokat helyreigazítani atyai kegyességeddel.

Az előljáró beszéd egyik megjegyzéséből kétségtelen, hogy az országgyűlésen magyar nyelven folyt a tanácskozás, latinul nem is tudtak a középkori magyar urak. Végzéseiket Albricus szabatosan megszövegezte, latinra fordította s logikus gondolkodással elrendezte. Munkája nem volt kis feladat. Ebben az időben még a papok közül is kevesen tudtak latinul, úgyhogy az 1114. évi esztergomi zsinat az egyházi törvény erejével iparkodott rászorítani a papságot a latin nyelv beszélésére. Annál meglepőbb Albricus hajlékony latin stílusa. Csak itt-ott ütközik ki belőle egy-két magyaros fordulat, néhány ellatinosított magyar szó és egy feltünően erős germanizmus.

Albricus valószínüleg 1100 körül készíthette fogalmazását. Némelyek ugyan Kálmán király uralkodásának elejére, 1096 tájára, teszik a kartali országgyűlést, mások azonban joggal a XII. század elejére. A szöveget Albricus mindenesetre nem írhatta később az 1004. évnél, mert ebben az esztendőben meghalt Szerafin érsek, akihez előljáró szavait intézte.

Albricushoz hasonló szerkesztői munka fűződik Hartvicus nevéhez. Míg Albricus az országgyűlési végzések rendezésében szerzett érdemeket, Hartvik püspök Kálmán király uralkodásának vége felé, 1111 táján, egyberótta Szent István kisebb és nagyobb legendájának szövegét. A két régibb latin életírásból egy legendát szőtt, anélkül, hogy új adatokat keresett volna. Az ilyen eljárás gyakori volt a középkorban s nem ment vétségszámba.

A *Hartvik-féle Szent István-legendá*ban is az előljáró beszéd a szerkesztésnek eredeti része. Hartvik püspök a földi élet után boldog örökkévalóságot kíván királyának, Kálmánnak. «Midőn megkezdtem munkámat uram, jeles királyom, úgy amint azt nekem a hatalmas királyi parancs Szent István király életére nézve kötelességemmé tette, szerény elmém lázongó kétségeskedése sokáig nyugtalanított, különösen azért, mert Priscianus, a grammatika tudományának szerzője, akinek tanítását valamikor annyira tudtam, most, öreg koromra, egészen elhagyott.» Mégis engedelmeskednem kellett, mert ez az erények gyöngye; leküzdöttem lelkem aggódásait; erőt vettem erőtlenségemen. Mivel azonban az ilyen vállalkozást az irígység gyakran megtámadja, térdreborulva kérem felséges uramat: vegye csekély munkámat királyi védelmébe s ne ütközzék meg súlyos hibámon. Ha pedig botránkozást keltő dolog akadna benne, inkább elégetem írásomat, semhogy mások írígy szemei elé vigyem.

Míg Szent István király két régebbi legendájának emléke feledésbe merült s csak a XVIII. század vége felé fordult feléjük a figyelem, Hartvik püspök kompilációját a XII. századtól kezdve állandóan forgatták s nagy megbecsüléssel hivatkoztak szövegére. Csak a XIX. század utolsó negyedében derült ki, mennyire fölötte áll a két régebbi legenda a belőlük készült szerkesztésnek. Az agg püspök nem a körültekintő életírást, hanem a latin stilizálást tekintette fő feladatának.

Személyéről püspöki méltóságán kívül nem tudunk közelebbi adatokat. A történetírók szerint Kálmán király

idejében győri püspök volt. Nevének egyéb változatai: Hartvik, Chartuitius, Harduinus, Arduin. Mint győri püspök részt vett abban az 1097. évi fényes követségben, mely Rogerius sziciliai normann fejedelem leányát, Buzillát, megkérte és feleségül nyerte a magyar király számára. 1103-ban az esztergomi érsek vele együtt simította el a pannonhalmi apát és a veszprémi püspök viszályát. Mindezek az adatok azonban csak akkor állnák meg helyüket, ha ellenmondás nélkül be lehetne bizonyítani a legendaíró Hartvik püspök személyének azonosságát Arduin győri püspökével.

Magyarországi vonatkozása miatt érdemes még megemlíteni CERBANUS bencés szerzetes munkáját is. Cerbanus külföldi benedictinus volt, görögből latinra fordította Szent Maximus és Damaskusi Szent János keleti egyházatyák iratait s fordítását Dávid pannonhalmi apátnak ajánlotta. Mivel Dávid apát II. Béla és II. Géza királyok uralkodása idején állott a pannonhalmi monostor élén, Cerbanus előszavának is 1140 körül kellett készülnie. «Főtisztelendő Dávid atyának, a kiváló apát úrnak, Cerbanus szeretettel párosult készséges szolgálatát ajánlja.» Midőn a multkorában — írja az idegenből idelátogató bencés — megfordultam az egyik magyar monostorban, megtaláltam ott Szent Maximus szerzetes néhány könyvét. Elhatároztam, hogy Isten segítségével lefordítok néhány fejezetet s átadom az apát úr által legeltetett nyájnak. Talán felesleges is volt buzgólkodásom, mert a pannonhalmi konvent bővelkedik szent könyvekben, de a szeretet serénysége nem engedett pihenni. Valahányszor Pannonhalmára megyek, ott igaz érzésekkel fogadnak; valahányszor távozom, lelkileg felüdülve térek vissza onnan. A szeretet erejének nagysága mindennél nagyobb: alázatosan ajánlom magamat és munkámat Dávid apát úr szíves szeretetébe. — Közelebbi adatokat nem tudunk Cerbanusról, görögül és latinul jól tudott, a magyar bencések szívesen látott vendége volt. Latin szövegeinek középkori másolatait az osztrák bencés kolostorok több példányban megőrizték.

Kiadások. — Az Albricus nevével kapcsolatos törvényszöveg legrégibb kézirata a XV. századból való. A bécsi Nemzeti Könyvtár őrizte meg. — Szövegét már a XVI. században kinyomatták (Corpus Juris Hungarici: 1547. Zsámboki János Bonfinius-kiadása: 1581.) — Számos jó kiadása közül használatra legalkalmasabb: Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000—1895. Millenniumi emlékkiadás. Húsz kötet. Budapest, 1899. (Márkus Dezső szerkesztésében, kiváló tudósok közreműködésével, magyarázatos latin és magyar szöveggel.) — Hartvik püspök Szent Istvánról szóló legendájának legrégibb kézirata a XII. századból maradt fenn. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. — Nyomtatásban már a XV. század végén megjelent. (Legendae Sanctorum Regni Hungariae. Velence, 1498.) — Utóbb itthon és a külföldön többször közrebocsátották. (Vita S. Stephani regis Hungariae. Krakkó, 1540. Surius Lőrinc kartauzi szerzetes legendagyüjteménye: 1578. Bongarsius kiadása: 1600. Schwandtner kiadása: 1746. Podhradczky kiadása: 1836. Endlicher kiadása: 1849. Mátyás Flórián kiadása: 1881.) — Szövegét Érdy János fordította magyarra: Szent István első magyar király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött frankfurti kódexből. Pest, 1854.

Irodalom. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Pauler Gyula: A Hartvik-legenda és pesti kódexe. Századok. 1884. évf. — Karácson Imre: A XI. és XII. századi magyarországi zsinatok. Győr, 1888. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914. — Pauler Gyula: A Hartvik-legendáról. Századok. 1892. évf. — U. az: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. — Karácsonyi János: A Hartvik-vita sarkpontjai. Századok. 1894. évf. — U. az: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát? U. o. 1901. évf. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. —

Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Zalán Menyhért: Árpádkori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kézirattáraiban. Pannonhalmi Szemle. 1926. évf. — Varju Elemér: Legendae Sancti regis Stephani. Szent István király legendái. Budapest, 1928.

OSZK

LATIN IRODALOM:

ÉVKÖNYVEK, KRÓNIKÁK, GESTÁK.

A KÖZÉPKORI történetírók vagy a királyi udvarokban éltek vagy a kolostorokban. A becsvágyóbb uralkodók szívesen láttak környezetükben egy-egy írástudó papi embert, hogy harcaikról magasztaló sorokat írjon; a szerzetesek viszont feljegyezték kolostoruk történetében az országos események hírét. A középkori történetírásnak az évkönyv és a krónika a legkedveltebb irodalmi formája. Az évkönyvíró évről-évre jegyezte fel saját kora eseményeit, a krónikás régebbi írott forrásokból és az elmult eseményekre vonatkozó szájhagyományokból állította össze a maga történeti szövegét. Az évkönyvekhez és krónikákhoz csatlakoztak a gesták vagy históriák. Ezeknek írói már szívesen módosítottak írott forrásaikon, azonkívül stílusukat is iparkodtak folyékonyabbá tenni s nem haboztak az uralkodó család érdekében egyrészt megváltoztatni forrásaik tudósításait, másrészt hízelgő dolgokat hozzákölteni munkáik egyes részeihez. Ez tehát egyéni felfogású történeti mű, sokszor pártos szellemű, a királyi család érdemeit magasztaló módon ismertető.

Azok a középkori kéziratok, melyeket a magyar történetírás latin krónikáknak nevez, voltaképen gesták vagy históriák. Ilyenek azonban csak Anonymus kéziratától

kezdve jutottak korunkra. Az évkönyvek és krónikák száma feltűnően csekély. A *Pozsonyi évkönyvek*et, ezeket a száraz latin sorokat, 1190 körül, III. Béla király korában, írta egy ismeretlen bencés szerzetes. Átvette a régebbi feljegyzéseket, mint ahogy az ő szövegét is folytatták rendtársai a XIII. században. Negyvenhárom évhez olvasunk itt rövid évjegyzeteket a 997. évtől kezdve az 1210. évig.

Mindössze is csak néhány sorra terjednek az *Esztergomi feljegyzések*. A rövid latin szöveg a XII. század első feléből való s a magyar királyok temetkezési helyeit sorolja fel.

Kiadások. — A Pozsonyi Évkönyvek a Magyar Nemzeti Múzeum által őrzött Pray-kódexben maradtak fenn. Más elnevezésük: Pozsonyi Kis Krónika. — Legjobb kiadásuk Mátyás Flórián forrásgyüjteményében: Historiae Hungaricae fontes domestici. III. köt. Pécs, 1884. — Az Esztergomi Feljegyzéseket az esztergomi főegyházmegyei könyvtár egyik vallásos tartalmú latin kódexe őrzi. — Knauz Nándor: Az esztergomi rövid krónika. Századok. 1875. évf.

Irodalom. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Domanovszky Sándor: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latinnyelvű prózai szerkesztések. Századok. 1905. évf. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923. évf. — U. az: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.

LATIN IRODALOM:

ANONYMUS HISTÓRIÁJA.

A MAGYAR tollból származó latin történeti munkák sorát ANONYMUSnak *Gesta Hungaroruma* nyitja meg, más néven: *Anonymi Belae regis notarii historia de septem primis ducibus Hungariae.* Ez a mű — *Béla király névtelen jegyzőjének a magyarok viselt dolgairól írt könyve* — a magyarok honfoglalásáról szól. Az ismeretlen szerző megemlíti előszavában, hogy régebben, mikor iskolai tanulmányait végezte, már megírta a trójai háború históriáját s így nem minden tapasztalat nélkül fog a magyar honfoglalás történetének elbeszélésébe. «Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából, meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.» Eszerint Anonymus nem a nép mesélgetéseire akart támaszkodni, hanem a kútfői értékű történeti kéziratokra. Erősen részletező munkájában megismertette olvasóival a magyarok régi hazáját és vitéz őseit, a scythiai földet és scythiai népet. Bőven szólt a hét magyar vezérről, a vérszerződésről és

arról, hogyan indultak a magyarok mai hazájuk elfoglalására. Szerinte Álmos volt a magyarok első fejedelme. Fia, Árpád fejedelem és a honfoglaló vezérek nagy harcokat vívtak, míg hatalmukba ejtették a Duna-Tisza tájait, de végül megsemmisült valamennyi ellenségük. Rettegni kezdett a külföld is, mert Árpád utódai vitézül küzdöttek seregeik élén. Végül beköszöntött a kereszténység s Szent István király hirdetni kezdte az Isten igéit.

Előszavát legkedvesebb barátjához — valószínűleg egy franciaországi paphoz — intézi a szerző. Ez a «tisztelendő és az írástudás művészetébe avatott férfiú» annak idején együtt járt iskolába Anonymusszal s már akkor unszolta őt, hogy írja meg számára a magyar honfoglalás történetét: miképen jöttek ki a magyarok a szittya földről, miképen született Álmos vezér, mennyi országot vetettek maguk alá utódai s mi az ország királyainak és nemeseinek származása. Telt-mult az idő, Anonymus már majdnem megfeledkezett ígéretéről, mikor barátja levélben figyelmeztette tartozásának teljesítésére. Isten kegyelmében bízva, hozzáfogott munkájához, mert maga is jónak látta, hogy ne engedje feledésbe menni a régi magyarok történetét.

A magyarok őshazája, Scythia, szerencsés ország volt — mondja Anonymus — mert azon a földön még a gulyások, kanászok és juhászok is díszes ruházatot hordtak. Itt éltek boldogan a doni magyarok. Alig fordult elő közöttük bűn, nem kívánták a másét, mindnyájan gazdagok voltak. Nem paráználkodtak, mindegyiknek csak egy felesége volt. «Hogy kemény egy nemzet volt,

hitem szerint azt ma is megismerhetitek ivadékairól.» Mikor már földjük a rajta született nép sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta, megindultak honfoglaló útjukra. Hét fejedelmi személy állott az élükön, köztük a legkülönb: Álmos vezér. «Maga Álmos szép, de barnaorcájú volt, a szeme fekete, de nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy, az ujjai vaskosak. Álmos egyszersmind kegyes, jóakaratú, bőkezű, bölcs, derék katona volt; vidám adakozó mindazok részére, akik Scythia országában ebben az időben katonák voltak. Midőn pedig Álmos az érett kort elérte, mintegy a Szentlélek ajándéka jutott neki s így pogány létére mégis hatalmasabb volt és bölcsebb Scythia összes vezéreinél. És az országnak minden dolgát ebben az időben az ő tanácsai szerint vagy az ő segítségével intézték. Mikor érett ifjúvá serdült, Álmos vezér akkor feleségül vette azon a földön egy igen nemes vezérnek a leányát. Ettől született Árpád nevű fia, akit magával vitt Pannoniába, amint majd a következőkben előadjuk.»

A magyaroknak igen vitéz és a hadi viszontagságban felette hatalmas nemzete a szállongó hírből már hallotta, hogy Pannonia földje egykor Attila földje volt s Attila ivadékából származott Álmos vezér. Őt választotta parancsolójává Pannonia elfoglalására a többi fejedelmi személy. Pogány szokás szerint közös edénybe csorgatták vérüket s ezzel szentesítették hódolatuk esküjét. Ellenségeik most már nem tudtak megállni előttük, ahol pedig ellenszegülésre találtak, ott úgy aprították a velük harcba állók fejét, mint a nyers tököt. A kievi vezér

is megszenvedte, hogy oroszai és kúnjai élén szembe mert szállni a szittyák népével. Álmos vezér a Szentlélek segítségével nagy bátorságra gyujtotta népét, mert csatarendbe szedett serege előtt ide-oda lovagolván és vitézei elé rugtatván, a következő beszédet mondotta: «Szittyák, bajtársaim, nagyvitéz férfiak! Emlékezzetek utatok kezdetére, amikor azt mondtátok, hogy fegyverrel, haddal olyan földet kerestek, amelyen lakhattok. Tehát ne zavarodjatok meg az oroszok és kúnok sokaságától, akik a mi kutyáinkhoz hasonlítanak. Hiszen a kutyák, amint uruk szavát hallják, nemde rögtön félelembe esnek? Mert a derekasságot nem a nép nagy száma, hanem a lélek bátorsága szabja meg. Vagy nem tudjátok, hogy egy oroszlán sok szarvast megszalaszt, mint ahogy egy bölcs mondja. De félre ezekkel! Csak azt mondom nektek: ugyan ki tudott ellene állni Scythia katonáinak? Nemde Dáriust, a perzsák királyát, a scythiaiak megkergették, úgyhogy rémületében nagy szégyenszemre Perzsiába szaladt és elveszített nyolcvanezer embert? Vagy Cirust, ugyancsak a perzsák királyát, nemde szintén a scythiaiak ölték meg háromszázharmincezredmagával? Vagy magát Nagy Sándort is, Fülöp királynak és Olimpiádis királynénak a fiát, aki harcban sok országot leigázott, úgy-e szintén rútul megszalasztották a scythiaiak? Ezért hát derekasan és vitézül küzdjünk azok ellen, akik a mi kutyáinkhoz hasonlatosak s úgy féljünk az ő sokaságuktól, mint a legyek felhőjétől».

A legyőzött oroszok a magyarok minden kívánságát teljesítették, az addig ellenséges kún vezérek pedig

önként leborultak Álmos lábai elé és csatlakoztak a honfoglalókhoz. Maga Álmos még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ungvárra még együtt vonultak be, itt nagy áldozatokat mutattak be isteneiknek, négy napig tartó lakomát csaptak, azután Árpád állt a magyarok élére s legelébb is a Duna-Tisza mentén elterülő föld urával, Salán bolgár vezérrel, kezdett üzeneteket váltani. Meghallgatta a dölyfös Salán vezér követeit s nem gőggel, hanem tisztességgel a következőket válaszolta neki: «Az én ősapámé, a nagyhatalmú Attila királyé volt a Duna-Tisza közén elterülő föld egészen a bolgárok határáig, ami most az uratoké. De mégis én, nem ugyan azért, mintha a görögöktől vagy a bolgároktól félnék, hogy nem bírok velük szembeszállni, hanem vezéreteknek, Salánnak, a barátsága kedvéért kérek a marháim miatt a magam jussából egy részecskét, tudniillik a Sajó folyóig elterülő földet. Azonfelül azt kérem a vezéretektől, hogy küldjön nekem a maga jóvoltából két korsót tele Duna vizével és egy nyalábot Alpár homokjának a füvéből, hogy megtapasztalhassam, vajjon édesebb-e Alpár homokjának a füve a scythiai tájaknak azaz Doni-Magyarnak a füvénél és a Duna vize vajjon jobb-e a Don vizénél?» Beszéde után gazdagon megajándékozta a követeket, ajándékokat küldött Salán vezérnek is: tizenkét fehér lovat, tizenkét tevét, tizenkét kún fiút; a vezér feleségének pedig tizenkét orosz leányt, tizenkét hölgymenyétprémet, tizenkét nyersbőrt, tizenkét aranyos köntöst. Kezdetben Salánt kikerülve, az ország egyéb részeit hódította meg kemény harcokkal, de végre

újból szembe került a bolgár vezérrel. Salán segítségére a bolgár uralkodó és a görög császár nagy hadsereget küldött s ekkor Salán hatalmas segédcsapataival együtt dühösen Árpád ellen lovagolt. De Lél megfújta kürtjét, Bulcsu felemelte zászlóját, a magyar sereg viadalra kelt a görögök és bolgárok ellen, Salán alul maradt a küzdelemben és futásnak eredt. Mindenki meghódolt a magyarok előtt. Árpád népe megverte a bolgárokat, megszalasztotta a görögöket, meghódította a rác és a horvát földet s a tengerig jutott el diadalmas útjában. «Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higyjétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.»

Ünnepet ült az egész nemzet, mikor Árpád vezér minden főemberével és valamennyi vitézével együtt bevonult Attila király városába, Óbudára. «Ott lakomáztak mindennap nagyvígan Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt. Az ételt-italt a vezérnek meg a nemeseknek arany-, a közrendűeknek meg a parasztoknak ezüstedényben hordták fel, mert hiszen a körülfekvő egyéb országok összes javát

Isten az ő kezükbe adta. Bőségesen és pompásan éltek valamennyi hozzájuk jött vendéggel egyetemben. Árpád vezér a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott. Ennek hallatára még több vendég tódult hozzá és ujjongva vele mulatott. Ekkor Árpád vezér meg övéi örömükben húsz napig maradtak Attila király városában. Közben majdnem mindennap Magyarország vitézei valamennyien a vezér színe előtt vértezett harci ménjükön ülve, pajzzsal meg lándzsával nagy tornát vívtak; másfelől az ifjak pedig pogány szokás szerint íjas-nyilas játékot játszottak. Ettől Árpád vezérnek nagy jókedve támadt s minden vitézének különféle ajándékokat adott: aranyat, ezüstöt meg egyéb jószágot is.»

A harcok egyébiránt továbbra is folytak, a magyarok mindenütt győzedelmeskedtek. Közben Árpád vezér Magyarország főembereit és vitézeit megesketve, fiát, Szoltát, nagy tisztességgel vezérré emeltette, Szolta pedig nőül vette a legyőzött bihari Mén-Marót vezér leányát. «Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér is elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása fölött, amely kőmederben folyik alá Attila király városába. Egyszersmind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, amelyet Fejérnek hívnak.»

Árpád halála után a nyugati és déli országok megremegtek a magyarok győzelmes hadjárata alatt. Igaz, hogy olykor veszteség is érte a magyar seregeket s a bajorok és svábok gyalázatos csalárdsága miatt Lél meg

Bulcsu akasztófán végezték életüket, de ezeket a csapásokat kegyetlenül megtorolták a vezérek. Álmos, Árpád és Szolta után Taksony lett a magyarok vezére. «Ugyanekkor a bessenyők földéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz. Neve Tanuzaba volt: Örkénd apja, kitől a Tomaj-nemzetség származik. Neki Taksony vezér lakóföldet a kemeji részeken adott a Tiszáig, ahol most Abádrév van. Ez a Tanuzaba egészen Taksony vezér unokájának, Szent István királynak, az idejéig élt. S midőn Boldog István király az élet igéit hirdette és a magyarokat keresztelte, akkor Tanuzaba, ki hitben hiú volt, keresztény lenni átallott; így hát temetkezett élve feleségével az Abád-révbe, hogy a keresztségben ő meg felesége ne éljen a Krisztussal örökre. Ám a fia, Örkénd, mint keresztény, Krisztussal együtt él mindörökké.»

Ezzel végződik Béla király névtelen jegyzőjének kézirata. Valóságos szépirodalmi formába öntött história ez a mű a magyarok honfoglalásáról. Eredeti magyar szellem és erős írói érzék nyilvánul meg benne. Anonymus alapos műveltségű pap volt, Párisban tanult s mint királyi jegyző működött a magyar udvarban. Forrásai: Dares Phrygius, Justinus, Isidorus, Solinus, Hieronymus, Regino, Widukind, Luitprand, Hermannus Contractus, Petrus Vivus, Sigebertus Gemblacensis, a Gesta Alexandri Magni, a Hildesheimi Évkönyvek, továbbá egyes előkelő magyar családok szájhagyományai. A népies mondákat lehetőleg mellőzte vagy módosította, másrészt azonban a maga fejéből több beszédet, jellemrajzot, csataképet írt munkájába. Az oknyomozó hajlam mellett a költői alkotó-

képesség is megvolt lelkében. Kézirata befejezetlenül maradt ránk: ott végződik, ahol a királyok kora kezdődik

Hogy név szerint ki volt Béla király névtelen jegyzője: nem tudjuk. Krónikájából csak az derül ki, hogy nótáriusi tisztet viselt valamelyik Béla király kancelláriájában. Hogy melyik Béla királynak volt a jegyzője: erre nézve már a XVIII. század óta nagy vita folyt. Mind a négy Béla király szóban forgott. Legkevésbbé vehető számba I. Béla, csak valamennyire IV. Béla. A legújabb időkig általános volt az a felfogás, hogy a névtelen szerző III. Béla jegyzője lehetett, tehát 1200 körül élt s művét körülbelül akkor írta, mikor az első összefüggő szövegű magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd, belekerült a Pray-kódexbe. Valószínűbb azonban II. Béla kora. Az elhunyt király jegyzője, Péter prépost, 1150 táján foglalta írásba a magyar honfoglalás történetét: feltevés ez is, de valamennyi hipotézis között még a legelfogadhatóbb, mert nem puszta tetszetős vélemény, hanem nyomós érvekkel támogatott állítás.

Anonymusszal rendkívül gazdag irodalom foglalkozik. Titokzatos személyéről, munkájának időkoráról és adatainak történeti hitelességéről egyaránt sokat írtak. Hasonló terjedelmű irodalma nincs még egy másik magyar történeti kútfőnek. Az osztrák, német, cseh, lengyel, orosz, horvát és román történetírók is behatóan tárgyalták a szövegéhez fűződő problémákat. — A magyar tudományos írók közül először Czvittinger Dávid nevezte az írót Anonymusnak. (1711.) — Előtte már egyik-másik német tudós ismerte a Historia Hungarica de VII primis ducibus Hungarorum kódexét. (Ilyen elnevezéssel került a címnélküli kézirat a bécsi császári udvari könyvtárba.) — Első kiadása a Schwandtner-féle kútfőgyüjteményben nagy feltűnést keltett (1746), ezt nemcsak szövegének újabb lenyomataiból lehet következtetni,

hanem a csakhamar meginduló magyarázatokból és vitatkozásokból is. — Bél Mátyás hírneves történettudós a Schwandtner-féle kiadáshoz írt megjegyzéseiben annak a véleményének adott kifejezést, hogy a mü IV. Béla király korából ered s az előszava élén olvasható P. dictus magister nem az ismeretlen szerző nevének P kezdőbetüvel való rövidített megjelölése, hanem Praedictus magister-t jelent azaz értelme: elölmondott mester, fentnevezett mester. (1746.) — E magyarázat helyességét Kollár Ádám kétségbe vonta s a P. dictus magister-t mesternek nevezett P.-nek értelmezte azaz szerinte a P betü az ismeretlen szerző nevére mutat: P. mester. Ezen a nyomon elindulva, Kollár Ádám a névtelen jegyző személyét IV. Béla, helyesebben V. István egyik alkancellárjában, Péter prépostban vélte felismerni. (1766.) — Pray György is megmaradt IV. Béla király kora mellett, de a szerzőt Pál prépost alkancellárban kereste. (1774.) — Katona István szerint a II. Béla király korában élő Péter óbudai prépost lehetett a szerző, de utóbb megváltoztatta véleményét s III. Béla király Pál nevü nótáriusában, a későbbi erdélyi püspökben kereste a névtelen jegyző nevét és személyét. (1788.) — Igen alapos tanulmányt irt az Anonymus-vita minden addig felmerült problémájáról Cornides Dániel, bár a legfontosabb kérdésekben ő is csak a feltevések számát szaporitotta. (1802.) — Az Árpád-kor történetével és a középkori magyarországi latin krónikákkal foglalkozó történetirók mind hozzászóltak az Anonymus-kérdéshez: igy Horvát István, Fejér György, Toldy Ferenc, Szabó Károly, Vass József. (1828—1865.) — Az utánuk következő forrásbirálók közül Hunfalvy Pál és Salamon Ferenc nagyon kevés kútfői értéket tulajdonitottak a Névtelen Jegyző müvének s Mátyás Flórián és Pauler Gyula is csak egy és más szempontból tartották históriáját figyelembevehetőnek. (1860—1893.) — A szövegkezdő szavak olvasásáról és értelmezéséről az 1870-es évek végén Fejérpataky László és Marczali Henrik erősen vitáztak. Az előbbi III. Béla király jegyzőjének vallotta Anonymust s Praedictus magister-nek olvasta a szövegkezdő szókat; az utóbbi IV. Béla király Pous nevü nótáriusa mellett foglalt állást s a kezdő szókat P. dictus magister-nek olvasta. — Sebestyén Gyula a Praedictust véve alapul, III. Béla király Adorján nevü nótáriusában állapitotta meg Anonymus személyét. (1898.) — Ez a feltevés csakhamar megdőlt. Jakubovich Emil bebizonyitotta a

P. dictus, azaz P. mester olvasásának helyességét s az általánosan elfogadott III. Béla korának feltevésénél valószínűbbnek tartotta II. Béla korát. Ezt a nézetét nemcsak Anonymus adatainak kritikájával, hanem a magyar nyelvtörténet tanuságainak segítségülhívásával is támogatta. Anonymus a maga személyneveiben és helyneveiben a Halotti Beszédnél régibb nyelvállapotot mutat: magyar neveinek helyesírása megegyezik a II. Béla és II. Géza okleveleiben szórványosan előforduló magyar nevek írásmódjával. Anonymus eszerint 1150 körül írta volna Gestáját s személye valószínűleg azonos II. Béla király jegyzőjének, Péter óbudai prépostnak személyével. (1926.)

Sajátságos, hogy Anonymus históriája az egész középkoron át ismeretlen maradt s az újkorban is csak akkor kezdték figyelembe venni, mikor szövege 1746-ban nyomtatásban is megjelent. Eddig az időpontig nem használta forrásul senki, de ettől kezdve a honfoglalás korára nézve döntő kútfő gyanánt szerepelt. A régibb történettudósok kételkedés nélkül hittek minden szavának; viszont a XIX. század második felében úgyszólván minden adatát elvetették, mert arra az eredményre jutottak, hogy tele van költött elemekkel s forrásértéke jelentéktelen. E felfogás szerint Anonymus sokat merített a maga képzeletéből, forrásait kritika nélkül szedegette össze, a neki tetsző külföldi szövegeket habozás nélkül alkalmazta a magyarokra; voltaképen a maga korának állapotát másolgatta bele kéziratába, úgyhogy adatai inkább a XII. századi Magyarország földjének és népének nyujtják a képét s nem a honfoglalás korának. Ilyen módon mesélgetései többnyire merően ellenkeznek a többi középkori kútfő tudósításaival és messze kerülik a históriai igazságot. Ennek ellenére a XX. század történetírói és nyelvtudósai jobban bíznak hitelességében, mint a XIX. század második felének kételkedő történettudósai és nyelvészei. Melich János, Hóman Bálint és Jakubovich Emil felfogása szerint a megelőző korszak által olyan kevésre becsült szöveg értékesebbnél-értékesebb tudósításokat foglal magában a régi magyar történelemre és a régi magyar nyelvre nézve, csak ki kell hámozni az igazság magvát a költői képzelődés héjából. Ma is vannak természetesen történettudósok és nyelvészek, akik nem osztoznak ebben az engedékeny felfogásban. Az árpádkori történelem egyik legkiválóbb ismerője, Karácsonyi János az előbb említett Anonymus-védők érvei-

nek ellenére is így nyilatkozott: «Anonymusnak vagyis III. Béla király névtelen jegyzőjének előadása a honfoglalásról rémséges mese. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a tőle emlegetett személyek, népek, helyek mind a képzelet szülöttei. Éltek, megvoltak a személyek, népek, helyek, de az egy Árpádot kivéve, nem akkor, mikor Anonymus őket szerepelteti s főleg pedig nem úgy viselkedtek, mint ahogy ő mondja. Az ő műve tehát nem azt bizonyítja, hogy a honfoglalás 896-ban az ő elbeszélése szerint történt meg, neki erről halvány fogalma sem volt, hanem az előadásból csak annyi a való, hogy 1203-ban, mikor ő művét megírta, az abban felsorolt várak, városok, falvak megvoltak, kivéve az Erdély elfoglalásában említett helyeket, mert ezen, 24—27. számú fejezeteket csak később, 1292-ben toldotta bele e műbe valamelyik hízelgő íródeák». (1925.)

Kiadások. — Anonymus munkájának egyetlen kéziratát a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi. A kézirat másolat: a XIII. század végéről vagy a XIV. század elejéről való. Nem tudjuk, hogyan került Bécsbe, csak annyi bizonyos, hogy Pázmány Péter korában már a bécsi császári udvari könyvtár birtokában volt. (A hagyományos, de valószínűtlen feltevés szerint a tiroli ambrasi várból jutott Bécsbe.) — Szövege először Schwandtner János György kútfőgyüjteményében jelent meg: Scriptores rerum Hungaricarum. I. köt. Bécs, 1746. (Bél Mátyás magyarázataival.) — További kiadásai közül említhető Endlicher Istváné: Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber. Bécs, 1827. (Az első jegyzetes kiadás.) — Utóbb újból Endlicher István forrásgyüjteményében: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sanct-Gallen, 1849. — Gondos kiadás Mátyás Flóriáné: Historiae Hungaricae fontes domestici. II. köt. Pécs, 1883. (Értékes forráskritikai jegyzetekkel.) — Fejérpataky László: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. Három füzet. Budapest, 1892. (A M. T. Akadémiának ebben az értékes kiadásában megvan a kézirat teljes hasonmása, a latin szöveg olvasása Fejérpataky Lászlótól és magyar fordítása Szabó Károlytól.) — Anonymus első fordítását Lethenyei János adta közre: Anonymus azaz Béla királynak nevetlen íródeákja. Budapest, 1890. — Szabó Károly fordítása: Magyarország történetének forrásai. I. köt. Pest, 1860. —

Pais Dezső fordítása: Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Budapest, 1926. (A szövegben közölt idézetek ebből a fordításból valók.)

Irodalom. — Az Anonymusra vonatkozó régibb irodalmat először Cornides Dániel állította össze: Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Buda, 1802. — Podhradczky József: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Buda, 1861. — Vass József: Béla király névtelen jegyzőjének kora. Pest, 1865. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Mátyás Flórián: Historiae Hungaricae fontes domestici. II. köt. Pécs, 1883. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Az Anonymus-irodalomra nézve teljes áttekintést nyujt Sebestyén Gyula monografiája: Ki volt Anonymus? Budapest, 1898. — További szempontok Pauler Gyulának és Marczali Henriknek e monografiához kapcsolódó bírálataiban. Századok. 1898. évf. — Fóti József: A német történeti kutatás és az Anonymus-probléma. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — U. az: Góg és Magóg. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. — Erdélyi László: Magyarország legrégibb földrajza. Földrajzi Közlemények. 1915. évf. — U. az: Magyar müvelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Melich János: Bolgárok és szlávok. Magyar Nyelv. 1921. évf. — Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923. évf. — U. az: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. — Karácsonyi János: Szatmár város eredete. Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest, 1925. — Jakubovich Emil: P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest, 1925. — U. az: Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Akadémiai Értesitő. 1926. évf. — Pais Dezső: Magyar Anonymus. Budapest, 1926. — Jakubovich Emil: Az ambrasi gyüjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe? Magyar Könyvszemle. 1927. évf. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

OSZK

A MAGYAR IRODALOM A XIII. SZÁZADBAN.

Történeti mozzanatok. — Új szerzetesrendek. — Egyházi beszédek. — Szórvány-nyelvemlékek. — A Halotti Beszéd. — A népköltészet.

Latin irodalom:

A Pray-kódex. — A nagyobb Szent Gellért-legenda. — A Szent László-legenda. — Kézai Simon krónikája. — Julianus úti jelentése. — A költészet maradványai. — A tatárjárásról szóló ének. — Egyéb emlékek.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

A TIZENHARMADIK század fejlődését a tatárjárás durva erővel szakította ketté. A virágzásra pusztulás következett, a romlásból fenyegető erővel nőtt ki a nagybirtokú főurak hatalma. A királyi udvar, a kisebb nemesség, a városi polgárság és a földmívelő parasztság egyformán szenvedett ettől az önző főúri osztálytól. Másrészt az ország elég hamar felépült a tatárjárásütötte sebekből, az egyház nagy adományokkal erősödött, a hívek buzgalma művészi ízlésű templomokat emelt. A román stílust ekkor kezdte kiszorítani a gót stílus, azonkívül sok régi templom alakult át csúcsíves épületté. A szerzetesrendek egyre rohamosabb térfoglalása magával hozta a művelődés és az erkölcsök iránt feléledő fogékonyság terjedését is.

A latin irodalomban tovább folytatták a nemzeti szentekről szóló legendák írását, Kézai Simon krónikája is eljutott korunkig, a tatárjárást is megénekelte egy névtelen latin költő; a magyarnyelvű szövegek közül azonban csak a Halotti Beszédet őrízte meg az idők járása. A külföld bámulatosan kiterjedt latin irodalmához mérten vagy egyes nyugati országok nemzeti nyelvű költészetéhez viszonyítva, fölötte csekély ez a termés, de nem szabad felednünk, hogy a magyar nemesnek, sőt a magyar pap-

nak is örökösen a kardon kellett nyugtatnia kezét, ha élni akart s hazáját meg akarta őrizni az ellenséges támadásokkal szemben. Az ország még sokkal távolabb állott a kulturától, semhogy a királyi udvaron s a papi iskolákon kívül bárki is érdeklődött volna az írás és olvasás tudománya iránt.

Azok a magyar papok, akik a párisi és bolognai egyetemen tanultak, tudományos képzettségükkel és világismeretükkel messze kimagaslottak itthon növekedő kortársaik közül. Ezeket a papokat a királyi és főpapi udvarokban szívesen alkalmazták s tudásukat felhasználták a külföldi követjárások alkalmával is. Pályájukon gyorsan emelkedtek, javadalmakat és tisztségeket kaptak. Páris és Bologna tanárai nemcsak a latin nyelvre, egyházi szónoklatra, filozófiára, teológiára és jogtudományra tanították őket, hanem a gondos latin fogalmazásra és az oklevelek kiállítására is. Páris és Bologna rendkívül látogatott diákvárosok voltak. Bolognában a XIII. század elején tízezer tanuló élt, Párisban alig talált lakóhelyet a külföldi országokból odaözönlő tanulósereg. A külföldi egyetemjárás lassankint annyira divatba jött, hogy végül minden országban fölös számmal voltak a Párisban vagy Bolognában végzett papok. Az egyetemi rangfokozatot jelentő magister cím nálunk is egyre jobban terjed, az egyházi tanítás színvonala emelkedik. A veszprémi egyházmegye székhelyén a XIII. században olyan káptalani iskola virágzott, hogy tanárainak képzettségét tekintve, szinte vetekedett egy kisebb külföldi egyetemmel. Ezért írta a város pusztulása után, 1276-ban, Kun László király

oklevele az elpusztított iskoláról: «Veszprém városában a szabad mesterségeket virágzó hírnév ragyogta be és a jogtudomány az ország jogainak megőrzése végett első rangra emelkedett. A szabad mesterségek iskolája porrá égett. Új felvirágoztatását elérni lélekből igyekezvén, elrendeljük, hogy ott az iskola újjáalakíttassék és a jogtudomány művelése visszaállíttassék». Ebben az időben a veszprémi káptalannak tizenöt tagja kettős jogi doktor: az egyházi jognak és a római jognak doktora. Az 1276. évi oklevél szerint Veszprém iskolája a tanárok kitűnősége és a tanulók nagy száma miatt úgy tündöklött a többi magyarországi egyházak iskolái között, mint Páris iskolája a franciaországi iskolák között.

Nem tekintve néhány ilyen magasabb színvonalú káptalani és kolostori iskola deákos életét, az ország népe mindennek inkább mondható, csak kulturált lakosságnak nem. Némi fényt vet a helyzetre az Árpádházi Boldog Margit szenttéavatásának ügyében történt egyházi vizsgálat. A római pápa 1276-ban olasz papokat küld ki Margit életének és csodáinak megvizsgálására, ezek mintegy száz tanut hallgatnak ki az ország minden részéből s jegyzőkönyvet vesznek fel a vallomásokról. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy az akkori gazdag földbirtokos nemes urak műveltsége igen alacsony volt. Egyesek nem tudják, hány esztendős a gyermekük, nem tudják a maguk életkorát sem. Időmeghatározásaik: «mikor a tatárok az országba törtek» vagy «már jól megülte a lovat». Csak egy előkelő nemesúr, Kadarkalászi Sándor, tud és vall latinul.

Maga a papság is gyönge a latinban. Mikor az Árpád-házi Boldog Margit szentté-avatása ügyében kiküldött pápai bizottság megtartja a tanukihallgatásokat, a papok is némi kivétellel magyarul vallanak, bár a bizottság tagjai latinul szerették volna kihallgatni őket.

A könyvek nagy értékére alig hozhatnánk fel jellemzőbb adatot Gutkeledi Vid eseténél. Ez a magyar úr IV. Béla király uralkodása alatt, 1263-ban, muramelléki és somogymegyei birtokaival kárpótolja a csatári bencés monostort egy kölcsönkért és elkallódott latin Szentírásért. A dolog úgy történt, hogy a Gutkeled-nemzetségből származó Vid, mint a zalamegyei Csatár kegyura, az ottani bencés apátság kétkötetes Szentírását elzálogosította egy Farkas nevű vasvári zsidónak. Huszonhét és fél márka összeget kapott a Szentírásért, később egyre több pénzt vett fel rá, a kölcsönt nem tudta törleszteni, a Szentírás a hitelező birtokába jutott s Vid földekkel, jobbágyokkal és igavonó állatokkal kárpótolta az ősei által alapított csatári monostort. Ez a nevezetes kézirat — a Gutkeled-biblia — ma is megvan a stájerországi admonti bencés apátságban.

Az 1240-es években a tatárjárás borzalmas károkat okoz. Az ország sok helyen lakatlan pusztaság lesz, még ott is, ahol azelőtt sűrű a lakosság. A mongolok a nemesek és jobbágyok nagy részét legyilkolják vagy fogságba hurcolják. A talpraállás mégis meglepően gyors. Bernát olasz apát, az Anjouk követe, 1278-ban már úgy látja, hogy a magyar király ellenállhatatlan erejű északi és keleti szomszédaival szemben.

A barbár erőszakosságok mellett az önfeláldozó hősiességnek sok tündöklő példáját mutatja ez az évszázad. Mikor a tatárok a sajómelléki csatában teljesen bekerítik IV. Béla királyt s olyan szoros gyűrűt vonnak körülötte, hogy menekülése lehetetlennek látszik, híveinek önfeláldozása menti meg az elfogatás gyalázatától. Egész csapattal harcol egy-egy magyar nemes, rettentő tusa árán ragadják ki a királyt a tatárok közül. Egymás után esnek el a király segítségére siető vitézek. Ernye, az Ákos-nemzetségből, jó lovára ülteti a királyt, hogy gyorsabban menekülhessen, maga pedig visszafordul s feltartóztatja a száguldó ellenséget. Azután a Hunt-Pázmán nemzetségből való András adja át lovát a királynak. Most Rugács fiai kényszerítik lovukat a királyra s ők maguk a véres útra állnak a tatárok ellen, hogy életük felajánlásával néhány percnyi előnyt szerezzenek a menekülő királynak. IV. Béla megmenekül, de a többi magyarról és a mongolokról borzadva írja II. Frigyes császár: «Megölték a főpapokat, a főurakat, azután a magyarok végtelen sokaságát, hallatlan vérontással, melyhez hasonlóról a legrégibb idő óta, egy csata lefolyása alatt, sohasem történt még említés».

A vitéz ember nem marad jutalom nélkül. IV. Béla egyik híve, Lőrinc ispán, három falut kap a királytól a következő érdemekért. A halicsi hadjárat alkalmával halálosan megsebesült, mert nem akart hátat fordítani az ellenségnek. Alig gyógyult fel, lándzsájával leszúrt a lováról egy félelmes orosz harcost. Ugyanakkor a maga legnagyobb veszedelmére felajánlotta lovát a bajban forgó

halicsi hercegnek. A morva hadjáratban vakmerő rohamai miatt halálos sebeket kapott. Máskor egy vár alatt «mint nemzetünk becsületének előharcosa» párviadalban legyőzött egy idegen lovagot. Midőn végül senkisem akarta elvállalni a bolgárok ellen a szörényi bánság védelmét, felajánlotta szolgálatait a királynak, legyőzte a bolgárokat s rendet teremtett a Szörénység vidékén.

A harci kedv változatlanul erős. Hogy milyen pompás harcosok a magyarok, azt talán legjobban Habsburg Rudolf és II. Ottokár harcában látták a németek és a csehek. Habsburg Rudolf nagyon jól tudta, mit cselekszik, mikor kedveskedő szavakkal hívta szövetségébe Kun László királyt. «Itt az alkalmas idő, amikor bosszút állhatunk ravasz ellenségünkön, a cseh királyon, édes fiam és bajtársam! Keljen fel az igen hatalmas fejedelem, ha bosszút akar állni a történtekért s emlékezzék az ellenség régi hitszegésére. Ne késedelmezzék, hanem minden egyéb, bármi fontos ügy elhalasztásával jöjjön azonnal országunk határára.»

A magyar harcos a XIII. században is biztos kézzel lövi nyilát az ellenségre, könnyű és gyors lovas; egy akkori cseh író szerint: «ellenség, akitől Jézus Krisztus mentse meg az országot». A magyarok harcát hullámzó kézitusa jellemzi, támadás és futás, színlelt megrettenés, folytonos nyargalás. «Soha cséplő úgy nem csépelt — mondták a Habsburg Rudolf ügyéért küzdő németek — mint Mátyus nádor és vitézei. A magyarok ember-ember ellen akként vívtak, mintha Franciaországban tanulták volna a harcot.»

Az utolsó Árpádok korában elgyöngül a királyi hatalom, elvadulnak az emberek. A hatalmaskodó főurak megrohanják a nemes emberek jószágait, házukat elpusztítják, barmaikat elhajtják, őket magukat megverik, az ellenállókat levágják. Az ország egyes főúrai inkább utonálló haramiákhoz hasonlítanak, mint tisztességes emberekhez. A papok, nemesek, parasztok egyformán szenvednek tőlük. Még legjobban a szerzetesek kolostorait kímélik, de a püspökök vagyonát irgalmatlanul dúlják. Kirabolják a templomokat is. Ha kedvük tartja, a királyi család ellen fordulnak. Kun László idejében néhány főúri gonosztevő összeáll s pusztán személyi torzsalkodásból megrohanja s annyira összekaszabolja a királyi család egyik tagját, Béla macsói herceget, hogy a margitszigeti apácák alig tudják összeszedni testének véres darabjait. Megtorlásra senkisem gondolhat.

A közállapotok anarchiájára jellemző a veszprémi székesegyház és iskola elpusztítása 1276-ban. Az ország nádora, Csák Péter, haragban van Németujvári Péter veszprémi püspökkel, azonkívül szeretné kirabolni a veszprémi papokat, ezért összeszedi nemeseit és szolgáit, kirabolja a veszprémi székesegyházat, feldúlja az oltárokat, összetépi az okleveleket, legyilkol, összevagdal és elhurcol számos embert. Ez a gonoszság is büntetlenül marad, pedig az egykorúak szerint emberemlékezet óta nem történt ehhez hasonló gonoszság az országban.

Még az erdélyi szászok is elvesztik a fejüket. 1277-ben megrohanják és elpusztítják Gyulafehérvárt, mivel az egyik szász haláláért az erdélyi püspököt és három kanonokját

okolják s ezért bosszút akarnak állani. A dühöngő szászok kirabolják a gyulafehérvári székesegyházat, elviszik kincseit, legyilkolják a lakosságot, rágyujtják a tetőt a templomokba menekültekre, lángok és fegyverek martaléka lesz a nagyprépost, a papság és többezer magyar. S nincs senki, aki megbüntesse őket vérontásukért.

Nincs biztonságban sem élet, sem vagyon. 1285 februárjában arra ébred az ország, hogy a tatárok megint bent vannak az országban, gyors lovaikon néhány nap alatt Pestig haladnak s gyilkolnak, rabolnak mindenfelé. Ezrével hull a magyar, de csapásaik nyomán hull a tatár is, míg végre valahogyan ki tudják őket szorítani az országból. Máskor a kúnok lázadnak fel s ölik halomra a falvak és a nemesházak lakosságát.

Az ököljognak ebben a sötét korszakában egyedül a pápaság képviseli az igazságot és a komoly erkölcsi elveket. Fenyíti a bűnt, védi a gyöngét. Mikor Timót zágrábi püspököt a király és az előkelő származású magyar urak az 1260-as években ki akarják forgatni püspöki székéből azért, mert nem nemes származású, hanem cselédsorból való, IX. Kelemen pápa megoltalmazza a szolga fiát a püspökségben. «Minden ember — írja a római pápa IV. Béla királynak — egyformán születik, egy ég alatt egy levegőt szív; meztelenül jő a földre, meztelenül távozik; ebben nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, pór és király közt; az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt; az Úr előtt nincsen személyválogatás. Ha szolga volt is, a püspöki méltóság a szolgaságot eltörölte; a királyok

királya is asztalához, nagy munkájához szegény halászokat választott... Mi dicsősége van abból a nagy, hatalmas királynak, ha szegény emberrel küzd s együgyű ember ellen mutatja hatalmát? Oroszlán nem fog fegyvert féreg ellen, sas nem támad verebekre. És te, a férfi, a nagy fejedelem, annyira törekszel egy püspök megbüntetésére, aki ellen, ha mind igaz, amit mondanak, kifogást nem tehetsz, mert nem ő teremtette magát, hanem az Isten; nem tőle függött, hogy nemes szülőket válasszon magának, nem az ő hibája, ha olyan szülei voltak, aminőket az Isten adott neki!... A szegény ember ügyét el nem hagyjuk. Ne zavarjon meg téged némely papok befolyása, akik, mint mondják, inkább a püspökségre, mint a püspökre gondolnak, az élő ember örökségét szeretnék, de azt azon az úton, amiben járnak, amíg én élek, meg nem kapják!» (1266.)

Hanyatlás mutatkozik még a bencések életében is. A két nagy kolduló szerzetesrend tagjai, a franciskánusok és a dominikánusok, a nemesség és a nép igazi barátai és vándortanítói; míg a hatalmas vagyonú régi kolostorokban a jólét lazábbá teszi a hitéletet, lanyhábbá a testi és szellemi munkát. A bencések fegyelmét különösen az teszi hanyatlóvá, hogy monostoraik egymástól függetlenül élnek s a túlságos elkülönítettséggel együtt jár a szigorú rendszabályoktól idegenkedő szervezetlenség. A tatárjárás nagy pusztulást okoz közöttük, később belekeverednek a politikai küzdelmekbe, az elvadult korszellem hatása alól nem tudják kivonni magukat. Így van ez a külföldön is. Németországban az egykor tudo-

mányáról híres sanctgalleni bencés kolostorban a XIII. század végén már írni sem tudnak a szerzetesek, más külföldi monostorokban lovagolnak és vadásznak.

Irodalom. — Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. Budapest, 1876. — Salamon Ferenc: Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878—1885. — Szabó Károly: Kun László. Budapest, 1886. — Kürcz Antal: A magyarországi pálosrend története. Budapest, 1889. — Dedek Crescens Lajos: A kartauziak Magyarországon. Budapest, 1889. — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Temesvár, 1892. — U. az: IV. Béla magyar király története. Temesvár, 1893. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Békefi Remig szerkesztésében: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci-rend. Budapest, 1896. — Márkus Dezső szerkesztésében: Magyar törvénytár. I. köt. Budapest, 1899. — Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Négy kötet. Budapest, 1900—1903. — Erdélyi László szerk.: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902—1916. — Forster Gyula: Magyarország műemlékei. Három kötet. Budapest, 1905—1913. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiad. Budapest, 1906. — Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. — Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Erdélyi László: Árpád-kor. Budapest, 1922. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1922—1924. — Hóman Bálint: Magyar történet. I. köt. Budapest, 1929.

ÚJ SZERZETESRENDEK.

A BENCÉSEK, ciszterciek és premontreiek mellett a XIII. században több új szerzetesrend indult virágzásnak Magyarország földjén. A pogányok megtérítését, az eretnekek ellen való küzdelmet és a hittudományi ismereteken nyugvó hitszónoklat művelését tűzték ki életcélul a domonkosrendi szerzetesek. A domonkosok vagy prédikátorok rendjét Szent Domonkos spanyol pap alapította s szerzete számára 1216-ban nyert pápai megerősítést. A rend bámulatos gyorsasággal terjedt el egész Európában, már 1221-ben eljutott hazánkba. Egy magyar származású bolognai egyetemi tanár, Boldog Magyar Pál, jött ide négy társával, hogy a domonkosrendi nagykáptalan megbízásából megteremtse a magyar rendtartományt. A jámboréletű Pál pap később a kúnok megtérítése közben vértanuhalált szenvedett, rendje azonban felvirágzott. IV. Béla király nagyon pártolta a hírneves szónokokat; leányát, Boldog Margitot, is a dominikánus apácák kolostorába adta. Domonkosrendi szerzetesek indultak útnak a tatárjárás előtt, hogy felkeressék és megtérítsék az ősi hazában visszamaradt pogány magyarokat. Tudományossága miatt az egész világon szétszórt egyetemnek nevezték a rendet. Tagjai sokat tanultak, lelkesen prédikáltak, szorgalmasan írtak. Addig egy rendtag sem adhatta a világ

elé kéziratát, míg a domonkosrendi tartományfőnök megbízásából valamelyik tekintélyes dömés atya át nem vizsgálta és jóváhagyásra nem ajánlotta a szöveget. A középkor legnagyobb hittudósa, Aquinói Szent Tamás, ebből a rendből került ki. A francia, olasz, spanyol és német egyetemeken a dominikánusok voltak a legmélyebb teológiai tudású tanárok. Elsősorban őket küldték azokra a helyekre, ahol a katolikus vallásért harcba kellett szállni. Közülük választották a misszionáriusokat és az inkvizitorokat. A hitvédelemben, a hittérítő prédikálásban és a hittudományi könyvek írásában később is csak egy papi testület versenyezhetett velük: Jézus Társasága.

Szent Domonkos benső barátja, az olasz Assisi Szent Ferenc, 1223-ban nyerte meg szerzete számára a pápai megerősítést. Koldulórend volt ez is, mint a domonkosoké. Míg azonban Szent Domonkos fiai tudományos elmélyedéssel építették fel prédikációikat, a ferencesek a mámoros elragadtatás szavával fordultak hallgatóságukhoz. Ott forogtak a nép közt, szegénységben töltötték egész életüket, önzetlen egyszerűségükkel magukhoz kapcsolták az egyszerű emberek bizalmát. Még a tatárjárás előtt érkeztek Magyarországra, IV. Béla király szíves szeretettel fogadta őket s nemeseivel együtt kolostorokat emelt számukra. Klastromaik száma a XIII. század vége felé már meghaladta a félszázat. A franciskánusok és női szerzetestársaik, a klarisszák, nagy szegénységükben is sokat foglalkoztak egyházi iratok készítésével és másolásával, a humánus életelvek terjesztésében pedig különösen nagy az érdemük. Más szerzetesrendek a maguk elzárt közösségében

inkább befelé éltek s a megvagyonosodást nem hárították el rendjüktől, Szent Ferenc fiai a nép közé vegyültek s a szegénység gyakorlásában hűségesen követték nagy alapítójuk óhajtásait. Assisi halhatatlan fia a pacsirtához szerette magát és társait hasonlítani. «A búbos pacsirta csuklyát visel, mint a barátok; néhány magot keres magának útközben és ha mindjárt szemétben találja is a magokat, akkor is kikaparja és megeszi őket; nincs gondja az élelemre s röptében mondhatatlan édes szóval dícséri az Urat.» Szerinte az örök boldogság elnyerésére a szegénység a legfőbb eszköz. Ennek a boldogító mennyei ajándéknak segítségével háríthatjuk el a földi élet mulandó kísértéseit. A szegénység mellett az alázatosság és engedelmesség jellemezze a szerzetest: ne keresse, miért mozgatják, hova helyezik el, milyen munkával bízzák meg, hanem habozás nélkül és vidáman teljesítse előljáróinak rendelkezéseit.

A ferencesek a maguk vándormadár-természetével csakhamar eljutottak az akkori katolikus világ minden zugába. Lángoló hitbuzgalmuk mellett derűs lélekkel vegyültek a szegény lakosság közé. Megszerették őket mindenütt, páratlan népszerűség jutalmazta munkásságukat. Szívesen érintkeztek az embereknek minden fajtájával. Megjelentek egy-egy városban; a város szélén kezdetleges szállást tákoltak össze; miséztek, prédikáltak, kéregettek. Szent Ferenc és Szent Domonkos rendje volt az első igazi városlakó szerzet. Míg a bencések távoleső halmok tetejére vonultak el, míg a ciszterciek és premontreiek félreeső völgyek ölén húzódtak meg, a fran-

ciskánusok és dominikánusok a városokat és nagyobb községeket keresték fel. A lakott helyektől távoleső szerzetestelepeket, a monostorokat, így váltották fel a városokban és községekben épített szerzetesházak, a kolostorok.

A pálos-rend magyar földön keletkezett. A magyar remeték példaképe Remete Szent Pál volt, a III. században Egyiptom pusztaságain élő keresztény hitvalló. Bertalan pécsi püspök már a tatárjárás előtt kolostort épített a Mecsekhegy remetéi számára, de a szerzet igazi alapját az 1260-as években Özséb esztergomi kanonok vetette meg azzal, hogy a pilisi remetéket a szentkereszti kolostorban szerzetesi életre egyesítette. A pálosokat fehér ruhájuk miatt fehér barátoknak nevezte a nép. Szerették őket mindenütt, mert eredetükben és rendtagjaikban igazi magyarok voltak s jámbor életükkel méltán rászolgáltak a közbecsülésre. A királyok, egyháznagyok és gazdagabb nemesek elhalmozták őket adományokkal, pálos kolostorok épültek az ország minden részében, elterjedtek Magyarországon kívül is. Különösen Lengyelországban vertek erős gyökeret. A németországi remeték a XIV. században, a portugáliaiak a XV. században kérték a magyar rend kebelébe való felvételüket. Itthon az egyházi szónoklat és az egyházi irodalom terén egyformán buzgólkodtak. Középpontjuknak a Budaszentlőrinc mellett fekvő kolostort tekintették: ide hozatta később Nagy Lajos király Remete Szent Pálnak a velencei köztársaság által átengedett holttestét is. A magyar pálos kolostorok száma csakhamar meghaladta a százat, ez a szám később

még jelentékenyen emelkedett. A reformáció és a török világ megsemmisítette virágzásukat, a XVI. század második felében új erőre kaptak, a XVIII. században ismét hatalmas volt a rend, de II. József megsemmisítette az ereje teljességében virágzó magyarországi és ausztriai provinciát. A XIX. században feloszlatták poroszországi és oroszországi kolostoraikat is, csak a krakkói és censtochowai rendház maradt meg, mint az egykor hatalmas magyaralapítású szerzet utolsó menedékhelye.

A kartauzi rendet Szent Brunó reimsi kanonok 1084-ben alapította a Grenoble közelében fekvő Chartreuse vadonában. A remeteséget összeegyeztette a közös szerzetesi élettel. Minden szerzetes külön viskóban lakott, de a reggeli imádságra és a szentmisére naponkint összesereglettek, azonkívül közösen hallgatták az ünnepnapi szentbeszédet is. Életszabályaik még a ciszterciekénél és a premontreieknél is szigorúbbak voltak. Húst sohasem ettek, hetenkint háromszor csak kenyérrel és vízzel táplálkoztak, teljesen elkülönítették magukat a világtól. Egymással sem társaloghattak, ezért hívták őket néma barátoknak. Magyarországba IV. Béla király telepítette őket s a férfiszerzetesekkel együtt beköltöztek a kartauzi apácák is. A néma barátok a földművelés és állattenyésztés mellett kitűntek a festészet és szobrászat terén s kedvvel űzték a könyvírás és könyvmásolás mesterségét. A rend szabályzata lelkére kötötte a szerzet tagjainak, hogy a könyveket a legnagyobb gonddal őrizzék s lehetőleg új kéziratokat is készítsenek. A rend valamennyi tagjának kijárt a középkori kódexíró fölszerelése: a toll, kréta,

grafit, ólom, pergamen, tábla, pontozó, ár, továbbá két törlőkés, két vessző az írás felgöngyölítésére és két horzsolókő a pergamen kisimítására.

Az említett szerzetesrendeknél a kultúra terjesztése és az egyházi irodalom terén kisebb volt a jelentőségük az ágostonrendi szerzeteseknek. Az ágostonosok Szent Ágoston püspök szabályai szerint élték életüket s mint lelkipásztorok és egyházi szónokok munkálkodtak a hit javára. A XIII. századtól kezdve számos férfikolostort és női szerzetesházat alapítottak Magyarországon. A középkor vége felé őket is elérte a legtöbb szerzetesrend közös sorsa: a régi vallásos közszellem elernyedése, a szigorú fegyelem meglazulása, a vagyonosodással járó kényelemszeretet s mindezekkel kapcsolatban a hívők jelentékeny részének közömbössége, sőt ellenséges érzülete. Maga Luther Márton is az ágostonrendi szerzetesek sorából került a XVI. századi német reformátorok élére.

Irodalom. — Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre. Három kötet. Pest, 1870—1876. — Kürcz Antal: A magyarországi pálosrend története. Budapest, 1889. — Dedek Crescens Lajos: A kartauziak Magyarországban. Budapest, 1889. — Szarka Gyula: Váci Domonkos-konvent története. Budapest, 1912. — Pfeiffer Miklós: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242. Zürich, 1913. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Horváth Sándor szerkesztésében: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Budapest, 1916. — Pfeiffer Miklós: A Domonkos-rend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. — Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest, 1921. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének

története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1922—1924. — Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923. — Buttykay Antal szerkesztésében: Szent Ferenc nyomdokain. Budapest, 1926. — Brisits Frigyes: Assisi Szent Ferenc. Budapest, 1926. — Balanyi György: Assisi Szent Ferenc. Budapest, 1927.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Az egyházi szónoklat állapotára nézve az 1279. évi budai zsinat határozatai nyujtanak tájékozást. Ezt a zsinatot a római pápa követének, Fülöp fermói püspöknek, elnöklésével tartották meg Kun László király idejében. Összegyűltek a budai várban az érsekek, püspökök, kanonokok, apátok és mindenféle rendi szerzetesfőnökök. Tanácskozásaikon írásba foglalták, hogy minden plébánosnak legyen könyve, melyben a szertartások rendje bennfoglaltatik. Meghatározták továbbá azt is, hogy a prédikációkban mivel foglalkozzanak.

A prédikációk legfőbb tárgyai: a Szentháromságról, a Fiúisten megtestesülésének titkáról, Krisztus kínszenvedéséről és haláláról, a Szentlélekisten eljöveteléről és a hét szentségről szóló tanítások. Az igehirdetőknek és a híveknek nem azt kell feszegetniök — mondja a zsinati határozat — hogy ésszel felfogható-e és magyarázható-e valamelyik hittétel, hanem hinni kell az Isten által kijelentett igazságokat s meg kell nyugodni bennük. «Higgyünk és a jövő életben majd megértjük.» A hit olyan fenséges valami — folytatja a zsinati határozat — hogy igazságait nem lehet ésszel felfogni: amit megérteni képesek vagyunk, már nem hit, hanem tudás. Ilyen hitnek Isten előtt nem volna érdeme.

A zsinat további végzései szerint a híveknek a plébániai templomba kell menniök misére és prédikáció hallgatására s ez alól a kötelezettség alól vasárnapon és ünnepnapon semmiféle ürüggyel sem vonhatják ki magukat. Ha valamelyik szerzetesrend templomába akarnak menni, ezt csak akkor tehetik, ha a plébániai templomban már meghallgatták a misét és prédikációt. Ennek a zsinati határozatnak az a magyarázata, hogy a világi papok gyöngén prédikáltak, a szerzetesek ellenben tanult szónokok voltak s a nép szívesebben hallgatta a tüzesszavú barátok szentbeszédeit, mint a plébánosok száraz tanítását.

A prédikálás képességét minden egyházi embertől megkívánták. Mikor a kalocsai káptalan érsekké választotta II. Endre király sógorát, Meráni Bertoldot, III. Ince pápa a salzburgi érsek elnöklete alatt bizottságot küldött ki a herceg papi tudományosságának megvizsgálására s megtagadta Bertold érseki kinevezésének megerősítését, mert a herceg, a bizottság jelentése szerint, járatlan volt az egyházi szónoklatban és az egyházjogban.

A XIII. század egyházi szónoklatának nagy lendületet adott Szent Domonkos és Szent Ferenc rendje. A dominikánus és franciskánus szerzetesek közül kerültek ki a leghíresebb szónokok. Ők beszéltek legmegragadóbb hévvel a nép előtt. Bámulatos gyors elterjedésük jórészt szónoki sikereiknek tulajdonítható. Főképen a ferencesek igehirdetése jelentett új stílust az egyházi szónoklatban. A beszédeikben megnyilvánuló evangéliumi szellem, szívbéli közvetlenség és szocális együttérzés népszerűvé tette őket mindenütt. Nem vitatkoztak a hittudós elmélyedé-

sével, inkább hitüket és reményüket adták át a népnek. A ferences igehirdetés nyomán szelídebb lett sok tajtékzó indulat. Vándorszónokaik a bűnbánat szellemét terjesztették s a jó ember típusát eszményítették. Később náluk is erősebb lett a tudományos irányzat, tanultabb prédikálóik szívesen éltek a skolasztikus teológia okoskodásaival, de a nép közt forgolódó egyszerű barátok mindvégig megőrizték a ferences szónoklat eredeti, közvetlen szellemét. Tömegmozgató erejük mindig nagy volt, lángoló lelkesedésük ezreket ragadott magával.

Jól prédikáltak a bencések, ciszterciek, premontreiek és ágostonosok is. IV. László király 1278-ban azért erősítette meg az ágostonosok kiváltságait, mert a II. Ottokár cseh király ellen Habsburg Rudolf szövetségében viselt diadalmas hadjárat idején szónoklataikkal előbbre vitték a győzelmet. Szent Ágoston szerzetének ezek a hadiszolgálatra önként vállalkozó tagjai a háború hírére elhagyták kolostorukat, csatlakoztak a magyar sereghez s a vitézek lelki gondozásával kiérdemelték a király háláját.

Több jeles szónokot név szerint is ismerünk. — A magyar püspöki kar tagjai a XIII. század folyamán résztvettek a moldvai kúnok és a balkáni patarénusok megtérítésében s egyházi szónoklataiknak megvolt a sikere. — Boldog Magyar Pál domonkosrendi szerzetes, előzőleg a bolognai egyetem jogtanára, nemcsak a kúnok és az eretnekek térítője volt, hanem a magyar néphez is beszélt. Őt még maga Szent Domonkos küldte Magyarországba, hogy mint magyar nemes közelebb férjen honfitársai lelkéhez. Pál atya sikeresen végezte küldetését s úttörő mun-

kája nyomán a magyarországi dömés rendtartomány rohamosan felvirágzott. — Julián és társai is azért indultak Ázsia felé az ősmagyarok ivadékainak felkutatására, hogy rendjük hivatása szerint az élő szó erejével forduljanak a pogány testvérekhez s prédikációikkal a keresztény vallásra térítsék őket. — Buzád szlavóniai bánnak már négy fia volt, mikor belépett Szent Domonkos rendjébe s ott a legtiszteltebb szónokok sorába jutott. Amint kortársa, Boldog Magyar Pál vértanui halállal halt meg, úgy ölték meg őt is a mongolok 1241-ben a pesti domonkosrendi templom oltára előtt.

Irodalom. — Péterffy Károly: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata. Két kötet. Pozsony, 1741—1742. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900—1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Rézbányay József Az egyházi szónoklat egyetemes története. Három kötet. Esztergom és Pécs, 1904—1908. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Szarka Gyula: Váci Domonkos-konvent története. Budapest, 1912. — Horváth Sándor szerkesztésében: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Budapest, 1916. — Buttykay Antal szerkesztésében: Szent Ferenc nyomdokain. Budapest, 1926. — Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923.

SZÓRVÁNY-NYELVEMLÉKEK.

A TIZENEGYEDIK és tizenkettedik századból a korunkra jutott latinyelvű oklevelek száma nem nagy, de a XIII. századból már ezrével maradtak fenn az oklevelek. A latin fogalmazás munkáját a királyi kancellária gondosan végezte. II. Endre király korától kezdve a királyi kancellári címet az ország első főpapjai viselték, de ők csak névleges fejei voltak a hivatalnak, míg a tényleges vezetés gondja az alkancellár vállaira nehezedett. Az alkancellár is előkelő állású pap volt: püspök vagy prépost. Ilyen módon a hajdani kevésmunkájú kancellárt vagy nótáriust, aki III. Béla király koráig maga fogalmazta és írta az oklevelet, rendes udvari papi személyzet váltotta fel. Az írásbeliség egyre jobban terjedt. A legelőkelőbb és leggazdagabb világi urak sem tudtak ugyan írni — az ilyesmi nagy ritkaság volt — de a főpapi udvarokban, kanonoki testületekben és szerzetesi házakban gondosan feljegyezték a földbirtokokra és adományokra vonatkozó fontosabb jogi megállapodásokat.

A pannonhalmi szentbenedekrendi főapátság levéltárában ma is megvan a *Liber ruber* azaz a *Vörös könyv:* egy nagyértékű kéziratsorozat, mely az 1001—1240. év közötti időszakból megőrizte a pannonhalmi monostorra vonatkozó királyi diplomák és pápai bullák másolatait. *(Liber Ruber seu Chartarium Archivi Monasterii S. Mar-*

tini de S. Monte Pannoniae ord. S. Benedicti.) Ebben a mintaszerű gyüjteményben hatvankét oklevél másolata foglal helyet. A legszebb középkori kéziratok egyike, szövege mintha nyomtatva volna, kezdőbetűit ékesen megrajzolt színes díszítések körítik. Művészi készségű szerzetes másolta mind a százötvenkét lapját a XIII. század első felében. Munkájával több olyan értékes okiratot is megőrzött, amelyeknek eredetije ma már nincs meg. Árpádkori kolostoraink műveltségi állapotára ez a gyönyörű irásos emlék fölötte kedvező fényt vet.

Értékes kútfőmaradvány: a *Váradi regestrum* A váradi káptalan előtt II. Endre király uralkodása idején végbement tüzesvaspróbák leírását tartalmazza, tehát valóságos törvényszéki iratgyüjtemény a XIII. század elejéről. Ebből a latinnyelvű regestrumból azaz jegyzőkönyvből sok tanulságot meríthetünk a tatárjárás előtti Magyarország belső állapotára nézve. Az akkori bírák egyes kétes esetekben a pereskedő felek egyikét, rendszerint a vádlottat, poroszló kíséretében a biharmegyei Váradra küldötték s itt a káptalan megejtette vele az istenítéletet. A szerencsétlen ember kezét bekötözték, a kötést lepecsételték, őt magát három napig kenyéren-vízen böjtöltették, meggyóntatták. Három nap eltelte után a templom előtt lobogó tűzben vasat izzítottak, a kötést leoldozták, a tüzes vasat a magát ártatlannak valló ember markába nyomták, ezt a vádlott a templomig vitte, ott kezét újra jól bekötötték s ha három nap mulva nem volt rajta égési seb, ártatlannak nyilvánitották, ellenkező esetben bűnösnek mondották ki s a poroszlóval vissza-

vezettették bírájához a büntetés kiszabása végett. A reánk maradt aktagyüjtemény 389 jogesetet foglal magában. Nagy részüket Ányos mester — Anianus váradi olvasókanonok és káptalani jegyző — szedte írásba.

Mindezekben az okleveles és jegyzőkönyves emlékekben számos magyar szó és rövidebb kifejezés fordul elő. A latin szövegek különösen a személynevekre és helynevekre nézve őriztek meg értékes nyelvi adatokat.

Kiadások. — A váradi káptalan istenítéleteinek ma már nyomtalanul eltünt jegyzőkönyvét először Martinuzzi György, Erdély kormányzója, adta ki: Ritus explorandae veritatis. Kolozsvár, 1550. — Másodszor Bél Mátyás: Adparatus ad historiam Hungariae. Pozsony, 1735. — Harmadszor Endlicher István: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. — Negyedszer Kandra Kabos a latin szöveg magyar fordításával: A váradi regestrum. Budapest, 1898. — Ötödször Karácsonyi János és Borovszky Samu az editio princeps hasonmásával: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom. Az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Budapest, 1903.

Irodalom. — Vajda Gyula: A váradi regestrum. Budapest, 1880. — Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1885. — Erdélyi László szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Budapest, 1902. — Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról. Budapest, 1914. — U. az: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

A HALOTTI BESZÉD.

A legelső összefüggő szövegű magyar nyelvemlék a XIII. század elejéről maradt fenn. Ez a *Halotti Beszéd.* A gyászoló emberek ott állnak az elhunyt keresztény hívő koporsója mellett s ez jó alkalom az egyházi szónoknak, hogy figyelmeztesse híveit: Ime, por és hamu vagyunk! Az Isten sok malasztban teremtette az emberek ősét, megajándékozta őt az egész paradicsommal, csak egy fa gyümölcsétől tiltá: «Bizony, amely napon eszel a gyümölcsből, halálnak halálával halsz». De Ádám engedett az ördög csábításainak, evett a tiltott gyümölcsből s ezzel magának és fajának halálát ette. A haragos Isten beleveté őt e bajos világba s bizony egy ember sem kerülheti el a sírvermet. Azért is könyörögnünk kell a meghaltnak lelkéért, hogy a mennyeiek irgalmazzanak neki s a kegyelmes Isten bocsássa meg bűneit.

A Halotti Beszéd szövege betű szerint a következő:

Latiatuc feleym zumtuchel
mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki paradisumut hazoa. Es mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge mundoa neki meret nu enevc. ysa ki nopun emdul oz gimils twl. halalnec halalaal holz. Hadlaua choltat terumteve isten tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluvt

gimilstwl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec wl
keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn
halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec. Kic ozvc.
miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num
igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmet ez lelic ert. hug
iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt.
es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc.
szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.
hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut.
hug legenec neki seged uromc scine eleut. hug. isten iv ui-
madsagucmia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung
ildetuitvl. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt paradisu
nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
mend iovben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul. *Kirl.*
Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
kinec ez nopun testet tumetivc. Hug ur uvt kegilmehel
abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop
ivtua mend w szentii es unuttei cuzicun iov
felevl iochtotnia ilezie wt. Es tiv bennetuc. clamate III. K.

A szöveg olvasása a mai irodalmi nyelven:

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk! Bizony, por és hamu vagyunk! Mennyi malasztban teremté elsőnek Isten mi ősünket, Ádámot, és adta vala neki paradicsomot házává. És mind paradicsomban való gyümölcsökből mondá neki, hogy éljen. Csak tiltá őt egy fa gyümölcsétől. De mondá neki, miért ne egyék: «Bizony, amely napon eszel a gyümölcsből, halálnak halálával halsz». Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. Engede ördög csábításának és evék a tiltott gyümölcsből és a gyümölcsben halált evék. És a gyümölcsnek oly keserű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala. Nemcsak magának, de mind ő fajának halált evék. Haraguvék Isten és veté

őt e munkás világba és lőn halálnak és pokolnak fészke és mind ő nemének. Kik azok? Mi vagyunk. Ahogy ti is látjátok szemetekkel. Bizony, egy ember sem mulhatja e vermet; bizony, mind ahhoz járók vagyunk. Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon őneki és kegyelmezzen és bocsássa meg mind ő bűnét. És imádjuk szent asszonyt, Máriát, és boldog Mihály arkangyalt és minden angyalokat, hogy imádkozzanak érette. És imádjuk szent Péter urat, kinek adatott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind ő bűnét. És imádjuk mind a szenteket, hogy legyenek neki segítői Urunk színe előtt, hogy Isten ő imádságuk miatt bocsássa meg ő bűnét. És szabadítsa meg őt ördög üldözésétől és a pokol kínzásától és vezesse őt paradicsom nyugalmába és adjon neki mennyországba utat és minden jóban részt. És kiáltsátok Urunkhoz háromszor: Kyrie eleison!

Szerelmes barátim! Imádkozzunk e szegény ember lelkéért, kit Úr e napon e hamis világ tömlöcéből kimente, kinek e napon testét temetjük, hogy Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelébe helyezze, hogy az ítéletnap eljöttével minden szentei és választottai közé jobbfelől iktassa, élessze fel őt. És ti benneteket. Clamate ter: Kyrie eleison!

A betű szerint közölt szöveg vizsgálatában figyelembe kell venni az ismeretlen író teljes bizonytalanságát a beszéd leírásában. Még a későbbi századok helyesírásában is feltűnően nagy az ingadozás és következetlenség, annál kevesebb helyesírási támasztéka volt a Halotti Beszéd írójának. Általában a középkorban tetszése szerint írt minden író, mert nem volt a világon semmi irányítása. Aki ebben az időben magyarul próbálta gondolatait pergamenre vetni, pusztán csak a latin helyesírás után igazodhatott. Képzelhetni nehéz helyzetét, mikor egyik-másik magyar hangra több betűt is talált a latinban, viszont számos magyar hangra egyáltalában nem akadt latin betű s így a kolostorában elszige-

telten írogató szerzetesnek magának kellett a speciális magyar hangokra az új betűket vagy betűösszetételeket kitalálni.

Ami a szöveg legvalószínűbb egykori kiejtését illeti, itt két szempont veendő figyelembe. A Halotti Beszéd az akkori magyaroknak csak egyik nyelvjárását mutatja be s így valószínű, hogy a «szümtükkel» és «pur» kiejtés mellett megvolt más vidékeken a «szömtökkel», «szemetekkel» és «por» kiejtés is; hasonlóképen a többi hangváltozás. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a Halotti Beszéd szövegét feltehetőleg idegenajkú ember írta s így nemcsak kiejtésében, hanem ragozásában is lehetnek hibák és hiányok.

A Halotti Beszéd első része vázlatos elbeszélés az első emberpár bukásáról; második része imádságra való felszólítás. Ezt a prédikációs formát általánosan használták a középkorban. Közvetlenül a Halotti Beszéd után van is egy latin halotti Sermo a Pray-kódexben s ez a halotti elmélkedés nemcsak tárgyra, hanem gondolataira nézve is hasonló a magyar nyelvemlékhez. Bizonyára mintául is szolgált a Halotti Beszédet fogalmazó bencés szerzetesnek. Alapgondolatuk ugyanaz, kidolgozásuk rokon. A magyar egyházi szónok igazi érdeme első sorban a magyar nyelv alkalmazásában van.

A Halotti Beszéd második részének — a hagyományosan Könyörgésnek nevezett szövegnek — latin eredetije megtalálható számos középkori kódexben. A latin eredetin alapuló magyar szöveg elég sikerült fordítás.

A Halotti Beszéd megértése első olvasásra sem ütközik nagyobb nehézségekbe. Ez a nyelv már a mai magyarság nyelve. Olyan, mint egy szokatlan tájszólás, mely azonban mégis érthető. Szövege világosan mutatja, hogy a magyar nyelv az 1200. év táján már teljesen kialakult, úgy hogy lényegében elég jól megérthetjük az árpádkori magyarok beszédét.

Az értékes szövegből az árpádkori magyarok nyelvére nézve több fontos nyelvi tanulságot meríthetünk. Megőrizte a Halotti Beszéd néhány szótőnek a mainál teljesebb alakját, néhány képzőnek eredetibb formáját, néhány ragnak ősibb ejtését. Egyes ragok eredeti, teljesebb alakjukban láthatók és hangrendi illeszkedés nélkül járulnak a tőhöz. Az idegenből átvett szavak még igen csekély változást mutatnak s akad a szövegben több olyan magyar szó, mely azóta kiveszett. Némelyik szónak módosult a jelentése, itt-ott mondattani változások is észlelhetők. Az idegen eredetű szavak erős szláv hatásra s az első magyarországi keresztény hittérítők jelentékeny részének szlovén eredetére vallanak. Nyelvjárási szempontból a szöveg dunántúli jellegű.

A Halotti Beszéd első része 26 sorból áll, második része 6 sort foglal magában. A 32 soros nyelvemlékben összesen 274 szó van. Betűi nyomtatásszerűen, álló írással, kapcsolás nélkül sorakoznak egymás mellé. Egyetlen írásjele a pont: a mondatokat és részeit ezzel választja el. Hogy a szöveg a szerzőnek eredeti kézírása-e vagy másvalakinek a másolata: ez a kérdés eldöntetlen. Valószínű, hogy a szöveget a Halotti Beszéd szerzője írta bele a

kódexbe. Ez a névtelen szerző a Dunántúl egyik nyelvjárását beszélte.

A Halotti Beszéd egy árpádkori latin miséskönyvnek, a Pray-kódexnek 154. levelén olvasható. Ezt a latin kódexet 1226 előtt fejezték be. 172 hártyalevélből áll. Tartalmát egy teljes miséskönyv, egyházi rendszabályok, naptár, halotti szertartások és krónikás följegyzések teszik. Legnagyobb részét három kéz írta, de ezenkívül a lapszéleken és sorközökben valami harminc kéz írása ismerhető fel. A kódex egykor a pozsonymegyei Deáki község bencés templomának tulajdona volt, innen a pozsonyi káptalan tulajdonába, 1813-ban a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába került. Felfedezőjének, Pray György történetírónak, nevét viseli.

A magyar szövegnek a latin kódexbe való beírása valószínűleg az 1200-as években történt. Talán valamelyik idegenajkú pap kisegítésére jegyezték bele a magyar beszédet a latin szertartáskönyvbe, hogy a magyarul nem tudó lelkész felolvashassa vagy megtanulhassa szövegét. Valószínű, hogy a beíró sem tudott tökéletesen magyarul. Abban az időben a hazai kolostorok tele voltak külföldi szerzetesekkel s a magyarországi nem magyar ajkú lakosság közül is sokan felnőtt korukban álltak be egy-egy szerzetbe, amikor már nehezen ment a nyelvtanulás. Néhány nyelvi sajátság alapján joggal feltehető, hogy a névtelen beszédíró nem volt magyar anyanyelvű ember. Épen azért fogalmazta meg magyarul is szónoklatát, hogy biztosabb legyen dolgában. A gyászoló gyülekezet magyar volt s a papnak ügyelnie kellett mondatszövésére.

Maga a szertartás és a beszéd elmondása a következőképen történt. A halottat a templomból kivitték a temetőbe, a nyitott sírt a pap szenteltvízzel meghintette, égő tömjénnel megfüstölte, utána a halottat imádkozás közben leeresztették a sírba s ekkor következett a halotti beszéd a körülálló nép anyanyelvén. Előtte és utána latinul folyt a szertartás, csak a hívekhez intézett beszédet mondták magyarul. A beszédben a gyászoló gyülekezetet a keresztény életre buzdították, egyben felszólították az egybegyülteket arra, hogy imádkozzanak az elhunyt lelki üdvösségéért. Egyházi szemmel nézve a Halotti Beszéd második része nem Könyörgés, hanem egyszerűen szerves része a temetési beszédnek, még pedig az imádságra való felszólító része. Maga az imádság hiányzik a szövegből: ez lett volna a Könyörgés s nem az, amit ma annak neveznek. A könyörgésnek ugyanis közvetlenül Istenhez beszélő jellege azaz szoros imádságformája van, míg a Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgésében nem Istenhez fordul a pap, hanem a gyászolókat szólítja meg, hogy előkészítse őket a beszéd után következő — de itt hiányzó — imádságra: a Könyörgésre.

A nevezetes nyelvemlék tárgyalásához — a szöveg kiejtésének megállapításán és magyarázatán kívül (Révai Miklós, Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc, Imre Sándor, Budenz József, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Zolnai Gyula, Erdélyi Lajos, Mészöly Gedeon.) — több érdekes vita fűződött. Szerzőjét egyesek tót embernek tartották. (Cornides Dániel, Dugonics András, a Debreceni Grammatika szerzői.) Mások védték tiszta magyarságát. (Sándor István, Révai Miklós, Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc s általában minden utánuk következő irodalomtörténetíró és nyelvtudós.) Volt, aki a szövegben másolatot látott. (Szinnyei József, Trócsányi Zoltán.) Mások eredeti fogal-

mazásnak vélték. (Sebestyén Gyula, Mészöly Gedeon.) Némelyek palóc nyelvjárásúnak mondták a szerzőt. (Kazinczy Ferenc, Toldy Ferenc, Arany János.) Legtöbben valamelyik dunántúli nyelvjárás mellett foglaltak állást. (Döbrentei Gábor, Simonyi Zsigmond, Széchy Károly, Horváth Cyrill, Réthei Prikkel Marián.) Az egyik kutató közelebbről is megjelölte a szerző kiejtésének eredetét a nyitramegyei palóc vidék és a pozsonymegyei Csallóköz által határolt mátyusföldi nyelvjárásban. (Erdélyi Lajos.)

Kiadások. — Pray György: Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis. Nagyszombat, 1770. (A szöveg első említése hét mutatványsor kíséretében.) — Sajnovics János: Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Nagyszombat, 1771. (A szöveg legnagyobb részének közlése Faludi Ferenc olvasásával. A Demonstratio 1770-es dániai kiadásában, mely a nagyszombati kiadást egy évvel megelőzte, még nincs szó a Halotti Beszédről.) — Koller József: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. Pozsony, 1782. (A teljes szöveg első közlése a latin misekönyv ismertetésével.) — Révai Miklós: Antiquitates literaturae Hungaricae. I. köt. Pest, 1803. (A szöveg mélyreható magyarázata.) — Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. Buda, 1838. (Bő magyarázatok, sikerült hasonmás.) — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. (Magyarázatok, repertorium, hasonmás.) — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929. — Azonkívül számos szövegközlés és hasonmás még középiskolai tankönyvekben is.

Irodalom. — Pray György, Sajnovics János és Révai Miklós könyvei óta nagyon sokan foglalkoztak a Halotti Beszéddel. Főképen egyes szavait magyarázták. (Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc, Mátyás Flórián, Erdélyi János, Hunfalvy Pál, Budenz József, Imre Sándor, Jancsó Benedek, Négyesy László, Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Zolnai Gyula, Melich János, Erdélyi Lajos, Mészöly Gedeon.) — Horvát István: A magyar nyelv régi maradványairól. Tudományos Gyüjtemény. 1835. évf. (Hasonmással.) — Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. Buda, 1838. (A szerkesztőn kívül Ocskay Antal fejtegetései.) — Toldy Ferenc: Az ó- s

középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. (A szerző más könyveiben is bőven foglalkozott a Halotti Beszéddel.) — Blomstedt Oszkár: Halotti Beszéd. Helsingfors, 1869. (Finnnyelvű könyv: benne a nyelvemlék olvasása Budenz József szerint.) — Békesi Emil: A Halotti Beszéd kora és hazája. Figyelő. 1877. évf. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Simonyi Zsigmond: A régi nyelvemlékek olvasásáról, fő tekintettel a Halotti Beszédre. Budapest, 1880. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 5. kiad. Budapest, 1888—1890. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. — Széchy Károly: A Pray-kódex ügyében. Irodalomtörténeti Közlemények. 1895. évf. — Sebestyén Gyula: A Halotti Beszéd szerzője és kora. Nyelvtudományi Közlemények. 1898. évf. — U. az: A Pray-kódex kora. Magyar Könyvszemle. 1898. évf. — Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. Budapest. 1899. — Réthei Prikkel Marián tanulmánya: A pannonhalmi főapátság története. I. köt. Budapest, 1902. — U. az: A Pray-kódex. Budapest, 1903. — Artim Mihály: A Halotti Beszéd és Könyörgés rituális szempontból. Bártfa, 1903. — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. — Szinnyei József: A Halotti Beszéd másolatvoltáról. Magyar Nyelv. 1905. évf. — U. az: A magyar nyelv. 6. kiad. Budapest, 1906. — Mészöly Gedeon: A Halotti Beszéd nemmásolatvoltáról. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Melich János: Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről. Magyar Nyelv. 1908. évf. — Trócsányi Zoltán: A Halotti Beszéd. másolatvoltáról. Nyelvtudományi Közlemények. 1909. évf. — Mészöly Gedeon: Még megfejtetlen alakok a Halotti Beszédben. Magyar Nyelvőr. 1909. évf. — Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Budapest, 1913. — Barla Szabó Titus: Legrégibb nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd keletkezési helye és szerzője. Lőcse, 1913. — Erdélyi Lajos: A Halotti Beszéd nyelvjárása. Magyar Nyelvőr. 1914. évf. — U. az: A Halotti Beszéd íráshibái és olvasásuk. Magyar Nyelv. 1914. évf. — U. az: A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék. Budapest, 1915. — Czebe Gyula: A Halotti Beszéd és Könyörgés s a görög és latin szertartás. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915.

évf. — Karácsonyi János: Hol írták a Halotti Beszédet? Magyar Nyelv. 1925. évf. — Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. Berlin, 1925. — Mészöly Gedeon: A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátságai. Szeged, 1926. — Szinnyei József: A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Magyar Nyelv. 1926. évf. — U. az: Utószó a Halotti Beszéd alaktanához. U. o. 1926. évf. — László Vince: A Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgéséről. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Kniezsa István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. Magyar Nyelv. 1928—1929. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

A NÉPKÖLTÉSZET.

Azoknak a középkori énekmondóknak és muzsikusoknak, akik énekeikkel és muzsikájukkal mulattatták a királyi udvart és a magyar nemességet, az Árpád-korban általában joculator azaz mulattató a neve. Anonymus a maga Gesta Hungarorumában négy helyen is megemlékezik ezekről a muzsikus énekmondókról s megvetéssel nyilatkozik róluk, mert illetlennek tartja, hogy a nemes magyar nemzet a joculatorok csacska énekeiből és a parasztok hamis meséiből hallgassa elődeinek vitézi tetteit.

Latin okleveleinkben a XIII. századtól kezdve többször előbukkannak az énekmondók és muzsikusok nevei. Regös felvinci ember II. Endre király udvarnoka (1219); Csiper csallóközi joculator IV. Béla király korában a pozsonyi vár népéhez tartozik (1253); Szombat dunántúli joculatornak IV. Béla király felesége, Mária királyné, birtokot adományoz (1273); Énekös Lőrinc is a Dunántúlon él Kun László király idejében (1277); Hamzou joculatornak Kun László király uralkodása alatt egy somogymegyei királyi birtokon van a szállása (1288); Mikó joculator fiainak telke Veszprém megyében van az utolsó árpádházi király korában (1296).

A királyi joculatoroknak valószínűleg olyan külön csoportjaik voltak, mint például a királyi solymároknak.

Egyik csoportjuk Pozsony megyében élt (Igrechfalva), a másik Zala megyében lakott (Igrici falu). Az Igrech, Igrich, Igrichy telepelnevezés gyakori, de arra nincsen krónikás vagy okleveles bizonyítékunk, hogy az Árpád-kor magyar énekmondóit igriceknek nevezték volna. Abban az időben latin nevükön joculatoroknak emlegették őket. A Kun László idejében tartott budai zsinat határozatainak egyik pontja megtiltja, hogy egyházi emberek a komédiásokat nézzék vagy a joculatorokat hallgassák. Ebből az is következik, hogy a joculatorok nemcsak királyi mulattatók voltak, hanem egyebütt is énekeltek. Éneküket minden esetre hangszeren kísérték.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — U. az: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. köt. Budapest, 1893. — Beöthy Zsolt és Badics Ferenc szerkesztésében: Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Szabolcsi Bence: A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet. 1928. évf.

LATIN IRODALOM:

A PRAY-KÓDEX.

Az Árpádok korából fennmaradt latin kéziratok között kiváló helyet foglal el: a *Pray-kódex*. Ez az írott könyv őrizte meg a Halotti Beszédet.

A XI. és XII. századból a magyarországi latin irodalomnak nagyon kevés emléke jutott korunkra eredeti kéziratban vagy egykorú másolatban. A müncheni királyi könyvtár megőrizte Szent Gellért püspök Deliberatiójának XI. századi másolatát: ezen az írott könyvön kívül nincs is más kódexünk ebből a századból, mert a többi XI. századi irodalmi emlék szövegeit későbbi másolatok tartották fenn. A XII. századból megmaradt Szent István király törvényeinek a stájerországi admonti bencés kolostorban őrzött kézirata, Hartvik püspök Szent István-legendájának a Magyar Nemzeti Múzeumban levő kódexe, Szent István nagyobb és kisebb legendájának az Ernst-kódexben található szövege, Szent Gellért kisebb legendája egy velencei kódexben, végül a Pray-kódex.

A Pray-kódex szövege a XII. század utolsó éveiből és a XIII. század első negyedéből — Imre és II. Endre királyok uralkodásának korából — ered. Százhetvenkét pergamenlevelén legalább huszonöt esztendőn keresztül dolgoztak Szent Benedek fiai.

Tartalma változatos. Vannak benne általános egyházi rendszabályok, magyarországi zsinati határozatok, kalendáriumi részek, krónikás feljegyzések, két húsvétmutató tábla; azután következnek a szentmisére vonatkozó terjedelmes szövegek: a misére való előkészület, a mise rendje, a mise különböző fajai, a temetési szertartások a Halotti Beszéddel, végül a bencések sajátos miséi. Ezek mellett egyéb feljegyzések is: könyörgések, áldások, naptárkiegészítések, énekrészek, vallásos prózai szövegek töredékei, lapszéli és sorközi beírások. A kalendáriumot, a misékre vonatkozó részeket és a Halotti Beszédet ugyanaz a kéz írta, a többi szövegrészen két másik névtelen bencés szerzetes dolgozott legtöbbet. Kivülük számos más kéz vonásai is feltűnnek a szövegekben.

A legrégibb magyar misemondás formájára nézve sok értékes adatot nyujt a könyv. Az akkori szentmise számos részletében eltért a maitól. Főként a latin szövegrészek módosultak s változott némely papi teendő is az oltár körül. A magyar szenteket, a hazai védőszenteket és a bencésektől legjobban tisztelt szenteket különös figyelemben részesítette a missale egybeállítója. Nagy gondot fordított a fogadalmi misékre: közölt miséket a királyért, miséket az alamizsnát adókért, betegekért, világról lemondottakért, hajón utazókért, hadbaszállókért, elfogottakért, továbbá miséket a meddőség, ördögi incselkedés, bálványimádás, rágalmazás, igazságtalan bíráskodás, dögvész, éhínség, szárazság, eső ellen.

A kódex kétségtelenül bencés eredetű. A misékkel szerves kapcsolatban nem álló részek — így a naptár

csillagászati bejegyzései, az egészségi szabályok, a Beda Venerabilis, Alcuinus és Bernoaldus munkáiból kölcsönzött szakaszok — nagyobbára bencés szerzőktől eredő szövegek. A bencés szentekről külön misék vannak a kódexben, az ünnepi szertartások több mozzanata bencés kolostorra mutat, a kalendáriumban a bencés szentek és a bencésektől különösen tisztelt szentek nevei piros betűsek, a krónikás eredetű feljegyzések bencés származásra vallanak, az apátra és szerzeteseire való hivatkozás ismételten felbukkan. Még a helyet is meg lehet állapítani, ahol a kódexet írták. Deáki község ez Pozsony megyében, a Vág vidékén, neve is Vágfölde volt akkor, mikor Szent István király a pannonhalmi bencés apátságnak ajándékozta. (1001.) Az itteni magyar lakosság között a bencések hamar meggyökeresedtek, híveik számára templomot emeltek. Megmaradtak itt a falu legnagyobb földbirtokosának a legújabb időkig. Kis rendházuk, gazdaságuk, gyümölcsöseik és halastavaik voltak itt már Szent László király korában. A XIII. század huszas éveiben újból építették és megnagyobbították a régi templomot, fölszentelését 1228-ban a nyitrai püspök végezte: ebben a Mária-egyházban használták — a missale följegyzéseinek tanusága szerint — a kódexet. Deákiban mindig volt néhány szerzetes, odaküldésükről a pannonhalmi anyamonostor gondoskodott, a deáki kolostor elöljárója egyben a birtokot is gondozta. Templomuk a magyarországi románstílusú építőművészet egyik nevezetes alkotása volt: emeletes templom; földszintjén is, emeletén is háromhajós.

A XIII. század elejétől a tatárjárás koráig a Deáki községben élő bencés szerzetesek használták a misekönyvet. Bizonyára Pannonhalmáról vitték magukkal, mert maga Deáki sokkal kisebb hely volt, semhogy ott gondolni lehetne kódexmásoló bencésekre. A kisebb rendházakat az anyakolostor látta el könyvekkel. A kódex egyes szövegrészei határozottan Pannonhalmára utalnak: a deáki kolostor és templom számára ott készült a terjedelmes kézirat.

Festett betűk, színes képek és hangjegyek is vannak a kódexben. Amint a szövegíró fekete és piros betűkkel elvégezte szövegírását, a miniator azaz a könyvfestő megkezdte a szöveg egyes betűinek díszítését piros és kék színnel. Négy színes tollrajzzal is gazdagította a könyvet: megrajzolta Krisztus testének levételét a keresztről, Krisztus testének bebalzsamozását, a Krisztus üres sírjához siető jámbor asszonyokat és az égben trónoló Megváltót. A képek csak olyan kezdetlegesek, mint a hangjegyek. Az egyházi énekek dallamai még ebben az időben is inkább csak hallomás útján való betanulással szálltak nemzedékről-nemzedékre, ezért a hangjegyek csak általános emlékeztetőül szolgáltak. A magyar illusztráció és hangjegyírás történetére nézve mindenesetre igen értékesek ezek a szerény emlékek is.

Hogy melyik kolostor számára készült a Pray-kódex és hol írták a Halotti Beszédet: ez a kérdés már kezdettől fogva élénken foglalkoztatta az egyháztörténeti és irodalomtörténeti kutatókat. — Ocskay Antal még nem tartotta bencés emléknek a kódexet. (Régi magyar nyelvemlékek. Szerk. Döbrentei Gábor. I. köt. Buda, 1838.) — Békesi Emil rámutatott arra, hogy a kódex 1228-ban a Deáki köz-

ségi bencések birtokában volt. (Irodalmi felfedezés. Új Magyar Sion. 1874. évf.) — Prikkel Marián fejtegetései óta kétségtelennek látszott Deáki nevezetes szerepe a kódex történetében. (A Pray-kódex. Budapest, 1903.) — Ezzel szemben Karácsonyi János amellett emelt szót, hogy a misekönyv eredetileg nem Deáki számára készült, hanem a székesfehérvári prépostság egyháza számára, Székesfehérvárról a missale a somogyvári bencés apátságba került, innen Pannonhalmára vitték s 1228-ban jutott Deákiba. (Hol írták a Halotti Beszédet? Magyar Nyelv. 1925. évf.) — Ezt a feltevést Zalán Menyhért megcáfolta s a maga kutatásainak eredményét a következőkben foglalta össze: a Pray-kódex törzsrésze, mely a Halotti Beszédet is magában foglalja, a borsodmegyei boldvai bencés monostor számára készült; a kódex függelékét, mely huszonkilenc misét tartalmaz, Boldván vagy a kódex következő állomáshelyén, Deákiban írták; az egész írott könyv 1228-ban a deáki bencés szerzetesek birtokában volt. (A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. Magyar Könyvszemle. 1927. évf.)

A Pray-kódex sorsát évszázadokon keresztül homály fedi. Pázmány Péter érseksége idején a pozsonyi káptalan birtokában bukkan fel, itt marad a XIX. század első évtizedéig. József nádor 1812-ben felszólította a káptalant, hogy támogassa régi kéziratával a Magyar Nemzeti Múzeumot: ekkor került a kódex a Nemzeti Múzeum tulajdonába. A nádor megbízásából Horvát István szállította Pozsonyból Pestre. — Irodalomtörténeti értékére legelőször Pray György irányította a figyelmet akkor, mikor egyik könyvében szóba hozta a Halotti Beszédet és a szövegét őrző Missale Posoniensét. (Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis. Nagyszombat, 1770.) — A Pozsonyi Misekönyv Batthyány Ignáctól nyerte újabb nevét: a tudós erdélyi püspök Sacramentarium Boldvense névre keresztelte a kódexet. (Leges ecclesiasticae regni Hungariae. I. köt. Gyulafehérvár, 1785.) — Ezt az elnevezést Horvát István Boldvai Misekönyvnek fordította le, de ő sem tudta igazolni, hogy jogos a kódex történeti kapcsolata a borsodmegyei Boldva községgel és egykori kolostorával. (A magyar nyelv régi maradványairól. Tudományos Gyüjtemény. 1835. évf.) — Behatóan elemezte a kódexet Ocskay Antal a Döbrentei Gábor által magyarázott Halotti Beszéd kiadásában. (Régi Magyar nyelvemlékek. I. köt. Buda, 1838.) — Pray-kódexnek Toldy Ferenc

nevezte el, hogy kifejezze az utókor hálaját a nagy történetíró és a Halotti Beszéd felfedezője iránt. (A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851.) — Egyes részeit többen kiadták. A részletkiadások sorát Pray György nyitotta meg: Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi S. Stephani primi Hungariae regis. Bécs, 1771. — U. az: Diatribe in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege ab Antonio Gánóczy conscriptam. Pozsony, 1777.

Irodalom. — Pray György, Batthyány Ignác, Horvát István és Toldy Ferenc imént említett munkáin kívül Ocskay Antal: A pesti múzeumi kódex részletes taglalatja. Régi magyar nyelvemlékek. Szerk. Döbrentei Gábor. I. köt. Buda, 1838. — Békesi Concilia Emil: Irodalmi felfedezés. Új Magyar Sion. 1874. évf. — U. az: A Halotti Beszéd kora és hazája. Figyelő. 1877. évf. — Fraknói Vilmos: A Pray-kódex. Magyar Könyvszemle. 1879. évf. — Széchy Károly: A Pray-kódex ügyében. Irodalomtörténeti Közlemények. 1895. évf. — Sebestyén Gyula: A Pray-kódex kora. Magyar Könyvszemle. 1898. évf. — Réthei Prikkel Marián: A Pray-kódex. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — U. az: A Pray-kódex. Budapest, 1903. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Kolozsvár, 1919. — Isoz Kálmán: Latin zenei paleografia és a Pray-kódex zenei hangjelzései. Budapest, 1922. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Karácsonyi János: Hol írták a Halotti Beszédet? Magyar Nyelv. 1925. évf. — Jakubovich Emil cikke az árpádkori kéziratokról. Magyar Könyvszemle. 1926. évf. — Zalán Menyhért: A Pray-kódex forrásaihoz. U. o. 1926. évf. — U. az: A Pray-kódex benedictiói. U. o. 1927. évf. — Ernyei József: A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése. U. o. 1927. évf. — Zalán Menyhért: A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. U. o. 1927. évf. — U. az: A Pray-kódex feltámadási szertartásai és misztériumdrámája. Pannonhalmi Szemle. 1927. évf. — U. az: A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól. U. o. 1928. évf.

LATIN IRODALOM:

A NAGYOBB SZENT GELLÉRT-LEGENDA.

A TIZENHARMADIK századból maradt fenn Szent Gellért püspök nagyobb legendája: *Legenda maior Sancti Gerhardi.* A XIV. században még egy fejezetet írtak a végére s így jutott korunkra a szöveg, ebben a megtoldott alakban. Forrásai: a kisebb Szent Gellért-legenda, valamelyik régen elveszett magyarországi latin krónika, a csanádi egyházmegye papjainak szájhagyományai, a marosvidéki mondák és Szent Benedek rendjének szabályzata. Latin mondatszerkesztése nem mindig szabatos, előadása a részletező elbeszélésre hajló.

A legenda szerzője — egy ismeretlen nevű csanádi egyházmegyei pap — elmondja, hogyan születik Szent Gellért Velencében, milyen családi körülmények között serdül fel s miként nyeri el a velencei Szent György-kolostor apátságát. Szent Gellértet már kis gyermekkorában felöltöztették a bencések ruhájába, harmincéves kora táján apát lett, közben szorgalmasan tanult és buzgón ájtatoskodott. Mivel atyja a velenceieknek egyik szentföldi zarándoklatában a mohammedánokkal vívott harcon esett el, ő is a Szentföldre akart menni. Az volt a terve, hogy Betlehemben kolostort alapít. A vihar az Adriai-tenger egyik szigetére verte, ennek kolostorában

találkozott a pannonhalmi apáttal s az ő rábeszélésére indult a magyarok közé. Szent István korára esik nevelői fáradozása Imre herceg mellett, hétévi remetesége Bakonybélben, csanádi püspökké való kinevezése s eredményes hittérítő munkássága az új egyházmegyében. Mikor a Szent István halálát követő trónviszályok idején Aba Sámuel király elment Csanádra, a püspök a szószékről rettenthetetlen bátorsággal megfeddte a királyt és megjósolta bukását. Péter király halála után Vata pogány lázadása elől Székesfehérvárra, onnan több püspöktársával együtt a pesti rév felé menekült. Itt követték meg a Gellérthegy tövében. Holttestét később Csanádra vitték és ünnepélyesen eltemették. Sírjánál számos csoda történt, ezek alapján a római szentszék 1163-ban a szentek közé avatta.

Kiadások. — Szent Gellért nagyobb legendájának kéziratát a Bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi. Régebben Velencében is volt a legendának egy kézirata, ennek azonban nyoma veszett. — A velencei szöveget a XVI. század végén Wion Arnold mantuai szentbenedekrendi szerzetes lemásolta és kinyomatta: Sancti Gerardi Sagredo patricii Veneti ex monacho et abbate S. Georgii maioris Venetiarum O. S. B. episcopi Chanadiensis primi ac Hungariae protomartyris apostoli vita. Velence, 1597. — A bécsi kézirat szövegének első kiadása Batthyány Ignác könyvében: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita. Gyulafehérvár, 1790. — Ennek nyomán készült Endlicher István kiadása: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sanct-Gallen. 1849. — Ezt a szöveget Szabó Károly fordította magyarra: Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Pest, 1864—1865.

Irodalom. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Mátyás Flórián: Historiae Hungaricae fontes domestici. Négy kötet. Pécs és Budapest, 1881—1885. —

Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. — Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Bécs, 1894—1902. — Zoltvány Irén: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902. — Müller Frigyes: A nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezése. Századok. 1913. évf. — Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb legendájáról. U. o. 1913. évf. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

LATIN IRODALOM:

A SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA.

Szent László királyt Nagyváradon temették el az általa emelt székesegyházban. Sírjánál csodák történtek, a törvénykezésben ott történő eskünek perdöntő ereje volt. Szenttéavatása 1192-ben történt s a XIII. század elején elkészült életírása is: *Legenda Sancti Ladislai.* A névtelen szerző a kereszténység jámbor hősét dicsőíti a királyban minden különösebb magyar vonatkozás nélkül. Nem annyira életéről, mint inkább csodáiról szól.

A Szent László-legenda legrégibb latin kéziratában hat csoda van: az imádkozó király levegőbe emelkedése, az éhező sereget tápláló vadállatok meséje, a király tetemeit szállító szekér megindulása, a hátrafordult fejű ember története, az ezüst tál esete és a csillag-csoda. Az elsőben Szent László legénye azt látja, hogy mikor ura éjnek idején bemegy a váradi templomba és ott imádkozik, teste megdicsőülve a levegőben lebeg; a másodikban a király a besenyőkkel való harcai közben nagy pusztaságba jut, ott vitézeit éhhalál fenyegeti, mire Isten akaratából szarvasok és bivalyok jelennek meg a csüggedt táborban s mindenki annyit öl le belőlük, amennyit akar; a harmadikban a szekér minden emberi és állati segítség nélkül viszi Várad felé Szent László holttestét,

mert a király ezt a helyet választotta ki magának sírja helyéül; a negyedikben egy rossz ember dohosnak mondja a szent király jóillatú tetemét, mire arca hátához csavarodik s így marad mindaddig, míg a hazug meg nem vallja bűnét s bocsánatért nem esedezik; az ötödikben a gonosz ispán el akarja tulajdonítani a szegény katona ezüst tálát, de mikor Szent László sírjára teszik a tálat, eszméletlenül rogy össze; a hatodikban két órán keresztül látják az emberek azt a ragyogó csillagot, mely a király tetemét őrző monostor fölött ékeskedik Szent László szenttéavatása alkalmával. Mindezek a mozzanatok már a László-legenda megírása előtt is megvannak számos külföldi legendában, nem egy közülük nagyon régi eredetű, egyik-másik igazi ősrégi történet. A szép elbeszélések idegenből kerültek hozzánk s utólag kapcsolódtak a király személyéhez. Ha valamelyik egyházi férfiú a templom szószékén megemlékezett egy-egy példaéletű szent emberről s elmondta Szent Jakab, Szent Márton, Szent Vencel és mások életének csodás eseményeit, hallgatóinak képzeletét megragadta a csoda, beszélgettek róla s idő multával Szent László emlékéhez fűzték az elbeszélést. Belejutottak ilyen jámbor történetek más középkori magyarországi szövegekbe is, így Márk krónikájába, a Dubnici Krónikába, Temesvári Pelbárt munkáiba és a XVI. századi magyarnyelvű kódexek lapjaira. Egész legendakör alakult ki ilyen módon a magyarok hőslelkű királyáról, a mondák szálai legendákkal fonódtak egybe, az igaz történet a képzelet alkotásaival keveredett.

Kiadások. — A magyarországi szentek legendáit a könyvnyomtatás elterjedése óta sokszor kiadták s a jobb kiadásokban a kéziratok és megelőző szövegkiadások megemlítésére is gondot fordítottak a szövegek közlői és magyarázói. — A bollandisták nagy legendagyüjteménye, az európai hírű Acta Sanctorum, június 27-hez kapcsolja a Szent László-legendát és a hozzáfüzhető tudnivalókat. — Ennek szemmeltartásával készült a magyar szentek legendáinak hazai kiadása a XVIII. században: Acta Sanctorum Ungariae. Nagyszombat, 1743. — Leghasználtabb a Szent László-legenda szövegközlései közül Endlicher István kiadása: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sanct Gallen, 1849.

Irodalom. — Podhradczky József: Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. Buda, 1836. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok korában. Két kötet. Budapest, 1893. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. kötet. Kolozsvár, 1919. — Holik Flóris: Szent László-mondáink és Compostellai Szent Jakab. Katolikus Szemle. 1923. évf. — Berze Nagy János: A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai. Népélet. 1925. évf. — Karácsonyi János: Szent László király élete. Budapest, 1926. — Horváth Cyrill: Szent László-legendáink eredetéről. Budapest, 1928.

LATIN IRODALOM:

KÉZAI SIMON KRÓNIKÁJA.

Míg Anonymus históriája befejezetlen maradt, IV. László király udvari papja, Kézai Simon, megírta a magyar nemzet egész történetét a legrégibb időktől kezdve a maga koráig. *Gesta Hungarorum*ának előszavában elmondja, hogy királya nagyon vágyakozott a nemzet multjának megismerésére, ezért ő egybegyüjtötte a szétszórt történeti adatokat, helyreigazította a magyarokról szóló hazug állitásokat s általában minden módon eleget tett az igazságnak. Első könyvében a húnok történetét beszélte el, második könyvében a magyarok történetéről szólt, a függelékben pedig felsorolta a külföldről származó magyar nemeseket és az ország nem nemes társadalmának különféle osztályait. Legelőször az ő krónikájában tűnik fel az a történetírói álláspont, mely a húnokat azonos nemzetnek tekinti a magyarokkal s a húnok hadi dicsőségét a magyarok félelmes erejének és világtörténeti szerepének emléke gyanánt tünteti fel. Míg Anonymus krónikája nem tekintette a hún történetet a magyar történet szerves előzményéül, a nemzet történetének ez a sokat emlegetett feldolgozása egybeolvasztja Attila és Árpád népének históriáját.

A krónika ajánlólevéllel kezdődik: «A győzhetetlen és hatalmas III. László úrnak, Magyarország legdicsőségesebb királyának hű papja, Kézai Simon mester kívánja, hogy ahhoz áhítozzék, kinek fényességét nap és hold csodálja». Minthogy László királynak forró kívánsága volt, hogy megismerje a magyarok történetét, az író most egy kötetbe foglalja az olasz, francia és német földön különféle iratokban szétszórt históriákat. Nem követi természetesen az olyan ellenséges szerzőket, mint aminő Orosius, aki hazugul azt állítja, hogy a magyarok parázna ördögöktől származnak. Ez a krónikás abban is igazságtalan, hogy a magyaroknak csak szerencsétlen kimenetelű harcairól tesz említést, a szerencséseket pedig elhallgatja, ami nyílt gyűlölet jele. «Én tehát az igazság után akarok indulni és mind a szerencsétleneket, mind a szerencséseket beszövöm.»

Az ajánlólevél után következő szakaszok címeinek felsorolása egyrészt világosságot vet a krónika közelebbi tartalmára, másrészt a vele egyező későbbi magyarországi krónikák történeti menetére is. A szakaszok sorrendje az I. könyvben: A bábeli torony építése a vízözön után, Ménrot Perzsiában, Hunor és Magor a Maeotis-tó vidékén, a gímszarvas regéje, költözködés Scythiába, ennek leírása, a húnok kapitányai, bejövetelük Pannoniába, a tárnokvölgyi és zeiselmaueri ütközet, Etele jellemzése és háztartása, a catalaunumi ütközet, a spanyolországi hadjárat, Etele diadalútja nyugaton, Buda halála, Aquileja bevétele, az olaszországi hadjárat, Etele menyegzője és halála, a hún birodalom felbomlása, Csaba és a székelyek. Azután

kezdődik a II. könyv a húnok visszatérésével azaz a magyarok honfoglalásával: Árpád és a többi kapitány, kalandozások a nyugati és keleti tartományokban, az augsburgi veszedelem, a többi magyar sereg diadalmas harca, a konstantinápolyi hadjárat és Botond bajvívása, Szent István király, Péter király gőgje és bukása, Aba Sámuel király, Péter második királysága és bukása, I. Endre királlyá koronázása, Szent Gellért vértanusága, Endre harcai Henrik császárral, I. Béla király, Salamon király küzdelme a hercegekkel, I. Géza király, Szent László király, Könyves Kálmán király, a többi király, II. Endre király, IV. Béla király és a tatárjárás, V. István király, végül IV. László király megsegíti Habsburgi Rudolfot Ottokár cseh király ellen s győzelmesen harcol a kúnok ellen.

A krónika a hún részben elég bő, a magyar részben vázlatos. Még Szent Lászlóról is keveset ír, ellenben szívesen foglalkozik Péterrel, Aba Sámuellel és I. Endrével, elkeseredve említi a németek és olaszok erőszakosságait s büszkén beszéli el, hogyan arattak a magyarok diadalt Henrik császáron. Itt-ott elevenebb és kidolgozottabb benyomású. Aba Sámuel bukását így beszéli el: «Aba király, minthogy helyzete biztos volt, tűrhetetlenné kezdett válni és a nemeseket megvetve, gőgösen dühöngött a magyarok ellen, sőt még az esküszegést is semmibe sem vette. A magyarok erre, minthogy ezt nem akarták tőle eltűrni, összeesküdtek, hogy a halálnak adják és megölik. De valaki elárulta tervüket és Aba, ahányat csak megkaphatott közülük, bírói vizsgálat nélkül kivégeztette őket; de ez vált leginkább legnagyobb vesztére. Ugyanis ötven embert hí-

vott egy házba tanácskozásra, azután becsukatta őket és anélkül, hogy meggyóntak volna és törvényesen elítélték volna őket, fejüket vétette. Ezért Szent Gellért csanádi püspök kánoni szigorúsággal korholta a királyt és megjósolta neki, hogy veszedelem fenyegeti. Akkor a magyarok közül néhányan a császárhoz menekültek és Aba ellen beszéltek; elmondták, hogy az esküszegést semmibe sem veszi, megveti a nemeseket, pedig hát azok tették meg királynak. A császár tehát a magyarok tanácsán felbuzdulva, bajor és cseh sereggel Ausztriába ment, de titkolta, hogy Magyarországra készül törni, sőt tetette, hogy Abával egyetért. Aba követei pedig szüntelenül követelték a császártól, hogy adja ki a hozzája menekült magyarokat, panaszkodva mondogatták, hogy azok rablók és latrok és legfőbb szítói a háborúskodásnak a császár és a magyarok között és így az ilyen gonosztevőket Aba király kezébe kell adni. A császár azonban semmiképen sem igérte meg, hogy ezt megteszi. Gyors előnyomulással tehát Magyarország határvidékeire tört be, Sopron felől támadva, és mikor Babotnál tovább akart hatolni, a vizek miatt nem tudott. A magyarok tehát, akik a császárral és Péterrel voltak, a császár seregét a Répce folyó mentén felfelé vezették és egész éjjeli lovaglás után napfelkeltekor egy sekély gázlón mindkét folyón átkeltek. Aba király győzött volna, ha a Péter barátságában megmaradt magyarok zászlóikat a földre nem dobták volna és meg nem futamodtak volna. A hosszú ideig és keményen vívott ütközet után tehát végre a császár, isteni segítségben bízva, megnyerte a győzelmet. Aba király

pedig a Tisza felé szaladt és a magyarok, kiknek, míg uralkodott, ártalmára volt, egy faluban, egy régi veremben legyilkolták és egy régi templom mellé temették. Néhány év mulva aztán, mikor testét sírjából kiásták, szemfedőjét s ruházatát rothadatlanul, sebhelyeit pedig begyógyultan találták és végre a saját monostorában temették el».

Kézai Simon szűkszavúsága sokszor szembetűnő. Még a vele egy korban élő IV. Béla királyról is csak ennyit ír: «Az ő uralkodása alatt a mongolok vagy tatárok az ország három részében ötszázezer fegyveressel Magyarországra törtek s még ezenfelül mintegy negyvenezer századosuk és tizedesük volt. Az említett király a Sajónál szállott velük szembe az Úr 1241. évében, de a mongolok legyőzték és az ország majdnem egész katonasága ott veszett, maga Béla a tengerre menekült előlük. Amint azután a tengertől visszajött, Frigyes, Ausztria hercege, támadt rá haddal, de a magyarok Bécsújhely alatt arcba szúrva megölték».

Bőbeszédűbb lesz akkor, amikor a befejező eseményekről szól s ünnepelheti uralkodóját, Kun Lászlót. Diadallal jegyzi fel, hogy Habsburg Rudolf nem mert a maga erejével szembeszállni Ottokár cseh királlyal s azért «Magyarország nagyságos királyát, mint a szent katolikus egyház fiát, kérte alázatosan segítségül s ennek fejében örök barátságra kötelezte magát vele szemben. Hozzátette még, hogy úgy fog feltünni a dolog, hogy ezáltal is a szentséges római egyháznak fog igen nagy szolgálatot teljesíteni. A maga részéről pedig, ha a ma-

gyar király kéri, bármely hasonló segítséggel szolgálatára kell lennie».

László király úgyis haragudott a cseh Ottokárra, elhatározta tehát, hogy a német király kérésének eleget tesz. Megindult Székesfehérvárról mint Mars fia, bízva a legfelségesebb Isten segítségében és őseinek, a szent királyoknak égi közbenjárásában. Habsburg Rudolf a magyarok segítségével döntő győzelmet aratott; megölték Ottokárt is, fiát pedig foglyul ejtve, Magyarországba hozták számos cseh úrral és számtalan közvitézzel együtt. «A halottak számát pedig csak az isteni bölcseség tudná összeolvasni. Rudolf német és római király pedig embereivel csak ott állott és nézte, mi történik. A győzelem után tehát a német király hálát adott Lászlónak, hogy az ő segítségével jutott ismét Ausztria és Styria birtokába azon a napon. László magyar király tehát diadallal hazatért, a német sereg pedig Ausztriában maradt. Ez tehát László király első győzelme, melyet az isteni kegyelem ifjúsága korában juttatott osztályrészeül. Azon ütközetben, azon a napon a Básztej nemzetségből származó Rénold fia, Rénold tartotta a király zászlaját vitézül és keményen; három testvére: András, Salamon és László és Magyarország más nemesei, mint az ég csillagai, megszámlálhatatlanul a király úr körül állottak. Hogy tehát László király ily dicsőséges és diadalmas győzelmének emléke fennmaradjon — a csehek, lengyelek és morvák örök szégyenére és gyalázatára — pajzsaik és zászlóik a fejérvári templomban, az ország székhelyén, a falra függesztve maradnak mindörökre.»

Kézai Simon latin stílusa elég folyékony. Hogy egyes fejezetei nagy aránytalanságot mutatnak, ennek oka főforrásának hiányosságára vezethető vissza. Ez az ősi alapszöveg azóta már elveszett. Kézai Simon krónikaírói munkája ennek a főforrásnak átírásában és kivonatolásában merült ki; csak a maga korára nézve nyujtott néhány eredeti adatot; egyebütt önállósága mindössze arra szorítkozott, hogy a magyarság dicső tetteit magasztalta, az ellenség sikereit kisebbítette. Lehet azonban, hogy ez a lelkes hazaszeretet már forrásában is megvolt. Ősi alapszövegének tudósításai egyébiránt föllelhetők későbbi latin krónikáinkban is: ezek szintén az elveszett alapvető kútfőt — a Gesta Ungarorumot és folytatásait — vették át, csak tetszés szerint módosítottak a forrásul szolgáló ősi szövegen.

Kézai Simon a fehérmegyei Kézáról eredt s valószínüleg szolgarendü vagy félszabad családból származott. Krónikájának egyes vonatkozásai valószínüvé teszik, hogy magisteri fokozatát valamelyik olaszországi vagy németországi iskolában szerezte. Itthon a királyi udvarban alkalmazták. A királyi udvar papságához tartozott. Kéziratát nem fejezhette be 1282 előtt, mivel a hódtavi csatáról még megemlékezett; viszont sokkal később sem, mert nem szól egyes olyan eseményekről, melyeket, ha tudott volna, bizonyára nem hallgat el. Eszerint körülbelül 1284 táján írta krónikáját.

Kiadások. — Kézai Simon krónikájának a XVIII. században még két kéziratát ismerték. Ma mindkettő lappang. — Szövegét először Horányi Elek tette közzé: M. Simonis Keza Chronicon Hungaricum. Bécs, 1781. (Javított kiadása: Pest, 1782.) — Ezután két Kézai-szöveg következett: Podhradczky Józsefé (Buda, 1833) és Endlicher Istváné (Sanct Gallen, 1849). — Legjobb kiadása Mátyás Flóriáné: Historiae Hungaricae fontes domestici. II. köt. Pécs, 1883. — Magyarra Szabó Károly fordította: Magyarország történetének forrásai. III. köt.

Pest, 1862. — Újabb fordítása Császár Mihálytól: Kézai Simon magyar krónikája. Budapest, 1901. (A szövegben közölt idézetek ebből a fordításból valók.)

Irodalom. — Mindazok, akik az Árpád-kor történetével vagy a magyarországi krónikairodalommal foglalkoztak, Kézai Simon krónikáját is tárgyalták. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Losonczy Lajos: De Simonis de Keza Chronicorum latinitate. Késmárk, 1892. — Békesi Emil: Magyar írók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Budapest, 1899. — Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906. — U. az: Kézai kódexéről. Békefi-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.

LATIN IRODALOM:

JULIANUS ÚTI JELENTÉSE.

Negyedik Béla király uralkodásának elejére esik Julianus domonkosrendi szerzetes hittérítő útja a Nagy-Magyarországban azaz az uralvidéki Baskiriában élő pogány magyarokhoz. Úti jelentése — *De facto Ungariae Magnae* azaz *Nagy-Magyarország dolgáról* — igen érdekes tudósítás.

Az őshazában maradt pogány magyarokról a magyarországi krónikákban található tudósítások arra ösztönözték a dominikánus szerzeteseket, hogy felkeressék a keleti magyarokat. Négy szerzetes indult el messze keletre — olvassuk a Julianus és Ricardus nevéhez fűződő úti jelentésben — de közülök csak Ottónak sikerült a magyarok nyomára jutni, ő is pár nappal hazatérése után meghalt. Most újból négy szerzetes kelt útra s 1235-ben a Balkán országain át először Konstantinápolyba, onnan a Feketetengeren keresztül a Kaukázus északi lejtőjének vidékére értek. Északra fordulva, a pusztában nagy nélkülözések gyötörték őket, úgyhogy kettőjük kénytelen volt visszafordulni, Julián és Bernát azonban egy karaván hoz csatlakozva, több mint egyhónapi utazás után a bolgárok földjére jutottak, ahol szíves fogadtatásban részesültek. Itt Bernát szerzetes a pusztában tett utazás fáradságától

megtörve elhunyt, Julián azonban egy pogány pap szolgálatába szegődve továbbhaladt s végül rátalált az uralvidéki magyarokra. Nyelvüket teljesen megértette. A magyarok nagy örömmel fogadták, végigvezették falvaikban s egyre kérdezősködtek nyugati keresztény rokonaikról. Ők maguk pogányok voltak, lóhúst ettek, kancatejet ittak. Ősi szájhagyomány alapján még tudtak egyet-mást elvándorolt testvéreikről. Szomszédságukban már ekkor a tatárok tanyáztak s így Julianus szerzetes is tudomást szerzett ezek hódító terveiről. Elhatározta, hogy hazatér. Az oroszok földjén át félesztendei utazás után karácsony táján érkezett vissza Magyarországba.

Julianus magyar származású domonkosrendi szerzetes volt. Első utazását 1235-ben, a másodikat 1237-ben tette. Az első út történetét tollba mondta Ricardus domonkosrendi szerzetesnek, a második útról ő maga írt levelet a perugiai püspöknek. Levelében elmondja, hogy ismét Nagy-Magyarországba indult társával, de Oroszország legszélső határára érkezve, arról értesült, hogy a tatárok már elpusztították a pogány magyarok földjét. Ezután hallomás alapján leírja a tatárok történetét és szokásait.

Hogy Julianus melyik magyar kolostorban élt, nem tudjuk. Abban az időben, mikor két keleteurópai útját megtette, a magyarországi domonkosrendi szerzeteseknek Esztergomban, Győrött, Pesten és Székesfehérvárt voltak rendházai.

Kiadások. — Julianus úti jelentésének kéziratát a római vatikáni könyvtár őrzi: De facto Ungariae magnae a fr. Ricardo ordinis fratrum Praedicatorum invento tempore D. Gregorii IX. — Első ki-

adása Desericzky Incétől: De initiis et majoribus Hungarorum commentaria. I. köt. Budae et Pestini, 1748. — Azontúl több kiadása jelent meg. (Pray György 1753, Fejér György 1829, Endlicher István 1849, Theiner Ágost 1859, Wenzel Gusztáv 1869.) — Magyarra Szabó Károly fordította: Magyarország történetének forrásai. Pest, 1861.

Irodalom. — Knauz Nándor: Magyar hittérítők a magyaroknál. Religio. 1857. évf. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Budapest, 1882. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Pfeiffer Miklós: Die ungarische Dominikanerordensprovinz. Zürich, 1913. — Horváth Sándor szerkesztésében: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Budapest, 1916.

LATIN IRODALOM:

A KÖLTÉSZET MARADVÁNYAI.

A MAGYARORSZÁGI latin költészet legrégibb emlékei a XIII. századból valók. A Bécsi Képes Krónika megőrizte IV. Béla király négysoros rímes-hexameteres sírversét:

Aspice rem caram, tres cingunt Virginis aram,
Rex, Dux, Regina, quibus assint gaudia trina.

Et sequitur:

Dum licuit, tua dum viguit, rex Bela potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.

Magyarul: «Tekintsd e megkapó dolgot, hárman övezik a Szűz oltárát, a király, a királyfi, a királyné, legyen örömük is háromszoros. És ez után: Míg lehetett, míg virágzott a te hatalmad, Béla király, a csalárdság elrejtőzött, a béke szilárd volt, a tisztesség uralkodott».

A pannonhalmi szentbenedekrendi főapátság XIII. századi okleveles kincsei között két kis latin vers található. Az egyiket — két hexameteres sort — a Liber Ruber néven ismert oklevélgyüjtemény őrizte meg; a másikat — három rímelő hexameteres sort — egy 1213-ból való okirat hátára jegyezte fel egy II. Endre király-korabeli névtelen bencés szerzetes. A kétsoros vers a bencések egyik jótevőjének, Walfer comesnek, dícsérete; a háromsoros versben az erkölcsös életű ember boldog haláláról elmélkedik az ismeretlen szerző.

Kiadások. — A Bécsi Képes Krónikának verses részlete: Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1867. — A pannonhalmi latin versek szövege a bencésrend történetében Zoltvány Iréntől: A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. köt. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902.

Irodalom. — Az említett szövegkiadásokhoz csatolt jegyzetek és magyarázatok.

LATIN IRODALOM:

A TATÁRJÁRÁSRÓL SZÓLÓ ÉNEK.

Negyedik Béla király korából, 1242-ből, jutott korunkra a tatárjárásról szóló latin ének: a *Planctus destructionis regni Ungariae per Tartaros* azaz *Sirató ének Magyarországnak a tatárok által történt feldúlásáról.* A planctus a mai elégiának felel meg. Az ismeretlen költő eleven színekkel festi, hogy a tatárok betörésével milyen borzalmas idők következtek Magyarországra. Vérben és lángban a haza földje, baromi csorda tiporja a virágzó tájakat, nincs semerre menekülés. A nemzet jobbjainak életét kiontotta a döntő csata, a király koronája porban hever. De nem csoda, ha legyőztek bennünket. Bűnös volt e nép kicsinyje-nagyja s erkölcstelenségéért méltán sujtotta az ég. Most már siránkozhatunk! Az istenkáromló ellenség szabadon dühöng, az Úr oltárai leroskadtak, papjai legyilkolva hevernek. Elnémult a szerzetesek ajka. Eszeveszetten menekülnek az élők, felbomlott a társadalom minden törvénye; nincs, aki védje a magyar népet. Sírba zuhant az egykor rettegett, gazdag Magyarország. Krisztus kelj fel, ébredj, mutasd meg hatalmadat!

Salva nostram Ungariam,
gravem passam angariam
quam gens lesit Thartarina

tua sana medicina
per celestem graciam.
Virgo mater roga natum!
et peccatis irritatum
tua prece fac placatum,
nostrum solvat ut reatum,
et pellat mesticiam.

Hegedüs István magyar fordításában:

Mentsd meg mi magyar hazánkat
Közepéből nyomorának.
Lásd, a tatár ûzi, nyomja,
Vedd őt égi oltalomba,
Szent irgalmad védje meg!
Szűzanya te, fiadat kérd,
Ki haragszik vétkeinkért,
Csillapítsad szent haragját,
Kérjed az ő bocsánatját.
Üzze el e felleget!

Ez a lendületes kesergő ének a magyarországi deák költészet igen értékes darabja. Egy ihletettlelkű szerzetes műve, aki veszni indult hazájából idegen földre menekült s könnybe borult szemmel foglalta versekbe a tatárjárás rémes jeleneteit. A költeményben a lírai és epikai részletek összhangzatosan olvadnak egybe. Nyelve könnyűfolyású. Elevenen lüktető versformája jól illik a költő hangjának izgatottságához. Harmincegy strófából áll, mindegyik strófája tízsoros a következő rímelhelyezéssel: aabbcddeec.

Kiadások. — A Planctus a boroszlói egyetemi könyvtár egyik latin kódexében maradt fenn. — Szövegét Marczali Henrik adta közre: Árpádkori emlékek külföldi könyvtárakban. Történelmi Tár. 1878. évf. — Újból közölte magyar verses fordítás kíséretében

Hegedüs István: A legrégibb magyartárgyú latin költemény. Irodalomtörténet. 1913. évf.

Irodalom. — Hegedüs István méltatása: «Egy, a középkorban szokatlan tökélyű, jól megszerkesztett panaszdalt, egy szép elégiát találtam e költeményben, mely érdemes arra, hogy a magyarországi latin költészet első darabja legyen, nemcsak időben, de majdnem belső érték szempontjából is. Azt a fájdalmas veszteséget, mely irodalmunkat érte azzal, hogy ez ihletett lelkű költőtől több költemény nem maradt ránk, nem bírom elhallgatni, mert erős hitem van abban, hogy aki ily költeményt tudott írni, az gyakran pengette a lantot. Gyakorlott kézre vall e költemény, melynek nagy becsét nem tudom eléggé kiemelni». (A legrégibb magyartárgyú latin költemény. Irodalomtörténet. 1913. évf.) — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

LATIN IRODALOM:

EGYÉB EMLÉKEK.

A XIII. SZÁZADBÓL több egyházi író emléke maradt fenn. BOLDOG MAGYAR PÁL — Paulus Hungarus — domonkosrendi szerzetes egy ma már elkallódott művében a kánoni törvények egyes részeit magyarázta. Ez a kiváló szónok magyar nemes családból született, 1221 körül a bolognai egyetemen az egyházi jog tanára volt, de amikor Szent Domonkos Bolognába érkezett, belépett a hírneves szerzetalapító rendjébe. Mestere több társával együtt Magyarországba küldte, itt csakhamar meghonosodott az új szerzet, Pál pedig tovább indult az eretnekek és pogányok megtérítésére. Először a boszniai patarénusokat, utóbb a Magyarországtól délkelet felé tanyázó kúnokat térítgette szerzetestársaival. Sikeres munkásságával nemcsak a szó mesterének, hanem a «kúnok apostolának» magasztaló nevét is kiérdemelte. A kúnok közé rontó tatároktól szenvedett vértanuhalált 1241-ben. Nevét a boldogok sorába iktatták. — A magyarországi pálosrendi szerzetesek szabályzatát PÁL veszprémi püspök készítette el 1263-ban. A remetés telepek gyorsan szaporodtak s ebben az időben egyesültek egy rendtartománnyá. Pál püspök kedvelt papja volt IV. Bélának, követe V. Istvánnak, kancellárja Kun Lászlónak. 1275-ben halt meg. —

Egy ágostonrendi szerzetes, Ágoston atya, 1297 körül írta meg a Szentháromságról és a katolikus vallásról szóló művét. Kézirata eltűnt. — Megmaradt ellenben András mester történeti munkája: a *Descriptio victoriae.* A Párisban tanult magyar pap IV. Béla király uralkodása idején a királyi kápolnában káplánkodott, utóbb a nápolyi Anjouk udvarába került. Valószínűleg V. István király küldte Dél-Olaszországba, mikor leánya feleségül ment a nápolyi és sziciliai király fiához. Itt írta meg András mester, 1282 táján, Anjou Károly király uralkodásának történetét. Művét a nápolyi Anjouk vérrokonának és pártfogójának, Szent Lajos francia királynak ajánlotta.

Kiadások. — András mester kéziratát a párisi Nemzeti Könyvtár őrzi. — Szövegét Duchesne adta ki: Historiae Francorum scriptores. V. köt. Páris, 1649. — Utóbb egy magyarországi névtelen: Opuscula fugientia script. et rerum Hung. Buda, 1779.

Irodalom. — Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914. — Békesi Emil: Magyar írók az árpádházi királyok korában. Katolikus Szemle. 1896. évf. — Hegedüs István: Irodalomtörténeti tarlózások az olasz könyvtárakban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Szarka Gyula: Váci Domonkos-konvent története. Budapest, 1912. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. II. köt. Kolozsvár, 1919.

A MAGYAR IRODALOM A XIV. SZÁZADBAN.

Történeti mozzanatok. — Egyházi beszédek. — A Löweni Mária-siralom. — A Gyulafehérvári Sorok. — A Königsbergi Töredékek. — Kisebb prózai maradványok. — A népköltészet.

Latin irodalom:

Hittudomány és egyházi szónoklat. — Vallásos költészet. — Márk krónikája. — Kisebb krónikák.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

Az Árpád-ház kihalása után cseh, bajor és francia-olasz trónkövetelők küzdelmeinek színhelyévé vált Magyarország. Az idegen uralkodó-családok versengéséből I. Károly király került ki győztesen. Magyarország a XIV. század elején már ott tartott, hogy ahány oligarchája van, annyi részre szakad, míg végre ez a francia eredetű, olasz földről ide származó Anjou-uralkodó rendet teremtett. Összetörte a békétlen elemeket, magasra emelte országa tekintélyét. Körültekintő családi politikája, erélyes belügyi intézkedései, honvédelmi és pénzügyi reformjai új erőt adtak a nemzetnek. Fia, Nagy Lajos király, félelmes hatalommá tette Magyarországot. A magyar Anjouk e legkiválóbbja sok diadalmas háborút viselt, a Balkán-félsziget fejedelmeitől alattvalói esküt vett, Velencét adófizetésre kényszerítette, Lengyelország koronáját megszerezte. Törvényeivel megerősítette a magyar nemességet, intézkedéseivel föllendítette az ország jólétét. Már Zsigmond alatt hanyatlani kezdett az állam tekintélye, belső villongások támadtak, veszedelmes erővel közeledett a török.

A XIV. század az Anjouk s egyben a magyar nagyhatalom kora. Nagy Lajos alatt tíz ország tartozott a magyar szent korona kötelékébe. A királyi udvar fényé-

ben élő magyar urak átvették a nyugati lovagok szokásait, a városi polgárság jóléte emelkedett, a kolostorok száma nőtt. Csúcsíves templomok épültek az egész országban, a hatalmas épületeket pazar fénnyel díszítették.

Az irodalom egyedül a királyi udvar és a szerzetesrendek körében talált némi megértésre. A királyi udvarban volt egy-két krónikaíró, a szerzetesek által fenntartott iskolákban értelmes egyháziak munkálkodtak. A legműveltebb szerzetesek sem foglalkoztak természetesen más könyvekkel az egyházi iratokon kívül. Hittani fejtegetések, egyházi beszédek, vallásos költemények és krónikák: ebben merült ki érdeklődési körük s mindez latin nyelven. Dante, Petrarca és Boccaccio korszakos munkásságának századában kevés eredmény ez, de mégis emelkedés a mult századokhoz mérten.

A magyarnyelvű szövegmaradványok még mindig a kezdet kezdetén mutatják a nemzeti irodalmat. Néhány vallásos szöveg töredéke és egy-két glossza: ebből áll az Anjouk korának és Luxemburgi Zsigmond kezdő uralkodásának magyar irodalma.

Milyen világ ez a század első harmadában! Dúl az erőszak, pusztul a fegyvertelen ember, elhull a harcos. Már évek óta Károly Róbert a király s Csák Mátéának még mindig ellenállhatatlan a hatalma az országban. Mikor egyik ellensége lesz a tárnokmester, dühében előtör felvidéki váraiból, elpusztítja a Duna-Tisza közének egy részét, még azokat a templomokat is felgyujtja, ahova a gyermekek, asszonyok és aggastyánok menekülnek

kegyetlen hordája elől. Nem kíméli sem a király birtokait, sem a főpapok jószágait, sem a szerzetesek kolostorait. «Nem képes az ész felfogni, a szó elmondani, a szív átérezni, a toll leírni az ocsmány tetteket, megbecsülni az okozott károkat, melyeket ez a gonosz ember, ki nem hisz a mennybéli Istenben, nem tiszteli a világi törvényeket, nem fél a pokolbeli kínos büntetéstől, kevélységében és megátalkodottságában elkövet:» írja róla 1318-ban a nyitrai püspök. Hiába közösítik ki az egyházból, hiába jogosítanak fel mindenkit, hogy ellene támadjon, a félelmes oligarcha továbbfolytatja garázdálkodásait. Kínzások, csonkítások, megvakítások jelölik útját.

Elég baj van az ország más részeiben is. Erdélyben a szászok a magyarságra törnek s az erdélyi vajda csak a király kún csapatainak segítségével tudja őket visszaszorítani. Retteg tőlük a gyulafehérvári káptalan s elhatározza, hogy egy harcias főurat választ erdélyi püspökké, talán megoltalmazza őket a szászok pusztításaitól. Így lesz 1318-ban erdélyi püspök Szécsi András, bár a pápa nem szívesen erősíti meg, mert az új püspöknek sem kora, sem tudománya nem megfelelő. András püspök azután furcsa módon végzi rendcsinálását. Hadakozásba bocsátkozik az egri püspökkel, nem akarja beengedni Gyulafehérvárra a királyt, a szászok helyett az erdélyi vajdával tűz össze, kölcsönösen pusztítják egymás birtokait, a püspök kiátkozza a vajdát, a pápa kiközösíti a püspököt és egész káptalanját. Csak nehezen csillapulnak le a villongások s csak Nagy Lajos tud rendet teremteni a lángbaborult Erdélyben.

A tatárok is be-betörnek az országba. Ilyenkor vér és tűz jelzi útjukat. A nemesség tömörül s felveszi velük a küzdelmet. Azután fordul a kocka. Évről-évre a székelyek törnek be a tatárok országába, rengeteg zsákmányt ejtenek s gazdagon térnek haza. Igy folyik a harc mindenütt a határon, a csehek felé épen úgy, mint a szerb és oláh széleken.

Kegyetlen harcos a magyar. Habsburg Albert osztrák herceg nem bír a svájciakkal, végre 1355-ben segítséget kér a magyaroktól. Nagy Lajos király mindössze négyszáz íjászt küld Svájcba, de ez épen elég arra, hogy leverjék a svájciakat s megkössék a zürichi békét. Az osztrák herceg gazdagon megajándékozza a magyar vezért s ezt írja Lajos királynak: «Köszönjük atyafiságodnak a segítséget, mert amit mi ötezer fegyveressel egy egész esztendő alatt megcselekedni nem bírtunk, azt Laczkfi Pál négyszáz magyarral megtette dicsőségesen».

A külföldi krónikaírók sokszor említik, hogy a magyar milyen kitűnő lovas, milyen ügyes íjász. Repül a csatatéren, sohasem áll nyugodtan, vagy űz valakit vagy maga fut meg. Páncél helyett bőrből készült öltözetet hord. Sisakot is bőrből visel, oldalán kardja, kezében íja, vágtat mindenfelé, biztosan lövi nyilát. Ha vértezett vitézekkel állnak szemben, lelövöldözik a lovakat s a földre hullott páncélos lovaggal könnyűszerrel elbánnak; ha megfutamítják őket, újból összeverődnek, megint az ellenségre támadnak. Halálmegvetésük közismert, de ők sem ismernek kíméletet: «Aki nem akar meghalni, kerülje őket».

Amelyik országban a harc a legfőbb mulatság, ott zord az élet. Budán, Esztergomban, Székesfehérvárt, egyikmásik erdélyi és felvidéki német helyen még van némi kisvárosi mozgalmasság, egyebütt szétszórt tanyai világ van. Itt-ott egy-egy szebb kolostor, megerősített hegyi vár, sok kis falu apró faházakkal. Csak a nemesi családok egymástól távoleső házai épülnek vályogból, olykor kőből. A jobbágy éli a maga igavonó életét, a nemes meg úgy nő fel, mint a paraszt, csak épen megtanítják bánni a fegyverrel s némi vallásos tanításban részesül valamelyik paptól. A nemesek fölötte mértéktelenek, temérdek italt fogyasztanak. Főleg vadászatok után vagy családi ünnepek alkalmából fajul dorbézolásba mulatozásuk.

A kolostorok falai közé menekül minden szelídebb lélek. Egyedül a rabszolgák nem lehetnek papokká, hacsak uruk fel nem szabadítja őket. Rabszolga pedig még mindig van bőséggel, mert akit harcban elfognak, annak ez a sorsa, hacsak hozzátartozói ki nem váltják a rabságból. A jámborabb lelkek azután lelkük örök üdvére szabadon bocsátják rabszolgáikat s ezek beállhatnak jobbágynak. Szükség van a munkáskézre, mert az ország területe nagy, népessége csekély. Vakmerő földesurak nem egyszer megteszik, hogy összebeszélnek egy másik földesúr jobbágyaival, szétszedetik a jobbágyok fából készült faházait, szekérre rakatják a holmit s a maguk birtokára terelik a népet és jószágát. A paraszt azután megmíveli ura földjeit, a maga terméséből részt ad urának és papjának s ha a király adót vet ki, fizeti az adót. Háború esetén kiveszi részét a harcból is.

Ha erősebb egyéniség ül a trónon, a király óhajtása parancs. Ebben a zord világban Nagy Lajos egyetemet akart felállítani Magyarországon s 1367-ben már megkezdi működését a pécsi egyetem. A prágai, krakkói és bécsi egyetemek megalapítása után V. Orbán pápa beleegyezik abba, hogy Pécs városa legyen a magyarországi legfelsőbb oktatás székhelye s benne minden arra érdemes tudomány helyet foglalhasson a teológia kivételével. Az egyetem a jelöltek tudásának megvizsgálása után magisteri és doctori címeket adhat s az így felavatott hallgatók nemcsak a pécsi studium generalén, hanem bármelyik más egyetemen is taníthatnak minden újabb vizsgázás nélkül. A királynak gondoskodnia kell a tanárok javadalmazásáról, viszont a pécsi püspök figyelemmel kíséri az egyetemi vizsgálatok rendjét.

Az egyetem élete átnyúlik a XV. századba is, bár működése egyáltalában nem csökkenti a magyarországi papság külföldi egyetemjárását. Itthon számos székesegyházi és kolostori iskola virágzik, hogy az arravaló ifjakat előkészítse a papi pályára. Zsigmond király 1389-ben egyetemet alapít Óbudán: a latin tanulmányokon kívül itt is tanulhat mindenki római jogot és egyházi jogot s előkészülhet a külföldi egyetemekre, ha a hittudományokból is akar doktori fokozatot szerezni.

A papi pályára készülő ifjak koruknak és környezetüknek hű fiai, többé-kevésbbé világi hajlandóságú tanulók. A pécsi egyetemen Csót György zágrábi egyházmegyei klerikus összevész egyik iskolatársával, Kancellár János pécsi egyházmegyei kispappal s önvédelem-

ből lenyilazza ellenfelét. Ez a halálos sebében elvérző tanuló olyan indulatos legény, hogy a végső leszámolás előtt csak úgy szórja az aljas szavakat, meg akarja verni az egyetem rektorát, dühe egyre magasabbra hág s mikor Csót György az iskolából szállására indul, ő kezdi meg a halálosvégű nyílpárbajt. A káptalani iskolákba is fegyveresen járnak be a papságra készülő környékbeli ifjak s ilyenkor útközben a nyilazásban gyakorolják magukat. Nemcsak harcias hajlamuk miatt hordanak fegyvert, nem csupán apáik és testvéreik példájára kedvelik a vadászatot és a lovakat, hanem az útonállóktól és vadállatoktól is rettegnek: nincs megyei pandur, nincs városi rendőr, mindenki magát védi.

A fegyver olcsóbb és kedvesebb, mint a könyv; de a könyvet mégsem lehet egészen mellőzni; nem lehet különösen annak, aki a papi pályára készül. A visegrádi bencés apátság kolostori iskolájának egyik tanulója, Domonkos deák is ezért kér pénzt nőtestvérétől, egy földbirtokos feleségétől, 1363-ban. «Rostával meríti a vizet — írja latin soraiban — aki könyv nélkül akar tanulni.» A másolással foglalkozó tanult papok szép jövedelemhez jutnak írástudásukkal, kéziratait azonban nem vásárolja más, csak a tehetősebb pap vagy deák. A nemes ember nem ír, nem olvas.

Hogy a papi pályára készülő magyar ifjak között akadnak nagyobb becsvágyúak is, mutatja a ferencesrend egyes tagjainak panasza a római szentszékhez 1339-ben Panaszuk az, hogy a magyarországi ferencrendi tartományfőnök a magyar és szláv származású szerzetesnövendé-

keket nem küldi felsőbb iskolákba, egyedül a németeket tünteti ki ezzel. A római pápa meghallgatja panaszukat, igazat ad nekik s elrendeli, hogy a provinciális ezután a magyar ifjakat is köteles megfelelő számban a felsőbb tanfolyamokon elhelyezni, sőt küldjön ki közülük egyeseket külföldi egyetemekre is.

A nemzetiségi villongás fel-felüti a fejét. Igaz, hogy az igazi szenvedélyes küzdelem a vallás kérdései és az eretnekség körül forognak, ettől fél minden katolikus hívő, az eretnekséget az állam, az egyház és a magánember egyaránt üldözi; de azért a faji ellentét és a nyelvi féltékenység szintén előbukkan. A német városok nem engednek letelepedni falaik közé magyar nemes urat, ősi germán szokásaikhoz szívósan ragaszkodnak, életük egészen külön világ; ott pedig, ahol magyar polgárokkal élnek együtt, visszaszorítják a magyarságot, jogaikat nem akarják megosztani másnyelvű polgártársaikkal, idegen elemnek nézik a régóta ottlakó magyart is. Az ország fővárosában, Budán, csak német ember lehet a városbíró, sőt még azt is ki kell mutatnia, hogy negyedíziglen német származású. A tizenkét esküdt közül legalább tíz német anyanyelvű. Pesten és Besztercebányán csak teljesjogú német polgárok vásárolhatnak ingatlant. Korpona városában a magyarok csak akkor tanuskodhatnak a németek ellen, ha mellettük német polgárok is jelentkeznek a tanuskodásra. Az erdélyi szász városok csak úgy engedik meg a ferencrendiek és domonkosrendiek letelepedését, ha biztosítékot nyujtanak, hogy csak német származású rendtagokat vesznek fel kolostoraikba. Főleg az utóbbi

elhatározás tanuskodik nagy elszántságról, mert nem mindennapi szembehelyezkedés a katolikus egyházi rend akkori világhatalmával és minden gyűlölködést elsimítani törekedő tanításaival.

A magyarok nem vesznek tudomást ezekről a városi torzsalkodásokról. Egyrészt tiszteletben tartják a polgárság önkormányzatát, másrészt meg vannak elégedve a maguk falusi és tanyai kiskirályságával, harmadsorban elég bajuk van úgyis a belső rendzavarokkal és a külső ellenséggel. A sok belső villongás és a meg-megújuló külső háborúk erősen gátolják a művelődés felvirágzását. Az egyházi építkezésre szívesen szánják rá magukat a gazdagabb emberek, mert ez közbecsülést jelent, de a szellemi munkát legfeljebb a papságnak egy kis csoportja méltányolja. A legtekintélyesebb és leggazdagabb urak sem tudnak írni és olvasni; ír és olvas helyettük papjuk vagy az adományukból épített kolostor valamelyik szerzetese. Latinul sem értenek a világi előkelőségek. Mikor Kont István nádor 1360-ban Visegrádon találkozik a velencei követtel, Kont István a királlyal magyarul beszél s a nádor véleményét maga Nagy Lajos tolmácsolja latin nyelven a velencei követnek.

Irodalom. — Salamon Ferenc: Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878—1885. — Márki Sándor: Mária, Magyarország királynője. Budapest, 1885. — Pór Antal: Trencséni Csák Máté. Budapest, 1888. — Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Két kötet. Budapest, 1891—1892. — U. az: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Pór Antal: Nagy Lajos élete. Budapest, 1892. — Békefi Remig szerkesztésében: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásá-

nak ünnepére közrebocsát a hazai ciszterci-rend. Budapest, 1896. — Márkus Dezső szerkesztésében: Magyar törvénytár. I. köt. Budapest, 1899. — Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Négy kötet. Budapest, 1900—1903. — Erdélyi László és Sörös Pongrác szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902. — Forster Gyula: Magyarország műemlékei. Három kötet. Budapest, 1905—1913. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiad. Budapest, 1906. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. — Békefi Remig: A pécsi egyetem. Budapest, 1909. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. Két kötet. Kolozsvár, 1915—1919. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Miskolczy István: Magyarország az Anjouk-korában. Budapest, 1922. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1922—1924. — Hóman Bálint: Magyar történet. Budapest, 1929.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

A SZERZETESEK a maguk erős szónoki lendületével a XIV. században még erősebben háttérbe szorították a világi papságot. Jól tudtak beszélni a nép nyelvén, ezért a hívek hozzájuk tódultak s csak kényszerűségből jártak a plébániai templomokba. Nem lehet csodálni, ha a világi papság keserűséggel szemlélte a barátok sikereit s akadályokat gördített hitszónoki munkásságuk elé. Olykor még a római szentszéknek is közbe kellett lépnie, hogy megvédje a szerzeteseket. Megtörtént az is, hogy a világi papok egyházi kiközösítéssel fenyegették azokat a hívőket, akik a domonkosrendiek prédikációira jártak. 1303-ban a pápai követ, 1315-ben pedig az esztergomi érsek kelt erélyesen a domonkosrendiek védelmére; 1317-ben viszont a római pápa intézett leiratot a pécsi püspökhöz, elítélően szólt a világi papság akadékoskodásáról s meghagyta, hogy az ágostonrendi szerzeteseket senki se merje háborgatni igehirdetésükben.

A XIV. századi latin prédikációk tájékozást nyujtanak a magyar szentbeszédekre nézve is. Az egyházi szónokok kezén itthon és a külföldön meglehetősen egyforma feldolgozású szövegek gyüjteményei forogtak: a nemesség és a nép számára ezeket tolmácsolták magyar nyelven. Ezekben a prédikációkban kevés a dogmatikus

elem, annál több az erkölcsi oktatás, szentírási részlet, keresztény hittudósokból való idézet, legenda és példa. A szónok elsősorban a tisztességes életre oktatta hallgatóságát s inkább csak kényszerűségből foglalkozott az egyház hittudományi tanításainak fejtegetésével. Szívesen magyarázta a Szentírás szövegét, bőven foglalkozott a szentek életével, de az elmélkedés már kevésbbé volt kedvére. A képzettebb prédikáló természetesen szem előtt tartotta az akkori egyházi retorikák tanácsait is. A jó prédikációnak ötféle eredményt kellett elérnie: a gonoszok korholását, a jók erősítését, a tudatlanok tanítását, a szomorkodók vigasztalását, a lanyhák buzdítását. A szónoklat elmondásához hangos beszéd kívántatott, hogy a szónokot mindenki meghallja és valamennyi hívő rettegjen.

A pálosok ebben az időben még tartózkodtak a prédikálástól, a kartauziak pedig szabályzatuk szerint még egymás közt sem beszélhettek; annál lelkesebben terjesztették Isten igéjét a domonkosrendiek és a ferencrendiek. Szívesen beszéltek a néphez a bencések, ciszterciek, premontreiek és ágostonosok is. Új szerzetesrend gyanánt a karmeliták csatlakoztak hozzájuk: a XII. században élő Szent Bertold tanítványai. Közülük Budai Antal 1392-ben mártírhalált szenvedett, mikor délvidéki hittérítő és prédikáló útján a törökök kezébe került. A főpapok sorában különösen Miklós pécsi püspök prédikált sikerrel, úgyhogy VI. Kelemen pápa 1346-ban elismerő iratot intézett hozzá s megengedte, hogy hallgatóinak száznapi búcsút oszthasson.

Irodalom. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900—1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Rézbányay József: Az egyházi szónoklat egyetemes története. Három kötet. Esztergom és Pécs, 1904—1908. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

A LÖWENI MÁRIA-SIRALOM.

A TIZENNEGYEDIK század legelejéről egy vallásos költemény maradt korunkra: a *Löweni Mária-siralom.* Ez a legrégibb magyar vers: a keresztfa alatt bánkódó Szűz Mária panaszai zendülnek meg benne.

A harminchét sorból álló nyelvemlék első tizennégy sora az eredeti sorbeosztás szerint:

Volek sirolm thudothlon sy
rolmol sepedyk. buol ozuk
epedek. Walasth vylagum
tul sydou fyodumtul ezes
urumemtuul. O en eses urodum
eggen yg fyodum syrou a-
niath thekunched buabeleul
kyniuhhad. Scemem kunuel
arad en iunhum buol farad
the werud hullotthya en iun-
hum olelothya Vylag uila
ga viragnac uiraga. keseru
en kynzathul uos scegegkel
werethul. Vh nequem en

Mai kiejtéssel:

Valék siralm tudatlan,
Siralmmal sepedek,
Búval aszok, epedek.
Választ világomtól,
Zsidó, fiadomtól,

Ézes örömemtől.
Ó én ézes uradom,
Egyenegy fiadom,
Síró anyát tekintsed,
Bújabelől kinyujtsad.
Szemem könnyel árad.
Én jonhom búval fárad,
Te véred hullatja,
Én jonhon alélatja.
Világ világa,
Virágnak virága,
Keserüen kínzatol,
Vas-szegekkel veretel.

Az ismeretlen papköltő Szűz Máriával mondatja el Jézust sirató énekét. Az Isten anyja maga panaszolja szörnyű sorsát és fia szenvedéseit. A siralom azelőtt — úgymond a Boldogságos Szűz — ismeretlen volt előttem s most siralommal sopánkodom, búval sorvadok, epedek. A zsidó elválaszt világomtól, fiamtól, édes örömemtől. Ó én édes uram, egyetlenegy fiam, tekints síró anyádra. Szemem könnyel árad, bensőm búval fárad, rád gondolok: világ világa, virág virága! Keserű megkínzásodra, szegekkel átvert testedre. Jaj nekem, én fiam, elhull szépséged. Siralmam soha nem szűnik. Végy el engem, halál, maradjon meg az én fiam! Im hát igazat jövendölt Simeon, így hal meg fiam kínzás közben halállal. Zsidó mit téssz törvénytelen, fiam miért hal bűntelen? Kegyelmezzetek fiamnak, ne kíméljetek engem, avagy az anyát és fiát együtt öljétek meg a halál kínjával.

A Löweni Mária-siralom nem eredeti költemény, hanem a Planctus Sanctae Mariae-nak átköltése. Ez a

latin verses szöveg a XI. században élő Godefridus de Sancto Victore-től ered. A francia szerző — Geoffroi de Breteuil — Planctusa vagyis Siralma: sequentia azaz olyan dicsőítő ének, melyet régente a mise szövegében sűrűn alkalmaztak. A magyar verses emlék kétütemű, de változatos szótagszámú sorokból áll. Eszerint a sorok terjedelme igen különböző. Tizenegy sorváltozat van a szövegben: az ötös, hatos és hetes szótagszámú sorok mellett még más rövidebb és hosszabb sor is. A magyar átdolgozó a szótagszám tekintetében eltért latin eredetijétől, nem mintha eredetiségre törekedett volna, hanem azért, mert beszédét nem tudta beleszorítani az eredeti latin strófák ötös, hatos és hetes sorainak keretei közé. Akárhány szótagú is azonban a magyar sor, mindig két egységre oszlik, hasonló módon a latin sequentia soraihoz. A rímelhelyezést a magyar verselő egészen szabadon alkalmazta, következetességre itt sem törekedett, a páros rímeket rímtelen sorokkal és félrímekkel váltogatta. Előadása elég természetes, itt-ott költőiség is van soraiban.

A Löweni Mária-siralmat más néven Ómagyar Mária-siralomnak is nevezik, ez azonban helytelen elnevezés. Ugyanígy el lehetne nevezni a Halotti Beszédet is ómagyar beszédnek vagy egy másik nyelvemlékünket ómagyar soroknak. Az «ómagyar» jelző egyrészt felesleges és zavaró elnevezés, másrészt olyan fogalmat visz bele a magyar nyelvtörténetbe és irodalomtörténetbe, amely csak legújabban, a Löweni Mária-siralom közrebocsátásakor, bukkant fel. Gragger Róbert német mintára ómagyarnak nevezte el az új nyelvemléket s nyomában egyes magyar nyelvészek, feldarabolták a magyar nyelv fejlődését ómagyarra, középmagyarra és újmagyarra. Az igazság az, hogy a magyarban csak középkori és újkori nyelvi és irodalmi emlé-

kek vannak s amennyiben ómagyarságról lehetne szó, ez az elnevezés legfeljebb a pogánykorra állhatna meg.

Kiadások. — A Löweni Mária-siralmat a löweni egyetem egyik latin kódexe őrzi. A világháború után Németország több középkori kéziratot vásárolt a német hadsereg által 1914-ben elpusztított löweni egyetemi könyvtár kárpótlására s egy müncheni antikváriustól megszerzett egy XIII. századi latin kódexet is. Ebben a Sermones című kéziratban a müncheni bajor állami könyvtár igazgatója, Leidinger György egyetemi tanár, 1922-ben ráakadt a magyar szövegre. A felfedezésről a magyarul is értő Babinger Ferenc egyetemi magántanár értesítette Gragger Róbertet, a berlini egyetem tanárát, s ő Jakubovich Emillel, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-őrével, behatóan tanulmányozta a kéziratot. A kis nyolcadrétalakú latin kódex Olaszországból került Németországba, az antikvárius 1910-ben vásárolta. Terjedelme 302 pergamentlevél. Tartalmát prédikációk, verses elmélkedések, legendák, példák teszik. Irói valószínűleg olasz domonkosrendi szerzetesek voltak; hihetőleg dominikánus eredetű a magyar Mária-siralom is. A magyar sorokat valamelyik Olaszországban élő magyar dömés barát írhatta bele a kódexbe 1300 körül. — A szöveget Jakubovich Emil közreműködésével Gragger Róbert közölte: Ómagyar Mária-siralom. Magyar Nyelv. 1923. évf. — Újból Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

Irodalom. — Gragger Róbert: Ómagyar Mária-siralom. Magyar Nyelv. 1923. évf. — U. az: Eine altungarische Marienklage. Berlin és Leipzig, 1923. — Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. Berlin, 1925. — Négyesy László: Igazításpróbák az ómagyar Mária-siralom olvasásához. Magyar Nyelv. 1927. évf. — Zlinszky Aladár és Vajthó László: Magyar költők. I. köt. Budapest, 1928. — Horváth János: A középkori magyar nyelv ritmusa. Berlin, 1928. — Császár Elemér: A középkori magyar nyelv ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

A GYULAFEHÉRVÁRI SOROK.

A XIV. SZÁZAD első negyedéből maradtak fenn: a *Gyulafehérvári sorok.* Más néven: *Gyulafehérvári Glosszák* vagy *Gyulafehérvári Versek.* Ez a harmadik összefüggő szövegű magyar nyelvemlék. Szerzője, egy ismeretlen ferencrendi szerzetes, 1320 táján élt. Ekkor jegyezte fel magyar mondatait. Latin prédikációk és vallásos versecskék feküdtek előtte, azokat olvasgatta, egyes latin mondatokat magyarra fordított s fordítását a latin kódex szélére írta. Sorai tehát szoros összefüggésben állnak a kódexben előforduló prédikációkkal és a prédikációk vezérgondolatait tartalmazó versecskékkel. Valószínűleg magyar prédikációt akart mondani híveinek s ezért fordítgatta magyarra a fontosabb kifejezéseket. A latin szöveg magyar értelmezésével három helyen próbálkozott. Először öt sort szánt annak a latin rímes szövegnek, mely Jézus nevét magasztalta; másodszor négy sorban fordított egy latin verset, melyben szintén Jézus dícséretét olvassuk; harmadszor prózai latin szöveget ültetett át hat sorban arról a tanításról, hogy mi teszi különösen kínossá Jézus kínszenvedését.

Eszerint a magyar mondatok bizonyos kérdésekre felelnek. Először: mi a Jézus név kezdőbetűinek jelentése az öt betű sorrendjében? Másodszor: hányféleképen látják

a hívek Krisztust? Harmadszor: mi tette legfájdalmasabbá Krisztus kínszenvedéseit? A kérdés mindenütt maga után vonja a feleletek hasonló végződését, a sort záró mondatrészek egybehangzását.

A gyulafehérvári nyelvemlék terjedelme tizenöt sor. A sorok nyelvjárása Fehér megyére utal. Egyesek a szerző nevét is tudni vélték, de a forgalomba hozott név a latin kódex egykori tulajdonosának neve: frater Johannes. A magyar sorok ismeretlen nevű szerzője franciskánus barát volt: valószínűleg a ferencrendi szerzetesek tatai kolostorában vagy a székesfehérvári barátok kolostorában készítette lapszéli magyar verseit. A versek a gyulafehérvári püspöki könyvtár egyik százötvennégy levélből álló, latinnyelvű hártyakéziratában, a Gyulafehérvári-kódexben, maradtak fönn. A kódex zömét prédikációk teszik, de vannak benne oklevélminták is. Egy része 1320 körül készült.

Varju Elemér a nyelvemlék szerzőjének frater Johannes de Vathachát azaz Vatakai János testvért tartotta. (A gyulafehérvári kódex. Akadémiai Értesítő. 1899. évf.) — A név olvasását Tagányi Károly, a nem tökéletesen sikerült hasonmás alapján, Újtatai Jánosra javította ki. (A Gyulafehérvári Glosszák szerzője. Magyar Nyelv. 1905. évf.) — Pápay József olvasása szerint Vathai János vagy Vattai János a szerző neve. (Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? Magyar Nyelv. 1912. évf.) — A kódexet az Országos Levéltár 1912-ben Gyulafehérvárról felkérette Budapestre, itt Erdélyi Lajos és a levéltári tisztviselők megvizsgálták szövegét s meggyőződtek arról, hogy a szerző nevét ma már nem lehet megállapítani, csak annyi bizonyos, hogy a kódex annak idején János barát tulajdona volt. (A Gyulafehérvári Glosszák. Magyar Nyelv. 1913. évf.) — Karácsonyi János felhívta a figyelmet arra, hogy a tizenötsoros magyar szöveg két ismeretlen ferencrendi szerzetes műve: más írta 1320 táján az

első öt sort és ismét más a többi sort 1330 körül. (Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1924.) Ezzel a felfogással szemben Erdélyi Lajos azt vitatta, hogy a jellegzetes betük egy szerzőre mutatnak, csak más tollat használt a második és harmadik szövegrész beírásánál az ismeretlen szerzetes. (Magyar nyelvi tanulmányok. Budapest, 1926.)

Vitát keltett az a kérdés is, vajjon a sorok rímelésszámba mehetnek-e vagy pedig tisztán prózai szövegek? Varju Elemér a sorokban verseket látott, de Horváth Cyrill azt bizonyította, hogy a sorok nem versek, hanem glosszák: három latin prédikáció vázlatának prózai magyar fordításai. (Vitájuk: Magyar Kritika. 1899. évf.) Jó ideig kérdéses volt: vers-e a nyelvemlék vagy próza? Ma már kétségtelen a sorok versvolta s maga Horváth Cyrill is besorozta a nyelvemléket a középkori magyar verses maradványok gyüjteményébe. (Régi magyar költők tára. I. köt. 2. kiad. Budapest, 1921.)

Kiadások. — A nyelvemléket Varju Elemér fedezte fel a gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtárban. Leletéről 1898-ban számolt be a Magyar Tudományos Akadémia egyik ülésén. A szöveg hasonmása és olvasása azóta több helyen megjelent: az itt következő irodalom szerint.

Irodalom. — Varju Elemér: A gyulafehérvári kódex. Akadémiai Értesítő. 1899. évf. — Horváth Cyrill: A legelső ismert magyarnyelvű vers. Magyar Kritika. 1899. évf. — Varju Elemér: A legelső ismert magyarnyelvű vers. U. o. 1899. évf. — Horváth Cyrill: Még egyszer a legelső ismert magyarnyelvű versről. U. o. 1899. évf. — Varju Elemér: Utoljára a legelső ismert magyarnyelvű versről. U. o. 1899. évf. — Szinnyei József: A Gyulafehérvári Glosszák. Nyelvtudományi Közlemények. 1899. évf. — Tagányi Károly: A Gyulafehérvári Glosszák szerzője. Magyar Nyelv. 1905. évf. — Pápay József: Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? Magyar Nyelvőr. 1912. évf. — Varju Elemér: A Gyulafehérvári Glosszák szerzője. U. o. 1912. évf. — Erdélyi Lajos: A Gyulafehérvári Glosszák. Magyar Nyelv. 1913. évf. — Jakubovich Emil: A Gyulafehérvári Glosszák forrásához. U. o. 1913. évf. — Dézsi Lajos: A Gyulafehérvári Glosszák forrásához. Magyar Nyelv. 1913. évf. — Karácsonyi János: A magyar ferencrendiek formuláskönyve a Batthyány-könyvtárban.

Batthyáneum. II. köt. Brassó, 1913. — Erdélyi Lajos: A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához. Magyar Nyelv. 1914. évf. — U. az: Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Glosszákat? Erdélyi Múzeum. 1914. évf. — Horváth Cyrill: Régi magyar költők tára. I. köt. 2. kiad. Budapest, 1921. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. köt. Budapest, 1924. — — Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. Budapest, 1926. — Horváth János: A középkori magyar vers ritmusa. Berlin, 1928. — Császár Elemér: A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Erdélyi Lajos: A régi magyar irodalom történetéhez a nyelvjárások alapján. Budapest, 1929. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉKEK.

A Löweni Mária-siralom és a Gyulafehérvári Glosszák után következő összefüggő szövegű nyelvemlékben, a *Königsbergi töredékek*-ben, a Boldogságos Szűz Mária dicsőítését olvassuk. A nyelvemlék eredetije gyanánt szolgáló latin szöveget még nem sikerült felfedezni, de a magyar töredékekből így is kivehető, hogy a névtelen szerző a Boldogasszony szűzanyaságát magasztalta. A rongáltszövegű maradvány nyelve a Halotti Beszédénél jóval csekélyebb tanulságot nyujt, azt azonban világosan mutatja, milyen nagy a nyelvtani egyezés a XIV. századi magyarok nyelve és a mai magyarok nyelve között.

Egyesek szerint a Königsbergi Töredékekben verses emléket kell látnunk. Hogy a nyelvemlék szövege miért nem hangzik versnek s a ritmus miért érezhető csak az utolsó három sorban, ezt a szövegbetoldásokkal magyarázzák. Ezek rontották volna el a különben is kezdetleges verselésű nyelvemlék ritmusát. Az a körülmény, hogy az eredeti latin szöveg még nem került elő, mindenesetre erősen gátolja a verstani vizsgálódásokat. Kérdés, hogy versben volt-e írva a latin forrás s versben akarta-e fordítani eredetijét a magyar fordító. A magyar szöveg nehézkessége kétségtelenül nagy akadálya a lappangó ritmus érvényesülésének.

Kiadások. — A Königsbergi Töredékek egy XIV. századi hittudományi tartalmú latin kódex kötéséből kerültek elő darabonkint. Az anjoukori könyvkötő ugyanis akként járt el, hogy darabokra metélt egy magyar szöveggel beírt pergamentlapot s az így nyert szalagok segítségével készítette el a latin kódex bekötési tábláját. A teljesszövegű nyelvemlék helyett ilyen módon jutottak az utókorra a rongáltszövegű töredékek. Legelőször egy német tudós bukkant rájuk 1862-ben: Zacher Gyula königsbergi egyetemi tanár. Felfedezéséről Pott Ágoston hallei egyetemi tanár értesítette Toldy Ferencet s ő 1863-ban jelentette be az értékes felfedezést a Magyar Tudományos Akadémiában. Utóbb a königsbergi egyetemi könyvtár Szily Kálmán utánjárására újabb pergamentszalagokat bontott ki a kódexből. A régibb maradványok és az újabb leletek huszonhét magyarszövegű sornak törmelékeit őrzik. A szövegrészek hasonmásai és olvasásai több helyen is megjelentek: az itt következő irodalom szerint.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Irodalomtörténeti olvasókönyv. I. köt. Pest, 1868. — Szily Kálmán: A Königsbergi Töredékről. Akadémiai Értesítő. 1894. évf. — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. — Nagy Gyula: A Königsbergi Töredék újonnan felfedezett részei. Akadémiai Értesítő. 1895. évf. — Szilády Áron: A Königsbergi Töredék. U. o. 1895. évf. — Zolnai Gyula: A Königsbergi Töredék szalagjai. Magyar Nyelvőr. 1895. évf. — Kalmár Elek és Négyesy László: A Königsbergi Töredék versmértéke. Nyelvtudományi Közlemények. 1895. évf. — Gábor Ignác: A magyar ősi ritmus. Budapest, 1908. — Köveskúti Jenő: A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének. Magyar Nyelvőr. 1908. évf. — Frick József: A középkori magyar himnuszköltészet. Kolozsvár, 1910. — Pusch Ödön: Vallásos elmélkedések kódexeinkben. Kolozsvár, 1910. — Heinlein István: A Königsbergi Töredék felfedezéséhez. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Horváth Cyrill: Régi magyar költők tára. I. köt. 2. kiad. Budapest. 1921. — Horváth János: A középkori magyar vers ritmusa. Berlin, 1928. — Császár Elemér: A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

KISEBB PRÓZAI MARADVÁNYOK.

A Löweni Mária-siralom latin kódexében lapszéli és szövegközi magyar jegyzetek is vannak: a *Löweni glosszák.* Ugyancsak a XIV. századból maradt fenn az egyik külföldi latin kódexben: a *Mondseei glossza.* A Löweni Glosszák három magyar szóból és két magyar kifejezésből állnak, a Mondseei Glossza egy magyar kifejezést foglal magában. Mindegyik szó és kifejezés latin szöveg magyar értelmezését adja.

A XIV. század utolsó negyedéből való: a *Königsbergi szójegyzék.* Közel száz latin szó magyar értelmezését tartalmazza két pergamentlevelen.

Kiadások. — A Löweni Glosszák kódexe és története azonos a Löweni Mária-siralom kódexével és történetével. — A Mondseei Glossza kódexét a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi. Ide a felsőausztriai mondseei bencés apátság könyvtárából került. Magyar bejegyzését Fógel József fedezte fel 1923-ban. — A Königsbergi Szójegyzéket Ziesemer Valter egyetemi magántanár fedezte fel 1916-ban a königsbergi állami levéltárban. — A szövegek közlése és magyarázata: az itt következő irodalom szerint.

Irodalom. — Melich János: A Königsbergi Szójegyzék. Magyar Nyelv. 1916. évf. (A felfedezést ismertető cikkhez s a közölt hasonmáshoz és szöveghez ugyanebben az évfolyamban hozzászóltak: Fejérpataky László, Jakubovich Emil, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Madzsar Imre, Melich János, Nagy Gyula, Szentpétery Imre, Szinnyei József.) — Simonyi Zsigmond: A Königsbergi Szójegyzék.

Magyar Nyelvőr. 1916. évf. (Ismertető és magyarázó cikk.) — Gragger Róbert: Ómagyar Mária-siralom. Magyar Nyelv. 1923. évf. (A Löweni Glosszák közlése és magyarázata.) — Jakubovich Emil: Két magyarglosszás bécsi kódex. Magyar Nyelv. 1927. évf. (A Mondseei Glossza közlése és magyarázata.) — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929. (Általános tájékoztatás.)

A NÉPKÖLTÉSZET.

Ennek a korszaknak latin oklevelei többször megemlítik az énekmondók és muzsikusok neveit. A joculator elnevezést a XIV. századtól kezdve más elnevezések szorították ki: kobzos, sípos, hegedős, lantos, regős, gajdos, deák, igric. Ki volt ezek közül pusztán csak muzsikus és ki mondott éneket is zenéjéhez: ezt nem lehet eldönteni. Csak az valószínű, hogy hangszer nélkül nem énekeltek; s bizonyos, hogy énekmondás nélkül is muzsikáltak. Mesterségükkel a későbbi cigányokat helyettesítették. Az egyik XIV. századi felvidéki iskolamester a gimesi várnagy figyelmébe ajánl egy joculatort, mert ez a muzsikus és többi joculatortársa nagy vígságot keltett az iskolamester lakodalmán.

Néhány ismert név ebből a századból: Kobzos János királyi ember Somogy megyében (1326); Tamás joculator a Csallóközben (1329); nyomukban a többi XIV. századi mulattató: Kobzos Miklós, Hegedüs István, Sipos János, Hegedüs János, Regös Miklós.

Károly Róbert király idejében történt Zách Felicián-nak a királyi család ellen intézett merénylete s az előkelő nemzetség szörnyű bűnhődése. Erről a megrázó eseményről épen úgy megindult a mondaképződés, mint Nagy Lajos király nagyerejű hősének, Toldi Miklósnak

vitézi tetteiről. Zách Felicián történetét legszebben Márk krónikája örökítette meg, Toldi Miklós vitézi szereplését az egykorú oklevelek említik. A Toldi-monda egyes részletei Ilosvai Selymes Péter XVI. századi verses elbeszélésében maradtak meg, e monda gyökerei azonban a XIV. századba nyúlnak vissza.

Toldi Miklós biharvármegyei nemesúr volt, Nagy Lajos király idejében és Mária királynő alatt több vármegye főispánja. Ifjabb éveiben nem otthon gazdálkodott, hanem mint legfiatalabb fiú előkelőbb urak szolgálatába állott. Egy ideig az esztergomi érsek katonáinak tisztje volt, 1364-ben elment Olaszországba, zsoldosokat vitt magával s magyar legényeinek vezére lett. Angol és magyar harcosok egy csoportba egyesültek, megalkották az Alba Societast azaz a Fehér Csapatot, ennek a csapatnak egyik vezéri tisztjét viselte a magyar levente. Az olasz államok sűrűn alkalmazták a különféle kóbor elemekből álló zsoldosokat, szerződésre léptek velük, harci készségüket pénzzel jutalmazták. Toldi Miklós — dominus Nicolaus comes de Tholdi Ungarus — és angol vezértársa az egyházi állammal léptek szerződésre s megfogadták, hogy hűségesen támogatják a római szentszéket ellenségei ellen. A ma is meglevő szerződés szerint hathónapi szolgálatra kötelezték magukat, feltétlen engedelmességet fogadtak s megígérték, hogy a félévi harcikötelezettség letelte után eltávoznak az egyházi állam területéről és öt évig nem viselnek háborút az egyházi állam ellen. Szerződésükbe belefoglalták, hogy nem kötelesek Firenze, Pisa, Siena ellen harcolni; kötelességük ellenben, hogy sem levél, sem követ

útján nem érintkeznek az ellenséggel s nem zsarolják a lakosságot. Hathónapi szolgálatáért százhatvanezer aranyforint jutalmat kap a csapat s övé minden hadizsákmány és fogoly. A szerződés megkötése után Toldi Miklós és az angol csapatvezér, továbbá a huszonkilenc angol és tíz magyar alparancsnok 1365 januárjában letette az esküt s a körülbelül ötezer főből álló csapat megkezdte a harcot. Toldi Miklósnak mindenesetre messze földön híres lovagnak kellett lennie, hogy idegen földön is ennyire bíztak vitézségében. Nagy erejéről nincsen feljegyzés okleveleinkben és krónikáinkban, de Ilosvai Selymes Péter XVI. századi verses elbeszélése elég világosságot vet személyének mondai jelentőségére.

Hédervári Kont István történetét Turóczi János és Bonfinius Antal krónikái őrizték meg legjobban az utókor számára. Zsigmond királlyal szemben Kont István a nápolyi trónkövetelő pártjára állott, de Zsigmond leverte a délvidéki felkelést s egyik vezére, Vajdafi György elfogta a Száva partján bujdosó nemeseket. A Kont István vezérsége alatt álló nemesek megfogadták, hogy nem üdvözlik a gyűlölt királyt. Mikor Budára hurcolták őket, sem térdet nem hajtottak Zsigmond előtt, sem nem köszöntek neki. A király bősz haragra lobbant, kivégeztette a makacs nemeseket, tetemeiket a város végén földeltette el. A nép álmélkodva látta, milyen elszántan dobták el maguktól életüket Kont István és társai, hősiességükről regélni kezdett, a tömeges kivégzést költői részletekkel ékesítette. A hős vezér alakja megragadta a képzeletet: az ősi magyar család sarja az idegenvérű uralkodó mar-

taléka lett, de még halálában is rettenthetetlen férfiú maradt, mert arccal fordult a hóhérhoz s bátran kiáltotta, hogy nem fél a haláltól az, aki csatáiban annyiszor látta a halált. Hűséges fegyverhordozója, Csóka, keserves sírásra fakadt, de hiába csalogatta Zsigmond, hogy álljon az ő szolgálatába, mert nála jobb dolga lesz, mint lefejezett uránál, Csóka megvetéssel kiáltott oda a királynak: «Én neked cseh disznó, sohasem fogok szolgálni». Meghalt az urához hű szolga is, mert inkább ezer darabra tépette volna magát, semhogy Kont István gyilkosát szolgálja. A harminckét nemesről a későbbi emberöltők sem feledkeztek meg, történetük ott élt a hegedősök ajkán, innen jutott a XV. századi történetírók kéziratába.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. I. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — U. az: A magyar költészet története. 2. kiad. Pest, 1867. — U. az: A magyar irodalom története rövid előadásban. I. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Szilády Áron: Régi magyar költők tára. IV. köt. Budapest, 1883. — Karácsonyi János: Toldi Miklós származása. Katolikus Szemle. 1899. évf. — Beöthy Zsolt és Badics Ferenc szerkesztésében: Képes magyar irodalomtörténet. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Wertner Mór: Adalékok Toldi Miklós életrajzához. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. — Solymossy Sándor: A Toldi-mondához. Ethnographia. 1918. évf. — Mályusz Elemér: Toldi Miklós Olaszországban. Irodalomtörténet 1923. évf. — U. az: A Toldi-monda történeti alapja. Hadtörténelmi Közlemények. 1924. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1928. — Szabolcsi Bence: A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Elek Oszkár: Kont István a magyar irodalomban. U. o. 1928. évf.

LATIN IRODALOM:

HITTUDOMÁNY ÉS EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

A TEOLÓGIA és filozófia alapvető tételeit a magyarországi papi iskolákban rendszeresen tanították s a külföldi iskolákat látogató egyházi férfiak még bővebb tájékozást szereztek a hittudományi és bölcselettudományi vizsgálódások eredményeiről. A tudományosabb szerzetesek és világi papok a magyar kolostori és káptalani iskolákban többnyire élőszóval terjesztették a hittani ismereteket, de tanításaikat olykor írásba is foglalták. Nálunk is akadtak művelői a fejtegető és magyarázó teológiának, a vallásos filozófiának, az egyházi jognak, az egyházi szónoklatnak és a szent elmélkedéseknek.

A Domonkos-rend jeles teológusa és filozófusa, ERDÉLYI BOJÓT, latin nevén Joannes Boethius, magyarázatokat írt Aristoteles munkáihoz s önálló műben elmélkedett a világ örökkévalóságáról. SOPRONI MIKLÓS pap görögből latinra fordította Aristoteles egyes műveit. CSANÁDI PÉTER pálosrendi generális egy aszkétikus munkát, PÉCSKAI DOROSZLÓ pap hittani fejtegetéseket, VÁRADI JÁNOS ágostonos szerzetes bibliai kommentárt, SZEMER GYÖRGY pap és POZSONYI JÁNOS pálosrendi szerzetes szentbeszédeket foglaltak írásba. LÁSZLÓ ferencrendi szerzetes, később kalocsai érsek, egyházjogi tanulmányt írt arról a

kérdésről: vajjon eretnek tan-e azt állítani, hogy Krisztus és az apostolok közös vagyonnal bírtak? Erdélyi János ferencrendi szerzetes is írt egy kánonjogi munkát. Telegdi Csanád esztergomi érsek mint szónok tűnt ki: gyászbeszédet mondott Károly Róbertről s üdvözlőbeszédben köszöntötte a trónralépő Nagy Lajost.

A legrégibb magyar eredetű, latinnyelvű szentbeszédek a XIV. századból maradtak fenn. Különösebb figyelmet érdemelnek közülük a pécsi egyetemen tartott prédikációk. A pécsi egyetemet Nagy Lajos király 1367-ben alapította. Papi pályára készülő hallgatósága vallásos nevelésben részesült. Az itt mondott egyházi szónoklatok egy részét a müncheni állami könyvtár egyik kódexe őrizte meg. *(Sermones compilatae in Studio Generali Quinque-Ecclesiensi in Regno Ungariae.)*

Ezek a beszédek nem a nép számára készültek, hanem az egyetemi hallgatóság szellemi színvonalát tartották szem előtt. Az egyetem tanárai és az egyetemi fokozatot nyert hallgatók mondták el szövegüket tanítványaik és társaik előtt. Fogalmazásuk és felépítésük teljesen a skolasztikus világ szellemében történt. Mintabeszédek voltak: a szerző alkalmas jeligét illesztett a beszéd élére, fejtegetéseiben ebből indult ki, mondanivalóiba újabb szent idézeteket szőtt, azokat buzgón értelmezte, a meghatározás és felosztás követelményeinek mindenütt eleget tett, az ész érveivel és a tekintélyek nyilatkozataival bizonyított és cáfolt s fogalmazását nem annyira lendületes beszéddé, mint inkább filozófiai s teológiai értekezéssé tette. A beszédek szövegéből azt lehet következtetni, hogy szer-

zői domonkosrendi szerzetesek lehettek, mindenesetre magyar emberek, mert a magyar szentekről szóló prédikációikban a hazafias magyar pap felfogása jut kifejezésre. Egyébiránt a megfoghatóbb történeti vonatkozások nem szembetűnők sem a Szent Istvánról, sem a Szent Lászlóról, sem a Szent Erzsébetről szóló beszédekben. A szövegek inkább csak a vallásos tanulságokat vonják le s erkölcsi elmélkedéseket és buzdításokat tartalmaznak. Szent Istvánról kiemelik, hogy az első magyar király és az első magyar szent, igazi apostol, aki a vallásnak templomokat emelt, az egyházat gazdagon javadalmazta, a nemzet számára törvényeket hozott, országát pedig a Boldogságos Szűz Mária oltalmába ajánlotta. *(De sancto rege Stephano Ungariae, Dalmatiae ac Croatiae:* öt beszéd.) Szent Lászlóról elmondják, hogy a besenyők üldözése közben hogyan menekült meg imádsága révén az éhhalál veszedelmétől s szenttéavatása napján milyen különös fényű csillag tündökölt a templom fölött, ahová testét helyezték. *(De Sancto Ladislao rege Ungariae:* két beszéd.) Szent Erzsébetről megemlítik, hogy mennyit szenvedett, mikor férje halála után kiűzték várából és senkisem adott neki szállást. *(De Sancta Elisabet:* három beszéd.) Ezek a beszédek általában rövidek, csakúgy, mint a többi szentekről mondott nagyszámú prédikáció és az egyes ünnepek jelentőségéről szóló szónoki sorozat. A prédikációs gyüjtemény gazdag anyagára jellemző, hogy Szent Domonkos emlékét hat beszéd újítja meg, karácsony napjához szintén hat szónoklat fűződik, Krisztus kínszenvedését tizenegy beszéd magasztalja.

A káptalanoknak azaz a kanonokok testületének megvolt a maga írásba foglalt statutuma vagyis szabályzata A *váradi káptalan statutumait* Imre váradi kanonok állította egybe 1374-ben. Szövege hasonlít a külföldi kanonoki testületek statutumaihoz, de van benne elég önállóság tartalom tekintetében is, stílus dolgában is. Megtudjuk belőle többek között, hogy a káptalan élén a prépost áll, ő hívja gyűlésbe a kanonokokat, őt illeti meg a gyűlésen az első szó, a kórusban övé az első hely. Rangban az olvasókanonok (lector) következik utána. Ő a prépost helyettese, a káptalani iskola vezetője s a káptalan pecsétje alatt megjelenő oklevelek leírója. Az éneklő kanonok (cantor) irányítja a templomban az egyházi éneket, ő tanítja a káptalani iskola tanulóit énekre és zenére. Az őrkanonok (custos) őrzi a káptalan kincseit, levéltárát, pecsétjét, könyveit, ruháit. A főesperesek (archidiaconus) az egyházmegye egyes kerületeire ügyelnek fel, beutazzák a plébániákat s megvizsgálják, nem él-e bűnös életet valamelyik pap s teljesíti-e egyházi és világi kötelességeit. A kanonokok száma Váradon huszonnégy, egyebütt több is, némelyik egyházmegyében kevesebb. Számos pap áll segítségükre, hogy annál biztosabban kormányozhassák az egyházmegyét. A káptalan egyben az egyházi törvénykezés helye. Előtte rendezik a jogi ügyeket. Mint hiteles hely, közjegyzői munkát végez: előtte foglalják írásba az adás-vételt, zálogot, kölcsönzést, ajándékozást, osztozkodást, végrendeletet.

A XIV. századból már számos magyar eredetű latin kódex jutott korunkra. Legtöbb közülük — szám szerint

tizenöt kódex — a misekönyv: ezekből több igen szépen díszített kéziratot őriznek a hazai és külföldi könyvtárak. A magyar földön készített missalék másolói és festői sokat tanultak az olasz, francia, német és cseh illuminátoroktól, de eredetiség is van könyvdíszítő művészetükben. A magyar miniatürfestészet ebben az időben már eléggé fejlődött, amint ezt többek között a Bécsi Képes Krónika. és a vatikáni könyvtár Képes Legendáriuma szembetűnően mutatja. Az 1377-ben készült Esztergomi Missale másolójának és festőjének már a nevét is tudjuk: a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őrzött kódexet Henrik pozsonymegyei csukárdi plébános készítette Imrefia János pozsonyi őrkanonok számára. Míg ezen a miniátoron a francia művészet hatása látszik, egy másik másoló és illuminátor, a XIV. század végén dolgozó Nagyszombati Mihály pozsonyi kanonok, a cseh kéziratok tanulmányozásából merített könyvdíszítő elemeket.

Az oklevelek és könyvek írására a XIV. századtól kezdve a pergament mellett már a papirost is kezdik használni. Az új anyagot az olasz papírmalmok a XIII. századtól kezdve növényi rostokból és vászonrongyokból állították elő. A XIV. században már Németországban is állítottak fel papírmalmokat s a pergamentnél jóval olcsóbb áru rohamosan kezdte kiszorítani az addig használatos állati bőrt, bár a közvélemény sokkal többre becsülte a bőrhártyát. A fontosabb szövegeket ezután is pergamentre jegyezték.

A pergamentet és az íróeszközöket a kolostori könyvtár élén álló szerzetes szerezte be. Ez a tudományosabb

hajlamú szerzetes vigyázott a másolók munkájára, ő vezetett jegyzéket a könyvekről, ő gondozta a könyvtári cellát. Ha társai közül valaki olvasni akart, egy-egy kötetet adott számára a könyvgyüjteményből. Olykor másoknak is kölcsönöztek kéziratot, ezeknek azonban megbízható embereknek kellett lenniök. Ilyenkor írásos elismervényt vagy zálogot vettek a kölcsönzőtől.

Kiadások. — Az említett hittudósok, bölcselők és egyházjogászok munkáinak kéziratai legnagyobbrészt elvesztek s csak címeikről tudunk. Erre nézve, továbbá a fennmaradt egyházi beszédekre vonatkozólag, az itt következő irodalom nyujt közelebbi tájékozást.

Irodalom. — Ferrarius Zsigmond: De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum. Bécs, 1637. — Ipolyi Arnold: A pozsonyi káptalan XIV. századi könyvtára. Új Magyar Múzeum. 1856. évf. — Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. 1865—1869. évf. — U. az: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Esztergom. 1870. — U. az: A magyar egyház régi mise- és zsolozsmakönyvei. Esztergom, 1870. — U. az: Kortan. Budapest, 1876. — Fraknói Vilmos: Erdélyi János XIV. századbeli magyar kanonista ismeretlen munkája Rómában. Magyar Könyvszemle. 1882. évf. — Csontosi János: A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. U. o. 1882. évf. — U. az: Nagyfontosságú XIV. századi kézirat a pécsi egyetemről Münchenben. U. o. 1882. évf. — Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. Budapest, 1885. — Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad, 1886. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891—1914. — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Dankó József: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapest, 1893. — Békesi Emil: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katolikus Szemle. 1899. évf. — Varju Elemér: A Gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Magyar Könyvszemle. 1900. évf. — Melich János: Misekönyv a XIV. századból. U. o. 1903. évf. — Békefi Remig: A pécsi egyetem. Budapest, 1909. — Gábor Gyula: Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez.

Magyar Könyvszemle. 1910. évf. — Karl Lajos: Magyarország a spanyol nemzeti és francia klasszikus drámában. Budapest, 1916. — Böle Kornél: Adatok a Domonkos-rend liturgiájához és a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár idevágó kéziratihoz. A Szent Domonkos-rend emlékkönyve. Szerk. Horváth Sándor. Budapest, 1916. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1922—1924. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa, 1924. — Hoffmann Edit: Henrik csukárdi plébános miniátor. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. Budapest, 1925—1927. — U. az: A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának Magyarországon illuminált kéziratai. Magyar Könyvszemle. 1927. évf. — Rössler Mária: Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa, 1927. — Zalán Menyhért: A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól. Pannonhalmi Szemle. 1928. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

LATIN IRODALOM:

VALLÁSOS KÖLTÉSZET.

A MAGYARORSZÁGI középkori latin irodalomnak egyik nevezetes ága az egyházi énekköltészet. A XIV. századból már számos magyar eredetű latin himnusz maradt fenn. Világi emberek nem olvasták abban az időben ezeket a vallásos költeményeket, mert nem tudtak latinul; de az egyházi emberek, elsősorban a szerzetesek, méltán gyönyörködtek bennük.

Az egyházi énekek három nagy csoportja:

1. *Sequentiák.* Ezek a himnuszok a mise szövegében fordultak elő. Nagyobbára az illető nap szentjét dicsőítették énekben. Régente igen gyakoriak voltak, de ma már csak kevés mise szövegében van sequentia. (Veni Sancte Spiritus, Lauda Sion salvatorem, Stabat mater dolorosa, Dies irae.)

2. *Zsolozsmák.* Ezek a papság számára napi imádságul előírt prózai és verses szövegek. Az idetartozó imádságokat, himnuszokat, zsoltárokat, szentírási részeket a breviárium tartalmazza. A kolostorokban a zsolozsmázás közösen történt: ilyenkor az imák egyes részeit vagy a himnuszok strófáit felváltva énekelték. Innen származik az egyes részek megjelölése: antiphona (kezdőének), responsorium (felelet).

3. *Himnuszok.* Azok a költemények, melyek a Szentháromság személyeihez fordulnak vagy Szűz Máriát és a szenteket dicsőítik. A misekönyv sequentiáin és a breviárium verses zsolozsmáin kívül önálló himnuszok is voltak. A régebbi keresztény himnuszköltők még a görög-római rímtelen időmértékes verseléssel írták himnuszaikat, de a VIII. századtól kezdve a rímes verselés vált uralkodóvá a latin egyházi himnuszköltészetben.

A magyarországi középkori egyházi énekkészlet maradványait a szertartási könyvek — elsősorban a missalék és a breviáriumok — őrizték meg. A magyar eredetű misekönyvek vizsgálata azt mutatja, hogy a latin egyházi énekek javarészt a német kolostorokból származtak át a magyar földre. A XIII. századi németújvári missale sequentiáinak szerzői között első helyen áll a sanctgalleni Notker bencés szerzetes, tőle való a XIV. századi egri érseki liceumi missale legtöbb latin sequentiája is: ott huszonkét, itt tizenöt himnuszát olvassuk. Kívüle a nevesebb külföldi énekszerzők közül Abaelardus, Adamus a Sancto Victore, Aquinói Szent Tamás, Gotteschalcus, Hermannus Contractus, Prudentius, Venantius Fortunatus és Wipo szerepelnek a két kódexben. A dallamok is külföldről, elsősorban Németország felől érkeztek, hogy itt is felemeljék a lelkeket a gregorián-ének fenséges melódiáival. A magyar papságot azonban nem elégítette ki az egyetemes egyházi énekkincs, hanem rajta volt, hogy itthon is költsön eredeti szövegeket és dallamokat.

Míg a külföldi himnuszok költői jórészt ismert nevűek, addig ennek a műfajnak magyarországi termékei

közül egyiknek sem ismerjük a szerzőjét. A misekönyvek és a breviáriumok névtelenül közlik ezeket a költeményeket. Feljegyzésük az Anjouk-korában kezdődik. Olyan hazai szertartáskönyv, mely a XIV. századnál régebbi feljegyzésű, magyar eredetű himnuszt őriz, eddig nem ismeretes. A fennmaradt himnuszok közül a magyar szentekről szólók a magyar eredetűek. Ilyen énekeket írtak az esztergomi főegyházmegye védőszentjéről, Szent Adalbertről; a magyar eredetű pálosrendi szerzetesek példaképéről, Remete Szent Pálról; továbbá az árpádházi királyi család tagjai közül Szent István királyról, Szent Imréről és Szent Lászlóról. Ezek az egyházi énekek többnyire folyékony latinságú rímes versek. Rímelésük változatos: a páros-, hármas-, ölelkező- és keresztrímeket meg a félrímeket is szívesen használják. A költemények terjedelme 12 és 327 sor közt váltakozik. A sorok 5—16 szótagúak. Vannak köztük strófákba osztott versek és vannak strófátlan szerkezetűek. A 2 soros strófák mellett feltűnnek a 12 sorosak is.

Irodalom: — A magyarországi középkori latin egyházi költészet termékeit Dankó József gyüjtötte össze a középkori latinnyelvü kódexekből: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapest, 1893. — Ebből a gyüjteményből Hegedüs István néhány költeményt magyarra fordított s megjelölte a magyar szempontból értékesebbeknek látszó himnuszokat: A magyarországi latin coelestis lyra. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. — Madzsar Imre: Magyarországi latin egyházi énekek a középkorban. Kézirat. 1924.

LATIN IRODALOM:

KÖLTEMÉNYEK A MAGYAR SZENTEKRŐL.

Néhány magyar eredetű középkori latin kódexben — így a Magyar Nemzeti Múzeum egyik XIV. századi misekönyvében, a pozsonyi káptalan könyvtárában fennmaradt 1341. évi misekönyvben, a bécsi Nemzeti Könyvtár által őrzött XIV. századi esztergomi breviáriumban és a stájerországi göttweigi bencés kolostor könyvtárában levő XIV. századi pálosrendi breviáriumban — több olyan hazai eredetű, magyar témájú himnusz található, amelynek szövege nincs meg sehol másutt a külföldi kódexirodalomban.

Két antiphona a magyar szentekről. — A XIV. század első feléből két rövidebb latin költemény maradt fenn. Az ismeretlen szerző mind a két költeményben Szent Adalberthez, Szent Istvánhoz, Szent Imréhez és Szent Lászlóhoz könyörög közbenjárásért. Mivel Szent Adalbert áll az első helyen, kétségtelen, hogy a két éneket az esztergomi székesegyház papjai énekelték. Bizonyos az is, hogy mind a két költemény ugyanattól a szerzőtől való: ngyanegy témát nyujt két feldolgozásban. Igazolja ezt többek közt az egyenlő versmérték, a stílus és több szövegegyezés is. Leoninusokban azaz rímes hexameterekben

van írva mind a kettő. Versszakbeosztása egyiknek sincs. Az első antiphona, a Presul Adalberte kezdetű, 12 sorból áll; a második antiphona, a Martyr Adalberte kezdetű, 14 soros. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Sequentia Szent Adalbertről. — Corona sanctitatis et immortalitatis... 23 sor. Alig érthető latinsággal írt költemény. Magáról Szent Adalbertről nincs benne semmi megfogható személyes mozzanat, inkább csak Istent dicsőítő fordulatokból áll. Tartalmának, stílusának és verselésének nehézkes formátlansága a költemény régiségére mutat. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Zsolozsma Szent Adalbertről. — Ad festa preciosi... 167 sor. Szent Adalbert holtteste átvitelének ünnepére, november 6-ra szól. Az első három rész könyörgés a vértanu közbenjárásáért, azután kezdődik Szent Adalbert élettörténete az ismert legendaszövegek szerint. (Esztergomi breviárium: XIV. század.)

Sequentia Remete Szent Pálról. — Vitis palmes extas vere... 64 sor. Gondolatmenete a következő. Szent Pál volt a remeteélet első mestere, tiszta csillag gyanánt tündökölt a pusztában. Fölkereste őt Szent Antal is, a két jámbor férfiú boldog együttlétben áhitatos beszélgetéssel töltötte az időt, isteni intézkedésből egy holló táplálta őket. Szent Antal halálát látomány jelentette Szent Pálnak s ő elindult jámbor társa eltemetésére. Mikor belefáradt a sír ásásába, oroszlánok jöttek segítségére. A költemény végén könyörög a költő Szent Pálhoz, hogy védelmezze meg a nevét viselő szerzetesek seregét. (Pálosrendi breviárium: XIV. század.)

Zsolozsma Remete Szent Pálról. — Chorus novae militiae... 327 sor. A terjedelmes rímes vers a napi zsolozsmaidő beosztása szerint tizenkét részből áll. A rövid bevezetéstől és befejezéstől eltekintve, előadja Remete Szent Pál életének történetét. (Pálosrendi breviárium: XIV. század.)

Sequentia Szent Mihály arkangyalhoz. — Decantemus congaudentes,.. 54 sor. Ez az egyházi ének sincs meg a külföldi latin kódexekben. Szövegét egyedül a pozsonyi káptalan könyvtárában őrzött XIV. századi latin kódex tartotta fenn. A névtelen szerző bevezetőül az angyalok dicséretét zengi, azután áttér Szent Mihály arkangyalra: ő vezette ki Egyiptomból a zsidó népet, az ő képét látjuk a templomban az oltár mellett, ahol a tömjén füstje veszi őt körül. Ezután a templom, az oltár, az arany füstölő és a füst misztikus jelentését fejti ki a költő. A templom a keresztény népet, az oltár a lelkiismeretet, az arany füstölő a Szentlélek által felvilágosított emberi értelmet, a felszálló füst az igazak jámbor könyörgéseit jelenti. Szent Mihály győzte le a kígyót, ő az égi zászlóvivő: vezesse a hozzá alázattal könyörgőket az égbe. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Sequentia Szent István királyról. — Corde voce mente pura... 56 sor. Ismeretlen szerzője áhítatos lélekkel magasztalja a magyarok első királyát. Orvendj, Pannonia, tiszta szívvel és lélekkel, adj hálát Istennek, mert az égből megvilágosítva, a kereszt jelét viseled. Dicsőítsd azt, aki által számodra az üdvösség megnyílt, örömmel ülid meg az ő ünnepét. Géza fejedelemnek égi látomány jelentette,

hogy fia fog születni és neve Szent István lesz. A gyermek az erények adományát nyerte s később isteni hévtől buzdítva, hirdette és terjesztette Krisztus hitét egész Pannoniában. Mint Salamon király, ékes templomokat emelt. Jeles és tudós főpapokra bízta a tanítást. A mennyországba jutva, örök koronát visel. Kérjük Istent, hogy az ő közbenjárása által mi is oda jussunk. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Zsolozsma Szent István királyról. — Confessor Christi Stephane... 232 sor. A terjedelmes rímes vers a napi zsolozsma időbeosztása szerint kilenc részből áll. Az első három rövidebb rész általános könyörgés Szent Istvánhoz, hogy járjon közbe a magyar népért az egekben. Ezután következik négy hosszabb részben Szent István életének és tetteinek dicsőítése a Hartvik-féle Szent István-legenda alapján. Elterjedt már a kereszténység az egész földkerekségen, csak Pannonia maradt a pogányság tévelygésében: annál inkább örvendhet ez az ország, hogy Istentől ily kiváló apostolt kapott. Attila pogány és kegyetlen népe most megváltoztatta erkölcseit és a szent király hívására fölvette a keresztséget. Géza fejedelem gyermekére már születése előtt kiáradt az isteni kegyelem. A szent király ifjúkorában Istennek szentelte magát és jámbor életet élt; férfikorában hadi dicsőségével és bölcsességével tűnt ki. Világi fegyvereivel is Isten katonája maradt: király volt s ugyanakkor hithirdető. Az isteni gondviselés művének kellett lenni, hogy a bátor és tüzesvérű magyar nép megtérítésére épen egy Sámsonhoz hasonlítható vitéz király küldetett. Erényei közül különös emlí-

tést érdemel csodálatos türelme és szelídsége. Halála után örömmel fogadták a mennyország szentjei. A magyarok szomorkodnak jámbor királyuk elvesztén, de az ég lakói örvendenek új társuknak. Nagy dicsőség részese lett Székesfehérvár, hogy a szent király holttestét őrizheti. A költeményt befejező két rövidebb rész Szent István királyhoz való könyörgést foglal magában. (Pálosrendi breviárium: XIV. század.)

Himnusz Szent István királyról. — Gaude mater Ungariae... 41 sor. Ismeretlen szerzője a többi Szent István-énekhez hasonlóan magasztalja az első magyar királyt. Örvendj, Magyarország, dicsőítsd a te sarjadékodat és szent pártfogódat: ő nyujtotta neked az igaz hit és mennyei üdvösség világosságát. A hajlottkorú Géza fejedelemnek és feleségének égi látomány jelentette a gyermek születését. Nevét Szent István vértanuról nyerte. A gyermek oly szépen serdült fel, mint a Libanon cédrusa. Kiváló tanítók oktatták a tudományokra. Már ifjúkorában megkezdte a térítést. Eloszlott a tévelygés sötétsége s a magyar nép Krisztus boldog jármába hajtotta fejét. Árassza Isten a szent királyra a mennyország örömeit. (Pálosrendi breviárium: XIV. század.)

Sequentia Szent Imre hercegről. — Stirps regalis proles regis... 42 sor. A költemény a Szent Imre-legenda alapján készült. Kiemeli Szent Imre virrasztásait, a szerzeteseknek adott csókokat és a Konrád lovaggal történt csodát. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Sequentia Szent Imre hercegről. — Letabundus et canorus... 92 sor. Ugyanolyan tartalmú, mint az előbb említett

sequentia. A személyi vonatkozású részekben Szent Imre legendáinak adatait használja fel. (Múzeumi misekönyv: XIV. század.)

Zsolozsma Szent Imre hercegről. — Letare Pannonia... 211 sor. A terjedelmes rímes vers megemlíti Szent Imre éjtszakai virrasztásait és imádkozásait, a templomban hallott égi szózatot, mely a szűzesség megtartását kötötte lelkére, a pannonhalmi szerzeteseknek adott csókokat és a Konrád lovaggal történt csodát. Egyes részeiben szépek a díszítő jelzők: szent törzs sarjadéka, fényességek tükre, alázatosak reménye, foltnélküli csillag, hívek lámpása világ pirosló rózsácskája, síránkozók vigasza, igazságosság mértéke, ártatlanság dísze, tisztaság holdja, szemérmesség gyöngye, szűzesség virága, tisztaság vára, szeretet mezeje. (Esztergomi breviárium: XIV. század.)

Himnusz Szent Imre hercegről. — Plaude parens Pannonia... 20 sor. Gondolatmenete a következő: Örvendj, Pannonia, ily jeles fiadnak, kinek erényei örömmel töltik el az eget. Királyok sarjadékából született Imre herceg, gyermekkorától fogva istenfélelmet tanult és megvetette a földi dolgokat. Megfékezte a testi vágyakat, megőrizte szűzességét. Dicsőség a háromegy Istennek: Szent Imre kérésére adja meg nekünk az örök életet. (Esztergomi breviárium: XIV. század.)

Sequentia Szent László királyról. — Novae laudis extollamus... 86 sor. Megemlíti, hogy Szent László visszaverte az ellenség betörését s kiterjesztette hatalmát más népekre. Dicső hadjárataiban egyetlen magyar a barbárok ezreit szalasztotta meg. (Pozsonyi misekönyv: 1341.)

Zsolozsma Szent László királyról. — Fons aeternae pietatis... 215 sor. A terjedelmes rímes vers teljes zsolozsma. Megemlíti Váradot, melyet a szent király sírjának csodatettei örökre híressé tesznek; egyébiránt alig van benne valami személyi mozzanat vagy magyar történeti vonatkozás. Inkább csak általános fordulatokat és szokott kifejezéseket tartalmaz. Megcsendülnek benne más egyházi himnuszok fordulatai is. Az ismeretlen költő a magyarokat a vér férfiainak nevezi, akiket Szent László által vezetett mennyei üdvösségre az Úr. (Pálosrendi breviárium: XIV. század.)

Irodalom. — Dankó József: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapest, 1893. (A magyarországi latin költészet vallásos emlékeinek alapvető gyüjteménye.) — Hegedüs István: A magyarországi latin coelestis lyra. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. — Madzsar Imre: Magyarországi latin egyházi énekek a középkorban. Kézirat. 1924. — Szilárd Leó: Szent László a magyar lírában. Pécs, 1926. — Varju Elemér és Lajtha László: Egy Szent Erzsébet-himnusz Zsigmond király korából. Könyvbarátok Lapja. 1928. évf. — Zalán Menyhért: A magyar középkori missalék kutatásának feladatairól. Pannonhalmi Szemle. 1928. évf.

LATIN IRODALOM:
MÁRK KRÓNIKÁJA.

NAGY LAJOS király uralkodása idején, 1358-ban, írta meg MÁRK kanonok azt a históriai munkát, melyet *Bécsi Képes Krónika* néven ismer a történettudomány. Anonymus és Kézai kéziratai után ez a mű a harmadik emléke a magyar históriának. Művészi feldolgozású krónika. A legrégibb időktől Károly Róbert király 1330. évi oláhföldi hadjáratáig ismerteti a nemzet történetét.

Első része a húnok történetét, második része a magyarok történetét foglalja magában. Az első rész elbeszélése nagyjában megegyezik Kézai Simon históriájának előadásával, második része is sokban hasonló, de vannak azután a Bécsi Képes Krónikának egyes fejezetei, amelyek bő kidolgozásukkal és költői stílusukkal új anyagot és új feldolgozást nyujtanak.

A Szent István halála után következő félszázad története s különösen a Szent László személyéhez fűződő események leírása, nagyon szép ebben a krónikában. László herceg benső szeretetben él bátyjával, Géza herceggel; eleinte mindketten támogatják unokatestvérüket, Salamon királyt. Együtt indulnak a pogány kúnok rablóserege ellen. Salamon vakmerőségétől elragadtatva, a legnehezebb hágón nyomul fel csapatával a hegy tetején álló

pogányokhoz, akik sűrű nyílzáport ontanak rá. Géza a járhatóbb hágón ront a kúnokra. László megöli a legerősebb négy pogányt, az ötödik nyilától nehéz sebet kap. A magyarok úgy aprítják kardjaikkal a kúnok fejeit, mint a nyers tököt. «Láta azután Szent László herceg egy pogányt, ki lóháton visz vala egy szép magyar leányt. Szent László herceg tehát azt gondolja vala, hogy a váradi püspök leánya s jóllehet súlyosan meg vala sebesülve, még is sebes nyargalvást űzé lovával, melyet Szögnek hí vala. S midőn sehogy annyira be nem érhette, hogy leszúrhassa, minthogy sem az ő lova sebesebben nem fut, sem amazé kissé el nem marad vala, hanem mintegy könyöknyi távolság vala a lándzsa hegye és a kún háta közt, Szent László herceg kiálta a leánynak és monda: Szép húgom! Fogd ővén a kúnt s vesd magad a földre; mit az meg is tőn. S amint Szent László herceg távolról a földön heverőre szegezte lándzsáját s meg akarta ölni, a leány igen kéré, hogy ne ölje meg. Miért is ebből látható, hogy nincs hűség az asszonyokban; mivel aligha nem buja szerelemből akarta azt megszabadítani. A szent herceg azonban sokáig küzdvén vele s inát elmetszvén, megölé. De ez a leány nem a püspök leánya volt. A király tehát és a dicsőséges hercegek, miután a pogányokat csaknem mind leölték s a kereszténveket a fogságból mind megszabadították, egész Magyarország szerencsés hadseregével együtt győzedelmes diadallal örvendezve megtérének. És lőn nagy öröm egész Magyarországban és énekekben és imákban áldák vala az Urat, ki nekik győzedelmet adott.»

Hármasban küzdenek — Salamon, Géza, László — Nándorfehérvár alatt a görögök, bolgárok és besenyők ellen. Két hónapig vívják a hatalmas várat, megszalasztják a felmentő seregeket s hősiesen viaskodnak a városból ki-kitörő szerecsenekkel. Három vakmerő szerecsen kitör a várból, egy meghal közülük, de két bajtársa keményen harcolva védelmezi, úgyhogy a magyarok nem tudják elragadni tőlük a holttestet. S a király és hercegek így szólnak a körülöttük álló vitézekhez: «Vajha a Makkabeusok vére forrna föl a vitézek szívében, hogy megszabadítanák a magyarokat ezen szerecsenektől, kik a város védelméért vakmerően harcolnak, hogy a magyarok a szerecsen holttestét elragadhassák. Ezt hallván Apos, György és Bors hős vitézek, sebes rohammal villám gyanánt rajtuk ütének. Kiket is Apos fölötte vakmerően űzve, a város kapujáig kergete; a katonák ugyan kövekkel és nyilakkal lövöldöznek vala a város bástyáiról, Apos mindazonáltal sértetlenül tére vissza. Eközben György és Bors buzdították a magyarokat, kik a szerecsen testét elragadák és a szemétre veték. Az ostrom harmadik havában pedig csütörtökön egy magyar leány, kit rég vittek volt oda fogságba, a várost felgyujtotta. Igen erős keleti szél fú vala s minden épület lángba borult. A magyar sereg tehát beronta a városba azon részen, ahol a falak a faltörők által már le voltak rombolva s a görögöket, szerecseneket és bolgárokat kegyetlenül öldöklé. Akik életben maradtak, vezérükkel, Nikétásszal a várba menekülének. A magyarok tehát a város megvétele után másnap, miután a tűz lecsendesedett, a görögök pincéit fölkutatva, onnan sok

aranyat és ezüstöt, drágaköveket, tündöklő gyöngyöket és csaknem megbecsülhetetlen kincseket szedének, melyeknek megosztásában viszálkodás támada a király és a hercegek közt; s nem volt egy magyar sem, aki ott meg nem gazdagodott volna». A fellegvárba menekült görögök megnyerik a magyarok irgalmát, feladják a várat s elvonulnak hazájukba. Salamon irígyli Géza dicsőségét, Géza pedig neheztel, mert a király megfosztja a zsákmány egy részétől. Ettől kezdve a királyi udvar gonosz tanácsadói, elsősorban Vid ispán, lázasan keresik az alkalmat, hogy eltegyék láb alól a két herceget. Hiába eseng Ernei ispán a békéért, Salamon hívei behálózzák a királyt.

A testvérharc elkerülhetetlen. László Csehországba megy Ottóhoz, a csehek fejedelméhez, hogy segítsen rajtuk szorultságukban. Géza itthon marad s egyetlen csapatával küzd Salamon harminc csapata ellen. A vesztett csata után Vác felé menekül, itt találkozik öccsével, Lászlóval és sógorával, Ottóval, akik erős haddal jönnek segítségére. «S amint Géza öccsét, Lászlót meglátta, a nagy fájdalom miatt sírva fakad vala, minthogy jámbor híveit elvesztette és árulóira panaszkodik vala; az erőslelkű László pedig bátyját bátorítja vala, hogy ne sírjon, sőt inkább a mindenható Isten kegyelméért könyörögjön.» Milyen vitézek harcolnak ezekben a csatákban, hogyan öli egymást a magyar! Salamon király hívei közt ott van a dicső vitéz Apos. Ez annyira öldökli a hercegek embereit sűrű kardcsapásaival, hogy a sok vagdalkozásban karja megdermed és keze a kard markolatára tapad. Volt Géza hercegnek egy Péter nevű vakmerő vitéze, ki sárga

lován a többiek előtt járt csillogó vértjével s a vitézeket párbajban legyőzte. Apos ezt a félelmes vitézt is mennykő módjára lesujtotta, lándzsájával vértjét áttörte, őt magát szíven szúrta. A döntő ütközet előtt László herceg, hogy embereit buzdítsa, lova hátán körbenyargal serege előtt. S amint egy bokrot lándzsájával megüt, egy hófehér menyét csodamódra lándzsájára ugrik s azon végigfutva, kebelébe szalad. A harcból Salamon csak kevesedmagával tudott megmenekülni. «S Géza és László hercegek azután, Isten segítségével, a győzedelem diadalára fölmagasztaltatva, az elesettek holttestei fölött háromszor hirdeték Isten dícséretét. S László herceg, aminthogy mindig különösen kegyes vala, annyi ezer halottat látva, jóllehet ellenségei voltak is, akik elestek, mégis érettük egész belsejében megindula és keservesen siratá őket, nagy jajgatással tépvén arcát és haját, mint anya a fiai temetésén... S amint sóhajtozva járkált a holttestek között, meglátván Ernei ispán testét, azonnal leugrék lováról és őt megölelé és sírva mondja vala neki: Ernei ispán, békesség barátja, úgy sajnállak, mint atyámfiát, mert szíved és tanácsod teljes vala békével. Kit is tulajdon kezével fölemelvén, megcsókola s megparancsolá vitézeinek, hogy Bácson tisztességesen eltemessék. S ugyancsak László, amint másfelé járkált, meglátá Vid tetemét és monda: Sajnálkozom halálodon, bár nekünk mindig ellenségünk voltál; bár éltél, megtértél és köztünk a békét megerősítetted volna. De csudálom, miért akarod vala a hercegséget, holott nem hercegi nemből való voltál s miért áhítod vala a koronát, holott nem királyi vérből származtál?

Most látom, hogy szíved, mely hercegségre áhítozik vala, lándzsával átdöfve hever a porban és fejed, mely koronára vágyik vala, karddal szét van hasítva. De megparancsolá, hogy őt is temessék el. Géza és László vitézei azonban, kik Vid tanácsa miatt a háborúban testvéreik vagy fiaik halálán el voltak keseredve, lovaikról rögtön leszállának és Vid mellét késsel fölhasítván, szemeinek esének és földet hintvén szemeibe, mondák: Sohasem laktak jól szemeid vagyonnal és fénnyel; most lakjék jól szemed és szíved földdel. A cseh herceg, Ottó, pedig, ki életét kitette érettük, gazdagon megjutalmazva tére haza. S mikor Salamon Mosonyba érkezett, amint anyja meglátta, megsiratá, mint egyetlenegy fiát kelle siratni, kit Isten annyi jótól megfosztott volt és dorgálja vala mondván: Kedves fiam! Sohasem hallgattál az én tanácsomra, sem Ernei, sem más híveid tanácsára, hanem mindig Vid tanácsán jársz vala; íme tönkre tetted magadat és a tieidet; nem intettelek-e, nem mondtam-e mindig, hogy elég neked Magyarország koronája s add a hercegséget békével atyádfiainak? Most már Vid nem lehetett herceg s téged sem koronáznak meg többé. Minek hallatára a király megharagudván, anyját arcul akarta ütni, de neje megfogta kezét.»

Salamon futása után Géza herceg a magyarok sürgetésére elfogadja az ország koronáját. A koronázás után a Duna mellett beszélget Lászlóval a Szűz Mária tiszteletére építendő templom helyéről. S amint ott állnak Vác mellett, «egy szarvas jelenék meg előttük, melynek szarvai rakva valának égő gyertyákkal és kezde futni előttük az

erdő felé s azon helyt, ahol most a monostor van, megálla. S amint a katonák rányilaztak, a Dunába szökék s többé nem látták. Mit látva, monda Szent László: Bizony nem szarvas, hanem Isten angyala vala. S monda Géza király: Mondd meg nekem, édes öcsém, mi lehetett az a sok égő gyertya, melyet a szarvas szarvain láttunk? S válaszolá Szent László: Nem szarvak azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák, hanem tündöklő tollak; azért állott pedig meg, hogy ott a helyet megmutassa, hogy a Szűz Mária egyházát ne máshova, hanem csak oda építtessük».

Hosszú harcok következtek ezután, míg végül Salamon király szerencsecsillaga végképen letűnt. Akkor már messze járt hazájától a trónvesztett király, a pogány kúnok közé szorult s a görög császár serege Görögország határszélén rettenetesen összetörte őket. Salamon menekült. «Téli idő volt s igen sűrűn havazik vala és szemeik tele lettek hóval s a sűrűn hulló hó miatt nem láthaták társaikat, kik előhaladtak és így tévelyegve bolyongnak vala idestova. De az ellenség is nyomon üldözi vala őket. S amint egy elhagyott puszta várhoz értek, bele szállának és egész nap és egész éjjel ott maradának; az ellenség pedig mindenfelől körülkeríté a várat s a megszállottak látván, hogy éhhalállal vesznének el, inkább akarának harcolva meghalni, mint éhen veszni. Azért is hajnalhasadtával kirontának az ellenségre és öldöklőikkel egygyütt veszének el s igen sokan elesnek vala azok közöl is, kik őket öldöklik vala. Salamon király azonban kevesedmagával futva, nagynehezen meneküle s könnyedén át-

nyargala a Dunán, minthogy be volt fagyva. S amint egy nagy berekhez ért, embereinek azt mondá, nyugodjanak egy kissé, hogy lovaikat pihentessék. Maga pedig, pajzsát letéve, tetteté magát, hogy rögtön visszatér s elmene a rengeteg erdő homályába s ott hagyá embereit, kik semmi effélét nem gyanítanak. És nem is jelent meg soha többé.»

Sok megragadó rész van a krónikában. Az uralkodócsalád tagjainak egymás között megújuló élet-halál harca és az ellenséggel folytatott küzdelmek különösen színes és jellemző részek. Hullámzik a csaták véres sodra. S miért folynak ezek az örökös harcok? Nem egyszer semmiségekért. Kálmán király fia és utóda, II. István — aki «azt hiszi vala magáról, hogy bölcseségben Salamonnal, vitézségben Sámsonnal, bátorságban Dáviddal egyenlő, pedig nem mérkőzhetik vala velük» — barátságos összejövetelt tervez a csehek hercegével. «Tetszett pedig az országnak, hogy István király értekezést tartson a cseh hadsereggel; s midőn Magyarország szélére érkeztek, a cseh herceg is elébe jött, csak a folyó fekszik vala közöttük. Vala pedig egy Zsolt nevű ember, aki mindig gazságon törte a fejét s kit gazságáért Magyarországból kikergettek volt s ez akkor a csehekkel jelen vala. S mielőtt a király a herceggel beszélgetést tartott, Zsolt alattomban híradót küldé a királyhoz, ezt mondván: Hív vagyok uramhoz, és amit a csehektől tudok, megjelentem.» Az álnok Zsolt titkos üzenete szerint a cseh hercegnek az a szándéka, hogy elfogatja a magyar királyt, mivel hallotta, hogy a magyarok fegyvertelenül érkeztek a találkozóra; viszont a cseh herceggel ugyancsak Zsolt elhiteti, hogy a király rabul

akarja ejteni, mert hírét vette, hogy a csehek nincsenek felfegyverezve. Zsolt most újból bizalmasan üzen a királynak, hogy küldjön kémlelő íjászokat a herceg táborához. Mikor az íjászok megjelentek, a csehek kétségtelenül igaznak tartották, amit megelőzőleg hallottak, rárohantak tehát az íjászokra «s a hitvány besenyők és székelyek egy seb nélkül futának a király táboráig. S a király ezt hallván, kevesedmagával Magyarország felé nyargala». A csehek ekkor erősen dúlják a király táborát. János nádor azonban, aki a királytól távolabb szállott meg, összegyüjti embereit, egy szívvel-lélekkel felfegyverkeznek, a csehekre rontanak s az Úr segítségével összetörik őket. János hírmondót küld a király után, tudtára adja győzelmét, a király visszatér, nagy örömmel örvend, csak azt sajnálja, hogy Zsolt, aki hazugságával annyi bajt okozott, nem veszett el az ütközetben. Ezután egy trónjáról elűzött orosz herceg jön a királyhoz és segítségét kéri testvére ellen, aki hercegségéből kivetette. István király mindjárt készen áll a segítségre, összegyüjti nemeseit, Oroszországba megy. Egy ostrom alkalmával meghal az orosz herceg, a király nagyon bosszankodik s megparancsolja a magyaroknak, hogy vagy vegyék be a várat, vagy haljanak meg. «A magyar főurak azonban tanácsot tartának és mondák: Miért s mi haszna haljunk meg? Ha a hercegséget elfoglaljuk, kit tesz majd a király közölünk hercegnek? Legyen tehát megállapodás közöttünk, hogy senkise vívja a várat s mondjuk meg a királynak, hogy mindezt országnagyjai tanácsa nélkül teszi. Amint a főurak a király tanácsába gyűltek, mindnyájan kétoldalt helyet foglalának; de Kozma,

a Pázmán-nemzetségből, felemelkedék s monda a királynak: Uram! Mit cselekszel? Ha seregeddel, vitézeid halálával, a várat beveszed, kit teszel herceggé? Ha nagyjaid közül választasz, senki itt nem marad. Avagy az országot odahagyva, szeretnétek-é ezt a hercegséget bírni? Mi zászlós urak a várat nem fogjuk vívni, ha vívni akarod, harcolj magad; mi pedig Magyarországba visszamegyünk és magunknak királyt választunk. S azután a főurak parancsára a kiáltók a táborban kikiáltják vala, hogy a magyarok minél hamarabb térjenek vissza Magyarországba. A király tehát, miután látta, hogy emberei segítségétől igazán elesett, visszatére Magyarországba.» De újból háború támad a bizánci birodalommal. Szent László király leánya, Piroska, a görög császárhoz ment feleségül: Bizánc császárnője lett, de egyben lelkes magyar asszony maradt. Egyszer Piroska felháborodva üzeni István királynak, aki unokaöccse volt, hogy az ő férje, a görög császár «az ő szégyenére szidalmazza a királyt, azt mondván, hogy Magyarország királya kegyetlen ember; és hogy őt, amint ellene mondott, a császár megverte. S amint ezt a király meghallotta, nagyon nagy sérelemnek vette és seregét összeszedvén, lelke felháborodásában megrohaná a görög részeket és Görögország némely városait tűzzel-vassal pusztítá és félelem lepé meg azon tartomány valamennyi városát és úgy fél vala valamennyi király István királytól, mint a mennykő csapásától, úgyhogy a síró gyermeket István király nevével fenyegetve csitítják vala. És visz vala a király magával hétszáz frank katonát, kikkel Bolgárországot dúlja vala és azok gépeivel romboltatja

vala Görögország várainak falait. S azért, hogy a császár nem jő vala ki hozzá viadalra, követet külde a görög császárhoz és meggyalázá, mondván, hogy nem méltó arra, hogy császárnak, arra sem, hogy királynak hívják, hanem vén asszonynak és banyának, mert, mint a vén asszony, mindig henyél». Ez az István király egyébiránt jobban szerette a kúnokat, mint a maga magyarjait. Különösen kegyelteTatár nevű fejedelmüket, aki kúnjaival sok gazságot követett el a magyarok ellen. «A magyarok pedig hallván, hogy a király halálán van, leöldöklék a kúnokat, kik javaikat ragadozzák vala. S a kúnok fejedelme, Tatár, panaszt tőn a királynak emberei leöletése felől. A király azt véli vala elméjében, hogy betegsége valamennyire könnyebbedett; amint Tatárt könnyezve s a többi kúnokat körülötte jajgatva látta, minthogy szerfölött szereti vala őket, elmordula s mondá: Ha felgyógyulok, mindegyikért, akit közöletek megöltek, tizet ölök meg; most már életem felől ne essetek kétségbe, mert meggyógyultam. S ezt mondván, kinyujtotta kezeit a kúnokra, kik is nyakrafőre rohanának kezei csókolására és a nagy tolongásban ránehezkedének a királyra; miért is a nyavalyába visszaesvén kimúlék a világból. De midőn halálra vált, az országról lemondván, barátruhába öltözött uralkodásának tizennyolcadik esztendejében és eltemettetett Váradon.»

Két tragikus eseménnyel fejeződik be a krónika: Zách Felicián merényletével és Károly királynak az oláh vajda ellen indított hadjáratával. Urunk 1330. esztendejében a békeháborító és konkolyhintő ördög egy Zách-nemzetségbeli Felicián nevű őszbevegyült vitéz szívébe azt

sugallá, hogy Károly királyt, Erzsébet királynét és két fiukat, Lajost és Endrét, ölje meg. Zách Felicián Visegrádon, mikor a királyi család ebédnél ült, a király asztala elé állt s éles kardját kirántva, irgalmatlanul meg akarta ölni a királyt, királynét és fiaikat, de a könyörülő Isten nem engedte, hogy végrehajtsa tervét. «Mindamellett is a király jobbkezét könnyedén megsebzé; de, fájdalom, a szentséges királyné jobbkezének négy ujját, melyekkel a szegényeknek, nyomorultaknak és szerencsétlen személyeknek alamizsnát osztogat vala, egyben lecsapá; mely ujjaival számtalan egyházaknak különféle kézimunkákat varr és az oltároknak és papoknak drága bársony ékességeket és kelyheket fáradhatatlanul küldöz vala.» Mikor az ott álló királyfiakat is meg akarta ölni, a gyermekek nevelői közbevetették magukat, fejükön halálos sebeket kaptak, de mind a két gyermek megmenekült. Ekkor egy bátor ifjú Feliciánra rohant, csákányával a földre terítette és az ajtókon benyomuló királyi bajvívó vitézek kardélre hányták a merénylőt. Összevagdalt testének darabjait különböző városokba küldték szét, fiát és szolgáját lófarkra kötve szaggatták ízekre; nemzetségének számos tagját kegyetlenül lemészárolták. «Klára nevű gyönyörű szűz leányát is a királyi udvarból kivonszolják s orrát és ajkait oly csúful levagdalván, hogy csak a fogai látszottak s két kezéről nyolc ujját levágván, hogy csak a két hüvelyke maradt, lóháton félholtan több város utcáin meghurcolják és a szerencsétlent ilyen szavakat kiáltani kényszerítik: Ilyen büntetéssel lakoljon, aki a királyhoz hűtelen!... Igy tehát a boldogtalan Felicián felségsértés bűnébe esett,

megháborította az országot, kiirtotta tulajdon magvát, meggyalázta és elvesztette nemzetségét, ebek étkévé lett s e világból kiszabadulván, megkötöztetett az alvilágban s eltemettetett a pokolban.» Hogy miért történt a merénylet, elhallgatja a krónika, azt azonban feljegyzi, hogy addig, míg ez az eset történt, Károly király kedvező szelekkel hajózott, de most elfordult tőle a szerencse s legközelebbi háborújában megveretett vala.

Mert ugyanazon esztendőben, amikor Felicián családját kipusztították, Károly király meg akarta semmisíteni Bazarád oláh vajdát, jóllehet az oláh vajda követei útján alázatosan könyörgött a király kegyelméért. De Károly fenhéjázó elmével ekképen szólt az oláh vajda követeihez: «Igy mondjátok meg Bazarádnak: ő az én juhaim pásztora, rejtekéből majd kihúzom szakállánál fogva». Akkor egy Dancs nevezetű hű zászlós úr, zólyomi és liptói ispán, a király elé járult: «Uram, nagy alázatossággal s tisztességedre beszél Bazarád; azért királyi jóindulatod kedvezésével és kegyelmed teljes hajlandóságával szíveskedjél neki leveledben válaszolni». De a király kevély szavait ismétlé és a józanabb tanácsot félretéve, azonnal berontott az oláhok országába. Ismeretlen vidékre kerülve, eltévedtek a magyar csapatok s visszavonulásukban az oláhoktól megszállt bércek szakadékaiba jutottak. S hullottak a magyarok, ifjak és öregek, papok és nemesek, főurak és közemberek nap-nap után. A király is csak úgy menekült meg, hogy megcserélte ruháját egyik nemesének egyszerű öltözetével s helyette az önfeláldozó magyar urat verték agyon az oláhok. Károly

megmenekült. «Körülötte ugyanis kőfal gyanánt állnak vala Dancs, fiával, Lászlóval és a királyi udvar más vitézeivel és Márton mester, Berend fia, kik mindnyájan magukra veszik vala a záporeső gyanánt omló nyilak és kardok csapásait, hogy a király életét a fenyegető haláltól megmentsék. S köröskörül a sereg mellett mindenütt úgy hull vala a sok eb oláh is, mint a legyek, melyeket az édes ír elbódított, amint a keresztény népet és Krisztus fölkent papjait irgalmatlanul öldökölték. Mely oláhokat, kiket ott a magyarok leöltek, csak a pokolbeli furfangos számvevő szedett számba. A király azután ilyen kimenetellel mene Temesvárra és azután haladéktalanul Visegrádra. Egyébiránt, minthogy a magyarok mindenütt igen erős és kemény csatákat vívtak, ez azért esett rajtok, hogy gyakori győzedelmeik miatt el ne kevélyedjenek, vagy legalább, ha már elkevélyedtek, megfenyíttessenek, hogy alázatosságot tanuljanak és bizonyítsák meg, hogy a mennyei szeretet kegyelmét az atyai fenyíték ostora által annál bővebben megérdemlik. Mert megfenyíti az Atya-Isten, akiket szeret.»

Márk kanonok bizonyára Nagy Lajos király megbízásából állította össze a magyarok történetét. A rendelkezésére álló régebbi krónikákat és legendákat egységes egésszé kerekítette ki s munkájához hozzácsatolta Vencel, Ottó és I. Károly történetét. Krónikája befejezetlenül maradt. Fennmaradt kézirata valószínűleg nem Márk kanonok írása, hanem az eredeti fogalmazás díszesen kiállított példánya. A finommunkájú, fényes kódexet kétségtelenül a magyar királyi udvar számára másolta és fes-

tette valamelyik akkori művész. A legszebben megírt magyar krónika egyben a legékesebb köntösű magyarországi latin kódex is.

Márk kanonok kéziratoskönyve olyan költői módon mondja el az árpádkori magyar eseményeket, mint egyetlen más hazai krónika sem. Az olvasó előtt hatalmas jelenetekben vonul el a magyar középkor. Epikus részletességű csataleírások, megkapó párbeszédek, szép hasonlatok és képek váltogatják egymást az árpádházi királyoknak ebben a nemzeti mondákkal átszőtt remek históriájában.

A krónika szerzője, MÁRK kanonok, előkelő nemes családból származott, maga is dunántúli földbirtokos volt, Károly Róbert uralkodása végén a király nejének udvari papja, Nagy Lajos uralkodása elején Buda egyik plébánosa, emellett a királyi kápolna gondozója, a kápolnában őrzött királyi levéltár őre, veszprémi kanonok, utóbb szerémi prépost, 1358-ban székesfehérvári őrkanonok. Pályája azt mutatja, hogy a királyi családnak nemcsak udvari történetírója, hanem nagyon kegyelt embere is volt. Nagy Lajos egy alkalommal külön is írt érdekében a pápának, hogy meglevő egyházi javadalmai mellé új javadalmat kaphasson. Utoljára 1358-ban találkozunk nevével. Ekkor Székesfehérvárt saját házában lakott, dúsjavadalmú állása volt s az ottani koronázó bazilikában ő őrizte a királyok sírjait s az egyház kiváltságleveleit.

Márk személyét a legújabb időkig homály fedte, azért kéziratát jobbára Bécsi Képes Krónika néven emlegették. A krónikával kapcsolatosan a XVI. század végén merült fel a Márk név, amikor Baranyai Decsi János azt írta egyik munkájában, hogy Turóczi János a maga krónikájának régebbi történeti anyagát egészében Marcus kéziratából vette át. (Syntagma institutionum juris imperialis ac Ungarici. Kolozsvár, 1593.) — Ezen a nyomon indulva, Horvát István is, Toldy Ferenc is Márknak tulajdonították a krónika szerzőségét. (Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1867.) — Békesi Emil

meg is jelölte a szerzőt annak a Márk nevű ferencrendi szerzetesnek személyében, aki az első Anjouk idején a Szent Jánosról nevezett budai kolostorban élt. (Magyar írók az Anjouk és utódaik korában Katolikus Szemle. 1899. évf.) — A kérdést Jakubovich Emil kutatásai oldották meg: a Márk személyéhez fűződő bizonytalanságot és homályt ő oszlatta el. Megállapította, hogy a nevezetes krónikaíró Kálti Szomajon fiának, Mihálynak fia volt, neve Kálti Márkus, családjának ősi birtoka a veszprémmegyei Bánk község mellett fekvő Kált-puszta. Életének fontosabb adatait is ő állította egybe. (Adalékok legrégibb nyelvemlékeink, okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv. 1925. évf.)

Hogy Márk krónikájának régi szövegei milyen krónikások nevéhez fűződnek, azaz az egyes évszázadok során kik írták meg a magyar királyok történetét, erre nézve számos feltevés van. Történetírásunk nem fukar hipotézisek alkotásában. A Márk krónikájának alapjául szolgáló Gesta Hungarorum írásának helyére és szerzőire nézve Hóman Bálint minden feltehető vonatkozást egybeállított. (A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.) Mások ismét más eredményekre jutottak. Karácsonyi János például úgy vélekedett, hogy a Bécsi Képes Krónikának a XII. század első harmadára vonatkozó részeit Botfia János, a II. Béla király korában élő dömösi prépost és királyi jegyző, írta (A megvakított Álmos herceg krónikása. Századok. 1928. évf.); ugyanolyan vitatható feltevés ez, aminőhöz hasonló bőven akad a magyarországi középkori kútfőkkel foglalkozó történetírók munkáiban. Hasonló ez az Anonymus-kérdéshez. Nemzedékről-nemzedékre új és új hipotézisek váltogatják egymást.

Kiadások. — A krónikának színes képekkel és színezett betűkkel gazdagon díszített kéziratát a bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi. Innen ered leginkább használatos neve: a Bécsi Képes Krónika. — Hasonmásokkal ellátott gyönyörű kiadása Toldy Ferenc bevezetésével és Szabó Károly mesteri fordításával jelent meg: Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1867. (A kötetet Emich Gusztáv nyomdatulajdonos adta ki az 1867-es kiegyezés örömünnepére s I. Ferenc József császárnak és királynak, a «magyar szabadság visszaállítójának» tiszteletére. Szabó Károlynak itt megjelent fordításából valók a fön-

tebb közbeszőtt idézetek.) — Újabb szövegkiadása Mátyás Flóriántól: Historiae Hungaricae fontes domestici. II. köt. Pécs, 1883.

Irodalom. — Toldy Ferenc előszava a Bécsi Képes Krónika első kiadásához: Marci chronica de gestis Hungarorum. Pest, 1867. — Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Negovetich Artur: De Marci chronicae de rebus gestis Hungarorum latinitate. Egyetemes Philologiai Közlöny. II. pótkötet. 1890. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. köt. Budapest, 1893. — Békesi Emil: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katolikus Szemle. 1899. évf. — Vértesy Jenő: A Képes Krónika irodalmi jelentősége. Századok. 1905. évf. — Domanovszky Sándor: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latinnyelvű prózai szerkesztések. U. o. 1905. évf. — Dékáni Kálmán: A Bécsi Képes Krónika. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Zsinka Ferenc: A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. — Jakubovich Emil: Adalékok legrégibb nyelvemlékeink, okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv. 1925. évf. — Karácsonyi János: A megvakított Álmos herceg krónikása. Századok. 1928. évf. — Horváth Cyrill: Szent László-legendáink eredetéről. Budapest, 1928.

LATIN IRODALOM:

KISEBB KRÓNIKÁK.

A TIZENNEGYEDIK századból való JÁNOS fráter históriai töredéke *Nagy Lajos király tetteiről*. János fráter ferencrendi szerzetes volt, Nagy Lajos király udvari papja, résztvett a nápolyi és lengyelországi hadjáratokban s személyes élményei alapján beszélte el az 1345. és 1355. évek közé eső eseményeket. Lendületesen, helyenkint költői színezéssel írt. Tüzes magyar, de azért tárgyilagos elbeszélő.

Érdemes történeti kútfő KÜKÜLLEI JÁNOS főesperes munkája *Nagy Lajos király viselt dolgairól*. Ezt az életrajzot a király halála után, 1390 táján, írta. Mint Nagy Lajos király papja és jegyzője, sok bizalmas dologról tudott, amellett okleveleket is használt műve megírásában. Nem nagyigényű ez az életrajz, itt-ott pontatlan is, stílusa is simításra szorult volna, mégis elsőrangú forrás a XIV. század történetére. Az előkelő állású pap sok olyan dolgot jegyzett fel kéziratában, amelyek más krónikákban nem fordulnak elő. Viszont mivel emlékezőtehetsége volt a főforrása, ura viselt dolgaiból nem egy fontos eseményt kifelejtett.

JÁNOS fráter — családi nevén Kétyi János, másként Egri János — Nagy Lajos király gyóntatója volt, hadjáratain is kísérte a királyt.

Olaszországban az a megtiszteltetés érte, hogy ő tartotta az Aversa előtt megsebesült Nagy Lajos fejét, miközben a király lábából kihúzták a nyílvesszőt. Jánost később szerzetestársai a magyarországi ferences rendtartomány főnökévé választották, de néhány év mulva, az 1363. évi ferencrendi gyülésen, letették hivataláról. Történeti feljegyzéseinek szövegét a XV. századi Dubnici Krónika őrizte meg számunkra.

Küküllei János — családi nevén: Tótsolymosi Apród János — több káptalan kanonoki javadalmát húzta. Övé volt a küküllei főesperesség is: innen ered általában használt neve. Nagy Lajos király bizalmas emberei közé tartozott. Életének utolsó éveit Esztergomban töltötte kanonoktársai között. 1397-ben már nem élt. Munkájának kéziratát a Dubnici Krónikán kívül a Budai Krónika és Turóczi János krónikája is megőrizte.

Kiadások. — János fráter történeti munkájának szövege Mátyás Flórián gyüjteményében: Historiae Hungaricae fontes domestici III. köt. Pécs, 1884. — Magyar fordítása Dékáni Kálmántól: János minorita Nagy Lajosról szóló krónikatöredéke. Magyarázatos fordítás. Budapest, 1910. — Küküllei János munkája a Schwandtner-féle gyüjteményben: Scriptores rerum Hungaricarum. I. köt. Bécs, 1746. — Magyar fordítása: Küküllei János: Nagy Lajos király viselt dolgai. Fordította Dékáni Kálmán. Brassó, 1906.

Irodalom. — Pór Antal: Nagy Lajos élete. Budapest, 1892. — U. az: János küküllei főesperes, Nagy Lajos király történetírója. Századok. 1893. évf. — Domanovszky Sándor: A dubnici krónika. U. o. 1899. évf. — Kiss István: Küküllei János munkájának kritikájához. Századok. 1915. évf. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1922—1924.

A MAGYAR IRODALOM A XV. SZÁZADBAN.

Történeti mozzanatok. — Egyházi beszédek. — Szent Ferenc legendájának fordítása. — A legrégibb magyar bibliafordítás. — Szójegyzékek. — Glosszák. — Szerzetesi szabályok. — Kisebb prózai maradványok. — Szabács Viadala. — Gergely deák éneke. — Kisebb verses maradványok. — A XV. századi nyelvemlékek sorozata. — A népköltészet.

Latin irodalom:

Hittudomány és egyházi szónoklat. — Temesvári Pelbárt. — Vallásos költészet. — Történeti munkák. — A renaissance és a humanizmus. — Vitéz János. — Mátyás király, a renaissance-uralkodó. — Mátyás király és a külföldi humanisták. — Mátyás király könyvtára. — A magyarországi könyvnyomtatás kezdete. — Neves magyar humanisták. — Janus Pannonius. — A Dunai Tudós Társaság.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

A TIZENÖTÖDIK század Zsigmond király, Hunyadi János, Mátyás király és II. Ulászló kora. A hatalom és gyöngeség, az ellenség megfélemlítése és az ellenségtől való rettegés, a fény és árny váltakoznak benne. Zsigmond a római-német birodalom trónján ült, de hatalmának alapját magyar királysága adta meg. Hunyadi János egész Európát védelmezte, mikor a törökök ellen harcolt. Mátyás király nemcsak az országban tartott rendet, hanem nyugat felé is hatalmas erővel lépett fel. A magyar királyoknak ebben az időben épen olyan fényes udvartartásuk volt, mint az Anjou-házból származó uralkodóknak. Erős várak pompás kastélyok és fényes templomok emelkedtek. Fénykorát érte a gót stílus, gyökeret vert a renaissance-ízlés. A külföldi főiskolákat a magyar tanulók százai látogatták; itthon Zsigmond Óbudán, Mátyás Pozsonyban emelt egyetemet. Mátyás idejében kezdte meg működését Budán az első hazai nyomda is, bár hivatását csak nagyon rövid ideig teljesíthette.

A humanista szellem elterjedt az országban, a magyar papok és külföldi tudósok felvirágoztatták a renaissance-kor szellemi törekvéseit, egyben folytatták a régi stílusú latin irodalmat is, csak épen a magyarnyelvű irodalom nem mutat nagyobb arányú fejlődést. Az előbbi század-

hoz viszonyítva, itt is erős ugyan az emelkedés, de végső eredményben még ez a század sem nyujt többet, mint szójegyzéket, néhány kisebb verses és prózai szövegmaradványt, továbbá Szent Ferenc legendájának fordítását és az első magyar bibliafordítást. Ezzel szemben a latinnyelvű irodalom olyan kiválóságokkal büszkélkedhetik, mint Janus Pannonius és Temesvári Pelbárt.

A püspökségek székhelyein és a szerzetesrendek kolostoraiban lévő könyvgyüjtemények a hittudomány és az egyházi élet szolgálatában állottak. A latinnyelvű vallásos könyvek mellett csak szerényen húzódott meg itt-ott egy-egy római klasszikus. Elsőrangú könyvtára volt a pozsonyi kanonokok testületének: ez a káptalan a XV. század elején nyolcvankét kötet kéziratos latin könyvvel rendelkezett. A nagyszebeni plébánia bibliotékájában ugyanekkor negyven kötet könyv foglalt helyet.

Az irodalmi és tudományos hajlamú emberek a papi pályára készültek s vagy a káptalani vagy a kolostori iskolákban folytatták tanulmányaikat, aszerint, hogy a világi papsághoz vagy a szerzetesi élethez volt-e kedvük. Aki valamennyire megtanult latinul, tudta a katolikus hittan legfontosabb tanításait és el tudta végezni a szertartásokat, azt pappá szentelték. Évről-évre nagy számban keresték fel a magyar papok és papjelöltek az olasz, francia, lengyel, cseh és német egyetemeket is. A bécsi egyetemre némelyik esztendőben több magyarországi hallgató iratkozott be, mint osztrák. Itt a négy nemzeti csoportba osztott hallgatóság között a negyedik csoport — a Natio Ungarorum — a magyarok nemzete volt.

A magyar és német szellemi élet között erős összeköttetés fejlődött, a bécsi egyetem tanárai jelentékenyen hatottak magyar tanítványaikra, az előadások és könyvek latin nyelve könnyűvé tette érintkezésüket. A magyar kolostorokban buzgón olvasták a németországi hittudományi munkákat, a német szerzetesek tanulsággal forgatták a magyarországi egyházi írók kéziratait. Míg az olasz egyetemi élet inkább az ókori klasszikusok felé terelte a magyar egyetemi hallgatók érdeklődését, Bécs hatása a hittudomány és jogtudomány művelésének előmozdításában nyilvánult.

Mátyás király és Vitéz János esztergomi érsek 1467-ben egyetemet állítottak fel Pozsonyban, de ez a studium generale nem virágzott fel. Idegen országokból nem kaptak hallgatót, a magyar ifjak viszont jobban szerettek messze utazni és világot látni, ha már egyszer kimozdultak szülőfalujukból. A megszokás kedvesebbé tette Bécset, a felvidékiek közelebb kapták Krakkót. Amint ezen a két egyetemen, épen olyan figyelemmel fogadták a Magyarországból érkező hallgatóságot az olasz egyetemeken. A latin nyelv segítségével mindenütt boldogultak, a közös egyházi célok pedig erős közösségbe egyesítették a tanárokat tanítványaikkal, a magyar katolikusokat az idegen országok fiaival.

Milyen ebben az időben a magyar ember? A külföldiek feljegyzése szerint a magyar irtózik a békés nyugalomtól, a veszélyt semmibe sem veszi, szívesen hadakozik, az idegent nem szereti, büszkeségében meg is veti, csak lovával, gyomrával és pompakedvelésével törődik.

Ennek ellenére sem gyűlölik a magyart társországai. Mikor a dalmaták Velence hatalma alá kerülnek, mindig visszavágynak a magyar uralom alá, úgyhogy Velence csak a legerősebb katonai hatalommal tudja meggátolni, hogy a tengerparti olasz városok és szláv környékük a magyarokhoz ne pártoljanak.

A magyar nemes külső megjelenésében nyers, erkölcseiben szilaj. Mikor János váradi püspök az ország nevében üdvözlőbeszédet mond a megválasztott királyhoz, II. Ulászlóhoz, figyelmezteti őt, hogy a magyarokon csak az uralkodhatik, aki keményen fogja őket: «Csak arra az egyre figyelmeztetünk, midőn e harcias és kemény nép gyeplőit kezedbe veszed, hogy a magyarokat nem engedékenységgel, hanem szigorú eréllyel lehet csak féken tartani, nem kegyeskedéssel és a bűneik elnézésével, hanem vasvesszővel lehet csak engedékenységre szorítani». Ha nem is egészen így mondta a püspök, félve a hatalmas uraktól, a közfelfogás ez volt a magyarokról. Bonfinius az akkori felfogásnak ad kifejezést, amikor így ír az ország népéről: «A magyar nemzet megszokta, hogy a saját földjén, sőt a másokén is széltében uralkodjék, ezért nem tűri a jármot s háborúban győzhetetlen lévén, nem egykönnyen lehet leigázni».

A katonai fegyelem és az erkölcsi tisztesség háború esetén igen erős. «Sohasem lehetett látni — írja Bonfinius — semmiféle nemzetiségű katonaságot, amely a hideget és meleget, a fáradságot és éhséget jobban tudná tűrni, a parancsokat szívesebben teljesítené, az adott jelre szívesebben rohanna az ütközetbe, készebben tenné ki

magát a halálnak s a katonai lázadást jobban megvetné, a táborban nyugodtabban és tisztességesebben élne, vallásosabban viselkednék, a lázongásoktól inkább tartózkodnék, az önuralmat és tisztaságot jobban megőrizné, minden káromkodástól, esküdözéstől, tisztátalanságtól jobban tartózkodnék. A lovasok nagy része, akiknek családjuk van, még ha három álló esztendeig kell is egyfolytában katonáskodniok, sohasem szegik meg a házastársi hűséget. Örökös becstelenséggel bélyegzik meg azt, akit fajtalanságon kapnak.»

Fény és árny váltakozik egymással. A nagy férfiak mellett léha lelkek hatalma nehezedik a nemzetre. Hunyadi János írja a pápának a várnai csata után: «A kereszténység szolgálatában az életet és a halált egyaránt megvetem. Erőfeszítéseimmel, míg a lélekzet bennem tart, míg a hazán ejtett sebeket meg nem gyógyítottam, róla a sebeket le nem töröltem, fel nem hagyok». S hogyan él ugyanekkor — Hunyadi János kétségbeesett harcainak korában, a nemzet fennmaradásáért folytatott gyilkos küzdelemben — a Habsburg-gyermek, V. László király? «Reggel, alighogy ágyát elhagyja, görög csemegeborral és cukorba főtt dióval kínálják; azután misére megy; amikor termeibe visszatér, terített asztal várja, szárnyas sültekkel és magyar borral. Ebédre mindig legalább tizenhárom ételt és erős osztrák borokat szolgálnak fel; ezalatt bohócok, énekesnők és táncosnők hatnak előadásukkal a király érzékiségére; míg gyenge elméjét hízelgő udvaroncok a nagyság álomképeivel töltik meg. Ebéd után a király pihen. Mikor felébred, erős bor és befőtt gyümölcs

az érzékeket új gyönyörökre teszik fogékonnyá. Ekkor a király néha a tanácsosok ülésébe megy; de legtöbbször a városba lovagol kecses hölgyek látogatására. Visszajövet készen találja a vacsorát, mely válogatott gyönyöreivel késő éjjelig húzódik el. És ennek ellenére lefekvés előtt újból borral és cukros gyümölccsel kínálják.»

Az emberek indulatosak és kíméletlenek, erőszakosak és hálátlanok, önzők és törvénytiprók. Mátyás király fogságba veti édesanyja testvérét, Szilágyi Mihályt, s azzal fenyegeti, hogy lefejezteti, jóllehet neki köszönhette trónját. Megalázza Vitéz Jánost is, az ország prímását, aki a Hunyadi-házzal annyi jót tett s akinek szintén nagy része volt egykori neveltje trónrajuttatásában. Idegeneket nevez ki fényes állásokba, a budai plébánost a kalocsai érseki székbe ülteti, a kalocsai érseket pedig, mert bírálni merészeli politikáját, Árva várába záratja s ebből a fogságból még a római szentszék közbenjárása sem tudja kiszabadítani. Esztergomi érsekké Beatrix királyné nyolcesztendős unokaöccsét, az olasz földről idehozott hercegi gyermeket nevezi ki. Hiába figyelmezteti a pápa, hogy ez a kinevezés árnyat vet becsületére s egyben teljesíthetetlen is, mert van elég érdemes magyar pap, aki méltóbb az egyház kormányzatára: Mátyás óhajtása megfellebbezhetetlen. Egész uralkodása az általa szentesített törvények megsértésének szakadatlan láncolata. Megszegi ígéreteit, jelszava: gyűlöljenek, de rettegjenek tőlem. Nem csoda, ha a lángeszű és szeszélyes zsarnok ellen titokban annyi gyűlölet ízzik. De ez legalább király; sok bajt csinál, de megvédi nemzetét.

A magyarság híre ez időben nemcsak nyugatra, hanem keletre is elhat. Előkerültek olyan orosz pénzek, melyekből nyilvánvaló, hogy «egész Oroszország ura», III. Iván moszkvai nagyfejedelem, Mátyás király aranyait utánozta. Az orosznyelvű köriraton kivül minden magyar ezen a pénzfajtán: előlapján Szent László alakja, feje körül a dicsfénnyel, kezében a bárddal; hátsó lapján Mátyás király címere a kettős kereszttel. Mikor III. Ivántól 1488-ban elbúcsúzik a magyarországi követ, az orosz nagyfejedelem a következő megbízást adja neki: «Kérd meg a mi testvérünket, Mátyás királyt, mutatná meg hozzánk való barátságát és küldene nékünk ágyúöntőmestereket, akik értenek az ágyúöntéshez és az ágyúkból való tüzeléshez és a városok megszállásához; és küldene hozzánk mestereket, akik értenek az ércmunkához, az arany- és ezüstművességhez és az ércnek a földtől való elválasztásához, mert az én földemben arany- és ezüstérc ugyan van, de azt a földtől elválasztani nem tudják; azután küldjön nekünk ezüstműveseket, akik tudnak jó ezüstedényeket készíteni, végre kőműves-építőket, akik értenek templomok, paloták és városok építéséhez. Amire pedig a mi testvérünknek, Mátyás királynak, a mi földünkön szüksége lesz, azt a mi testvérünktől mi sem vonjuk meg».

Ebben az időben már több szép város van Magyarországon, különösen a hegyes vidékeken. A budai várban és környékén templomok és paloták sorakoznak egymás mellé, az ország főpapjainak, főurainak és a királyi kancellária tisztviselőinek szépen díszített házai emelkednek itt, a polgárság is bőkezűen építkezik.

A városokban eléggé fejlett az ipar és a kereskedelem. A polgárság vagyonosodik, zárt világában a maga törvényei szerint él, a nemességtől és parasztságtól egyaránt elkülöníti magát. Nincs magasabb műveltsége, de azért szellemi színvonala jóval magasabb, mint a földbirtokain gazdálkodó úriosztályé. Szorgalma és takarékossága komoly erkölcsiséggel párosul. Erősen vallásos, papjait megbecsüli, az állami rendet hűségesen támogatja. A városokban más az élet, mint a király és az urak jószágain.

A városok falain kívül egyszerre megváltozik a világ. Pusztaságok, erdők, mocsarak váltakoznak egymással, itt-ott gazdag termőföldek, a legelőkön ménesek és gulyák. Az ország a maga egészében még mindig állattenyésztő s csak másodsorban földmívelő. A bányászat, ipar, kereskedelem nem érdekli a magyart. Itt a németeké az elsőség, ők laknak a városokban, míg a magyar nemesség birtokain él. A királyi udvar, a főpapok és a főurak kincseket költenek ugyan váraik és palotáik berendezésére, a földbirtokos nemességnek azonban elég a maga szerény nádfedelű háza, elég a maga kis termése. Eladni úgy sem tudja gabonáját, azért jobban kedveli az állattenyésztést. A szegedi, budai és bécsi piacokra, de egyebüvé is rengeteg paripát és vágóállatot hajtanak fel, a közvetítők jó pénzt adnak értük s a nemesfajú állatokkal elárasztják egész Németországot.

A jobbágyok igen nagy kiváltsága a szabad költözködés joga. A jobbágy szabad elhatározásától függ, megmarad-e földesura szolgálatában vagy nem. A földesúr

engedélye szükséges ugyan elköltözéséhez, de ha az engedélyt nem nyeri meg, az ok nélkül ellenkező földesurat még meg is bírságolják. A jobbágyok természetesen bőven élnek ezzel a jogukkal s ha földesuruk megbántja őket, más földesúr szolgálatába szegődnek. Vízkereszt ünnepe táján nem egyszer egész népvándorlás támad az országban, mert ebben az időben ez az ünnep a szolgálat változtatásának napja.

Amit ma közbiztonságnak nevezünk, az nincs meg ebben az időben. Máról-holnapra arra ébrednek fel egyes vidékek lakói, hogy rablók látogatják a környéket vagy ellenséges csapatok fosztogatják és gyilkolják a tehetősebb embereket. Még a templom oltárai köré menekülő szerzetesek is rettegnek az ellenséges hordák dühétől. A huszita haramiák éppen olyanok, mint a törökök. Zsigmond király uralkodása alatt a kóbor csehek vadállati kegyetlenséggel kínozzák a Felvidék magyarjait, németjeit és tótjait, újból és újból rátörnek a kartauziak kolostoraira, elrabolják a templomok kincseit, megkínozzák a barátokat, gyujtogatnak és rabolnak. A lázadó erdélyi parasztok útját is égő falvak, kirabolt nemesházak és halomra ölt emberek tetemei jelzik. A törökök ezrével hajtják el foglyaikat rabszolgákul Ázsia és Afrika ismeretlen tájai felé.

Éhínség, pestis, árvizek, tűzvész, nemesi erőszakosság, jobbágylázadás, eretneküldözés, cseh pusztítás, német betörés, török dúlások s örökös harc nyugat és dél felé: ott járnak ezek a jólét és fegyvercsörgés nyomában. De mi ez az ozmán hatalomnak ahhoz a rombolásához

mérten, melynek szörnyűségét a XVI. században annyiszor átélte a nemzet.

Irodalom. — Salamon Ferenc: Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878—1885. — Csánki Dezső: I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. — U. az: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Három kötet. Budapest, 1890. — Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király élete. Budapest, 1890. — Ortvay Tivadar: Pozsony város története. Három kötet. Pozsony, 1892—1900. — Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Temesvár, 1892. — Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894. — Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. — Békefi Remig szerk.: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére közrebocsát a hazai ciszterci-rend. Budapest, 1896. — Márkus Dezső szerkesztésében: Magyar törvénytár. I. köt. Budapest, 1899. — Erdélyi László szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Tizenkét kötet. Budapest, 1902. — Császár Mihály: A magyar művelődés a XV. században. Budapest, 1902. — Márki Sándor: Mátyás király-emlékkönyv. Kolozsvár, 1902. — Forster Gyula: Magyarország műemlékei. Három kötet. Budapest, 1905—1913. — Relkovics Néda: Buda város jogkönyve. Budapest, 1905. — Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 3. kiad. Budapest, 1906. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. — Berzeviczy Albert: Beatrix királyné. Budapest, 1910. — Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Fógel József: II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Kováts Ferenc: A pozsonyi városgazdaság a középkor végén. Pozsony, 1918. — Bölcskey Ödön: Capistranói Szent János élete és kora. Három kötet. Székesfehérvár, 1923—1924. — Hóman Bálint: Magyar történet. Budapest, 1929-től.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

A TIZENÖTÖDIK században tartott zsinatok többízben foglalkoztak az egyházi beszéd színvonalának emelésével. A szerzeteseket a kolostorokban jól megtanították a szónoklás művészetére, de a világi papok közül inkább csak az prédikált, aki erre nagyobb képességet érzett, míg a többi csupán elemi vallási oktatást adott vagy megmagyarázta falusi hallgatóságának az evangélium szövegét. Ez az állapot azt jelentette, hogy a lelkipásztorok még kész szöveget sem szívesen tanultak be s a zsinatok határozatainak legfeljebb annyiban tettek eleget, hogy a népben fenntartották a vallásos érzést, elvégezték a szertartásokat s inkább csak intelmeikkel hatottak az erkölcsi felfogás javítására.

A hívők ellen nem lehetett panasz. A hallgatóság állva, botra támaszkodva vagy a földre ülve figyelt papjára, mert már Szent István törvénye hozzászoktatta a nemességet és a népet az istentisztelet komoly rendjéhez. Péter olasz püspök, a római szentszék követe, IV. Sixtus pápához 1483-ban írt levelében dícsérettel emlékezik meg a magyarok csendes viselkedéséről a prédikáció alatt.

Bizonyos, hogy a papság hitbuzgalma már nem volt a régi. A kolostorok rendje még nem bomlott ugyan meg, de a század vége felé künn a világban már közelgett az

új idők szele. A humanizmus szelleme és a főrangúak romlottsága megmérgezte a régebbi századok vallásos áhítatát. Az egyházi rend és a vallásos élet elsatnyulása nélkül nem is volna érthető a protestantizmus későbbi gyors diadala. A kolostorokban még mindig a középkor világa uralkodott, de a világi szívekben már a nyugtalanság tüze égett. A parasztok gyűlölettel tekintettek uraikra, az urak vágyódva gondoltak a papi vagyonra, a papok közül nem egy rossz sejtelmekkel töprengett: mit lehetne cselekedni a levegőben lappangó forradalom megelőzésére? Emberi erő kevés volt ahhoz.

Irodalom. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900—1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Rézbányay József: Az egyházi szónoklat egyetemes története. Három kötet. Esztergom és Pécs, 1904—1908. — Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — U. az: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest 1910.

SZENT FERENC LEGENDÁJÁNAK FORDÍTÁSA.

A TIZENÖTÖDIK századi magyarnyelvű szövegek túlnyomórészben vallásos tartalmúak. Ezek között az írásos emlékek között elsősorban az elbeszélő próza maradványai érdemelnek figyelmet. Egyik sem eredeti munka. Latin szöveg nyomán készült valamennyi.

A korunkra maradt legrégibb magyarnyelvű prózai elbeszélés: *Szent Ferenc legendája.* Szövegét a XV. század első felében másolt Jókai-kódex őrizte meg. Ez a 162 lapból álló szöveg a legrégibb magyar írott könyv. Megtudjuk belőle, miként alapította meg Assisi Szent Ferenc a maga kolduló szerzetét, miként vett maga mellé tizenkét segítőtársat, miként tanította engedelmes tanítványait. A jámbor olasz ember alázatosan viselkedett mindenkivel szemben, testvéreinek tekintette még az állatokat is. Szolgai munkákat végzett, kegyetlenül kínozta magát, tűrte a gúnyolódók szitkait. Sok embert térített az üdvösség útjára és sok csodát tett.

Igazi paradicsomi világot tár az olvasó elé a legendának az a része, amelyben Szent Ferenc az ő húgocskáinak, a madaraknak prédikál. Társaival együtt ballag a mezőben s észreveszi, hogy különböző madaraknak temérdek sokasága üldögél a fákon. «Mondá társainak:

várjatok meg engemet ez úton, elmegyek és prédikálok én húgaimnak, madaracskáknak.» És elment a mezőbe, ahol a madarak lakoznak vala. És legottan, hogy prédikálni kezdett, valamennyi madár leszállt hozzá. S a madaraknak mondá Szent Ferenc: Igen sokkal tartoztok Istennek én húgaim, madarak. És tartozzatok is mindenkoron dícsérni őt szabadságtokért, repüléstekért, égi életetekért. Ti nem vettek, nem arattok, Isten mégis éltet benneteket. Ad folyóvizet és forrásokat innotok, ad hegyet és halmot fészkelnetek. És mert sem fonni, sem szőni nem tudtok, ad tinektek és a ti fiaitoknak kellemes öltözést. Azért igen szeret titeket a Teremtő, aki tinektek ennyi jót adott. Óvjátok magatokat én húgaim, madaracskák, ne legyetek hálátlanok, hanem mindenkor dícsérjétek Istent. És a boldogságos atya beszédére a madarak mind megnyitották orrukat, kiterjesztették szárnyukat, kinyujtották nyakukat. Fejüket tisztesen lehajták a földig. És ő éneklésükkel és viselkedésükkel mutatták, hogy a szentatya beszédén sokképen örvendeznek vala.

Ennek a naiv költészettel átszőtt legendának talán a fordult farkasról szóló csoda a legjellemzőbb része: «Az fordólt farkasról, ki Bódog Ferencnek miatta fordóla nagy szöléd ségre». Történt egy alkalommal, hogy Eugubia városának tartományában egy szörnyű farkas jelent meg s halálos rettegésben tartotta a polgárokat. Csak felfegyverkezve mertek kimenni a város földjeire. A farkas megette a háziállatokat, megmarta az embereket, maguk a fegyverek sem árthattak fogai ellen. Végül alig mert valaki kimozdulni a városból. Az Úr Isten azonban meg akarta

jelenteni a polgároknak Szent Ferenc szentségét, könyörületet ébresztett tehát az irgalmaslelkű férfiú szívében. A polgárok figyelmeztették Szent Ferencet, hogy ne menjen ki a mezőre, mert a farkas megöli, de Szent Ferenc hitt az Úr Jézusban, nem fegyverkezett fel, csak a szent keresztnek jegyével jegyezte meg magát s minden bizodalmát Istenbe vetette. Künn a mezőn a szörnyű farkas feltátotta száját, Szent Ferencnek szaladt, de ő feléje vetette a kereszt jegyét, mire a vadállat megtorpant s keményen kinyitott száját berekesztette. Szent Ferenc beszélni kezdett: «Jöjj ide, atyámfia, farkas, én Krisztusnak felőle parancsolok néked, hogy sem nekem, sem egyébnek valakinek árts». Mily csoda: a farkas legottan lehajtotta fejét s levetette magát Szent Ferenc lábához. «Farkasból lőn bárány.» A szent most prédikált neki: Atyámfia, farkas, te sok kárt tettél ebben a tartományban, irgalom nélkül megölted az élőket, mindenkit megmartál, azért méltó vagy a halálra, miképen a gonosz gyilkos. Zúgnak is ellened gonosz tetteid miatt s ellenséged az egész város. De, atyámfia, farkas, én békességet akarok te közted és az emberek között, úgyhogy az emberek tőled tovább meg ne sértessenek s megbocsássák minden elmult vétkedet. És a farkas testének, farkának, füleinek és fejének hajtásával mutatja vala, hogy megfogadja mindazt, amit Szent Ferenc mond vala. És monda Szent Ferenc: Én fogadom neked, atyámfia, farkas, hogy amíg élsz, elég eleséget adatok neked a városban, mert hiszen, ami gonoszat tettél, azt éhséged miatt tetted; viszont azonban, atyámfia, farkas, fogadd meg te is énne-

kem, hogy soha többé sem embert nem sértesz, sem állatban nem teszel kárt. És a farkas fejet hajtott. Mikoron pedig Szent Ferenc kinyujtotta kezét fogadalomnak vételéért, a farkas felemelte jobblábát s beletette azt Szent Ferenc kezébe, azután úgy ballagott gazdája után, mint a szelíd bárány. Látva ezt a városbeliek, igen csodálkoztak, mindenki az utcára gyülekezett s akkor Szent Ferenc csodálatos prédikációt tőn. Azért, én drágalátosim — fejezte be beszédét — forduljatok Istenhez, tegyetek töredelmet s Isten megszabadít titeket a farkastól és a jövendő pokol tüzétől. «Hallgassatok, én drágalátosim, ez farkas, ki itt előttetek áll, fogadá énnékem és fogadásábalól hitet ada, tivéletek békességet tenni és soha meg nem sért titeket valamiben, ha minden napon fogadtok néki adnia elég eledelt.» S az egész gyülekezet nagy üvöltéssel fogadta, hogy etetni fogja a farkast; a vadállat pedig fejének tartásával, testének, farkának és füleinek szép mutatásával jelentette, hogy megtartja fogadalmát, sőt a nép előtt is felemelte jobblábát s úgy adott hitet Szent Ferenc kezébe. És lőn nagy öröm Eugubia városában, mert ettől a naptól fogva a farkas és a nép megtartotta a Szent Ferenctől szerzett békességet:

Es az farkas ket eztendeyg eluen az varas zerte aytorol aytora megyen uala koldolny senkyt megnem sertuala sem megnem sertettetykuala valalkytewl: tyztesen eltetuen es hogy czuda sonha sem egyeb ew ellene nem vgatuala Az vtan az farkas meg aguan meg hala Mert ez mondot farkasnac bekeseges es engedelmes bekesegen az polgarok ygen bankodanac: mert valamykoron zent ferencznek vczayan yaruala zent ferencznek yozagat es czudalatos zentseget elmeyekbe hywyakuala iesos cristusnak gyczeretyre amen:

Az akkori kiejtéssel:

És az farkas két esztendeig élvén, az várasszerte ajtóról ajtóra mégyen vala koldólni; senkit meg nem sért vala, sem meg nem sértettetik vala senkitől, tisztesen éltetvén. És hogy csuda: sonha sem eggy eb ő ellene nem ugat vala. Azután az farkas megaggván, meghala. Mert ez mondott farkasnak békességes és engedelmes békességén az polgárok igen bánkódának, mert valamikoron Szent Ferencnek ucczáján jár vala, Szent Ferencnek jóságát és csudálatos szentségét elméjekbe hívják vala Jézos Krisztusnak gyicséretire. Ámen.

Mint minden középkori magyar elbeszélő szöveg, ez a legenda is latin eredeti nyomán készült fordítás. A latin forrásra számos latinosság és nyelvi félreértés utal. Eddig még nem sikerült olyan latin Ferenc-legendát találni, mely ugyanazon sorrendben adná az elbeszélést, mint a magyar Ferenc-legenda, de azért néhány lap kivételével összeállíthatók azok a latin szövegek, melyekre Szent Ferenc legendájának első magyar szövege támaszkodott. A magyar Ferenc-legenda több latin forrás tervszerű egybedolgozásán alapszik. Szövegének legnagyobb része az Actus Beati Francisci című latin elbeszélés után készült (Jókai-kódex: 1—78. és 127—153. lap), jelentékeny részének pedig a Speculum Perfectionis név alatt ismert latin Ferenc-legenda szolgált forrásul (Jókai-kódex: 78—123. lap). A magyar legenda ennek a két külföldi ferences munkájának a keveréke, de megvan még benne Szent Bonaventura Vita Beati Francisci-jának egy része is (Jókai-kódex: 155—162. lap). A fordító és másoló neve ismeretlen: kétségtelenül ferencrendi szerzetes volt mindakettő. A legendát nyelvének régisége teszi értékessé. Ez a nyelvemlék — a Halotti Beszédet, a Löweni Mária-

siralmat, a Gyulafehérvári Sorokat és a Königsbergi Töredékeket kivéve — minden egyéb összefüggő szövegű nyelvmaradványunknál régibb.

A legenda szövege a középkori magyar nyelvre nézve megnyugtatóbb tájékozást nyujt, mint a régebbi nyelvemlékek. Nem töredékes feljegyzés, terjedelme elég nagy s kétségtelenül magyar ember munkája. Megvan eredeti latin szövege is, ezért a homályos helyek értelmezése könnyebb. Természetesen az akkori magyar dialektusok közül csak egy nyelvjárás sajátságait tükrözi, helyesírása is tapogatódzó, mégis kincsesbánya a régi nyelv kutatói számára.

A szöveg néhány feltűnőbb nyelvi sajátsága: lábaihuz, vagyonk, fordól, romt, himt, alázatost, mélységest, farkasbalól, jutandana; lakozák, ehelyett lakozék; tudom valék, ehelyett tudom vala; ajtó kül, ehelyett ajtón kívül; barátoknak valamelyik, ehelyett barátoknak valamelyike. Ma már kihalt szavai: csittenet annyi, mint hallgatás; csittehenedni: elhallgatni; hogyhana: mintha. Helyesírásban az f betűt néha minden ok nélkül megkettőzteti: fferencz, ffarkas; mind a c, mind a cs hangot cz-vel írja; az ö és ü hangot ew betűösszetétellel fejezi ki; az i hang megjelölésére rendesen az y-t használja.

A kódexre az 1860-as években Toldy Ferenc irodalomtörténet munkái hívták fel a figyelmet. — Szövegének közzétételében és magyarázatában nagy érdemeket szerzett Volf György. (Nyelvemléktár. Budapest, 1878.) — Utána Katona Lajos, néhány kis részlet kivételével, felkutatta és egybeállította mindazokat az eredeti latin szövegeket, melyekből a magyar kódex fordítója összeválogatta a maga fejezeteit. (Az Ehrenfeld- és Domonkos-kódex forrásai. Irodalomtörténeti

Közlemények. 1903. évf.) — Valószínű, hogy nem is a magyar fordító volt a szövegek összeválogatója, hanem a kompilációt már készen kapta latin eredetijében.

Vargha Damján a középkori magyar ferences kódexekről szóló tanulmányában — bizonyára megbízható források nyomán — elmondja: hogyan készülhetett a Ferenc-legenda magyar fordítása és milyen hatást tett a hazai ferences kolostorokra. A latin Ferenc-legendát egy Fabianus nevű magyar ferencrendi testvér hozta magával Avignonból (Speculum vitae Sancti Francisci et sociorum eius: Szent Ferenc és társai életének tüköre) ezt a latin szöveget a magyar ferencrendi atyák 1380-ban fordították magyarra, hogy a rend egyszerűbb tagjai és a klarissza-apácák is megértsék Szent Ferenc példaadó életének történetét. A kéziratnak gyorsan híre terjedt, a házfőnökök egymásután másoltatták le a magyar szöveget, a példányok száma egyre szaporodott. A Szentírás után ez a kézirat lett a legnagyobb kincs a franciskánus kolostorokban. Később a Ferenc-kéziratok üresen maradt lapjaira más Ferenc-életrajzokból is vettek át érdekes tartalmú szakaszokat s így a Fabianus barát írásában behozott és itt magyarra fordított szöveg elveszítette egységességét. Az egyik ilyen példányból 1430 táján új másolat készült a klarissza-apácák számára: ez az az egyetlen kézirat, amely a sok közül kiállotta az évszázadok viharait s ma Jókai-kódex néven a Magyar Nemzeti Múzeum egyik kincse. (Szent Ferenc nyomdokain. Szerk. Buttykay Antal. Budapest, 1926.)

Karácsonyi János a magyarországi Szent Ferenc-rend történetéről szóló nagy munkájában azt fejtegeti, hogy a magyar legenda fordítása 1380 táján készült, ezt a szöveget egy másik ferencrendi szerzetes 1430 táján másolta le a Jókai-kódexbe. A magyar fordítás semmiesetre sem készülhetett 1400-nál később, mert a fordító még nem használta Pisai Bertalannak Liber Conformitatum című híres munkáját, hanem csak az Actus Beati Francisci című gyüjteményt, a Leo frátertől 1227-ben írt Speculum Perfectionist és Szent Ferencnek Szent Bonaventurától 1266-ban írt életrajzát. A legenda nyelvének feltünő régiessége is a XIV. századra utal. A fordítás valószínüleg a Klára-szüzek számára készült, mert a Szent Ferenc életelveit követő klarissza-apácák nem tudtak latinul és szükségük volt rendalapitójuk

magyar életrajzára. A magyar szövegrészeket főként közös étkezésük idején olvasták fel.

Jókai-kódex. — Az első magyarnyelvű Ferenc-legenda szövege a legrégibb magyarnyelvű írott könyvben, a Jókai-kódexben, található. E kódex neve 1925-ig Ehrenfeld-kódex volt, mert a kéziratot Ehrenfeld Adolf fedezte fel 1851-ben, mikor a nyitrai gimnáziumban tanult. Osztálytársai óra előtt hányták-vetették a kódexet, mely nem valami rendes úton jutott birtokukba s innen Ehrenfeld Adolf tulajdonába. A kódex tulajdonosa később bécsi ügyvéd lett. Halála után örökösei megbíztak egy londoni könyvkereskedőt azzal, hogy 1000 angol font kikiáltási áron bocsássa árverésre a kéziratot. Ez a hír olyan hatást keltett a magyar tudományos körökben, hogy a képviselőház megszavazta az 1000 angol fontot s a még szükséges 450 angol fontot is összegyüjtötték társadalmi úton. Igy került vissza hazánkba a kódex, hatvanévi távollét után, 1925. márciusában. A Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el a Halotti Beszédet őrző Pray-kódex mellé. Az Ehrenfeld-kódex neve ettől az időtől kezdve a magyar országgyülés határozatából: Jókai-kódex. Az új név Jókai Mór születése százesztendős évfordulójának emlékét őrzi. A legrégibb magyarnyelvű írott könyv 162 lapból áll. Csonkaságában is a legelső terjedelmesebb magyar nyelvemlék. Kis negyedrétalakú, lapjainak nagysága 13 és 22 centiméter szélességü és hosszúságú. Barátgót írását helyenkint vörössel rajzolt betük díszítik. 1430 táján másolták s igy korra nézve megelőzi a legrégibb magyar bibliafordítást is.

Kiadások. — A Jókai-kódex szövegét először Volf György tette közzé: Nyelvemléktár. VII. köt. Budapest, 1878. — Magyarázatos szövegrészt közölt belőle Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. — Szemelvényes kiadása Vincze Józseftől: Szent Ferenc és társainak legendája. Budapest, 1905.

Irodalom. — Toldy Ferenc: Az ó- és középkori magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 3. kiad. Pest, 1862. — Szarvas Gábor: A Ferenc-legenda. Magyar Nyelvőr. 1872. évf. — Volf György: Nyelvemléktár. VII. köt. Budapest, 1878. — Simonyi Zsigmond: A magyar szótők. Budapest, 1888. — Závodnik Mihály: Az Ehren-

feld-kódex nyelvi sajátságai. Egri kat. gimnázium értesítője. 1888. — Balassa József: Kódexeink és a nyelvjárások. Hunfalvy-album. Budapest, 1891. — Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest, 1894. — Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. — Fischer Izidor: Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. Budapest, 1902. — Katona Lajos: Az Ehrenfeld-kódex hibás és hiányos fordításai. Magyar Nyelvőr. 1902. évf. — U. az: Az Ehrenfeld- és Domonkos-kódex forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1903. évf. — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. — Vincze József: Szent Ferenc és társainak legendája. Budapest, 1907. — Böröcz Marcell: Ferencesek a középkori magyar irodalomban. Pécs, 1911. — Assisi Szent Ferenc virágoskertje. Fordította: Kaposi József. Budapest, 1913. — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. köt. Budapest, 1924. — Jakubovich Emil: Az Ehrenfeld-kódex a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában. Magyar Könyvszemle. 1925. évf. — Vargha Damján: Szent Ferenc és fiai a magyar kódex-irodalomban. Szent Ferenc nyomdokain. Szerk. Buttykay Antal. Budapest, 1926. — Timár Kálmán: Magyar kódex-családok. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927—1929. évf. — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár